

14508.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ ve EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Nevzat Hafız YANIK

**MAHMÛD SÂMÎ PAŞA el-BÂRÛDÎ
HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ**

DOKTORA TEZİ

Tez Yöneticisi :
Prof. Dr. Nasuhi Ünal KARAARSLAN

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ERZURUM - 1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV-V
TRANSKRİPSİYON.....	VI
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR.....	VII-XIV

GİRİŞ

19. YÜZYILDA MİSİR'DA İLMÎ VE EDEBÎ GELİŞMEYİ

ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	1-40
Napoléon'un Mısır Seferi.....	1- 5
Mehmed Ali Paşa Devri.....	5-11
I. Abbas Devri.....	11-12
Sa'îd Paşa Devri.....	12-13
İsmâîl Paşa Devri.....	13-22
Tevfik Paşa Devri.....	22-26
19. ASIRDA MİSİR'DA ŞİİR.....	27-40

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI.....	41-80
Soyu.....	41-42
Çocukluğu.....	42
Tahsil Hayatı.....	42-47
İstanbul Seyahatı.....	48
Mısır'a Dönüşü ve Askerliğe İntisabı.....	48-58
Evlenmesi.....	49
Siyâsî Hayata Başlaması.....	58-67
Sürgüne Gönderilişi.....	67-77
Ölümü.....	77-78
Siyâsî Şahsiyeti.....	79-80

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	81-113
ARAP ŞİİRİNDEKİ YERİ.....	81-95
Bârûdî Ekolü.....	83-85
Şiire Getirdiği Yenilik.....	85-90
Etkilediği Şahıslar.....	90-94
Şiir Anlayışı.....	94-95
ŞİİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	96-145
Üslûbu.....	96-101
Nesib ve Tasvir.....	-101
Vezin ve Kâfiye.....	102-108
Kullandığı Manâlar.....	108-113

III

İktibaslar.....	113-129
Eski Şürden İktibaslar.....	114-120
Kur'an'dan İktibaslar.....	121-129
Etkilendiği Şâirler.....	129-132
Âhenk.....	132-134
Edebî Sanatlar.....	134-143
Şiirlerini Düzeltmesi.....	143-145
İŞLEDİĞİ KONULAR.....	146-196
Tasvir Şiirleri.....	146-156
1. Tabiat Manzaralarının Tasviri.....	147-152
2. Şahıs Tasvirleri.....	152-153
3. Eşya Tasvirleri.....	153-154
4. Savaş Manzaraları.....	154
5. Eski Eserlerin Tasviri.....	155-156
Özlem Şiirleri.....	156-159
Siyâsî Şiirleri.....	159-168
Övünme Şiirleri.....	168-174
Aşk Şiirleri.....	174-180
Şarap Şiirleri.....	180-185
Övgü Şiirleri.....	185-186
Merstiye Şiirleri.....	186-189
Yergi Şiirleri.....	189-191
Hikmet Şiirleri.....	192-194
Züht Şiirleri.....	194-196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERİ.....	197-208
DİVÂNİ.....	197-198
KEŞFUL-GUMMEH Fİ MEDHİ SEYYİDİ'L-UMMEH.....	198-202
MUHTÂRÂTİ.....	202-205
KAYDU'L-EVÂBİD.....	205-208
İNDEKS.....	209-217
ŞAHIS ADLARI İNDEKSİ.....	209-213
YER ADLARI İNDEKSİ.....	214-215
KİTAP, GAZETE VE DERGİ ADLARI İNDEKSİ.....	216-217

ÖNSÖZ

Arap şiiri, Câhiliye devrinden Abbâsiler devrinin sonuna kadar devam eden yaklaşık sekiz asırlık uzun bir süre içerisindeki çeşitli devrelerde takip ettiği gelişme çizgisini, daha sonraki yıllarda koruyamamış, edebiyat tarihçileri tarafından inkırâz, yani çöküş devresi diye adlandırılan ve 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına kadar devam eden yaklaşık beş asırlık süre içerisinde eski gücünü büyük ölçüde kaybetmişti. Nihayet 1798 de Napoléon'un Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Batı kültürü ile yakından temas kurulmuş ve Batı medeniyeti, Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra ilk etkisini Mehmed Ali Paşa ve hânedânı vasıtası ile Mısır'da göstermişti. Bu etki, daha çok bilim ve teknik alanında kendisini göstermiş, edebiyat alanında, özellikle şiirde 19. asrın ilk yarısında hissedilir bir gelişme olmamıştı.

İlmî alanda görülen bu gelişmelerin edebî alanda da etkisini göstermesi ve edebî mahsüllerin de tedricen ilerleme kaydetmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak genelde Arap âleminde, özellikle Mısır'da, şiir alanında bir yeniliğe yeterli zemini hazırlayabilecek nitelikte herhangi bir gelişmenin olduğu söylenemez. Bu alandaki yenilik, hemen hemen hiçbir zemin hazırlanmadan ve son derece süratli bir şekilde kendisini göstermiş olup bu yenilik ekolünün kurucusu ve geliştiricisi de Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî'dir.

Esasında Bârûdî'nin Arap şiirine getirdiği yenilik, şekil, muhteva ve düşünce açısından bir farklılık arz etmemiş olup bu, daha çok Arap şiirinin ihyâ edilmesi niteliğini taşıyordu. Ancak onun yaşadığı asırda Arap şiirinin içinde bulunduğu durum dikkate alındığı zaman, onun yaptığı bu ihyâ hareketi de çok önemli bir yeniliktir. Kısaca ifade etmek gerekirse Bârûdî, eski Arap şâirlerinin şiirlerini okuyup ezberleyerek ve eski şiir malzemesini kendi potasında eritip yaşadığı asra ve çevreye uyarlayarak kendi duygularının, çevresinin ve içinde yaşadığı toplumun her bakımdan yansıdığı bir ayna durumuna getirmiştir.

Bârûdî, yaptığı bu yenilik hareketi sebebiyle edebiyatçılar tarafından kendi adına nisbetle de ifade edilen Bârûdî Ekolü'nün lideri olarak kabul edilmiş; onun yaptığı bu ihyâ hareketi, kendisinden sonraki kuşakların da ufku açmış ve onlara yol göstermiştir. Diğer taraftan o, bir asker ve devlet adamıdır. Onun hayatı, 19. asırda Mısır'da yapılan yenilik çalışmaları bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu hususlar dikkate alındığı zaman, edebiyatçılar tarafından Arap şiirini mezarından kaldıran bir öncü olarak kabul edilen, ayrıca yaşadığı asrın siyâsî ve sosyal durumunu şiirlerinde bir tablo hâlinde göz önüne seren Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî'nin, Türk okuyucusuna tanıtılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, çağdaş Arap edebiyatçıları tarafından

kılıç ve kalem erbabı ve yeni Arap şiirinin öncüsü olarak kabul edilen bu değerli şahsiyeti, çeşitli yönleri ile inceleyerek Türk okuyucusuna tanıtmaktır. Ayrıca bu çalışma, bir yandan Bârûdî'yi övmekle bitiremeyen, diğer yandan Arap şiirinin inkırâz döneminin bütün suçunu Osmanlı İmparatorluğu'na yıkmak isteyen birçok edebiyatçıya, Mısır'ın yine Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduğu bir dönemde, Arap şiirinin, bir Osmanlı paşası olan Bârûdî tarafından ihyâ edilmiş olmasının bir daha hatırlatılması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Arap dünyasında Bârûdî ile ilgili birçok makâle ve birkaç müstakil kitap yazılmış olmakla birlikte, bildiğimiz kadarıyla bu konuda akademik nitelikte bir çalışma yapılmamıştır.

Başta bu çalışmanın esasını teşkil eden Bârûdî'nin dîvânı ve diğer eserleri olmak üzere ulaşabildiğimiz kaynakları tarayarak derlediğimiz bilgi ve yorumların ışığında çalışmamızı, bir giriş ve üç bölüm hâlinde tertip ettik. Giriş bölümünde, 19. Yüzyılda Mısır'da İlmî ve Edebî Gelişmeyi Etkileyen Faktörler başlığı altında, Fransızların Mısır'ı işgâl etmesinden İngiliz işgâline kadar geçen süre zarfında yürütülen ilmî ve edebî faâliyetler hakkında kısa da olsa bir tablo çizmeye çalışıp; 19. Asırda Mısır'da Şiir başlığı altında, Bârûdî'nin olgunluk çağına kadar Mısır'da sanatını icrâ eden şâirler hakkındaki değerlendirmeleri, kendi şiirlerinden verilen örneklerle inceledik. Birinci bölümde, Bârûdî'nin hayatını, yerli geldikçe kendi şiirlerinden de örnekler vererek, incelemeye çalıştık. İkinci bölümde, Şâirin edebî kişiliğini inceledik. Bu bölümde Arap edebiyatçılarının değerlendirmelerinden faydalanmanın yanında, şâirin dîvânını baştan sona kadar beyit beyit okuyup değerlendirmek suretiyle elde ettiğimiz malzemenin ışığında, Arap Şiirindeki Yeri, Şiirinin Genel Özellikleri ve İşlediği Konular ana başlıkları altındaki tâlî başlıklarla, edebî şahsiyetini ve şiirini çeşitli yönlerden inceledik. Üçüncü bölümde, şâirin eserleri hakkında bilgi verdik.

Bu çalışmayı yaparken elimizden geldiğince ilmî çalışma metodlarına bağlı kalmaya itina gösterdik ve yapılması muhtemel hatalardan kaçındık. Şüphesiz ki, çalışmamızın çok mükemmel olduğu hususunda bir iddia da söz konusu değildir. Ancak şimdiye kadar Bârûdî hakkında yazılmış olan kitaplardan ve makâlelerden ulaşabildiklerimizin ihtivâ ettiği bilgilerin ve yorumların bir arada sunulduğu bu çalışmanın dilimize kazandırılmasının da karınca karınca bir hizmet olacağı, bunun yanı sıra bu alanda araştırma yapanlara bir nebze de olsa faydalı olacağı inancındayız.

Bu çalışmaya başladığım günden itibaren derlediğim malzemenin tasnifinde ve değerlendirilmesinde kendisine her müracaatımda sıcak ilgisini esirgemeyen, beni sabırla dinleyerek tavsiyeleri ile doğruya ileten ve hatalarımı tashih eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan'a, dökümanın temin edilmesinde ve müşküllerin halledilmesinde yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunmayı da bir borç adediyorum.

Nevzat Hafız YANIK

Erzurum-1991

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmamızda, aşağıda verilen transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır :

Sesliler :

آ , اَ , اِ : â ; اُ : î ; اُو : û ; اِ : e,
(kalın okunan harflerde : a) ; اِ : i ; اِ : u

Sessizler :

ا : ' , ب : b , ت : t , ث : s , ج : c , ح : h , خ : h , د : d ,
ذ : z , ر : r , ز : z , س : s , ش : ş , ص : ş , ض : d , ط : t ,
ظ : z , ع : c , غ : g , ف : f , ق : k , ك : k , ل : l , م : m ,
ن : n , و : v , ه : h , ي : y .

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak :

- Harf-i tarifler cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Msl. el-Bârûdî, el-^cAṭṭâr, el-Marşîfî.
- Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Msl. Keşfu'l-ğummeḥ, eş-Şî^cr ve's-şu^carâ.
- İzâfet terkîbî şeklinde bulunan ibârelerde (şahıs adı, kitap adı vs.) ve vaslî gerektiren yerlerde muzâfın ve muzâfun ileyhî'nin f^crâbı yazıda gösterilmiştir. Msl. Dîvânü şî^cri Beşşâr b. Burd, Târiḥu âdâbî'l-luġatî'l-^carabiyye.
- Terkîp halindeki ad ve lakapların cüzleri ayrı değil, bitişik yazılmış ve kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre f^crâbında meydana gelen değişiklikler yazıda gösterilmiştir. Msl. ^cAbdurrahmân, ^cAbdurrezzâk, ^cAbdullâh Ebu's-Su^cûd b. eş-Şeyḥ ^cAbdillâh.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- °Abbâs Maḥmûd el-°Akkâd, Şu°arâ'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cil'îl-mâdî, Kahire, 1965
- Abbé Barbé, Târiḥ-i Felsefe, çev. Bâḥûr İsrâ'îl, İstanbul, 1332
- °Abdul°azîz ed-Desûkî, "Ahmed Zekî Ebû Şâdî", A°lâmu's-şî°rîl-°arabîyyîl-ḥadîs, I-.. 137-234
- °Abdullâh Ḥamed el-°Uveysîk, el-Edebu fî ḥîdmeti'l-ḥayâtî ve'l-°akîde, Beyrut, 1390/1970
- °Abdurrahmân el-Cebertî, °Acâ'ibu'l-âşâr fi't-terâcîmî ve'l-aḥbâr, I-VIII, nşr., Hasan Muhammed Cevher ve diğ., Kahire, 1958-1967
- °Abdurrahmân er-Râfî°î, °Aşru İsmâ°îl, I-II, Kahire, 1982
- _____ es-Şevretu'l-°Arâbiyye ve'l-iḥtilâlû'l-incîlîzî, Kahire, 1983
- _____ Şu°arâ'u'l-vaṭanîyye fî Mısr, Kahire, 1966
- °Acâ'ibu'l-âşâr fi't-terâcîmî ve'l-aḥbâr, bk. °Abdurrahmân el-Cebertî
- °Adî b. Zeyd el-°İbâdî, Dîvânü °Adî b Zeyd el-°İbâdî, nşr. Muhammed Cebbâr el-Mu°aybid, Bağdat, 1965
- °Adnân Huseyn Kâsım, el-Uşûlu't-turâsiyye fî nakḍi's-şî°rîl-°arabîyyîl-mu°âşır fî Mısr, Libya, 1981
- el-Ağânî, bk. Ebu'l-Ferec el-İsfehânî
- Aḥmed Hasan ez-Zeyyât, Târiḥu'l-edebîl-°arabî, Kahire, tsz.
- Aḥmed Heykel, Taṭavvuru'l-edebîl-ḥadîs fî Mısr, Kahire, 1983
- Aḥmed el-İskenderî ve Muṣṭafâ el-°Anânî, el-Vasîṭ fi'l-edebîl-°arabî ve târiḥih, Kahire, tsz.
- Aḥmed Kabbîş, Târiḥu's-şî°rîl-°arabîyyîl-ḥadîs, Beyrut, 1971
- Aḥmed Muhammed el-Ḥavfî, Vaṭanîyyetu Şevkî, Kahire, tsz.
- "Aḥmed Şevkî", bk. Muhammed Mendûr
- "Aḥmed Zekî Ebû Şâdî", bk. °Abdul°azîz ed-Desûkî
- Aḥmed Zekî Şafvet, Cemheretu ḥuṭabîl-°arab fî °uşûrîl-°arabîyyetî'z-zâhire, I-III, Mekke, tsz.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I-..., İstanbul, 1990
- el-A°lâm, bk. Hayruddîn ez-Ziriklî
- A°lâmu's-şî°rîl-°arabîyyîl-ḥadîs, (İlîyyâ Ḥavî'nin önsözü ile) Beyrut, 1970
- °Alî °Aşrî Zâyd, İstid°â'u's-şahsiyyâtî't-turâsiyye fi's-şî°rîl-°arabîyyîl-mu°âşır, Trablus, 1978
- Altundağ, Şinasi, "İsmail Paşa", İA, V/II, 1115-1119
- _____ "Mustafa Kâmil Paşa", İA, VIII, 714-717
- _____ , "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 566-579

- , "Sa'îd Paşa", İA, X, 86-89
- °Antara b. Şeddâd, Divânu °Antara, Beyrut, 1958
- el-°Arabî, bk. Muhammed el-Hûlî
- "°Arabî Paşa", bk. Hotinli
- el-°Arûd, Bk. Celâl el-Hanefî
- A Short History Of Classical Arabic Literature, bk. Goldziher
- °Aşîdetu's-şuhde şarhu Kâsîdeti'l-Burde, bk. el-Harpûtî
- el-°Aşru'l- câhili, bk. Şevkî Dayf
- el-°Aşru'l- İslâmî, bk. Şevkî Dayf
- °Aşru İsmâ'îl, bk. °Abdurrahmân er-Râfî'î
- el-A°şâ, Meymûn b. Kays, Divânu'l-A°şâ, Beyrut, 1966
- Ateş, Ahmed, "Gazel" İA, IV, 730-733
- Bağdatlı İsmâîl Paşa, İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli °alâ keşfi'z-zunûn °an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn, I-II, nşr. Rıfat Bilge ve Ş.Yaltkaya, İstanbul, 1945-47
- İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, İstanbul, 1968
- Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I-II, İstanbul, 1983
- el-Bârûdî, (Mahmûd Sâmî Paşa), Divân, I-IV, nşr. °Alî el-Cârim, Muhammed Şefîk Ma°rûf, Kahire, 1954-1973
- Keşfu'l-gummeh fi medhi seyyidi'l-ummeh, Kahire, 1327
- Muhtârâtul-Bârûdî, I-IV, Mekke, 1404/1984
- Bârûdî Divânının Takdîmi, bk. Muhammed Huseyn Heykel
- el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-hadîs, bk. Şevkî Dayf
- el-Behâ Zuheyr, Divânu'l-Behâ' Zuheyr, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Muhammed Tâhir el-Cebîlî, Kahire, 1977
- Beşşâr b. Burd, Divânu şî'ri Beşşâr b. Burd, nşr. es-Seyyid Bedruddîn el-°Alevî, Beyrut, 1963
- el-Beyân ve't-tebyîn, bk. el-Câhîz
- Bilgegil, M. Kaya, Ziyâ Paşa Üzerine Bir Araştırma, Ankara, 1979
- Birand, Kamran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara, 1987
- Brockelmann (C.), GAL: Geschichte der arabischen Litteratur, I-II, Leiden, 1943-1949.
- Brockelmann (C.), GAL, Suppl. : Geschichte der arabischen Litteratur, Supplementband, I-III, Leiden, 1937-1942.
- el-Buhturî, Divânu'l-Buhturî, I-IV, nşr. Hasan Kamil eş-Şayrafî, Kahire, 1963-1972
- Burdetu'l-Büşîrî, bk. Muhammed Receb en-Neccâr
- el-Câhîz, (Ebû °Usmân °Amr b. Bahr), el-Beyân ve't-tebyîn, Beyrut, tsz.
- el-Câmi° fi târihi'l-edebî'l- °arabî el-Edebu'l-hadîs, bk. Hannâ el-Fâhûrî
- Celâl el-Hanefî, el-°Arûd, Bağdat, 1398/ 1978
- Cemheretu huṭabî'l-°arab, bk. Ahmed Zekî Şafvet.
- Cerir, Divânu Cerir, I-II, Muhammed b. Hâbib'in şerhi ile, nşr. Nu°man Muhammed Emin Tâhâ, Kahire, 1969-1971
- Corci Zeydân, Meşâhiru's-Şark, I-II, Beyrut, tsz.
- Târihu âdâbi'l-luğati'l- °arabiyye, I-II, Beyrut, 1967
- Çetin, M. Nihad, Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973
- Dağtekin, Hüseyin, Genel Tarih Atlası, İstanbul, 1980

- Dîvânu 'Adî b Zeyd, bk. Adî b. Zeyd el-'İbâdî
 Dîvânu 'Antara, bk. 'Antara b. Şeddâd
 Dîvânu'l- A'şâ, bk. el-A'şâ
 Dîvânu'l-Bârûdî, bk. el-Bârûdî
 Dîvânu'l- Behâ Zuheyr, bk. el-Behâ Zuheyr
 Dîvânu'l- Buhturî, bk. el-Buhturî
 Dîvânu Cerîr, bk. Cerîr
 Dîvânu Ebî Nuvâs, bk. Ebû Nuvâs
 Dîvânu Ebî Temmâm, bk. Ebu Temmâm
 Dîvânu'l- Farazdak, bk. el-Farazdak
 Dîvânu Hâfız, bk. Hâfız İbrâhîm
 Dîvânu Hassân b. Şâbit el-Enşârî, bk. Hassân b. Şâbit el-Enşârî
 Dîvânu'l- Huzelîyyîn, Kahire, 1385/1965
 Dîvânu İbnî'l-Mu'tezz, bk. İbnu 'l-Mu'tezz
 Dîvânu İmri'l'l-Kays, bk. İmru'u'l-Kays
 Dîvânu's- Şerîf er-Rađî, bk. eş-Şerîf er-Rađî
 Dîvânu şî'ri Beşşâr, bk. Beşşâr b. Burd
 Dîvânu Tarafa, bk. Tarafa b. el-'Abd
 Dîvânu Zî'r-Rumme, bk. Zu'r-Rumme
 Dîvânu Zuheyr = Şarhu Dîvânî Zuheyr b. Ebî Sulmâ
 Dîyâ'uddîn İbnu'l-Esîr, el-Meşelu's-sâ'ir fî edebî'l-kâtîb ve's-şâ'ir, Riyâd, 1984
 Ebû'l- 'Alâ el-Ma'arrî, bk. Karaarslan
 Ebu'l- 'Alâ Ma'arrî, el-Luzûmiyyât (Luzûm mâ lâ yelzem), I - II, Beyrut, 1381/1961
-
- Sıkdu'z-zend, Beyrut, 1963
 Ebu'l- Farac el-İsfehânî, el-Ağânî, I-XXV, Beyrut, 1955
 Ebû Nuvâs, Dîvânu Ebî Nuvâs, Beyrut, tsz.
 Ebû Temmam, Dîvânu Ebî Temmâm, I-IV, el-Hatîb et-Tebrizî'nin şerhi ile, nşr. Muhammed 'Abduh 'Azzam, Kahire, 1969-1970
 Edebiyat Lugatı, bk. Tâhiru'l-Mevlevî
 el-Edebu'l- 'arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısır, bk. Şevkî Dayf
 el-Edebu fî hîdmeti'l-hayâtî ve'l-'akîde, bk. 'Abdullâh Hamed el- 'Uveysîk
 el-Edebu fî zıllî'l-hukmî'l-'usmânî, bk. Muhammed Seyyid Kilânî
 Enîs Dâvûd, et-Tecdîd fî şî'rî'l-mehcer, Libya, 1980
 Enîs el-Makdisî, el-Funûnu'l-edebîyye ve a'lamuhâ fî'n-nahđatî'l-'arabîyyetî'l-hadîse, Beyrut, 1980
 Eski Arap Şiiri, bk. Çetin
 el-Farazdak, Dîvânu'l-Farazdak, I-II, nşr. Kerem el-Bustânî, Beyrut, 1385/1966
 el-Fihrist, bk. İbnu'n-Nedîm
 Fî'l-edebî'l-hadîs, bk. 'Umer ed-Desûkî
 Fırdevsî, (Ebu'l-Kâsım Mansûr b. Hasan), Şâhnâme, Tahran, 1346 h.ş.
 el-Funûnu'l-edebîyye ve a'lamuhâ fî'n-nahđatî'l-'arabîyyetî'l-hadîse, bk. Enîs el-Makdisî.
 GAL, bk. Brockelmann.
 "Gazel", bk. Ateş
 Genel Tarih Atlası, bk. Dağtekin.
 Goldziher, İgnace, A Short History Of Classical Arabic Literature, Berlin , 1966

- Göçgün, Önder, Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri, Ankara, 1987
- Hâfız İbrâhîm, Dîvânü Hâfız İbrâhîm, I-II, nşr. Ahmed Emin ve diğ., Beyrut, 1969
- Halîl Şâbât, Târîhu't-tibâ'a fiş-şarkî'l- 'arabî, Kahire, 1958
- Hannâ el-Fâhûrî, el-Câmi' fi târîhî'l-edebî'l- 'arabî el-Edebu'l-hadîs, Beyrut, 1986
- el-Harpûti, 'Umer b. Ahmed, 'Aşîdetu's-şuhde şarhu Kaşîdeti'l-Burde, İstanbul, 1309
- Hartmann (M.), "Matbuat", İA, VII, 362-402
- Hassân b. Şâbit el-Enşârî, Dîvânü Hassân b. Şâbit el-Enşârî, Beyrut, tsz.
- el-Hatîb el-Bağdâdî (el-Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî), Târîhu Bağdâd, I-XV, Beyrut, tsz.
- Havliyyâtü Kulliyeti'l-âdâb, bk. Muhammed Receb en-Neccâr
- Hayruddîn ez-Ziriklî, el-A'âm, I-XI, Beyrut, 1389/1969
- Hotinli, Rauf Ahmed, "Arabî Paşa", İA, I, 470-472.
- İA : İslâm Ansiklopedisi, İslâm âlemi coğrafya etnoğrafya ve biyografya lugatı, İstanbul, 1940 -1988
- İbn Hallikân, (Şemsuddîn Ebu'l-'Abbas, Ahmed), Vefeyâtü'l-a'yan, I-VI, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Kahire 1367/1948.
- İbn Kuteybe, (Ebû 'Abdillâh Müslim b. Kuteybe), eş-Şî'r ve's-şu'arâ, I-II, Beyrut, 1983
- İbnu'l- Mu'tezz ('Abdullâh b. el-Mu'tezz b. el-Mutevekkil), Tabakâtü's-şu'arâ, nşr. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Kahire, 1967
- Dîvânü İbni'l-Mu'tezz, nşr. Mişel Nu'mân, Beyrut, 1969
- İbnu'n- Nedîm, el-Fihrist, Beyrut, 1078
- İbn Reşîk (Ebû 'Alî el-Hasan b. Reşîk), el- 'Umde, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Beyrut, 1972
- İlkçağ Felsefesi Tarihi, bk. Bîrand
- İmru'u'l-Kays, Dîvânü İmri'l-Kays, Beyrut, 1972
- "İslâmiyyâtü Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", bk. Muhammed Maḥmûd Kâsım Muham-med Nevfel
- İslâm Tarihi Dersleri, bk. Yurdaydın
- "İsmail Paşa", bk. Altundağ
- İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, bk. Ateş
- İstid'â'u's-şahşıyyâtî't-turâsiyye fiş-şî'rî'l- 'arabîyyî'l-mu'âşır, bk. 'Alî 'Aşrî Zâyd
- İzâhu'l-meknûn, bk. Bağdatlı İsmâil Paşa
- John A Haywood, Modern Arabic Literature 1800, 1970, London, 1971
- "Kânûn-ı Esâsî", bk. Kubalı
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, Ebu'l- 'Alâ el-Ma'arrî, Erzurum, 1989
- Kâtîp Çelebi. Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubî ve'l-funûn, I-II, nşr. Ş. Yaltkaya ve Rifat Bilge, İstanbul, 1971
- el-Kavlü'l-ceyyid, bk. Muhammed Zihni
- Keşfu'l-ğummeh fi medḥi seyyidi'l-ummeh, bk. el-Bârûdî
- Keşfu'z-zunûn, bk. Kâtîp Çelebi
- Kitâbu târîhî'l- 'â'letî'l-hidiviyye ve tefâşîlî's-sevreti'l- 'Arâbiyye, bk. Muhammed Efendi el-Barudî

- Kitâbu'l- 'arfi't-ṭayyib fî şerhi Dîvânî Ebl't-Ṭayyib, bk. Nâşif el-Yâzıcı
Kramers, J. H., "Mısır ", İA, VIII, 217-269
- , "Tevfik Paşa", İA, XII/I, 213-214
- Kubalı, Hüseyn Nâil, "Kânûn-i Esâsî", İA, VI, 168-185
- Kur'ân-ı Kerîm
- Luvis Şeyho, Unsu'l-culesâ fî şerhi Dîvânî'l-Hansa (veya Şerhu Dîvânî'l-Hansâ),
Beyrut, 1388/1968
- Luzûmiyyât, bk. bk. Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî
- Maḥmûd Ebû Reyve, "Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", er-Risâle, Yıl 21, sayı 1021
Kahire, 26 Ocak 1954, 133-135
- "Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", bk. Maḥmûd Ebû Reyve
- Mârûn 'Abbûd, Ruvvâdu'n-nahḍati'l-ḥadişe, Beyrut, 1977
- "Matbuat", bk. Hartmann
- "Mehmed Ali Paşa", bk. Altundağ
- el-Merzubânî, Mu'cemu's-şu'arâ, nşr. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc
- Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, bk. Yûsuf Es'ad Dağır
- el-Meselu's-sâ'ir, bk. Dîyâ'ud-dîn İbnu'l-Esîr
- Meşâhîru's-şark, bk. Corci Zeydân
- Mısır Tarihi, bk. Özer
- "Mısır", bk. Kramers
- Modern Arabic Literature 1800, 1970, bk. John A Haywood
- el-Mu'âşırûn, bk. Muḥammed Kürd 'Alî
- Mu'cemu'l-mu'ellîfîn, bk. 'Umer Rıdâ Kehhâle
- Mu'cemu's-şu'arâ, bk. el-Merzubânî
- Muḥammed b. Sellâm el-Cumeḥî, Tabakâtu's-şu'arâ, Beyrut- 1402-1982
- Muḥammed Efendî el-Bârûdî, Kitâbu târihi'l- 'âleti'l-ḥidiviyye ve tefâşîli's-
sevreti'l- 'Arâbiyye, Kahire, 1314/ 1897
- Muḥammed el-Hâşimî, Tarafa b. el- 'Abd ḥayâtuhû ve Şi'ruhû, Beyrut, 1980.
- Muḥammed el-Hûlî, "Selm el-Hâsir", el- 'Arabî, sayı 55, Kuveyt, Haziran, 1963,
s.114-119
- Muḥammed Hüseyn Heykel, "Bârûdî Dîvânının Takdîmi", Dîvânü'l-Bârûdî, I, - ج ١,
Muḥammed Kürd 'Alî, el-Mu'âşırûn, nşr. Muḥammed el-Mıṣrî, Dimaşk,
1401/1980
- Muḥammed Maḥmûd Kâsım Muḥammed Nevfel, "İslâmiyyâtu Maḥmûd Sâmi el-
Bârûdî", ed-Dâre, yıl 15, sayı 2, Riyâd, 1410, 60-82
- Muḥammed Mendûr, "Ahmed Şevki", A'lâmu's-şî'ri'l-'arabiyyi'l-ḥadiş, I, 35-134
- Muḥammed Receb en-Neccâr, Burdetu'l-Bûşîrî, Ḥavliyyâtu Kulliyeti'l-âdâb,
33/7, Kuveyt, 1406/1986
- Muḥammed Seyyid Kilânî, el-Edebu fî zılli'l-ḥukmî'l-'uṣmânî, Kahire, tsz.
- Muḥammed Zihnî, el-Kavlu'l-ceyyid fî şerhi ebyâtî't-Telḥîş, İstanbul, 1304
- Muḥtârâtu'l-Bârûdî, bk. el-Bârûdî
- Muṣṭafâ el- 'Anânî, bk. Ahmed el-İskenderî
- "Mustafa Kâmil Paşa", bk. Altundağ
- el-Mutenebbî, bk. Nâşif el-Yâzıcı
- en-Nâbiğatu'z-Zubyânî, Dîvânü'n-Nâbiğati'z-Zubyânî bitemâmihî, derleyen:
İbnu's-Sikkî, nşr. Şûkrî Faysal, Beyrut, 1968

- Nâşif el-Yâzıcı, Kitâbu'l- 'arfi't-ṭayyib fi şerhi Dîvânî Ebî't-Ṭayyib, Beyrut, 1305
19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, bk. Savran
- Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, bk. Akgündüz
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, bk. Pakalın
- Özer, Yusuf Ziya, Mısır Tarihi, Ankara, 1939
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü, I-III, İstanbul, 1983
- Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, bk. Banarlı
- Reşid Yûsuf 'Aṭallâh (S. Viktor), Târîhu'l-âdâbî'l- 'arabiyye, I-II, nşr. 'Alî Necîb 'Aṭvî, Beyrut, 1405/1985
- er-Risâle, bk. Maḥmûd Ebû Reyve
- Ruvvâdu'n-nahḍati'l-ḥadîse, bk. Mârûn 'Abbûd
- "Sa'id Paşa", bk. Altundağ
- Ṣa'leb, (Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Yaḥyâ), Şerḥu Dîvânî Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Kahire, 1964
- Savran, Ahmet, 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, Erzurum, 1987
- "Selm el-Hâsır", bk. Muḥammed el-Hûlî
- eş-Şevretu'l- 'Arabiyye ve'l-iḥtilâlu'l-incilîzî, bk. 'Abdurrahmân er-Râfi'î
- Sıkdu'z-zend, bk. Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî
- es-Sukkerî, (Ebû Sa'id el-Ḥasan b. el-Ḥuseyn b. 'Abdillâh), Şerḥu Dîvânî Ka'b b. Zuheyr, Kahire, 1369/1950
- Suppl. , bk. Brockelmann
- Şâhnâme, bk. Fırdevsî
- Şerḥu Dîvânî 'l-Hansâ, bk. Luvis Şeyho
- Şerḥu Dîvânî Ka'b b. Zuheyr, bk. es-Sukkerî
- Şerḥu Dîvânî Zuheyr b. Ebî Sulmâ, bk. Ṣa'leb
- Şerḥu'l-Mu'allakâtî's-seb', bk. ez-Zevzenî
- eş-Şerîf er-Raḍî, Dîvânü's-Şerîf er-Raḍî, I-II, Beyrut, tsz.
- Şevkî Dayf, el- 'Aşru'l-câhili, Kahire, 1977
- _____, el- 'Aşru'l- İslâmî, Kahire, 1963
- _____, el-Bârûdî râ'idu's-şî'rî'l-ḥadîs, Kahire, 1981
- _____, el-Edebu'l- 'arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr, Kahire, 1976
- eş-Şî'r ve's-şu'arâ, bk. İbn Kuteybe
- Şibli-yî Nu'mânî, Şî'ru'l- 'acem, I-V, Çev. Seyyid Muḥammed Takî Fahrî Dâ'î Gilanî, Tahran, 1335
- Şî'ru'l- 'acem, bk. Şibli-yî Nu'mânî
- Şu'arâ'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâdî, bk. 'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd
- Şu'arâ'u'l-vaṭaniyye, bk. 'Abdurrahmân er-Râfi'î
- Tabakâtü's-şu'arâ, bk. Muḥammed b. Sellâm el-Cumeḥî
- Tâhiru'l-Mevlevî, Edebiyat Lugatı, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, 1973
- Ṭarafa b. el- 'Abd, Dîvânü Ṭarafa b. el-'Abd, Beyrut, 1961
- Ṭarafa b. el- 'Abd ḥayâtuhû ve Şî'ruhû, bk. Muḥammed el-Hâşimî
- Târîhu'l-âdâbî'l- 'arabiyye, bk. Reşid Yûsuf 'Aṭallâh
- Târîhu âdâbî'l-luğatî'l- 'arabiyye, bk. Corcî Zeydân
- Târîhu Bağdâd, bk. el-Ḥatîb el-Bağdâdî
- Târîhu'l-edebî'l- 'arabî, bk. 'Umer Ferrûh

- Târîh-i Felsefe, bk. Abbê Barbê
 Târîhu's-şîrîl- 'arabîyyîl-ḥadîs , bk. Aḥmed Kabbîş
 Târîhu't-tûbâ'a fîş-şarkîl- 'arabî, bk. Ḥalîl Şâbât
 Taṭavvuru'l-edebîl-ḥadîs fi Mısr, bk. Aḥmed Heykel
 et-Tecdîd Fî şîrîl-mehcer, bk. Enîs Dâvûd
 "Tevfîk Paşa", bk. Kramers
 The Reader's Digests Great World Atlas, London, 1961
 el- 'Umde, bk. İbn Reşîk
 'Umer ed-Desûkî, Fîl-edebîl-ḥadîs, I-II, Kahire, 1973
 'Umer Ferrûh, Târîhu'l-edebîl- 'arabî, I-V..., Beyrut, 1968- 1986
 'Umer Rıdâ Keḥḥâle, Mu'cemu'l-mu'ellifin, I-XVI, Beyrut, tsz.
 el-Uşûlu't-turâsiyye fî nakḍi's-şîrîl- 'arabîyyîl-mu'âşır fi Mısr, bk. 'Adnân
 Huseyn Kâsım
 el-Vasîf fîl-edebîl- 'arabî ve târîhihi, bk. Aḥmed el-iskenderî
 Vataniyyetu Şevkî, bk. Aḥmed Muḥammed el-Ḥavfî
 Yurdaydın, Hüseyn G., İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1971
 Yûsuf Es'ad Dağır, Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, I-II, Beyrut, 1956
 ez-Zevzenî, (Ebû 'Abdillâh b. Huseyn b. Aḥmed), Şerḥu'l-Mu'allakâti's-seb',
 Beyrut, tsz.
 Ziyâ Paşa Üzerine Bir Araştırma, bk. Bilgegil
 Ziya Paşa'nın Hayatı , Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri, bk. Göçgün
 Zu'r-Rumme, Ğaylân b. 'Uḳbe, Divânu Zî'r-Rumme, nşr. Mutî' Yesîlî, Dimaşk,
 1384/1963

DİĞER KISALTMALAR

b.	: bin
bıbl.	: bibliyografya
Çev.	: Çeviren
Çoğ.	: Çoğul, çoğulu
diğ.	: diğerleri
h.	: hicrî
hk.	: hakkında
h. ö.	: hicretten önce
h..ş.	: hicrî şemsî
m.	: milâdî
m. ö.	: Milattan önce
msl.	: meselâ
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
tsz.	: tarihsiz
vd.	: ve devamı
vs.	: vesâire

GİRİŞ

19. YÜZYILDA MISIR'DA İLMİ VE EDEBİ GELİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Milletlerin edebiyat alanında gösterdikleri gelişmelerin belirli bir zaman dilimi içerisinde kaydettiği mesâfeyi incelerken bu zaman dilimi içerisinde yaşamış olan kuşağa ait edebî mahsûllerin ortaya konmasında önemli rol oynayan çevrenin bilinmesi gerekir. Bunun için çalışmamızın konusunu teşkil eden Maḥmûd Sâmi Paşa el-Bârûdî'nin hayatını ve şiirini incelerken onun yetiştiği çevrenin tanınmasının konumuza ışık tutacağına inanıyoruz. Bârûdî, her ne kadar 19. yüzyılın ikinci yarısında sanatını icra etmiş ise de onun Arap şiirinde işgal ettiği mevkinin daha iyi anlaşılması için 19. asır başlarından itibaren Mısır'ın siyâsî durumuna ve ilmi gelişmeye tesir eden faktörlere kısaca da olsa göz atmamız yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Batı medeniyeti ile doğrudan doğruya temasta bulunan ilk Arap ülkesi Mısır olup bu ülkenin karşılaştığı kültür ise Fransız kültürü idi. Napoléon'un Mısır seferi ile başlayan bu kültürel ilişki, daha sonra Mehmed Ali Paşa¹ ve hânedânı tarafından gerçekleştirilen ilmi gelişmede önemli rol oynamıştı. Biz bu bölümde Napoléon'un Mısır seferinden başlayarak, 19. asırda Mısır'da meydana gelen gelişmeleri sunmaya çalışacağız. Bu asırdaki siyâsî gelişmelerle ilmi gelişmelerin bir paralellik göstermesi ve birbiriyle iç içe bir mâhiyet arzemesi sebebiyle, tekrarlardan kaçınmak için bu konuları birer başlık altında dönemler halinde sunmayı daha uygun gördük.

Napolyon' un Fransa'da Mısır'ı ele geçirme planı, 18. yüzyıl
Mısır Seferi boyunca müzakere edilmiş, ancak Türkiye ile geleneksel bir mâhiyet alan iyi ilişkileri bozmamak için bu plan uygulamaya konulmamıştı. Nihayet Napoléon Bonaparte'in komutasında yaklaşık 400 gemiden oluşan ve 35.000 personel taşıyan Fransız donanması, Mısır üzerine yürüyüp 2 Temmuz 1798 de İskenderiye'yi kolayca işgal ettikten sonra hemen Kâhire üzerine yürüdü. Kölemen beylerinden Murad ve İbrâhîm tarafından Nil üzerinde Embâba hizasında hazırlanan mukavemet kısa sürede Ehramlar muharebesinde kırıldı ve 23 Temmuz 1798 de Kâhire işgal edildi. Murad Bey Yukarı Mısır'a, İbrâhîm Bey ise Delta'ya kaçtı.

¹ Mehmed Ali Paşa için bk. Meşâhîru's-ş-şark, I, 19-56 ; " Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 566-579

Halkın ilk anlarda kapıldığı korku ve telaş uzun sürmedi ise de bir beyannâme ile kendilerini kurtarıcı ve İslâm dostu olarak nitelendiren Fransız askerine güvenmekten de çekiniyordu. Bu arada Napoléon, halk arasında çıkan ayaklanmaları şiddetle bastırmak zorunda kaldı. 1 Ağustos 1798 de Fransız donanmasının İngiliz Amirali Nelson tarafından Ebû Kış limanında tahrip edilmesi, Fransız teşebbüslerine indirilen ve onların Mısır'dan çekilmeleri için yapılan ilk darbe oldu. Bâbîâlî, Fransa'ya karşı savaş ilan ettiyse de Türk askerleri ancak 1799 yılı ortalarında Mısır'da görünebildi. Geçen bu bir yıllık süre içerisinde Fransızlar Mısır'da bir idari teşkilat kurdular. Ancak Fransızların ülkenin dinî inançlarına oldukça riâyet etmelerine rağmen Mısırlılar, onların bu teşebbüslerini fazla ciddiye almadılar. Ayrıca Fransızların emlak vergisi istemeleri ve çoğunluğu Müslüman olan ülkede Mısırlı Hristiyanları istihdam etmeleri, Mısırlıları rahatsız etmişti. Bu yüzden 21 Ekim 1798 de Kâhire'de yapılan oldukça önemli bir ayaklanma el-Ezher topa tutularak bastırıldı. Napoléon, Şubat 1799 da Türk askerlerinin Mısır'ı ele geçirmesini önlemek gayesi ile Suriye seferine çıktıysa da Cezzar Ahmed Paşa tarafından savunulan Akka Kalesi'ni alamayarak Mayıs ayında geri döndü. Bir ay sonra aralarında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın da bulunduğu Türk kıtaları, İngiliz gemileri ile 14 Temmuz 1799 da Ebû Kış'e çıktılarsa da mağlup oldular ve 2 Ağustos 1799 da Ebû Kış Kalesi de Napoléon'un eline geçti.

22 Ağustosta Napoléon'un Mısır'dan ayrılışından sonra Fransızlar, Haziran 1800 de öldürülen Klêber ve Menou'nun kumandaları altında iki yıl daha Mısır'da kaldılar. Ancak Ağustos 1801 de son mukavemet noktaları da Türk ve İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirilince Mısır'dan çekilmek zorunda kaldılar.²

Napoléon'un Mısır seferi, Avrupa tarihinde olduğu gibi İslâm tarihinde ve Arap edebiyatında da bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu sefer, Batının İslâm dünyası üzerinde siyâsî, ekonomik ve kültürel nüfuzunun başlangıcını teşkil eder.³ Zira Napoléon, beraberinde Mısır'a bir bilim ordusu da getirmişti. Bu ilim adamları arasında tarih, tabii bilimler ve fen bilimlerinde ihtisaslaşmış kişiler de vardı.⁴ Bunlar, Mısır'da doğan Fransız çocuklarının eğitimi için Kâhire'de iki okul açıp *Le Décade Egyptienne* ve *Le Courier de L'Egypte* adlı Fransızca iki de gazete çıkardılar. Bunun yanında bir tiyatro kurdular ve Fransız Enstitüsü tarzındaki Mısır Enstitüsünü (Ağustos 1798) kurup Mısır'ı her bakımdan araştırmak için kolları sıvadılar. Bu bilim adamlarının yaptığı çalışmaların semeresi 1809-1825 yılları arasında Fransa'da *Description de l'Egypte* (Mısır'ın Tasviri) adıyla basılan dokuz ciltlik bir eser oldu. Bu eser, Yeni Mısır hakkında Avrupa'da bilinen bütün malumatların esâsını teşkil eder.

Napoléon, Mısır Enstitüsünün yanısıra muhtelif laboratuvarlar, bir kütüphâne, rasathâneler, her on günde bir Fransız oyununun sergilendiği bir tiyatro, fabrikalar, kağıt imâlathâneleri, matematik, resim vb. çalışmalarının yapıldığı

² "Mısır", İA, VIII, 247 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 3-4

³ A Short History Of Clasiccal Arabic Literature, s. 159

⁴ Yusuf Ziya Özer'in görüşüne göre Napoléon, Firavunlar memleketinin arkeolojik servetlerini ele geçirmek ve eski Mısır'ı diriltmek için beraberinde ulemâ heyeti götürmüştü. Napoléon'un bu isteğine cevapmış gibi 1799 Ağustos ayında İskenderiye civarında Rosette mevkisinin yedi km. kuzeydoğusunda eski bir kalenin temelleri arasında Bouchard (Buşar) tarafından, Yunanca-Mısırca iki dil üzerine yazılmış Rosette taşı adı ile bilinen levha topraktan çıkarıldı. Bk. Mısır Tarihi, s. 334

yerler de açmıştı. Bu işler için Mısırlı ileri gelenlerin evleri tahsis edilmişti. Meselâ Çerkez Hâsan Kâşif'in evini bir kütüphâne yapmışlardı. Bu kütüphâne, günün belirli saatlerinde isteyen kişilere açıktı. Kütüphânede çok sayıda Arapça kitap bulunuyordu. Mısırlılar, daha önce görmedikleri kimyasal deneylerin yapıldığı bu laboratuvarlara Fransızlar tarafından davet ediliyorlar, gördükleri karşısında dehşetlerini ve hayretlerini saklayamıyorlardı.⁵ el-Ceberti,⁶ bu durumu *Acâ'ibu'l-âşâr* adlı eserinde açıkça ifade etmektedir.⁷

Napoléon'un Mısır'a getirdiği yeniliklerin başında matbaa geliyordu. Mısır'a sadece bir ordu değil aynı zamanda bildiri ve direktiflerini neşretmek için iki matbaa da getirmişti. Bu matbaalardan biri Pierre Aurel'e ait olup daha sonra Fransız ordusu tarafından satın alınmış ve diğer matbaa gibi müsteşrik Jean - Joseph Marcel'in emrine verilmişti. Bu matbaalarda anadil Fransızca olmak üzere zaman zaman Arapça , Türkçe hatta Yunanca tercümeler de yer alıyordu. Ayrıca yukarıda sözü edilen iki gazetenin basımı da bu matbaada yapılıyordu.⁸

Napoléon, Mısır'da el-Ezher ulemasından, eşraftan ve tüccardan oluşturduğu ve "Dıvanlar" adını verdiği şûrâ meclislerini kurup bu meclislere bazı idâri işleri, özellikle de vergi işlerini denetleme yetkisi verdi. Bunu siyâsî ve idâri sömürüsü için bir yem olarak kullanmıştı.⁹

el-Ceberti'nin anlattığına göre Napoléon, İskenderiye'yi işgal etmesinin hemen ertesi günü Mısır halkının sevgisini kazanmak gayesi ile bir beyannâme neşretmişti. İslâm geleneğine uygun olarak besmele ile başlanıp Allâh'ın birliğinin ifade edilmesi ile devam edilen bu beyannâmenin, hürriyet ve eşitlik esâsı üzerine kurulmuş olan Fransız hükûmeti tarafından yayınlandığı söyleniyor ve bu prensiplerin Mısır'da uygulanması isteniyordu. Beyannâmede Allâh katında bütün insanların eşit olduğuna, insanların ancak zekâ ve faziletlerine göre farklı olabileceklerine işaret edilerek Mısır'ın yönetimine hâkim olan Memlukların ne zekî ve ne de faziletli kimseler olmadıkları, dolayısıyla Mısır'ı idâre etmeye haklarının olmadığı söyleniyordu. Çünkü bu adamlar, memleketi harap etmişler, büyük şehirleri ve Mısır'ın sulama kanallarını kullanılmaz hale getirmişlerdi. Artık onların devri sona ermiş olup Mısır halkı ve bu halkın arasında bulunan zekî ve faziletli insanlar, kendi kendilerini doğrudan doğruya idâre edebilecek hale gelmişlerdi. Böylece ümmetin durumu düzelecekti. Beyannâme şu sözlerle sona eriyordu: "Allâh, Memlukların belâsını verecek, Mısır ümmetinin durumunu düzeltecektir."

Bir süre sonra neşredilen yeni bir beyannâmede yaklaşık olarak aynı sözler tekrarlanmış, bu beyannâmede ayrıca Türklerin kendi yararları için Mısır'ı harap ettikleri, Fransızların ise Mısır'ı hürriyete kavuşturmak için geldiği ifade edilmişti. Bu beyannâmenin en çok dikkat çeken yönü ise, millî duygulara olduğu kadar dinî duygulara da hitap edilmiş olmasıydı. Bu beyannâmede Napoléon: "Benim buraya dininizi tahrip etmek için geldiğim söylenmektedir. Bu yalandır.

⁵ *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye*, II, 371 ; el-Edebu'l- ʿarabiyyu'l-muʿâşır fî Mısr, s. 13

⁶ Mısırlı tarihçi ve ilim adamı ʿAbdurrahmân b. el-Ḥasan b. İbrâhîm b. Ḥasan b. ʿAlî (ö.1237/1822) için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye*, II, 619-620; Gal, II, 632 ; Supp., II, 730-731 ; *Muʿcemu'l-muʿellifin*, V, 133

⁷ *Acâ'ibu'l-âşâr fî't-terâcim ve'l-ahbâr*, IV, 348-352

⁸ *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye*, II, 372, 406 ; *Modern Arabic Literature*, s. 30

⁹ *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye*, II, 371; el-Edebu'l- ʿarabiyyu'l-muʿâşır fî Mısr, s. 12

Müfterilere benim sizi kurtarmak için geldiğimi söyleyiniz. Allâh'a ben Memluktardan daha çok ibâdet ederim. Onun Peygamberine ve Kur'an'a büyük hürmetim vardır." demektedir. Ayrıca Fransızların Roma'yı işgal ettikleri, Papa'nın kuvvetini kıldıkları, Malta şövalyelerini adadan sürdükleri, Osmanlı İmparatorlarının dâima dostu ve onların düşmanlarının dâima düşmanı oldukları belirtilmişti. Bu sözleri bir propoganda olarak kabul etmek mümkündür. Ancak, Fransız aydınlanma devrinin bir çocuğu olan Napoléon'un, akla Hıristiyanlıktan daha fazla değer veren İslâmiyete, hayatının sonuna kadar büyük ilgi duyduğunu söyleyenler de olmuştur. Görüldüğü gibi Napoléon, halkın yönetime katılması fikrinin öncülüğünü yaparak idâreyi Memlukların elinden alıp ulemâya devretmek istemiştir. Ancak bu mümkün değildi. Çünkü bir gayrimüslim, Müslüman bir ülkeyi idâre edemezdi. Bu bilgileri nakleden tarihçi el-Cebertî, sözlerine Fransız işgalinin tabii düzeni tersine çevirdiğini ve her şeyi bozduğunu söyleyerek başlamakta idi. Şunu ifâde etmek gerekir ki, el-Cebertî, Fransızların iyi olan işlerini de itiraftan çekinmemiştir. Meselâ Fransız ordusu ile gelen Enstitü üyesi Fransız bilginlerinin getirdiği ilmi malzeme ile onların öğrenme ve araştırma aşkı kendisini etkilemiştir. Yine de gayrimüslim bir yönetimin dine ve ahlâka zararlı olacağı kanaatindeydi.¹⁰ Gerek bu beyan-nâmelerin gerekse Enstitü üyesi bilginlerin çalışmalarının başta el-Ezher ulemâsı olmak üzere Mısır aydınlarını etkileyip onları Batı bilim ve tekniği hakkında düşünmeye sevketmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Şevkî Dayf, Napoléon'un Mısır seferinin, Mısırlıların Batı'nın ilimde ve teknikte kaydettiği mesâfeyi anlamalarını sağladığını ve bu vesile ile Mısır halkının Avrupa hayatının bazı yönlerini tanıdığını söylemektedir. Mısır halkı, özellikle Fransızların maddi yaşantısına, yeme içmelerine, giyim kuşamlarına, kadın erkek ilişkilerine; ayrıca tiyatro, oyun, eğlence, dans ve müzik âlemlerine düşkün olduklarına şahit olmuşlardır.¹¹

Bütün bunlar Mısır için birer yenilik olmakla birlikte Fransız kültürü başlangıçta Mısır halkı üzerinde fazla etkili olmadı. Zira Ahmed Heykel'in de belirttiği gibi, bu kültürel çalışmaların çoğunluğu pratik çalışmalarla ilişkili olduğu ve bunların tümünün yağmacı Fransız işgali sırasında bir düşman suretinde geldiği için Mısırlıların Avrupa kültürünü benimsemesinde özellikle edebî kültür almasında fiili bir etkisi olmamıştır. Ancak, bütün bu çalışmaların tesiri, kalkındırma ve uyarma hususunda olmuş, hattâ bazıları değişikliğin gereğini hissetmiş ve üstün silahlarla donanma gereğini anlamışlardır. Ahmed Heykel, eş-Şeyh Hasan el- 'Atîâr'ın¹² bu hususu: "Ülkemizin durumunun muhakkak değişmesi, ilim ve bilgilerin yenilenmesi gerekmektedir." sözü ile ifâde ettiğini nakletmektedir.¹³

Fransızların Mısır'ı işgali sırasında edebiyatın durumuna gelince, ilk bakışta bir etki görülmemiş olup Corci Zeydân'ın da ifâde ettiği gibi bu sırada edebiyat

¹⁰ 'Acâ'ibu'l- âşâr fi't-terâcim ve'l- ahbâr , IV, 288-291 ; İslam Tarihi Dersleri, s. 187-188

¹¹ el-Edebu'l- 'arabiyyu'l-mu' âşır fi Mısır, s. 12

¹² Hasan b. Muhammed el- 'Atîâr (ö.1250/1834) için bk. 'Acâ'ibu'l-âşâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr, IV, 232; Târihu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye, II, 596 ; GAL, II, 624-625 ; Suppl., II, 720 ; Fi'l-edebi'l-âdâs, I, 59-62 ; el-A'clâm, II, 236 ; Mu' cemu'l-müellifin, III, 285

¹³ Tatavvuru'l- edebi'l-âdâs fi Mısır, s. 26

el-Ezher'de okutulmakta olan İslâmî ilimlerden ibaretti.¹⁴

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Napolèon'un Mısır seferi en büyük etkisini Fransızların Mısır'ı terketmesinden sonra Mısır Valiliğine tayin edilen Mehmed Ali Paşa üzerinde göstermiştir. Mehmed Ali Paşa devrine kısaca bir göz atmamız bu etkinin boyutlarını anlamak için yeterli olacaktır.

MEHMED ALİ PAŞA DEVRİ (1805-1848)

1801 yılında Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra Türk idâre makamları ile eski nüfuzlarını elde

etmek isteyen Kölemen beyleri arasında çarpışmalar başladı. İngilizlerden himâye gören Kölemenlerin başına Murad Bey'in ölümünden sonra Osman Bey Bardisi geçmişti. Öte yandan Türkler tabiatıyla vaziyetten istifade ederek ülkenin denetimini sıkı bir şekilde ele almak istiyorlardı. Ancak ülkeye birbirinin ardından gönderilen valiler, aylıklarının ödenmemesi sebebiyle askerleri arasında çıkan isyanları bastırmaktan âciz kalınca, Bardisi ve taraftarları geçici bir başarı elde ettiler. Bu arada Bardisi'nin en emin dayanağı, Mısır'ı Fransızlardan kurtarmak üzere gönderilmiş olan kuvvetlerin içinde bulunan Kavalalı Mehmed Ali Paşa idi ve Bardisi ile ihtiyar İbrâhîm Bey, onun yardımı ile Kâhire'de tutunabildiler. Bu müddet zarfında Bâbiâli'nin gönderdiği valiler, sadece Delta'nın bazı kısımlarına hükmedebiliyorlardı. Bir müddet Kâhire kalesinde oturmaya muvaffak olan Hurşit Paşa, nihayet nüfuzu mütemâdiyen artan Mehmed Ali tarafından oradan uzaklaştırıldı.¹⁵ Mehmed Ali, bu olaydan sonra halk tarafından desteklendi ve Mısır'da hemen hemen müstakıl bir şekilde idâreyi ele aldı. Bu vaziyet karşısında Bâbiâli, muayyen vergilerini vermek ve Hıcaz'ı ellerine geçirmiş olan Vehhâbileri bertaraf¹⁶ etmek şartı ile 1805 de Mehmed Ali'nin Mısır valiliğini tasdik etmek zorunda kaldı.¹⁷

Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra Mehmed Ali Paşa'nın ülkede iktidarı ele almasının en önemli sonucu Mısır tarihinde derin akisler uyandıracak olan bir hânedânın kurulması idi. Her ne kadar Mehmed Ali Paşa'nın bütün yaptıklarının kendi şahsî emellerini gerçekleştirmeye matuf olduğu düşünülse bile o, hem Mısır'ın hem de kendi hânedânının mukadderatını tayin edecek kuvvetlere hâkim olmuştu. Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı çalışmalar, önce Mısır'ın kendi kuvvetlerinin seferber edilmesi sonra da Avrupa'dan muallimler getirilerek Avrupa usûllerinin kabul edilmesi şeklinde özetlenebilir. Fikir bakımından Mehmed Ali devrinin ilk zamanlarından İngiliz işgaline kadar Mısır'ın her zamankinden daha fazla Osmanlı-Türk tesiri altında kalmış olduğu müşâhede edilir. Valinin idâre tarzı bağımsız ve şahsî olmakla birlikte gerek kendisinin ve çevresindekilerin zevk ve temâyülleri gerekse kullandığı usûller, Osmanlı İmparatorluğu geleneklerinin etkisiyle doluydu.

Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyet sahası 1833-1840 yılları arasında genişlik kazandı. Bu, eskiden beri Suriye'nin ilhâkını amaçlayan Mısır politikasının tarihi

¹⁴ Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 371

¹⁵ "Mısır", İA, VIII, 250-251 . Ayrıca bk. Meşâhîru's-şarḥ, I, 24-26

¹⁶ Bu hususta bk. Meşâhîru's-şarḥ, I, 28

¹⁷ "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 567; Mehmed Ali Paşa'nın 300 kişilik bir birliğin komutan muaviniğinden Mısır valiliğine yükselinceye kadar izlediği siyaset hk. bk. Meşâhîru's-şarḥ, I, 22-27

ve tabii bir sonucuydu.¹⁸ Mehmed Ali Paşa, genişleyen bu hâkimiyet sahası ile birlikte Osmanlı Devletinin âsî bir valisi durumuna geldiği sırada 15 Temmuz 1840 da Londra Kongresinde Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devletinin tebaasından sayılacağı kararı verilmesine rağmen bu karar, onun amaçlarına ulaşabilmek için gösterdiği çabaları durdurmamış olup 146.000 kişilik düzenli orduyu ve 22.000 kişilik başıbozuk askeri, projelerini gerçekleştirmek için yeterli bulmuyordu. Mehmed Ali, Londra Kongresinde alınan kararı kabul etmeyince İngiltere ve Avusturya donanmaları Suriye sahillerini ablukaya alıp Sayda, Sur ve Akka'yı zaptetti. Beyrut civarında da Osmanlı ordusuna mağlup olan Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın kendisine bırakılmasına râzî oldu.¹⁹ Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğinde kalmasını ve çocuklarının verâset hukukunu içeren²⁰ 2 Rebiulâhîr 1257/23 Mayıs 1841 fermanı ile kapanan bu devrenin sonunda Mısır'ın uluslararası durumu tamamen değişti. Dış görünüşte tekrar bir Türk vilayeti olmuştu. Gerçekte Avrupa devletlerinin müdahalesi vakıası, Mısır'ın Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye bağlı bir duruma düşme yolunda olduğunu göstermekteydi. Şubat 1838 de Aden'in İngilizler tarafından işgal edilmesi bu yeni durumun bir göstergesi idi. Vaziyetin böyle olduğunu bilen Mehmed Ali, Fransa'nın sadık bir dostu olarak kaldı ise de bunun bir faydasını göremedi. Bununla beraber Mehmed Ali, hüküm sürdüğü yıllarda Mısır'ın içişlerinde yabancı müdahalesini bertaraf etmeye muvaffak olmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılmasına müsaade etmekten dâima çekinmiş olmasının sebebi de budur.²¹

Mısır'ı işgal eden Napoléon kuvvetlerini buradan çıkarmak üzere gönderilen Osmanlı ordusu arasında Kavala hâkiminin hazırladığı askeri bir kıtanın kumandanı muavini olarak Mısır'a gelen Mehmed Ali, kumandanın²² sağlık sebebiyle ülkesine dönmek zorunda kalması üzerine Kavala askerinin başına geçmişti. Bu vesile ile Osmanlı Ordusunun Fransızlara karşı yaptığı mücadeleyi gördü ve iki ordu arasındaki farkı anladı. Edindiği intibalarla bir yandan Avrupa bilim ve tekniğine meylederken diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafını da anladı ve ona olan bağlılığı yavaş yavaş azalmaya başladı.²³ Bu itibarla içerde ülkenin asayişini sağlayacak ve dıştan gelen saldırılara karşı koyacak bir ordunun gereğine inandığı için Avrupalı askerlik sanatı üstadlarından yararlanarak Asvân'da ilk harbiye mektebini açtı. Bu hususta Fransız subaylarından, özellikle Müslüman olduktan sonra Süleymân Bâşâ el-Ferensâvî²⁴ adı ile anılan Colonel Sêvê'den faydalandı. Ayrıca ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için bir çok imâlathâneler kurdu.

Şüphesiz Mehmed Ali'nin Mısır için yaptığı en büyük hizmetlerden biri de çok sayıda ve her seviyede açtığı okullardır. Bu okullarda Avrupa eğitim usûlleri ve programları da tatbik edilmiştir. İlk yüksek okul 1816 yılında kalede açılan Hendese Mektebi idi. İhtiyaç artınca Avrupa'da yetişen elemanlar ile 1834 yılında

¹⁸ "Mısır", İA, VIII, 251

¹⁹ "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 573

²⁰ Meşâhîru's-şarh, I, 43

²¹ "Mısır", İA, VIII, 251

²² Bu kumandanın adı c Ali Ağa idi. Bk. Meşâhîru's-şarh, I, 22

²³ "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 567

²⁴ Mısır düzenli ordusunun kurucusu sayılan Süleymân Bâşâ el-Ferensâvî (ö.1860) için bk. Meşâhîru's-şarh, I, 232-238

da Bulâk'ta²⁵ Mühendishâne kuruldu. Mısır'ın tarihi, folklorü ve sosyal durumu hakkında değerli bilgiler veren Doktor Clot Bey'den²⁶ istifade edilerek 1827 yılında Tıbbiye kuruldu.²⁷

Mehmed Ali, bu Tıbbiye Mektebini ordunun sağlık hizmetlerini yerine getirecek ve bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele edecek elemanlara olan ihtiyacı anlayarak açmıştı. Çünkü eski tedâvi usûllerinin yeterli olmadığı kanâatine varmıştı. Ayrıca öğrencilerin staj görmesi ve tedâvi hizmetlerinin yürütülmesi için bir de hastane yaptırdı. Bu okulun öğrencilerinden çoğu el-Ezher'in başarılı öğrencileri arasından seçilmişti. Okul, 1838 yılında İbnu'l-^cAynî sarayına taşındı.

Tıp okulunun, Arap dilinin ihyâsında, gelişmesinde ve modern ilimle ilişkisinde inkar edilemez bir etkisi vardı. Çünkü fasih Arapça halk tarafından, özellikle Mısırlılar tarafından uzun zamandan beri unutulmuş, Arap edebiyatı ve belâgat son derece zayıflamıştı. Bunun ötesinde Arap dili bilime ayak uydurmaktan da çok uzaktı. Mısır, birdenbire Batının asırlardan beri ustalaşmış olduğu ve yaygın tabirler bulduğu bu ilimlerle karşılaşınca, bu ilimlerin kendi dillerini bile lâıyık ile bilmeyen kişilere, özellikle yabancı öğretmenler tarafından öğretilmesinin oldukça zor olduğu meselesi anlaşıldı. Bu yüzden bu yabancı hocalarla öğrencilerinin arasında tercümanlık görevi yapacak kişilerin istihdâm edilmesi zorunlu hâle geldi. Bu kişiler, bu zor ve önemli görevi yerine getirmek için çok çalıştılar. Onların bu çalışması, yeni atılımın inşâsında ilk temel taşları oldu. Bu probleme çözüm getirmek, ilmi istilâları çıkarmak ve yeni ilmi mefhumları karşılayacak kelimeleri türetmek için sözlüklere, İbnu'l-Baytâr'ın²⁸ *Müfredâtı*²⁹, İbn Sinâ'nın³⁰ *Qânûn'u*³¹, İbn Rüşd'ün³² *Külliyâtı*³³ gibi eski teknik kitaplara, başvurmak zorunda kaldılar. Bu bakımdan onların Doğu ile Batı arasındaki ilişkiyi kurmadaki emeği inkar edilemez.³⁴

Mehmed Ali Paşa, gelişmenin, hayatın bütün yönlerini kapsaması görüşüne vararak çok sayıda yüksek okul ve ilkokul yaptırmıştır. Önce yüksek okullardan başlayarak çevresinde diğer eğitim safhalarını idâre edecek ve gelişmeyi hızlı bir şekilde ilerletecek, çeşitli konularda ihtisas sahibi olmuş bir bilim kurulu bulundurma kanâatindeki isabeti ortaya koydu. Biz burada onun açtığı bütün

²⁵ Memluklar ve Osmanlılar devrinde Kâhire'nin Nil üzerinde küçük bir liman kasabası olan Bulâk, bugün Kâhire'nin bir mahallesidir.

²⁶ Doktor Clot Bey (ö. 1285/1868) için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye*, II, 532

²⁷ "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 574-575

²⁸ Botanik ve tıp âlimi ^cAbdullâh b. Ahmed b. el-Baytâr el-Mâlikî (ö.646/1248) hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 647-648 ; Mu^c cemu'l-mu'ellifin VI, 22

²⁹ İbnu'l-Baytâr'ın tıp konusundaki bu eserinin asıl adı , Câmi^c u mufradâtı'l-edviye ve'l-eğdiye'dir. Bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1772 ; GAL, I, 648 ; Suppl., I, 897

³⁰ Ünlü filozof, tabip, şâir ve çeşitli ilimlerde söz sahibi el-Hüseyn b. ^cAbdillâh b. el-Hasan b. ^cAli b. Sinâ (ö.428/1037) hakkında geniş bilgi ve bibl. için bk. Siyeru a^clâmi'n-nubelâ, XVII, 531-536 ; GAL, I, 589-599 ; Mu^c cemu'l-Mu'ellifin, IV, 20 ; XIII, 382

³¹ İbn Sinâ'nın tıp konusundaki meşhur eseri el-Qânûn fi't-tıbb için bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1311 ; GAL, I, 597

³² Âlim, filozof, fıkıh, tıp, mantık, matematik ve ilâhiyat sahalalarında söz sahibi Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd (ö. 520/1126) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 604-606 ; Suppl., I, 833-836 ; Mu^c cemu'l-mu'ellifin, VIII, 228, 313 ; XIII, 417

³³ İbn Rüşd'ün bu felsefî eseri için bk. GAL, I, 605 ; Suppl. , I, 834

³⁴ Fi'l-edebi'l-hadîs, I, 26-28. Tıp Okulu hk. ayrıca bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye*, II, 338

okullar hakkında detaylı bilgi vermekten ziyade bunların en önemlilerinin adlarını vermekle yetineceğiz:

1. Askerî Mızıkâ Okulu	1824
2. Askerî Hazırlık Okulu	1825
3. Tıp ve Eczacılık Okulu	1826
4. Kimyâ Okulu	1829
5. Piyyade Okulu	1831
6. Topçu Okulu	1831
7. Veteriner Okulu	1831
8. Madencilik Okulu	1834
9. Mühendislik Okulu	1834
10. Ziraat Okulu	1837
11. Ebe Okulu	1837
12. Şehir İdaresi ve Matematik okulu	1837
13. Lisan ve Tercüme Okulu	1839

Daha önce askeriyeyle bağlı olan okullar, 1836 yılında Mehmed Ali'nin Dîvânü'l-Medâris³⁵ adını verdiği husûsî idâreye bağlandı. Bu kurum daha sonra Nezâratu'l-Ma'ârif adını aldı.³⁶

1839 yılı itibarı ile Mısır'da açılan yüksek okulların sayısı 16 idi. Bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısı 9.000 olup giyim, yemek ve barınak ihtiyaçları hükûmet tarafından karşılanıyordu. Mısırlılar bu okullarda okumak ve asker olmak istemedikleri için okullarda eğitim tamamen parasız oldu ve Mehmed Ali'nin son günleri olan 1848 yılına kadar da böyle devam etti.³⁷

Mehmed Ali'nin Mısır'da başlattığı eğitim seferberliğinin, sadece açtığı çok sayıda okuldan ibâret olmadığı da bir gerçektir. Batı bilimlerini ve kültürünü bilen uzman hocalara şiddetle ihtiyaç olduğunu görüp Fransa'dan bütün bilim dallarından hocalar getirtti. Ancak hakîkî bir gelişmenin yalnızca ülke çocukları tarafından gerçekleştirilebileceğini anlayarak, Avrupa'ya, tahsil yapmak üzere öğrenciler gönderdi. 1813 tarihinden itibaren Avrupa'ya gönderilmeye başlanan öğrencilerden ilk büyük kâfile, 1826 yılında gönderilen 44 kişilik gruptu. Fransa'ya gönderilen bu gruptaki öğrencilerin adlarını Mehmed Ali Paşa tarafından bu heyetlerin yönetimi kendisine tevdi edilmiş olan Mösyö Cromer, *Journal Asiatique* dergisinde saymıştır.³⁸

Bu talebeler, hukuk, siyasal bilimler, askerî mühendislik, tıp, ziraat, tabiat tarihi, arkeoloji ve yeni atılımın gerektirdiği çeşitli bilim ve sanat dallarında ihtisas sahibi oldular. Bunların en ünlüsü ve en büyük etkiye sahip olanı Rifâ'a eî-Tahtâvî³⁹ idi.

³⁵ Dîvânü'l-medâris hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 382

³⁶ Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 382 ; "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 575

³⁷ Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 382-384

³⁸ Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 381

³⁹ Yeni devrede Mısır'da ilmi gelişmeye en büyük katkısı olan Mısırlı en büyük âlimlerden biri olan Rifâ'a Râfi b. ʿAli eî-Tahtâvî (ö.1873) için bk. Târîhu'l-âdâbi'l-ʿarabiyye, II, 353; Meşâhîru's-şarq, II, 28 ; Meşâdiru'd-dîrâseti'l-edebîyye, II, 569; GAL, II, 632-633 ; Suppl., II, 731-732 ; Fî'l-edebî'l-ḥadîs, I, 20; el-Funûnu'l-edebîyye ve a'lâmuhâ fi'n-nahḍati'l-ʿarabiyyeti'l-ḥadîse, s. 108-136; el-Aʿlâm, III, 55; Muʿcemu'l-mu'ellîfîn, IV, 168

Daha sonra bu kâfileler birbirini takip etti. Bunların en meşhuru 1832 yılında Mısır Tıp Okulundan seçilen, içlerinde üstün başarı gösteren Muhammed c'Alî el-Baklî'nin⁴⁰ de bulunduğu tıp kâfilesidir. 1844 yılında içlerinde Prens (Hidiv) İsmâil'in⁴¹ de bulunduğu en büyük öğrenci heyeti Fransa'ya gönderildi. Bu kâfilenin öğrencileri Süleymân Bâşâ el-Ferensâvî tarafından seçilmiş ve bu yüzden Mehmed Ali Paşa Paris'te bir okul açtırmıştı.⁴²

Sonuncusu 1847 yılında gönderilen toplam 11 kâfileyi Avrupa'ya gönderen Mehmed Ali Paşa, bu talebeler üzerine oldukça ihtimam gösteriyor, onların durumlarını araştırıyor, zaman zaman onları çalışmaya teşvik eden ve görevlerini ikâz eden mektuplar yazıyordu.⁴³ Bu talebeler Mısır'a döndükten sonra okullarda öğretmen, orduda tabip ve idâri işlerde memur olarak görevlendirildiler.⁴⁴

Avrupa'ya gönderilen bu öğrenci kâfilelerinin, Mısır'ın ilerlemesinde, gelişmesinde ve ülkenin dört bir yanında güçlü bir ilim meş'âlesinin parlamasında önemli bir etkisi vardır. Nitekim bu ilmi kâfilelerin, dilin ihyâsında ve onun yeni ilmin aracı haline getirilmesinde büyük bir payı vardı. Çünkü bu kâfilelerde gönderilen talebeler, tercüme ettikleri kitaplar, dile kazandırdıkları terimler ve çeşitli ilimlerde yaptıkları te'liflerle dilin modern bilimin aracı haline gelmesini sağlamışlardı.

Yine bu devrede gerçekleştirilmek istenen kalkınma, Batının bilim hazinelerinin Arap diline aktarılmasını gerektirdiği için, 1836 yılında Lisan Okulu açılmış ve bu okulun başına Rifâ'a et-Tahtâvî getirilmişti.⁴⁵

Kâhire'de açılan çeşitli öğrenim müesseselerinden başka, Kâhire ve İskenderiye'deki misyoner okulları başta olmak üzere bir hayli ecnebî okulu da açılmıştı. Hükûmet tarafından ödenek ayrılan bu okullar, Mısırlıların fikrî inkişâfında büyük ölçüde tesirli olmuştu.⁴⁶

Mısır'da sosyal gelişmenin sağlanması hususunda etkili olan faktörlerden biri de hiç şüphesiz matbaa idi. Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmesinden sonra Mısır, yaklaşık 20 yıl matbaasız kaldı. Nihayet Mehmed Ali, 1821 yılında el-Matba'atu'l-ehliyye'yi kurdu. Bu matbaa Bulâk'ta kurulduğu için Bulâk Matbaası olarak bilinir.⁴⁷ Napoléon'un matbaasının enkâzı üzerine kurulan bu matbaanın başına Suriyeli Nîkôla Mesabkî getirildi.⁴⁸ Matbaada Milano'dan getirilen üç baskı makinası vardı. Önceleri kâğıt ve mürekkep İtalya'dan getiriliyordu. Daha sonra mürekkebin Kâhire'de üretilmesine başlandı. Matbaada Arapça ve Türkçe harflerden başka Milano'da yapılan İtalyanca ve Yunanca harfler de

⁴⁰ Avrupa'dan döndükten sonra Tıp Okulunda Cerrâhî hocalığına tayin edilen meşhur Mısırlı Cerrah Muhammed c'Alî Paşa el-Baklî (ö.1876) için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 538; el-A^c lâm, VII, 193; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, XI, 44

⁴¹ Mısır Hidivi İsmâil Paşa (ö.1895) için bk. c'Asru İsmâc'îl, I, 73 vd.; Meşâhîru'ş-şarîf, I, 61-78; "İsmail Paşa", İA, V/II, 1115-1119

⁴² Bu okul hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 384

⁴³ "Mehmed Ali Paşa", İA, VII, 575 ; Fi'l-edebi'l-hadîs, I, 28-29; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s.14

⁴⁴ Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 382

⁴⁵ Fi'l-edebi'l-hadîs, I, 29-30

⁴⁶ 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 15

⁴⁷ Bulâk Matbaası hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 406-409; Târîhu't-tûbâc'a fi'ş-şarîf'l-^carabî, s.136-156

⁴⁸ Nîkôla Mesabkî (ö. 1830) için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 407

vardı. Arapça harfler üç karakterli, İtalyanca harfler iki karakterliydi. Bu matbaada hükümetin husûsî yayınları ve aynı zamanda yeni sisteme göre eğitim görmesi istenen ordunun askerî eğitimi ile ilgili Türkçe broşürler basılıyordu. Daha ilk yıllardan itibaren Arap, Türk ve az miktarda İran edebiyatından önemli eserlerin neşrine çalışılmıştı.⁴⁹ *el-Âcurrûmiyye*⁵⁰, *Nişânizâde*⁵¹ tarafından Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilen askerî sanatlara dair broşür, İtalyanca'dan Türkçe'ye çevrilen boyacılıkla ilgili bir kitap, İtalyanca-Arapça bir sözlük ve Yunanca'dan Türkçe'ye çevrilen *Büyük İskender'in Hayatı* basıldı.⁵²

Mehmed Ali devrinde Mısır'da matbaa sadece Bulâk'tan ibaret olmayıp Ebû Za'bel'deki Tıp Okulu Matbaası Topçu Okulu'na ait olup, ordu ileri gelenleri için bazı kitapların ve kanunların Türkçe-Arapça olarak basılması için kurulan matbaa gibi, bir takım küçük matbaalar da vardı. Topçu Okulu matbaasında 1834 de *el-Kenzu'l-muhtâr fî keşf'il-arâdi ve'l-bihâr* adlı coğrafya kitabı ile 1835 de *Kelile ve Dîmne*⁵³ basıldı. Ayrıca burada sadece adlarını vermekle yetineceğimiz Matba'atu Dîvânî'l-Cihâdiyye, Matba'atu'd-Dîvânî'l-Hîdivî, Matba'atu'l-kalâ, İskenderiye'deki Matba'atu Ra'si't-tin, Matba'atu Mektebi'l-mûsikâ gibi matbaalar da kuruldu. Bu arada İskenderiye'de 1824-1830 yılları arasında el-Matba'atu'l-ürûbiyye adlı bir matbaanın mevcut olduğu da büyük bir ihtimaldir. Yine Mısırlılar da yaklaşık olarak 1837 de matbaa kurmaya başlamışlardı. Bunun bir örneği de kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Matba'atu 'Abdirrezzâk'dır.⁵⁴

Mısır'da Mehmed Ali döneminde yapılan yeniliklerden birisi de gazetecilik. Avamcaya karşı koyan, fasih Arapça'nın yaygın hale gelmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri olup edebî, ilmi, siyâsî, tarihî ve ictimâî çalışmaların yayınlanmasında geniş bir payı olan gazetecilik de Mehmed Ali devrinde geliştirilmeye başlamıştır. Daha önce de arzettığımız gibi Mısır'da ilk defa Fransızlar tarafından yayınlanan *La Décade Egyptinne* ve *Le Courier de L'Egypte* adlı gazeteler, Fransızların Mısır'dan çekilmesiyle birlikte kapanmıştı. Mehmed Ali Paşa Mısır valisi olduğu zaman 1822 yılında *Journal el-Hîdiv* adlı gazeteyi ilk defa çıkardı. Bu gazete, Kâhire'de kalede kurulan bir matbaada basılıyordu. Arapça ve Türkçe olarak yayınlanan, her sayısı yüz nüsha olup hükümet haberlerini ve *Elf Leyle ve Leyle*'den⁵⁵ bazı hikayeleri ihtiva ediyordu. Bu gazete, ülkenin durumuna vâkıf olmasında fayda mülâhaza edilen devlet ileri gelenlerine dağıtılıyordu. Bu hikayelere yer verilmesinin sebebi ise her halde okuyucunun ilgisini çekmekti. 1828 yılında *el-Vağâ'î'l-Mısrîyye* adlı gazete kuruldu. Başlangıçta Türkçe ve Arapça olarak yayınlanan bu gazete, daha sonra yalnız Arapça

⁴⁹ 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s.15

⁵⁰ İbn Âcu'r-rûm adı ile meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd'un (ö.723/1323) el-Muḥaddimetu'l-âcu'r-rûmiyye adlı eseri için bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1796 ; GAL, II, 308 ; Suppl., II, 332. Yazar hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, II, 308 -310 ; Suppl., II, 332-335 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XI, 215

⁵¹ Fıkıh âlimi ve kadı Muhammed b. Ahmed et-Tevkîcî (ö.1031/1622) hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, II, 573 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XII, 76

⁵² Târiḥu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 406-408; Fîl-edebi'l-ḥadîs, I, 53

⁵³ Bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1507 ; GAL, I, 158 ; Suppl., I, 234

⁵⁴ Târiḥu't-ṭibâʿa fiş-şarḳi'l-ʿarabî, s. 156-167

⁵⁵ Anonim bir hikaye koleksiyonu olan bu eser bir çok dile çevrilmiştir. Bk. GAL, II, 72-74 ; Suppl., II, 59. Eserin ʿAbdulḥamîd Ahmed Ḥanefî tarafından Mısır'da el-Matba'atu'l-ʿUşmâniyyetu'l-Mısrîyye'de 4 cilt halindeki tarihsiz baskısı elimizde bulunmaktadır.

olarak yayınlanmaya başladı. Ancak bu gazetenin Mehmed Ali devrinde düzenli bir şekilde çıkmadığı söylenmektedir. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü el-Ezher Şeyhi el-^cAṭṭār yürütüyordu. Bu gazete neredeyse tamamen resmî haberlere tahsis edilmişti. Mehmed Ali, gazeteye hayli ihtimam gösteriyor ve kendisine Avrupa'dan gelen ve okunan gazeteler gibi, yazılarının ve mizanpajının güçlü olması ve maddelerinin çok olmasını istiyordu. Bir defasında yazı işleri sorumlularına, bir resmî devlet gazetesine uygun düşmeyen bayağı bir haberi yayınladıkları için sert bir uyarı göndermişti.

Mehmed Ali, gazetenin müsveddelerini görmeye ve yayınlanmadan önce görüşünü açıklamaya çok düşkündü. Bu nedenle o, Mısır'da ilk gazeteci olup günümüzdeki günlük gazetelerin yazı işleri müdürlüğüne benzeyen bir pozisyona sahipti. Makâleleri gözden geçiriyor, gazetenin asâletine uygun görmediği şeyleri siliyor, gazeteden para ve personeli esirgemiyor, en üstün mahârete sahip olan kişilerin basım işlerinde çalışmasını emrediyordu. Bu gazetenin yazı işlerine birbirinin ardından seçkin büyük edebiyatçılar gelmiştir. Mehmed Ali'nin önemli meselelerde güvendiği Bogos Bey,⁵⁶ Ahmed Fâris eş-Şidyâk,⁵⁷ Rifâ^ca et-Tahtâvî, Muhammed ^cAbduh,⁵⁸ ve ^cAbdulkerîm Selmân⁵⁹ bunlardandı.

el-Vakâfûl-Mısrıyye Mehmed Ali'den sonra 1849-1863 yılları arasında yayın hayatını durdurdu ve İsmâil Paşa devrinde tekrar yayın hayatına devam etti.⁶⁰

I. Abbas Devri (1848-1854)

Mehmed Ali Paşa daha hayatta iken Ağustos 1848 de Mısır valiliğine getirilen oğlu İbrâhîm Paşa,⁶¹ 11 ay gibi kısa bir süre sonra 27 Zilhicce 1264/24 Kasım 1848 de babasından önce ölünce Yerine Mehmed Ali'nin torunu Abbâs⁶² Mısır valiliğine getirildi. Yaklaşık 5,5 yıllık valiliği sırasında Abbâs devri, Mehmed Ali devrinden farklı bir görünüme girmiştir. Çünkü Mehmed Ali devrinin özelliği olan kalkınma, ilerleme ve gelişme hareketleri Abbâs devrinde durgunlaşmıştır. Bu iki devir arasındaki diğer bir fark da Mehmed Ali Paşa'nın ıslahat projelerinin büyük bir bölümünde Fransız bilim adamlarından ve uzmanlarından faydalanmasına karşılık, Abbâs'ın, bu reformları devam ettirme niyetinde olmadığı için bu bilim adamlarının çoğunu ülkeden uzaklaştırmış olması ve onlara ihtiyaç duymamasıdır. Abbâs devrinde Fransız nüfuzu zayıfladı ve Sa'îd Paşa devrine kadar

⁵⁶ Bogos Bey Yusufyan (ö.1844) için bk. Meşâhîru's-şarḥ, I, 294-298

⁵⁷ Ahmed Fâris b. Yûsuf b. Manşûr eş-Şidyâk, (ö.1304/1887) Lübnan asıllı bu önemli dilci, edebiyatçı ve gazeteci hk. geniş bilgi için bk. Târîhu'l-âdâbi'l-^carabiyye, II, 362; Meşâhîru's-şarḥ, II, 101-114; Suppl., II, 867-868 ; Meşâdiru'd-durâseti'l-^carabiyye, II, 471; el-A^clâm, I, 184; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, II, 41

⁵⁸ Mısır'ın önde gelen ıslahatçı ve yenilikçilerinden, edebiyatçı, yazar, gazeteci, siyâset adamı ve çeşitli dinî ilimlerde söz sahibi Muhammed ^cAbduh b. Hasan Hayrullâh (ö.1323/1905) için bk. Târîhu'l-âdâbi'l-^carabiyye, II, 382 ; Meşâhîru's-şarḥ, I, 380-391 ; Târîhu âdâbi'l-luġati'l-^carabiyye, II, 643 ; ^cAşru İsmâ'îl, I, 260; Suppl., III, 315-323 ; Meşâdiru'd-durâseti'l-^carabiyye, II, 597; el-Funûnu'l-^carabiyye ve a^clâmuḥâ fi'n-naḥḍati'l-^carabiyyeti'l-ḥadîṣe, s. 139-180 ; el-A^clâm, VII, 131 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, X, 272

⁵⁹ Mısırlı edebiyatçı , yazar ve ilim adamı ^cAbdulkerîm Selmân (ö.1918) için bk. el-A^clâm, IV, 176; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, V, 315

⁶⁰ Târîhu âdâbi'l-luġati'l-^carabiyye, II, 411-412 ; Fi'l-^carabiyye, I, 54-56

⁶¹ Bk. Meşâhîru's-şarḥ, I, 56-57

⁶² Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Paşa (ö.1854) hk. geniş bilgi için bk. Meşâhîru's-şarḥ, I, 57-59; "Abbas I", İA, I, 10

böyle devam etti. Bundan, Fransız tarihçilerinin ve yazarlarının Abbâs'a niçin saldırdıklarını anlıyoruz. Her ne kadar Abbâs'ın çalışmalarının övülecek bir yanı olmasa da onun devrinde Fransız nüfuzunun zayıflaması hoşlarına gitmediği için Fransızların onun hakkında verdikleri hükümlerin haklı olduğu söylenemez. Zira Fransızlar, ülkesinde Fransız nüfuzunun zayıfladığı her idâreciyi kötü görürler. Bunun için onların Saîd Paşa'yı övmekle bitiremediklerini görüyoruz. Bunun sebebi ise Saîd Paşa'nın Fransa'ya meylli olmasında ve devrinde dost edindiği Mösyö Ferdinand de Lesseps ve onun gibiler vâsıtası ile Fransız nüfuzunun tekrar Mısır'a dönmesinden dolayıdır.

Ülkeden ileri gelen Fransız uzman görevlileri uzaklaştıran Abbâs, zamanın İngiliz konsolosu Mr. Mary vasıtası ile İngiliz nüfuzunun başlamasına sebep olmuştur. Abbâs Paşa zamanında Kâhire-Sûveyş karayolunun islâhına başlanmış ve İskenderiye-Kufru'z-zeyyât demiryolu inşâ edilmiştir. Abbâs zamanında ülkenin emniyet ve âsâısının düzeldiğini ve halkın eşkiyanın ve soyguncuların şerinden emin olduğunu söylemek gerekir. Onun yaptığı hizmetlerin en hayırlılarından biri de budur.

I. Abbâs devrinde yüksek okulların, liselerin ve ilkokulların çoğunun kapısı kapatılıp bunlardan pek azı açık kalmıştır. Ayrıca bununla da kalmayıp Rifâ^ca Bey ve Muhammed Beyyûmî⁶³ de dahil olmak üzere bir grup âlimi, bir ilkokul yaptırma bahanesiyle Sûdan'a göndermiştir.

Abbâs, kapattığı okulların öğrencileri arasından seçtiklerini 1849 yılında yaptırdığı ve el-Mefrûze adını verdiği okula yerleştirdi. Bu okul, bir askeri hazırlık okulu niteliğindeydi. Ayrıca Mehmed Ali devrinden beri Fransa'da tahsil yapan öğrenci kâfilesindeki bir çok kişiyi geri çağırmasına rağmen Mısır okullarında okuyan 19 öğrenciyi tahsillerini tamamlamak üzere Avrupa'ya gönderdi.

^cAbdurrahmân er-Râfî^ci'ye göre, Abbâs hakkında tarihin zikretmesi gereken bir şey de onun Mısır kapılarını ecnebi müdâhalelerine açmamış olmasıdır. Ecnebilere hiç bir imkân tanımadı ve onlara el açıp borçlanmayarak bütçedeki açığı kapatmaya çalıştı.⁶⁴

I. Abbâs'ın, seleflerinin Avrupa medeniyetini ülkeye sokmak için yaptıkları bu çalışmalardan vazgeçmesi tasarruf maksadı ile değil, Frenklere ve Frenk kültürüne karşı duyduğu nefret ve husûmetten ileri geldiği söylenmektedir.⁶⁵

Saîd Paşa Devri (1854-1863)

Birinci Abbâs'ın 18 Şevval 1270/14 Temmuz 1854 de anı ölümü üzerine Mısır Valisi olan Saîd Paşa⁶⁶ iyi bir eğitim görmüş ve bir deniz subayı

olarak tahsilini bitirmişti. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce'ye âşinâ idi. Yeni Mısır tarihçilerine göre Mısır, Saîd Paşa ile millî bir harekete kavuşmuştur. Sivil idârede ve orduda Mısırlıların yüksek mevkilere getirilmesini desteklemiş, Fellahlara da subay olma hakkını vermiştir. Ancak Avrupalı yazarlara göre o,

⁶³ Mısırlı mühendis ve matematikçi (ö.1852). Bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 552; Mu^c cem'u'l-mu'ellifin, IX, 124

⁶⁴ ^cAşru İsmâcîl, I, 15-27

⁶⁵ "Abbas I", İA, I, 10-11

⁶⁶ Saîd Paşa (ö.1279/1863) hk. geniş bilgi için bk. ^cAşru İsmâcîl, I, 19-48 ; Meşâhîru's-şarq, I, 59-61; "Saîd Paşa", İA, X, 86-89

Mısır ordusunun mukâvemet kudretini azaltmıştır. Ayrıca Mısırlı çiftçilerin durumlarını düzeltmek için gayret etmiş ve 24 Zilhicce 1274/5 Ağustos 1858 de kendi adına izâfeten çiftçilere toprak sahibi olma hakkı veren Sa'îdiyye Kânûnu'nu çıkarmış, tarımda inhisar usûlünü kaldırmış, vergileri hafifletmiş, emekliye ayrılan memurlara maaş bağlatmıştır. Bunlardan başka Mehmed Ali zamanında açılan 80 km. lik Maḥmûdiye Kanalı'nı temizletmiş ve 1856 yılında, I. Abbâs devrinde başlayan Kâhire-İskenderiye demiryolunun inşâsını tamamlamış, ayrıca İskenderiye-Kâhire, Kâhire-Sûveyş yoluna yeni telgraf hattı yaptırmıştır.

Abbâs Paşa'nın aksine Batı kültürünü benimsemiş bulunan Sa'îd Paşa, selefi devrinde başlayan eğitim alanındaki gerilemeyi durdurmak için hiç bir ciddi faaliyette bulunmayıp bilâkıs bir çok okulu kapatmış; hatta Bulâk'taki Mühendishâne'yi kapatarak onun yerine kalede Erkân-ı Harb okulunu açmıştır. Tıp okulunu kapatarak yerine Ebe okulu kuran Sa'îd, Avrupa'ya gönderilen talebe sayısını asgariye indirdi. Böylece onun devrinde Avrupa'ya ancak 14 öğrenci gönderilebildi. Ancak Sa'îd Paşa yabancıların dinî okullar açmalarına dahi müsaade edip bu hususta onlara yardımda bulundu.

Sa'îd Paşa devrinin en önemli hâdisesi Sûveyş Kanalı'nın kazılmasına başlanmış olmasıdır. Bu kanalın açılması için 1862 den itibaren başlayan borçlanmalar, Sa'îd Paşa'nın ölümünde 3.000.000 İngiliz lirasını geçmişti.⁶⁷

Sa'îd Paşa devrinde İskenderiye'deki bir grup âlim tarafından Mısır Enstitüsü'nü ihya etmek gayesi ile 1859 yılında Institut Egyptien (veya Meclisu'l-Ma'ârifî'l-Mısrî) adı verilen bir cemiyet kurulmuştu. Resmî dili Fransızca olan bu cemiyet, şarkiyât araştırmaları yapıyordu. 1880 yılında bu cemiyet Kâhire'ye taşındı. Üyeleri seçkin Avrupalı ve yerli âlimlerdi.⁶⁸

İsmâîl Paşa Devri (1863-1879)

Sa'îd Paşa'nın ölümü üzerine 18 Ocak 1863 tarihinde Mısır valisi olan İsmâîl Paşa, Osmanlı Devletine karşı izlediği siyasetinde Mısır'ın bağımsızlık çemberini genişletmek ve ülkeyi tamamen bağımsızlığa kavuşturmak için mümkün olan hakları koparmaya çalışmıştır. İsmâîl Paşa'nın gayesi 1840 Londra Muâhadesi ve 1841 fermanları ile Mısır üzerinde kurulmuş olan Türkiye hâkimiyetinden kurtulmaktır. Yani, Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı işi tamamlamak istiyordu. Mehmed Ali ile İsmâîl arasındaki fark, Mehmed Ali'nin bağımsızlık haklarını Mısır ordusunun kuvvetine dayanarak kazanmak istemesine karşılık İsmâîl'in bağımsızlık çemberini genişletmek için rüşvet ve hediyeler vermek suretiyle bu işi temin etme yoluna gitmesidir. İsmâîl Paşa bu arada Mısır'ın yıllık vergisini 400.000 Osmanlı lirasından 750.000 liraya çıkarmak suretiyle, 12 Muharrem 1283/27 Mayıs 1866 tarihinde ailenin en yaşlısının iktidara geçmesi prensibini değiştirerek, iktidarın babadan büyük oğula geçmesini sağlamıştır. İsmâîl Paşa, daha sonra 5 Safer 1284/8 Haziran 1876 tarihinde temin ettiği bir fermanla " Hıdîv " ünvanını almış, bu suretle diğer Osmanlı paşalarından ve valilerinden daha büyük bir nüfûza sahip olmuştur.⁶⁹

Hıdîv İsmâîl devri Mısır'ın 19. yüzyılın ikinci yarısından 'Arâbi isyânını

⁶⁷ Meşâhîru's-şark, I, 59 ; c Aşru İsmâc il, I, 29-49; "Sa'îd Paşa", İA, X, 86-89

⁶⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luġati'l-'arabiyye, II, 438

⁶⁹ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. c Aşru İsmâc il, I, 79-82

başlangıcına kadarki millî, siyâsî ve ekonomik tarihinin en önemli devresidir. Bu devirde ortaya çıkan ülküler, yapılan uygarlık ve imar çalışmaları ile Mısır içişlerine ecnebî devletlerin müdâhalesine yol açan ve ülkenin mâlî ve siyâsî yapısında söz sahibi olmalarına sebep olan bir takım hataların yapılmasının ülkede milliyetçi hareketlerin gelişmesine zararları olduğu kadar yararları da olmuştur.

Kısaca ifâde etmek gerekirse İsmâil Paşa devri, bir yandan ilerleme ve imâr devri, diğer yandan borçlanmalar ve bu borçlanmaların sonucu olarak ülkenin bağımsızlığını tehlikeye sokan hatalar devridir.

Hidiv İsmâil zamanında yapılan yenilik çalışmalarından biri de Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır.(1869) İsmâil Paşa, bu kanalın açılış töreni sırasında bağımsız bir hükümdar gibi davranarak Padişah'ın onayını bile almadan Avrupa devlet başkanlarını ve soylularını ülkeye çağırıp ağırlamıştır. Osmanlı Devletinin sıkışık durumundan yararlanarak 1872 de dış kredi yetkisini elde eden İsmâil, kısa bir süre içerisinde İngiltere'ye ve Fransa'ya önemli ölçüde borçlanmıştı. Yaptığı büyük harcamalar yüzünden ülkenin parasal dengesi bozulduğu için Süveyş Kanalı'nın Mısır'a âit hisse senetlerini İngiltere'ye satmak zorunda kaldı. Bu durum, İngiltere'nin, Mısır'ın içişlerine karışmasına yol açtı ve 18 Kasım 1876 da biri Mısır gelirlerine, diğeri ise giderlerine nezâret etmek üzere iki murâkibin tayinine râzı olarak Mısır'da İngiliz-Fransız müşterek mâlî hâkimiyeti (condominium: çifte denetim)in başlamasına sebep oldu. Bir süre sonra İngiltere ve Fransa, müdâhalelerini bir kat daha artırmak için İsmâil Paşa'yı, Nübâr Paşa⁷⁰ başkanlığında bir kabine kurmaya zorladılar. Bu kabinede İngiliz Wilson Maliye Bakanı, Fransız Blingères ise Çalışma Bakanı oldu. Bu yeni vaziyetin bir neticesi olarak halk arasında ortaya çıkan büyük hoşnutsuzluk ve yeni düzenlemelerden zarar gören subayların 18 Şubat 1879 da ayaklanmaları üzerine ertesi gün Nübâr Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Bundan sonra İsmâil Paşa, oğlu Tefvîk'in⁷¹ başkanlığında bir kabine kurdurmak ve iki ecnebî bakanın veto hakkını tanımak zorunda kaldı⁷² (10 Mart 1879). 26 Haziran 1879 tarihinde İsmâil Paşa azledildi ve yerine oğlu Tefvîk Paşa Mısır Valiliğine tayin edildi.⁷³

İsmâil Paşa, 16.5 yıl süren valiliği boyunca lükse haddinden fazla yer vermiş, çok büyük imâr, kültür ve reform hareketleri ile meşgul olmuştur. Mısır'ı modern ve mamûr bir ülke hâline getirmek başlıca gâyesi idi. 1863-1875 yılları arasında Süveyş Kanalı'nı tamamlamaktan başka, toplam uzunluğu 8200 mil tutan ve sayısı 112 ye varan sulama kanalı, 430 köprü, limanlar, fenerler ve su tesisleri yaptırdı. Pamuk tarımına büyük önem verdi, fabrikalar, demiryolları, özellikle Kâhire ve İskenderiye'de büyük saraylar, köşkler ve okullar yapıldı. Eğitime çok büyük önem verildi ve maârif bütçesi 6.000 den 75.000 İngiliz Lirasına çıkarıldı. İlkokullar, eskisi ile kıyaslanamayacak derecede çoğaltıldığı gibi, askeri okullar, Mühendislik okulu, Hukuk, Dâru'l-culûm⁷⁴, Tıp ve Doğum Okulu,

⁷⁰ Nübâr Paşa (ö.1899) hk. geniş bilgi için bk. Meşâhîru's-şarq, I, 317-322

⁷¹ İsmâil Paşa'dan sonra Mısır valiliğine tayin edilen Muhammed Tefvîk Paşa (ö.1892) hk. geniş bilgi için bk. Meşâhîru's-şarq, I, 78-81 ; "Tefvîk Paşa", İA, XII/I, 213-214

⁷² 9 Nisan 1879 da Hidiv İsmâil, bir çeşit hükümet darbesi ile bu yeni kabineyi azletmiş ve Şerif Paşa başvekil olmuştu. "Tefvîk Paşa", İA,XII/I, 213

⁷³ cAşru İsmâc il, I, 73-86; "İsmâ'il Paşa", İA, V/II, 1115-1117

⁷⁴ İlerideki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere belli bir eğitim düzeyinden sonra yüksek öğretim

Sanat Okulu ve ilk defa olarak kız okulları açıldı. Kütüphaneler, müzeler ve ilmi cemiyetler kuruldu. Süveyş Kanalı'nın açılış töreni münasebetiyle Kâhire'de muazzam bir opera binası inşâ edildi. Daha önce Mısır'da yalnız *el-Vağâ'î'l-Mısrîyye* adlı gazete çıkarken bu devirde ilmi, edebî ve siyâsî olmak üzere toplam 17 gazete ve dergi yayınlanmaya başladı.⁷⁵

Kısaca söylemek gerekirse İsmâil Paşa, Mısır'ı Avrupa'nın bir parçası olarak görmek istiyordu. Bunun için tekrar Avrupa'ya öğrenci göndermeye başladı. Bu devrede Avrupa'ya tahsil için gönderilen talebelerin sayısı 172 ye ulaştı. Ayrıca kendisinin Fransa'da tahsil yaptığı günlerde faydasını gördüğü Paris'deki Mısır Okulunu yeniden açtı.

Bu devirde kurulan Hukuk Mektebi, dilin ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu vesile ile resmî ve gayriresmî yazışmalar ve hitâbet güzelleşmiş, dile daha önce kullanılmayan çok sayıda kelime girmiştir.

İsmâil Paşa devrinde kurulan okulların en önemlilerinden biri, dil ve edebiyatın gelişmesinde en büyük paya sahip olan "Medresetu Dâri'l-*ulûm*"dur. ^cAli Mubârek'in⁷⁶ tavsiyesi üzerine 1871 de açılmış olan bu okul, ülkenin ihtiyaç duyduğu eski ve yeni ilimleri kendisinde toplayan ve eğitim usûllerinden nasibini almış hocaların temin edilmesi hususundaki boşluğu doldurmuştur. Okulun öğrencileri, el-Ezher'in üstün başarı gösteren öğrencileri arasından seçilip dil, edebiyat, dîni ilimler, modern ilimler ve öğretim metodları konusunda yetiştiriliyorlardı. Bu bakımdan bu okul, millete, dile ve dine karşı görevlerini mükemmel bir şekilde yerine getirmiş, dili muhâfaza edip güçlendirmiş ve canlandırmış, üslûplarını yenilemiş ve kültür mirasının üzerindeki tozları silkeleyerek onu çekici bir şekilde istifâdeye sunmuştur. Bu çalışmalar sonucunda eğitim yaygınlaşmış, dil sağlamlaşmış, kalemler çalışmaya başlamış, şîirden ve nesirden yapılan seçmelerle nefis kaynaklar çoğaltılıp bilimsel metodu takip eden kitaplar yayınlanmaya başlamıştır.

İsmâil Paşa devrinde 1873 de İsmâil'in üçüncü karısı Çeşm Âfet Hanım tarafından "Medresetu's-suyûfiyye" adı ile kızlar için yaptırılan okul da bir yenilikti. Okul açıldığı zaman 200 öğrencisi bulunuyordu. Üçüncü yılında öğrenci sayısı 400 e yükseldi. Okulda öğretimin parasız olmasından başka, öğrencilerin yiyecekleri ve giyecekleri de karşılanıyordu. Öğrenciler, okuma yazma dışında, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberliyorlar, matematik, coğrafya, tarih, nakış ve örgü öğreniyorlardı. Bir çeşit kız meslek okulu niteliğinde olan bu okul açılmadan önce Mısır'da, kızlar için Ebe Okulu dışında her hangi bir yerli okul yoktu. Bu okulda da sadece Habeşli kızlar okuyordu. Medresetu's-suyûfiyye, Mısır'da kızların okuması hususunda oldukça mesafe katetti ve bu tür okullar çoğalmaya başladı. Hükûmet, bu okullardan başka çok sayıda sanat okulu, mühendislik, muhasebe, ziraat, körler ve sağır okulu kurdu. İlkokulların sayısı artırıldı ve 40 ilkokula ilâveten Kiptiler için ayrıca 12 ilkokul ve 2 kız okulu açıldı.

Hükûmet tarafından çok sayıda orta dereceli okul da açıldı. 1862 de açılan "Ra'su't-tîn" ve 1868 de açılan "el-Medresetu'l-hıdiviyye" bunlardandır. Ayrıca

veren üniversite şeklinde bir kurumdu.

⁷⁵ "İsmâ'il Paşa", İA, V/II, 1117-1118

⁷⁶ ^c Ali Mubârek Paşa (ö.1311/1893) hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^c arabiyye, II, 626; Meşâhîru's-şark, II, 44-52 ; ^c Aşru İsmâ'îl, I, 258

Sa'îd Paşa tarafından kapatılmış olan Maârif Bakanlığının nüvesini teşkil eden "Dîvânü'l-medâris" yeniden açılıp eğitim işlerini idâre etmesi, gözetmesi ve düzene koyması sağlandı.

İsmâîl Paşa devrinde edebî ve ilmi kalkınmayı sağlayan araçlardan biri de kütüphânelerdir. Kütüphâneler ilmin yaygın hale gelmesinde, araştırmaların sevdirelmesinde ve kolaylaştırılmasında yazarlara ve araştırmacılara sağladığı kolaylığın yanında matbaacıların ve yayıncıların nefis kitapları basıp yayınlamalarında da çok önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede daha önce mescitlerde dağınık bir halde bulunan ve değerini bilmeyen mescit bakıcılarına emanet edilmiş olan, bir çoğu Avrupa kütüphanelerine götürülmüş, hatta önemli bir kısmı bakkal dükkanlarında kullanılmış olan kitaplardan geriye kalanların hebâ olması da önlenmiştir. Kütüphanelere önem veren hükûmet, mescitlerde, tekyelerde, zâviyelerde, türbelerde ve diğer yerlerde bulunan kitapları bir araya topladı. manastırlı Hasan Paşa'nın kütüphânesinden satın alınan 2.000 kitap ile Hıdiv İsmâîl'in kardeşi Mustafâ Fâzıl 'ın ölümünden sonra onun kütüphânesinden satın alınan 3.000 kitap Dâru'l-kutub'e konuldu. Bu kitaplar, daha sonra büyüyen gelişen bu kuruluşun nüvesini teşkil etti. Doğudan ve Batıdan getirtilen kitaplarla kapasitesi genişletilip merhûm el-°Allâme Ahmed Teymûr'un ve diğer bazı kişilerin özel kütüphâneleri de buraya ilâve edildi. Bundan başka Bulâk matbaasındaki eski kitapların ihyâsını idâre eden edebî kısım da Dâru'l-kutub'a eklenerek *el-Agânî*, *Nihâyetü'l-erab*.⁷⁷ ve diğer bir çok temel edebî kitabın tashihine ve yayınlanmasına devam edildi.⁷⁸

Hıdiv İsmâîl, çeşitli seviyelerdeki okullarda imtihanlar bittiği zaman yapılan törenlere de çok düşküdü. Onun devrinde bu gibi törenler çok görkemli bir şekilde yapılırdı. Bu törenlere devlet ileri gelenleri katılır, başarılı öğrencilere ödülleri verilir, hocalar ve seçkin talebeler tarafından konuşmalar yapılır ve kasideler inşâd edilirdi. Bu törenler ilmi kalkınmayı müsbet yönde etkileyen faktörlerden biri idi. Hükûmetin bu işe ne derece önem verdiğini gösteren delillerden biri de, bu okullarda yapılan törenlere hükûmetin resmî gazetesi olan *el-Vakâfu'l-Misriyye*de yer verilmesi, yapılan konuşmaların ve okunan kasidelerin yayınlanmasıydı. Bu, hem bu konuşmaların ve kasidelerin kaydedilmesini sağlıyor hem de sahiplerini onurlandırıyor.

Dini ilimlerin ve dil eğitiminin yapıldığı İslâm Üniversitesi niteliğini muhafaza eden el-Ezher, eğitimde eskiden kalma metodları takip etmeye devam ediyordu. 1872 yılında bu üniversiteye âlimlerin ve müderrislerin mezun edilmesi için imtihan sistemi getirildi. Bunun için eş-Şeyh el-°Abbâsî kendi başkanlığında büyük âlimlerden oluşan 6 kişilik bir kurul oluşturdu.⁷⁹ Bu kurulun görevi, âlimlik için aday olanları çeşitli ilimlerden imtihan edip başarılı olanlara icâzet (diploma) vermektir. Bu kurulun oluşturulması, Ezher'de yeni sistemin kurulması için bir temel teşkil etmiştir.

1871 tarihinde Mısır'a gelen Cemâleddin el-Efgânî⁸⁰, el-Ezher'e gelişme

⁷⁷ Ahmed b. °Abdülvehhâb en-Nuveyrî' (ö.733/1333) ve *Nihâyetü'l-erab fî funûnî'l-edeb* adlı ansiklopedik eseri için bk. Keşfu'z-ẓumûn, II, 1985 ; GAL, II, 175 ; Suppl., II, 173 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, I, 306

⁷⁸ Târîhu âdâbî'l-luġatî'l-°arabiyye, II, 384-385 ; °Aşru İsmâîl, I, 201-206 ; Fîl-edebî'l-ĥadîs, I, 90-93

⁷⁹ Haneffî, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî ulemasından seçilen bu kurulun üyelerinin adları için bk. °Aşru İsmâîl, I, 208

rûhu vermiş fikri ve ilmi gelişme anlayışının tohumlarını saçmıştır. Bunun meyveleri el-Ezher'de ve Ezher dışında, Muhammed 'Abduh'un öncülüğünde yeni bir fikir ekolünün ortaya çıkışı şeklinde kendisini göstermiştir. İsmâil Paşa devrinde yukarıda sözü edilen okullardan başka Avrupalıların açtığı okulların sayısı da 70 e çıkmıştı.⁸¹

İsmâil Paşa devrinde Mısır'da matbaacılık büyük bir ilerleme kaydetti. Bulâk Matbaasına ihtimam gösteren İsmâil Paşa, onu büyük matbaalardan biri hâline getirdi. Matbaanın idâresini Huseyn Bey Hüsni (Paşa)⁸² yürütüyordu. Bu şahsın, matbaanın gelişmesinde büyük emeği geçmişti. Yine aynı şahsın yönetiminde bir kâğıt fabrikası kuruldu. Bu fabrika, 1871 den itibaren hükûmet için gerekli olan kâğıdın dışında ilmi te'liflerin basılması ve tüccar için gerekli kâğıt ve defter ürettiyordu.

Yine bu devrede gazetelerin ve kitapların basılması için bir çok matbaa kuruldu. Bu matbaaların, edebî ve ilmi değeri olan nefis kitapların basımında büyük bir payı olmuştur. Bunların başlıcaları, Maârif Cemiyeti matbaası, 1860 yılında Avrupa'dan getirtilen ve Bulâk matbaasından sonra Mısır'da kurulan ilk matbaa olan el-Matba'atu'l-ehliyyetu'l-Kıbtıyye, 'Abdullâh Ebu's-Su'ûd Efendi⁸³ tarafından kurulan *Ravdatu'l-medâris* ve *Erkânü harbi'l-ceyşil-Mısrî* gazetelerinin basıldığı Vâdi'n-Nîl matbaası, İskenderiye'deki el-Matba'atu'l-vaţaniyye, 1863 de Mustafâ Efendi Vehbî (Bey) tarafından kurulan el-Matba'atu'l-vehbiyye ve Matba'atu erkânî harbi'l-ceyşil-Mısrî'dir.⁸⁴

Bu devrede basılan ve ilmi ve edebî kalkınmada büyük payı olan kaynak kitaplardan bazıları şunlardır : Ebu'l-Farac el-İsfehânî'nin⁸⁵ *el-Ağânî'si*,⁸⁶ İbn Haldûn'un⁸⁷ *Tarih'i*⁸⁸ ve *Mukaddime'si*,⁸⁹ İbn 'Abdrabbih'in⁹⁰ *el-İkdu'l-ferid'i*,⁹¹ eş-Şe'âlibî'nin⁹² *Fıkhul-luga'sı*,⁹³ İbn Hallikân'ın⁹⁴ *Vefe-*

⁸⁰ 19. yüzyılda İslâm âleminin dikkat çeken simalarından biri olan el-Afgânî (ö.1897) için bk. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-carabiyye*, II, 642 ; *Meşâhîru'ş-şark*, I, 70 ; Suppl., III, 311-315 ; *Meşâdiru'd-durâseti'l-edebiyye*, II, 126-131 ; *el-Cami' fi târihi'l-edebi'l-c arabî el-edebu'l-hadis* , s. 77-81

⁸¹ cAşru İsmâcîl, I, 207-209

⁸² Matbaacılık ve yayıncılık faaliyetleri ile ilmi ve edebî kalkınmada büyük emeği geçmiş olan Huseyn Hüsni Paşa (ö. 1303/1885) için bk. cAşru İsmâcîl, I, 253

⁸³ Mısırlı âlim, yazar ve şâir cAbdullâh Ebu's-Su'ûd b. eş-Şeyh cAbdillâh (ö.1295/1878) için bk. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-carabiyye*, II, 610

⁸⁴ Bu devirdeki matbaalar hk. daha geniş bilgi için bk. *Târîhu't-tibâc'a fi'ş-şarkil-c arabî*, s. 177-203

⁸⁵ Meşhur edebiyatçı, şâir, yazar, tarihçi, soybilimci, nahivci ve dilci cAlî b. el-Huseyn b. Muḥammed (ö. 356/967) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL., I, 152-153 ; Suppl. I, 225-226 ; *Muc'cemu'l-mu'ellifin*, VII, 78

⁸⁶ Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin meşhur eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, I, 129 ; GAL, I, 153 ; Suppl., I, 226

⁸⁷ Meşhur âlim, edebiyatçı, tarihçi, sosyolog ve filozof cAbdurrahmân b. Muḥammed b. Muḥammed (ö. 808/1406) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, II, 314-317 ; Suppl., II, 342-344 ; *Muc'cemu'l-mu'ellifin*, V, 188 ; XIII, 396

⁸⁸ İbn Haldûn'un asıl adı *Kitâbu'l-c İbar ve divânü'l-mubtede' ve'l-haber* olan tarih konusundaki bu eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1124 ; GAL, II, 316 ; Suppl., 343

⁸⁹ Bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1795 ; ; GAL, II, 316 ; Suppl., 343

⁹⁰ Ahmed b. Muḥammed b. cAbdrabbih (ö.328/940) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. *Siyeru a'âlâmi'n-nubelâ*, XV, 283 ; GAL, I, 161 ; *Muc'cemu'l-mu'ellifin*, XIII, 369

⁹¹ İbn cAbdrabbih'in meşhur eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1149 ; GAL, I, 161 ; Suppl., I, 251

⁹² Edebiyatçı, şâir ve dilci cAbdumelik b. Muḥammed b. İsmâcîl eş-Şe'âlibî (ö.429/1038) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 337-340 ; Suppl. , I, 499-502 ; *Muc'cemu'l-mu'ellifin*, VI, 189

yâtu'l-*a'f'âyât*⁹⁵, el-Ğazzâlî'nin⁹⁶ *İhyâ'u 'Ulûm'd-dirî*⁹⁷, Fahrüddîn er-Râzî'nin⁹⁸ *Tefsîr*⁹⁹, el-Kastallânî'nin¹⁰⁰ *Buhârî şerh*¹⁰¹, *Sefnetu'r-râğib*¹⁰², *Hayâtü'l-Heyevân*¹⁰³, *Nefhu't-tib min gusn'l-Endelusi'r-ratib*¹⁰⁴, İbn Sinâ'nın *el-Kânûn*'u, eş-Şeyh Dâvûd el-Antâkî'nin *Tezkiratu Dâvûd*¹⁰⁵ adı ile bilinen eseri ve diğer bir çok ana kaynak.¹⁰⁶ Hıdiv İsmâil devrinde, yeni edebî gelişmenin temel taşlarını teşkil eden ve halkın düşüncesinin, dilinin, ilmi seviyesinin gelişmesindeki en kuvvetli faktörlerden biri olan gazeteler ve dergiler de oldukça çoğaldı. Bu devrede çıkan gazeteleri ve dergileri şöylece sıralayabiliriz:

Mecelletü'l-Ye'sûb : 1865 yılında Doktor Muhammed Ali el-Bakî ve Doktor İbrâhîm ed-Desûkî¹⁰⁷ tarafından çıkarılan ve hükûmetten destek gören bu Arapça aylık dergi, bütün Doğunun en eski tıp dergisidir. Bu dergi ayrıca Avrupa'da tahsil yapan tabiplerin Arapça'yı ilmi istilâhlara uygulamada eski kitaplardan faydalanmalarını ve yeni kelime türetmede gösterdikleri gayreti sergilemesi bakımından da çok önemlidir. Ne yazık ki fazla yaşamamıştır.

Ravdatu'l-medâris: 1870 yılında Maârif Bakanı 'Alî Mubârek tarafından dil ve edebiyata hizmet etmek için kurulmuştur. Maârif Bakanlığı'nın çıkardığı ve giderlerini karşıladığı bu dergi, Arap edebiyatının ihyâsı ve çağdaş ilimlerin

⁹³ eş-Şe'âlibî'nin tam adı Fıkhu'l-luğa ve sirru'l-*carabiyye* olan bu eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1288 ; GAL, I, 338 ; Suppl., I, 500

⁹⁴ Fıkıhçı, tarihçi, edebiyatçı, şâir ve bir çok ilim alanında söz sahibi Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 681/1282) hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 398 ; Suppl., I, 561 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, II, 59

⁹⁵ Bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 2017-2019 ; GAL, I, 399 ; Suppl., I, 561

⁹⁶ Ünlü mutasavvıf, kelim, fıkıh, usûl ve diğer pek çok ilim alanında söz sahibi Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî (ö.505/1111) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. *Siyeru a'câmi'n-nubelâ*, XIX, 322-346 ; GAL, I, 535-546 ; Suppl., 744-756 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XI, 266

⁹⁷ Bk. *Keşfu'z-zunûn*, I, 23-24 ; GAL, I, 538 ; Suppl., I, 748

⁹⁸ *Tefsîr*, kelâm, fıkıh, felsefe, usûl ve diğer pek çok dîni ilimlerde, Arapça ve matematik alanında söz sahibi Muhammed b. 'Umer b. el-Hasan (ö.606/1210) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. *Siyeru a'câmi'n-nubelâ*, XXI, 500-501 ; GAL, I, 666-669 ; Suppl., I, 920-924 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XI, 79

⁹⁹ Fahrüddîn er-Râzî'nin *et-Tefsîru'l-kebîr* adı ile meşhur olan *Mefâtîhu'l-ğayb* adlı eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1756 ; GAL, I, 667 ; Suppl., I, 922

¹⁰⁰ Hadis, tarih ve fıkıh alanlarında söz sahibi olan Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö.923/1517) hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, II, 87-88 ; Suppl., II, 78-79 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, II, 85

¹⁰¹ el-Kastallânî'nin 10 büyük cilt tutan *İrşâdu's-sârî fi 'alâ* şaḥîḥi'l-Buhârî adlı eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, I, 552 ; GAL, I, 159 ; Suppl., I, 262

¹⁰² Muhammed Râğib Paşa'nın (ö.1176/1763) antolojik eseri *Sefnetu'r-râğib* ve *defnetu't-tâlib* için bk. *İzâhu'l-meknûn*, II, 17 ; GAL, II, 558 ; Suppl., II, 632

¹⁰³ Muhammed b. Mûsâ b. 'İsâ ed-Demîrî'nin (ö.808/1405) bu eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, I, 696 ; GAL, II, 172 ; Suppl. II, 171. Müellif hk. bibl. için bk. GAL, II, 172-173 ; Suppl., II, 170-171 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XII, 65-66

¹⁰⁴ Tarihçi ve edebiyatçı Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Maḥarrî'nin (ö.1041/1631) bu eseri için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-*carabiyye**, II, 316-317 ; GAL, II, 382 ; Suppl., II, 408. el-Maḥarrî hk. bilgi ve bibl. için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-*carabiyye**, II, 316-317 ; GAL, II, 381-383 ; Suppl., II, 407-408 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, II, 78

¹⁰⁵ Meşhur tabip, zamanın tabiplerinin en önde geleni ve felsefi ilimlerde üstad dâvûd el-Antâkî'nin (ö.1005 veya 1008 h.) *Tezkiratu Dâvûd* adı ile meşhur olan tıp konusundaki meşhur eseri *Tezkiratu uli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-ucubi'l-icâb* adlı eseri için bk. *Keşfu'z-zunûn*, I, 386-387 ; el-Edebu'l-Mısrî fi zılli'l-hukmi'l-*Uşmânî*, s. 284-286

¹⁰⁶ *Asru İsmâc* II, I, 253-254

¹⁰⁷ el-Maḥarrî'nin baş musahhihlik görevini de yapmış olan ve ilmi istilâhlarda sağlam bilgilere sahip olması ile ün yapan İbrâhîm ed-Desûkî (ö.1300/1883) için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-*carabiyye**, II, 551

yaygınlaştırılması için kurulmuş olup yazı işleri müdürlüğüne meşhur âlim ve edip Rifâ'a et-Tahtâvî getirilmiştir. Bu derginin yazı işlerinde et-Tahtâvî'den başka Mısır'da ilmi ve edebî gelişmeye emeği geçmiş olan şahsiyetlerden bir çokları da katkıda bulunmuşlardır. Bunlar, ve °Abdullâh Fikrî¹⁰⁸, İsmâ'îl el-Felekî¹⁰⁹ ve Sâlih Mecdî¹¹⁰ ve diğer bir çok değerli yazardır.

Bu dergi, devrin ileri gelen yazarlarının at koşturduğu bir meydan görünümünü arz ediyordu. Fen, edebiyat, sosyoloji, astronomi, tarih ve matematik alanlarında güzel araştırmalarla ilgilendi. 15 günde bir çıkan ve yayın hayatına 8 yıl devam eden bu dergi, öğrencilere parasız dağıtılıyor ve onların yaptığı araştırmalara da sütunlarını açmak suretiyle araştırma ve yazı yazma alışkanlığını kazandırarak modern gazeteciliğe zemin hazırlıyordu.¹¹¹

Bunlardan başka 1865 yılında *el-Cerîdetu'l- °askeriyye* (Askerî Gazete), ve 1870 yılında *Cerîdetu Erkânî harbi'l-ceyş* (Genelkurmay Gazetesi) çıkarıldı. Bu iki gazetenin halkın uyanmasında ve kendisine güvenmesinde büyük bir etkisi olmuştur.

Mısır'da yayınlanan siyâsi gazetelerin en eskisi ise yazar, edebiyatçı ve şâir °Abdullâh Ebu's-Su'ûd'un 1866 yılında kurduğu *Vâdî'n-Nîl*'dir. Haftada iki defa dergi şeklinde çıkarılan ve Hidiv'in yayın organı olan bu gazete hükûmet tarafından kapatıldıktan sonra yerine Ebu's-Su'ûd'un oğlu Muhammed Unsî tarafından *Ravdatu'l-aḥbâr* adı ile bir gazete çıkarıldı.

1869 yılında İbrâhîm el-Muveylîhî¹¹² ve Muhammed °Uşmân Celâlî¹¹³ tarafından *Nuzhetu'l-eskâr* adlı haftalık bir gazete çıkarıldı. Bu iki şahıs, devrin kalemi kuvvetli, üslûbu zengin, güzel konuları ve tatlı nükteleri ele alan yazarlarındandı. Ancak gazetenin sadece iki sayısı çıkmıştır.

1877 yılında Cemâleddîn el-Afgânî'nin tavsiyesi üzerine Ya'kûb Sannû^{c114} tarafından kurulan *Ebû Naddâra*, Hidiv İsmâîl'in siyâsi ve mâlî politikasını acı bir şekilde tenkit eden doğunun en etkili mizah gazetesiydi. Aynı yıl yine Cemâleddîn el-Afgânî'nin etkisiyle Edîb İshâk¹¹⁵ tarafından çıkarılan *Mısır* ve

¹⁰⁸ Mekke'de doğup el-Ezher'de tahsil görmüş, Türkçe ve Farsça'yı da öğrenmiş olan °Abdullâh Fikrî (Paşa) b. Muhammed Belîğ b. °Abdillâh b. Muhammed (ö.1306/ 1889) için bk. *târîḥu'l-âdâbi'l-°arabiyye*, II, 333; *Meşâhîru's-şark*, II, 360; *Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-°arabiyye*, II, 583; °Aşru İsmâ'îl, I, 263; GAL, II, 625-626; Suppl., II, 721-722; *Fi'l-edebi'l-ḥadîs*, I, 185-204; el-A'câm, IV, 252; Mu°cemu'l-mu'ellifin, VI, 103

¹⁰⁹ Öğrenimini Paris'de yapmış olan Mısırlı astronomi âlimi İsmâ'îl (Paşa) el-Felekî (ö.1319/ 1901) için bk. *Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-°arabiyye*, II, 557; °Aşru İsmâ'îl, I, 274

¹¹⁰ Mısırlı araştırmacı, şâir ve mütercim Muhammed b. Şâlih b. Ahmed b. Muhammed (ö.1298/1881) için bk. *Meşâhîru's-şark*, II, 190; °Aşru İsmâ'îl, I, 266; Suppl., II, 722; el-A'câm, VII, 34; Mu°cemu'l-mu'ellifin, X, 81

¹¹¹ *Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-°arabiyye*, II, 415; *Fi'l-edebi'l-ḥadîs*, I, 112-115; *Vataniyyetu Şevkî*, s. 51

¹¹² Mısırlı ileri gelen gazeteci, edebiyatçı ve matbaacı İbrâhîm el-Muveylîhî (ö.1323/1906) hk. bilgi ve bibl. için bk. *Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-°arabiyye*, II, 614; Suppl., III, 194-195

¹¹³ Mısır'da modern hikaye ve tiyatronun temelini atanlardan Muhammed b. °Uşmân b. Yûsuf el-Ḥuseynî (ö.1316/1898) hk. geniş bilgi için bk. *Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-°arabiyye*, II, 585; °Aşru İsmâ'îl, I, 26; GAL, II, 627-628; Suppl., II, 725; Şu°c arâ'u Mısır ve bey'ânuhum fi'l-cilî'l-mâdî, s.111; *Fi'l-edebi'l-ḥadîs*, I, 89; el-A'câm, VII, 145

¹¹⁴ Mısırlı yazar ve gazeteci Ya'kûb Şannû° (ö.1912) için bk. Suppl., III, 265; *Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye*, II, 549; el-A'câm, IX, 259; Mu°cemu'l-mu'ellifin, XIII, 248

¹¹⁵ Mısır gazetesinin kurucusu edebiyatçı, yazar ve gazeteci için Edîb İshâk (ö.1885) hk. geniş bilgi için bk. *Târîḥu'l-âdâbi'l-°arabiyye*, II, 359; *Meşâhîru's-şark*, II, 94-100; °Aşru İsmâ'îl, I, 265; Suppl., II, 759; *Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye*, II, 111; el-Cami° fi târîḥi'l-edebi'l-°arabî el-Edebul-ḥadîs, s. 114-116; el-Funûnu'l-edebiyye ve a'câmuhâ fi'n-naḥdâti'l-°arabiyyeti'l-ḥadîse, s. 411-425; *Fi'l-edebi'l-ḥadîs*, I, 117-

et-Ticâre gazeteleri, büyük bir Arap devletinin kurulması için çağrı yapıyorlardı. Cemâleddîn el-Afgânî'nin etkisiyle çıkarılan diğer bir gazete ise Selîm 'Anhûrî¹¹⁶ tarafından kurulan *Mîr'âtu's-şark* idi. Cemâleddîn el-Afgânî'nin bir çok makâlesini yayınlayan bu gazetenin idâresine daha sonra İbrâhîm el-Likânî geçti. 1873 de Selîm Hamevî¹¹⁷ tarafından *el-Kevkebu's-şarkî*, 1877 de Miḥâ'il 'Abdusseyyid¹¹⁸ tarafından *el-Vatan* çıkarıldı. Kıptilerin çıkardığı bu gazete fazla rağbet görmemiştir. 1876 da Lübnanlı Selîm Taklâ¹¹⁹ tarafından günlük gazete *el-Ehrâm* neşredildi. Bu gazete son derece ustalıkla bir şekilde ülkedeki Fransız menfaatlerini temsil eden bir yayın organı idi.

Mısır'da gazetecilik ve kültürel çalışmalarda Suriyeli edebiyatçıların hizmetleri de inkar edilemez. Suriye'de matbûât karasız bir hal alınca gazetecilerin bir kısmı Mısır'a gitmiş ve Hıdiv İsmâil de Mısır'da kalmaları ve Mısır kalkınma hareketlerine (Nahdaya) katkıda bulunmaları için kendilerini teşvik etmiştir.¹²⁰

Hıdiv İsmâil devrinde çıkan gazetelerin sayısı yaklaşık olarak 20 idi. Bunların büyük bir kısmı İsmâil'in son günlerinde çıkmıştı. 19. yüzyılın ortalarına kadar Mısır'da gazetecilik faaliyeti pek canlı olmakla birlikte, görüldüğü gibi bu dönemde gazetelerin sayısı artmış ve sosyal hayata bağlı olarak hızlı bir gelişme göstermiştir. Çeşitli düşünceleri temsil eden bu gazetelerin ve dergilerin fikrî alandaki gelişmelerde önemli rol oynamasının yanısıra dil ve edebiyat alanında da önemli hizmetlerinin olduğu açıktır. Dilin akıcı bir Üslûp kazanmasına vesile olan bu gazetelerde ve dergilerde İbn Haldûn'un *Muḥaddime*'sinde kullandığı akıcı ve sade üslûbun benimsendiği söylenmektedir.¹²¹

İsmâil Paşa döneminde Mısır'da ilmi ve edebî gelişmeyi etkileyen faktörlerden biri de bu dönemde sayıları oldukça artan ilmi cemiyetlerdir. Toplumun fikrî alanda canlılığının, uyanışının ve yöneticilerden destek almaksızın olgunlaşma yolunda ilerlemesinin bir göstergesi olan bu derneklerin de edebiyat alanındaki çalışmalara katkıda bulunduğu bir gerçek olarak kabul edilmelidir. Mısır'da bu fikrî uyanış, İsmâil Paşa devrinde başlamış olup bunun temsilcileri olarak kurulan dernekleri, kuruluş gayelerine göre: Kitap yayınlama dernekleri, tercüme ve te'lif dernekleri, teknik alanda faaliyet gösteren dernekler, edebî kulüpler, eğitim dernekleri ve tiyatro dernekleri olarak sınırlandırmak mümkündür. Bu derneklerin başlıcaları şunlardır:

Ma'ârif Derneği : 1868 yılında Mısır'da faydalı kitapları yayınlamak için

132; el-A'câm, I, 274 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, I, 222

¹¹⁶ Edebiyatçı, yazar, şâir, dilci, gazeteci ve hukukçu Selîm 'Anhûrî (ö.1933) için bk. ; Suppl., III, 341-342 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 613 ; Ruvvâdu'n-nahdati'l-ḥadîse, s. 162 ; Modern Arabic Literature, s. 115 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, IV- 247

¹¹⁷ Suriyeli ilim adamı ve gazeteci Selîm Hamevî (ö. 1913) Mısır'a göç edip orada el-Kevkebu's-şarkî adlı gazeteyi kurmuştur. Bk. Suppl., II, 735 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, IV, 242

¹¹⁸ Mısırlı edebiyatçı, yazar ve gazeteci Miḥâ'il 'Abdu's-seyyid (ö.1914) için bk. el-A'câm, VIII, 296; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XIII, 61

¹¹⁹ Lübnanlı yazar, şâir ve gazeteci Selîm Taklâ (ö.1892) hk. geniş bilgi için bk. Meşâhîru's-şark, II, 121-126 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 220 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, IV, 244

¹²⁰ Târîḫ u âdâbi'l-luḡati'l-'arabiyye, II, 415-417 ; 'Aşru İsmâc il, I, 247-252 ; Vafâniyyetu Şevkî, s. 51-53 ; Fi'l-edebî'l-ḥadîş , I, 116-128 ; "Matbu'ât", I, VII, 362-367 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap edebiyatı, s. 36-40

¹²¹ Fi'l-edebî'l-ḥadîş , I, 128

Muhammed °Arif (Paşa)¹²² tarafından kuruldu. İbrâhîm (Bey) el-Muveylîhî de bu tür kitapların basılması için daha önce sözünü ettiğimiz gibi aynı adla bir matbaa kurmuştu. Bu dernek her hissesi 5 Mısır Cûneyhî olan ve yüzlerce üye-ye sahip olan anonim bir şirketti. Üyelerin basılan eserleri daha ucuza alma hakkı vardı. Bu dernek tarafından önemli tarih ve fıkıh kitapları ile edebî kaynaklar basıldı. Bu eserler arasında İbnu'l-Esîr'in¹²³ 5 ciltlik *Usdu'l-gâbe'si*¹²⁴, 2 ciltlik *Elif bâ Kıtâbı*¹²⁵, 2 ciltlik *el-Fethu'l-Vehbî*¹²⁶ ve *Tâcu'l-°Arûs*¹²⁷ da vardı. Bu dernek, İsmâîl Paşa ile Hâlim Paşa arasındaki hıdivlik mücâdelesini başlayınca kadar çalışmalarına devam etti. Muhammed °Arif Paşa, Hâlim Paşa yanlısı olduğu için, bu ikisi arasında koltuk kavgası şiddetlenince İsmâîl'den korkarak İstanbul'a kaçtı. Onun gidişinden sonra dernek dağıldı.¹²⁸

Coğrafya Derneği: 1875 yılında kurulan bu dernek, Mısır'da kurulan ilmi kuruluşların en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Coğrafi ve ilmi araştırmalarla bunların tedvini ve neşri ile ilgilenen derneğin araştırmalarını yayınladığı bir dergisi vardı.¹²⁹

el-Cem'iyetu'l-ḥayriyyetu'l-İslâmiyye: 1878 de İskenderiye'de kuruldu. Ecnebî nüfuzunun artması ve ülkenin stratejik mevkiilerini ele geçirme isteklerinin baş göstermesi üzerine bazı aydınlar tarafından kurulan bu derneğin toplantıları geceleri yapılıyor, üyeler bu toplantılarda görüş alışverişinde bulunuyorlardı. Açılışından kısa bir süre önce °Abdullâh Nedîm de bu derneğe katıldı. Dernek, Müslüman çocuklarının serbestçe eğitim görmeleri ve sağlam bir şekilde yetişmeleri için bir okulun kurulması görevini °Abdullâh Nedîm'e verdi. Bu dernek ve açtığı okul °Arâbî¹³⁰ isyanına kadar faaliyet göstererek gelişti ve bu isyanla birlikte üyeleri dağıldı. Yine bu derneğin adı ile biri Kâhire'de diğeri Dimyât'da olmak üzere iki dernek daha kuruldu.¹³¹

Bu derneklerden başka Mısır'da pek çoğu ilmîlik adı altında saklanarak faaliyet gösteren bir takım gizli siyâsî dernekler de kurulmuştur. Corci Zeydân,

¹²² Muhammed °Arif Paşa için bk. °Asru İsmâc'îl, I, 268

¹²³ Tarihçi, hadisçi, edebiyatçı, dilci ve soybilimci °Alî b. Muhammed İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö. 630/1233) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 422-423 ; Suppl., I, 587-588 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, VII, 228 ; XIII, 407

¹²⁴ İbnu'l-Esîr'in 7500 sahabî'nin hâl tercemesini içeren *Usdu'l-gâbe fî ma° rifeti's-şahâbe* adlı eseri için bk. *Keşfu'z-ẓunûn*, I, 82 ; GAL, I, 423 ; Suppl., I, 588

¹²⁵ İbnu's-Şeyḥ adı ile meşhur olan edebiyatçı ve dilci Yûsuf b. Muhammed el-Belevî'nin (ö.604/1207) *Elifbâ fî'l-muhâdarât* adlı eseri için bk. *Keşfu'z-ẓunûn*, I, 150 ; GAL, I, 378 ; Suppl., I, 543. Müellif hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 378 ; el-A° lâm, IX, 310-311 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, XIII, 330

¹²⁶ Ahmed b. °Alî b. °Umer el-Menînî'nin (ö.1172/1759) *el-Fethu'l-vehbî fî şerḥi târiḥi Ebi'n-Naşr el-° Utbî* adlı eseri için bk. *İzâhu'l-meknûn*, II, 176 ; GAL, I, 383 ; II, 364 ; Suppl., I, 548. Müellif hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, II, 364 ; Suppl., II, 391-392 Mu°cemu'l-mu'ellifin, II, 15-16

¹²⁷ Murtaḏâ ez-Zebîdî lakabı ile bilinen dilci, nahivci, hadisçi, edebiyatçı, tarihçi ve bir çok ilim alanında çalışmaları bulunan Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî'nin (ö.1205/1791) meşhur sözlüğü için bk. *Târîḥu âdâbî'l-luġati'l-°arabiyye*, II, 302-304 ; GAL, II, 371 ; Suppl., II, 234, 398 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, XI, 282.

¹²⁸ *Târîḥu âdâbî'l-luġati'l-°arabiyye*, II, 441 ; °Asru İsmâc'îl, I, 245-246 ; *Fi'l-edebî'l-ḥadîs*, I, 96-97

¹²⁹ *Târîḥu âdâbî'l-luġati'l-°arabiyye*, II, 438-439 ; °Asru İsmâc'îl, I, 247 ; *Fi'l-edebî'l-ḥadîs*, I, 97

¹³⁰ °Arâbî Paşa (ö.1318/1900) hk. geniş bilgi için bk. *Meşâḥîru's-şark*, I, 326-357 ; "°Arâbî Paşa", İA, I, 470-472

¹³¹ *Târîḥu âdâbî'l-luġati'l-°arabiyye*, II, 443-444 ; °Asru İsmâc'îl, I, 247 ; *Fi'l-edebî'l-ḥadîs*, I, 98

gerçek yüzlerinin anlaşılması çok zor olan bu dernekler hakkında, bu devirde yaşayan ya da bu cemiyetlerin faaliyetlerine katılmış olan güvenilir kişilerin kendisine naklettiğine göre bu dernekler hakkında bilgi sahibi olduğunu söylemektedir. Bu dernekler:

Cem^ciyetu'l-âdâb: 1871 de eş-Şeyh Muhammed el-Haşşâb el-Felekî tarafından kurulmuş, varlığı hükûmet tarafından öğrenildiği zaman kapatılmıştır.

el-Cem^ciyetu's-şarkîyye : 1877 yılında kuruldu. Devrin ileri gelen bazı şahsiyetlerinin de üye olduğu bu dernek 'Arâbi İsyânı sırasında kapatıldı.

Cem^ciyetu Mısır el-Fetât (Genç Mısır Derneği): Bu derneğin üyeleri arasında Cemâleddîn el-Afgânî, Edîb İshâk, Selîm Nakkâş,¹³² 'Abdullâh Nedîm¹³³ ve Nikola Toma¹³⁴ gibi devrin ileri gelen yazarları zikredilmektedir. Bunlar, İsmâil Paşa devrinin sonlarında *Mısır el-Fetât* adlı gazeteyi dernek adına çıkarmışlardır. Corcî Zeydân'ın anlattığına göre bu gazetenin sahipleri, yönetime gizli bir derneğin varlığını hissettirerek korkutmak istemişlerdir. Aslında dernek Hidiv İsmâil'in izlediği siyâsete karşı direnen yazarlardan meydana geliyordu. İsmâil Paşa'ya, bu gazetenin kendisini azletmek ve öldürmek için faaliyet gösteren Avrupalılar ve yerliler tarafından kurulmuş büyük bir derneğin yayın organı olduğu imajını vermek için onu Arapça ve Fransızca olarak yayınlıyorlardı. İsmâil Paşa da onlardan çekiniyor ve üyeleri hakkında araştırma yapıyordu. Ancak bu derneğin mensupları hakkında bir şey öğrenemedi.¹³⁵

Tevfik Paşa Devri (1879-1882)

İsmâil Paşa'nın Mısır hidivliğinden azledilmesinden sonra 27 Mayıs 1866 da ilan edilmiş olan *Tevârus Kânûnu* gereğince 6 Receb 1296/26 Haziran 1879 da Mısır Hidivliği'ne tayin edilen oğlu Muhammed Tevfik Paşa devri,

ülkenin işgal edilmesi ile sonuçlanan önemli krizlerin yaşandığı bir dönemdir. Tevfik Paşa, Mısır hidivliğine getirilmesinin daha başlangıcında büyük güçlüklerle karşılaşmak zorunda kalmıştır. Tevfik Paşa devri, Bârûdî'nin de aktif bir şekilde siyâsetin içerisinde bulunduğu bir dönem olduğundan, bu dönemdeki önemli siyâsî olayların Bârûdî ile ilgili detaylarını, tekrarlardan kaçınmak için şâirin hayatından bahsederken arzetmeyi daha uygun gördük.

Tevfik Paşa devrinin Başbakanı Muhammed Şerif Paşa¹³⁶ tarafından arz edilen anayasanın tasvîp edilmemesi üzerine Şerif Paşa, 18 Ağustos 1879 da istifa etmişti. Tevfik Paşa'nın kısa bir süre başbakanlığı da yürütmesinden sonra bu makama atanan Riyâz Paşa, Mısır ordusunun 'Arâbi liderliğindeki İsyânı patlak verinceye kadar bu görevde kaldı. Bârûdî'nin hayatından bahsederken de arzedeceğimiz gibi bundan sonra kabine değişiklikleri birbirini takip etmiştir. İngiliz işgalinden kısa bir süre önce görevde olan, Mahmûd Sâmi Paşa kabinesiydi. Bu

¹³² Selîm Nakkâş (ö. 1301/1884) hk. bilgi ve bibl. için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye*, II, 622 ; *Mu^ccemu'l-mu'ellifin*, IV, 246

¹³³ Mısırlı ünlü edebiyatçı, yazar, şâir, hatip, gazeteci ve siyâset adamı 'Abdullâh Nedîm (ö.1896) hk. geniş bilgi için bk. *Târîhu'l-âdâbi'l-^carabiyye*, II, 379 ; *Meşâhîru's-şark*, II, 128-137 ; 'Aşru İsmâcîl, I, 265 ; *Şu^c arâ'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâdî*, s. 87-97 ; *el-A'clâm*, IV, 281 ; *Fi'l-edebi'l-hadîs*, I, 387-426 ; *el-Funûnu'l-edebiyye ve a'clâmuhâ fi'n-nahdâti'l-^carabiyyeti'l-hadîse*, s. 401-410 ; *Mu^ccemu'l-mu'ellifin* VI, 151

¹³⁴ Nikola Toma (ö.1905) için bk. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye*, II, 639

¹³⁵ *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye*, II, 439-440

¹³⁶ Muhammed Şerif Paşa (ö.1887) hk. geniş bilgi için bk. *Meşâhîru's-şark*, I, 310-314

siyâsî istikrarsızlık neticesinde ülkede yabancı düşmanlığı hissi uyanmış ve 11 Haziran 1882 İskenderiye katliâmı meydana gelince İngiliz donanması şehri topa tutmuştur. Bu sırada isyân halinde olan 'Arâbî Paşa, Kufrû'd-Devvâr'a çekilmişti. 13 Eylül 1882 de 'Arâbî, Tellu'l-kebir muharebesinde İngilizlere yenilince Mısır İngilizler tarafından işgal edildi.¹³⁷

İngiliz işgalinden sonra Tevfik Paşa, artık tahtını muhafaza edebilmek için işgalcilerin arzularına boyun eğmek zorunda kaldı. 7 Ocak 1892 tarihinde Tevfik Paşa'nın ani ölümü üzerine ertesi gün Bâbiâli tarafından büyük oğlu Abbâs Hilmi Mısır valiliğine getirildi.¹³⁸

1883 den 1907 ye kadar Başkonsolos olarak Mısır'a yerleşmiş olan Sir Evelyn Baring¹³⁹, ülkeyi kontrolü altına almıştı.¹⁴⁰

Tevfik Paşa, devrinde meydana gelen bütün bu siyâsî krizlere rağmen eğitim öğretim işlerini ihmal etmemiş olup bu husustaki çalışmaların devam ettiğini görüyoruz. Nitekim o, 27 Mayıs 1880 tarihinde eğitim sisteminin gözden geçirilmesi ve eğitim öğretim metodlarında yapılması gereken değişikliklerin ele alınması için Maârif Bakanı 'Alî Paşa İbrâhîm başkanlığında bir kurulun toplanmasını emretmiştir. Bu kurulun üyeleri arasında 'Abdullâh Fikrî, General Larmee Paşa, Dr. Sâlim Paşa Sâlim,¹⁴¹ eğitim müfettişi Mösyö Daure Bey, Rogers Bey, zamanın Hukuk Mektebi müdürü Mösyö Vidal Bey (Paşa) vardı. Bu kurul eğitim programlarının islâhı için çalıştı ve okullara öğretmen yetiştirmek üzere bir yüksek okulun kurulması gerektiğine ve ilkokulların sayısının artırılmasına dâir bir rapor hazırladı. Raporda öngörülen öğretmen okulu 10 Ocak 1881 de bilfiil kurulup müdürlüğüne Mösyö Mougel getirildi. Ayrıca hânedânın kurucusu Mehmed Ali Paşa'nın adına nisbetle Hidiv âilesinin, yöneticilerin ve ileri gelenlerin çocuklarının eğitim görmesi için "el-Medresetu'l-'ulyâ" adı verilen bir özel okul inşâ edilip 1 Ocak 1881 de Hidiv tarafından açıldı. Bunun dışında gündüzleri çalışarak geçimini temin etmek zorunda olanların eğitimi için bir gece okulu inşâ edilerek 1 Mart 1881 gecesi öğretime açıldı.

28 Mart 1881 de eğitim projelerinde görüşlerini açıklamak, yeni okullar yaptırmak ve mevcut bütün okulların düzenini sağlamak üzere "Maârif Yüksek Kurulu" adı ile bilinen dâimî bir heyetin oluşturulması için bir emir çıkarıldı. Bu kurul, zamanın Maârif Bakanı 'Alî Paşa İbrâhîm başkanlığında çok sayıda üyeden meydana geliyordu. Bu üyelerin çoğunluğu ecnebilere olmakla birlikte, aralarında 'Alî Mubârek, Huseyn Fahri Paşa, Dr. Sâlim Paşa Sâlim, Dr. 'Usmân Gâlib (Paşa) ve eş-Şeyh Huseyn el-Marsifi¹⁴² gibi önemli şahsiyetler de vardı.¹⁴³ Kurul, 14 Nisan 1881 de açıldı.

Eğitim öğretimin gelişmesine önemli katkılarda bulunması beklenen bu

¹³⁷ eş-Şevretu'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlû'l-İncilîzî, s. 31 vd. ; "Tevfik Paşa", İA, XII / I, 213-214

¹³⁸ "Abbas II ", İA, I, 11 ; Tevfik Paşa", İA, XII/I, 214

¹³⁹ Daha sonra Lord Cromer adını almıştır.

¹⁴⁰ 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 120-121

¹⁴¹ Mısırlı tabip ve Tevfik Paşa'nın özel hekimi Sâlim Paşa Sâlim (ö.1893) için bk. ; Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye, II, 543 ; 'Aşru İsmâc il, I, 280

¹⁴² Mısırlı âlim ve edebiyatçı Huseyn b. Ahmed b. Huseyn al-Marşifi (ö.1307/1889) hk. geniş bilgi için bk. 'Aşru İsmâc il, I, 258 ; Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye, II, 602 ; el-Ac lâm, II, 250 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 310

¹⁴³ Bu üyelerinin tamamının adları için bk. eş-Şevretu'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlû'l-İncilîzî, s. 66-67

kurulun çalışmaları, Riyâz Paşa kabinesinin düşmesi sebebiyle uzun sürmemiş ve 'Arâbî olayları ile birlikte önemini kaybetmiştir.¹⁴⁴

Hidiv Tevfik zamanında yapılan yararlı çalışmalardan biri de Riyâz Paşa tarafından *el-Vakâ'itü'l-mısıriyyenin* islâh edilmesidir. Gazete daha önce haftada iki defa yayınlanırken bu devirde yazı işleri müdürlüğüne önceki yazarlarından Muhammed 'Abduh getirilmiş ve diğer yazarların seçimi de bu şahsa bırakılmış olup 9 Ekim 1880 de günlük olarak yayınlanmaya başlamıştır. Muhammed 'Abduh, gazetenin kadrosunu devrin ileri gelen yazarlarından 'Abdulkerim Selmân ve Sa'd Zaglûl (paşa)¹⁴⁵ gibi şahsiyetleri de getirmişti.

Ayrıca bu dönemde 9 Receb 1297 / 17 Haziran 1880 tarihinde ilk defa olarak mahkemelerin yeniden düzene koyulması için bir emir çıkarılmış ve genel nüfus sayımı için bir kurul oluşturulmuştur.¹⁴⁶

Hidiv Tevfik zamanında, İsmâil Paşa'nın azledilmesinden sonra haddini aşan gazetecilik çalışmalarına da bir çeki düzen verilmesi için 1881 yılında Matbûât Kânûnu çıkarıldı.¹⁴⁷

İngilizler, Fransızların Mısır'ı işgal ettiği günlerden beri bu ülkeyi işgal etme hırsını duymağa başlamışlar, bu yüzden 1798 yılında İngiliz donanması, Fransız donanmasını Ebû Kîr'de batırmıştı. Yine aynı gaye ile İngilizler 1801 de Fransızların Mısır'dan çıkarılmasına katkıda bulundular ve 1807 de Freizer hücumu diye bilinen bir hareketle Mısır'ı işgal emeye kalkıştılar. Ancak Mısır'a doğrudan askeri müdâhaleyi başaramayınca plânladıkları tam bir işgale yavaş yavaş zemin hazırlamak üzere Mısır'da nüfûz kazanmak için fırsat kollamaya başladılar. Hidiv İsmâil, borçlanma hatasına düşer düşmez kendisine ilk yardım elini uzatan İngilizler, nihayet 1875 yılında Mısır'ın Süveyş Kanalı'ndaki hisselerini satın almakla Mısır'ı bilfiil işgal etmelerini gerçekleştirecek olan darbelerini indirmiş oldular. Bunun akabinden alacaklarını, Süveyş Kanalı'ndaki haklarını ve mal varlıklarını korumak bahânesiyle Mısır'ın ekonomik ve politik durumunu yönlendirmeye başladılar. Ancak, İngilizlerin nihâi gayesi Mısır'ı tamamen işgal etmektir. Bunun için de 'Arâbî isyânını fırsat bilip öncelikle bu unsurları bertaraf etmek sonra da sömürü planlarını uygulamak için 1882 de İskenderiye'yi denizden topa tutup Mısır'a girdiler. Eylül 1882 de 'Arâbî kuvvetlerini yenilgiye uğratıp Mısır'ı tamamen işgal ettiler. Artık sözde Hidiv Tevfik'in yönetimindeki Mısır, gerçekte İngiliz kontrolüne girmiş oldu. 'Arâbî ve arkadaşları sürgüne gönderildi ve bu muhârebeye katılan ordu terhis edildi. Bizzat İngiliz siyâsetinin bir sonucu olarak Mısır ekonomisi geri bırakılarak çökertildi. Kültürel ve ahlâkî durum da mümkün olduğu kadar zayıflatıldı. Avrupa'ya tahsil için talebe gönderilme işine son verildi, yüksek okullar ihmal edildi. İngiliz işgali döneminde eğitimin geri kalmasının en açık delillerinden biri de işgalın birinci yılından itibaren 24 yıl zarfında öğrenim yapanların sayısının yarı yarıya düşmesi ve eğitim bütçesinde işgalden önceki duruma göre bir düşüş kaydedilmesidir. Bunu İngilizler, o zaman Mısır'da bulunan ve açıkça Mısır'ın eğitim düzeyinin ilerlememesi

¹⁴⁴ eş-Şevretü'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 66-67

¹⁴⁵ Mısırlı siyâset adamı, hukukçu ve hatip (ö.1927) hk. geniş bilgi için bk. Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye, II, 416 ; el-Câmi' fi târîhi'l-edebi'l-'arabî el-Edebu'l-hadîg, s.199-200 ; el-A' lâm, III, 131 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, IV, 209

¹⁴⁶ eş-Şevretü'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 68

¹⁴⁷ Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye, II, 418

için çağında bulunan Cromer'in ağzından itiraf etmişlerdir.

Yine bu devrede eğitimde İngilizce mecbûrleştirilmiş ve Arapça'ya karşı savaş açılıp bu dilin öğrenilmemesi için, şartlar ortadan kaldırılmış, fasih Arapça'nın gelişmesine, Mısırlıların geçmişleri ile ve İslâm kültürü ile ilişki kurmalarına engel olunmuştur. Bu arada sömürünün bazı uzmanlarından ve onların aldattığı bazı Araplardan fasih Arapça'ya saldırılar halinde bazı çağrılar gelmiş ve geri kalmışlığa Fasih Arapça'nın sebep olduğu söylenerek halk ağzının ilmi ve edebî yazı dili olarak kullanılması istenmiştir.¹⁴⁸

Umer ed-Desûkî'nin anlattığına göre fasih Arapça'ya yapılan saldırı örneklerinden biri de Dofrin'in 1883 de yaptığı meşhur açıklamasında halk ağzının geliştirilmesi ve ona özen gösterilmesi için yaptığı çağrı ile, William Willcocks'un 1893 yılında Özbek Kulübü'nde yaptığı konuşmada Mısırlıların icat gücünü kaybetmelerinin en büyük faktörünün fasih Arapça'nın kullanılması olduğunu söylemesi ve İngiliz hâkimlerinden olan Willmor- j. Solden'in 1901 yılında Mısırlıların Fasih Arapça'yı terketmeleri için yaptığı nasihatlarıdır. Daha sonra Suriyeli İskender Meclûf,¹⁴⁹ Mısır toplumuna geri kalmalarının gerçek sebebinin fasih Arapça'ya bağlı kalmaları olduğu yolunda telkinde bulunmaya çalışıp, İranlıların, Türklerin ve Hindistanlıların da Müslüman oldukları halde Arapça kullanmadıklarını ve Mısır hükûmetinin okullardan Arapça'yı kaldırıp yerine İngilizce'yi koyduğundan sitâyîşle söz etmesidir. İskender Meclûf, yazılanlardan bütün halkın faydalanması için gazetelerin ve dergilerin bu dili terkedip halk ağzı ile yazışmalarını ve son aşamada yazı dilinin de halk ağzı olması gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁰

İngiliz işgalinden sonra Kâhire'de ilk çıkan günlük gazete, Ermeni Aleksian Sarrafyan tarafından çıkarılan *ez-Zemân'dır*. Bu gazetenin yazı işlerini 1883-1884 yılları arasında Corcî Zeydan¹⁵¹ yürütmüştür. Daha sonra hükûmet tarafından kapatılan gazetenin sahibi Kıbrıs'a gidip orada *Diku's-şark* adlı gazeteyi kurmuştur. Fakat bu gazete uzun zaman yaşamamıştır. 1889 da *el-Mukattem*, *el-mu'eyyed* ve diğer bazı günlük gazeteler çıktı. Kâhire'deki haftalık gazeteler de *el-Burhân*, *el-Beyân* ve *Mir'âtü's-şark* idi.

İngiliz işgalinden önce gazetelerin Mısır'ın menfaatlerinden başka bir gayesi yoktu ve diğer devletlerle ilgilenmiyorlardı. Sadece *el-Ehrâm* gazetesi Fransız yanlısı idi. Mısır İngilizler tarafından işgal edilince gazeteler, Osmanlı Devletinin lehinde İngilizlerin aleyhinde olanlar, Fransız yanlısı İngiliz aleyhtarı olanlar ve İngiliz yanlısı olanlar olmak üzere üç gruba ayrıldılar.¹⁵²

Mısır'da *el-Ehrâm* gazetesi, 1884 yılından itibaren milliyetçi hareketin önderliğini yapıp İngilizlerin Mısır'daki politikasına saldırıyordu. Gazete, bu saldırılarında Fransa'ya dost, Osmanlı İmparatorluğuna ve Mısır'a karşı ise samimiydi. Bu gazete, Mustafa Kâmil¹⁵³ ve arkadaşlarına bir oda tahsis edip

¹⁴⁸ Ta'avvurü'l-edebî'l-ḥadîş fi Mişr, s. 91-95

¹⁴⁹ Cîsâ İskender b. İbrâhîm (ö.1375/1956) için bk. Suppl., III, 385-386; Mu'cemu'l-mu'ellifin, VIII, 20

¹⁵⁰ Fî'l-edebî'l-ḥadîş, II, 40-45

¹⁵¹ Tarihçi, gazeteci, dilci ve bilim adamı Corcî b. Ḥabîb Zeydân (ö.1332/1914) hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 645 ; Suppl., III, 186-190; el-Mu'c âsırûn, s. 143; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 342; el-Câmi' fi târîhi'l-edebî'l-ʿarabî el-Edebu'l-ḥadîş, s. 191-195; Mu'c cemu'l-mu'ellifin, III, 125

¹⁵² Târîhu âdâbi'l-luğati'l-ʿarabiyye, II, 418

1895 yılından itibaren onun makâlelerine geniş bir bölüm ayırdı.

Bu dönemde Lord Cromer de Mısır'da kendisini savunacak bir gazetenin bulunmasının zarûrî olduğuna kanaat getirerek 1888 yılında *el-Mukattem*'i kurdu. Bu gazete, Cromer'i ve Mısırlı İngiliz dostlarını savunuyor, Osmanlı Sultanı ve Türkiye aleyhine neşriyât yapıyordu. Bunun üzerine Mısırlılar, gücünü Fransız konsolosluğundan ve İngiliz işgalinden değil, yerli halktan alan bir gazeteye ihtiyaç duydular ve 1889 yılında eş-Şeyh 'Alî Yûsuf'un¹⁵⁴ *el-Mu'eyyed* adlı gazetesini kurdu. Bu gazetede Mustafâ Kâmil de yazıyordu. 1892 de 'Abdullâh Nedîm'in *el-Ustâz*'i, 1900 de Vatan Partisinin yayın organı *el-Livâ'* çıkarıldı. Bu gazete kapatılınca yerine *el-'İlm* çıkarılmaya başladı.

el-Mu'eyyed, *el-Livâ'* ve *el-Ustâz*'ın genel karakteri, milliyetçileri desteklemek, İslâmiyeti savunmak ve bütün Müslümanların Osmanlı halifesinin bayrağı altında birleşmesi için çağrıda bulunmaktı.

el-Burhân, *el-Vatan* ve *el-İ'tidâl* gazetelerinin genel karakteri 'Arâbî isyânına karşı Hidiv Tevfik'i desteklemektir.

Ahmed Lûtfî es-Seyyid'in¹⁵⁵ *el-Ceride*'si ise Türkiye'nin değil Mısır'ın menfaatlerini savunuyordu. Bu gazetelerin çoğunluğunun ve kendilerinden sonra çıkan gazetelerin, Mısır'ın başına bela olan İngiliz işgalinden itibaren, bu işgale karşı mücadele ettiklerini söyleyebiliriz. Hatta *el-Livâ'* gazetesi İngilizlere meyleden Hidiv Abbâs'ı yermekten bile korkmamıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ Mısır millî hareketinin liderlerinden Mustafâ Kâmil Paşa (ö.1908) hk. geniş bilgi için bk. Meşâhîru's-şarq, I, 391-409 ; Suppl., III, 332-333 ; el-Mu'c âşırûn, s. 753 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 649 ; "Mustaf Kâmil", İA, VIII, 714

¹⁵⁴ Mısırlı edebiyatçı , şâir ve gazeteci (ö.1913) hk. bilgi ve bibl. için bk. Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 768 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, VII, 10

¹⁵⁵ Ahmed Lûtfî es-Seyyid (ö.1963) için bk. el-Edebu'l-‘arabiyyu'l-mu'c âşır fî Mısır, s. 251

¹⁵⁶ Vatanîyyetu Şevkî, s. 55

19. ASIRDA MISIR'DA ŞİİR

Bârûdî'nin şiirdeki üstünlüğünün gerçek manası ile anlaşılabilmesi için kendisinden önceki dönemde şiirin ve şâirlerin genel durumuna kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

19. asrın birinci yarısında, yani Mehmed Ali Paşa, I. Abbâs ve Sa'îd Paşa dönemlerinde Mısır'da yapılan şiir çalışmalarına baktığımızda, bu devrede şiirin genel olarak kötü bir akış çizgisini takip ettiğini görürüz. Bu devrede Arap şiiri, mana, maksat ve üslûp bakımından son derece kötü bir vaziyet arz etmekte olup mevzûların dar çerçeveler içerisinde, manaların bayağı olduğu ve üslûplarda zorlama bulunduğu söylenmektedir. Şâirlerin, şiirlerin tarih düşürme ve benzeri çabalar sarfetmeleri sebebiyle şiirin, bedîî sanat ağırları ile örülmüş bir vaziyette olduğu görülür.

Arap yazarları, şiirin sözünü ettiğimiz bu dönemdeki durumunu, Arap edebiyatında çöküş dönemi olarak kabul ettikleri ve asırlar süren bir devrenin devamı olduğu için, şâirlerin kendilerine örnek olarak alıp izlerinden gidecekleri yüksek seviyede bir sanatı temsil eden şahsiyetlerin mevcut olmamasına bağlamaktadırlar. Bu düşüncüyü ileriye süren yazarların başında Şevkî Dayf gelmektedir. Şâirlerin örnek olarak alabilecekleri şahsiyetler mevcut olmadığı için yapabilecekleri yegâne çalışma, arûz sanatını ve nazımları kalıba dökmeyi öğrenmek ve öğrendikleri bu sanatı uygulamaya koyulmaktır. Onların bu şiirlerinde ne ruh ne canlılık ne de gerçek bir duygu ve düşünce bulunmakta idi. Bu şiirlerde görülecek yegâne şey taklîd idi. Şevkî Dayf'a göre, bu dönemde yetişen şâirlerin şiirleri okunduğu zaman, onlarda ne edebî bir zevk, ne duygu ve hissiyatı besleyecek bir lezzet ve ne de zihni gelişmeyi artıracak bir fikir bulmak mümkün olmayıp, bu şiirler yalnızca edebî hayatın bu dönemine âit şiir hakkında bilgi vermeleri bakımından okunmaya değer. Aslında Mısırlı şâirlerin Fransız işgali ile birlikte Batı yaşantısı ve kültürüyle doğrudan temas sağlanmasından itibaren değişimleri, kendilerini yenilemeleri ve kendileri için yeni bir fikir hayatı oluşturmaları mümkündü. Ancak bu Batı hayatının, şâirlerin hissiyatını etkilemediği açıkça görülmektedir. Zira, onlar eski sanat hayatlarını devam ettirmişler, insan aklının ve rûhunun kabul edemeyeceği, edebî zevkin tatmin olamayacağı bir şekilde bedîî sanat ağırları ile örülmüş şiirler söylemeye devam etmişlerdir. Bu şiirler tamamen manadan yoksun olup, Şevkî Dayf'ın kullandığı ifâde ile " insan hissiyatını katleden " bir takım lafzî süslemelerden ibaretti.¹⁵⁷ Şâirler belli bir ideale sahip olmadıkları için, şiirde bir ruh ve canlılık kalmamış, ne kulağa hoş gelen ve ne de kalbe zevk veren bir takım sözleri tekrar edip durmuşlardır. Şayet bu sözler vezinli ve kâfiyeli olmasa, şiir oldukları da anlaşılamazdı. Ayrıca şâirler,

¹⁵⁷ el-Edebu'l-^c arabiyyu'l-mu^c âşır fî Mısır, s. 38-39

bedîi sanatlara, ıktibaslara, tarih düşürmeye çok yervermeleri ve bazı ilimlerin istilâhlarını çok kullanmaları sebebiyle şiire taşıyamayacağı ağırlıkları yüklemişlerdir.¹⁵⁸

Bilindiği gibi 19. asrın başlarından itibaren Mısır'da kalkınmaya yönelik önemli çalışmalar başlatılmıştı. Ancak, bu kalkınma hareketleri öncelikle ülkenin dış tehditlere karşı savunma gücünü yeterli seviyeye getirebilmek için genellikle ilmi, özellikle askerî alanda kuvvetli olmaya yönelikti. Bu bakımdan Mehmed Ali Paşa, Batı ilim ve tekniğini Mısır'a aktarmak için son derece hızlı ve yoğun bir çalışma başlatmıştı. İlmî alanda yapılan bu yoğun çalışmaların edebî hayata da yansması için ortam müsâit ve imkanlar hazır iken ne yazık ki, edebî alanda arzu edilen fevkalâde bir gelişme görülmemişti. Mısırlı edip Şevkî Dayf, Mehmed Ali Paşa'nın bu kalkınma hareketlerini ilim ve pratik sanatlara yönelttiğini, şiir ve şâirlere önem vermediğini, kendisi ve halefleri olan I. Abbâs ve Sa'îd'in sırf Türk oldukları için Mısır'da milliyetçilik rûhunu katlettiklerini iddia etmektedir.¹⁵⁹ Aslında Şevkî Dayf, okuma imkânını bulduğumuz hemen hemen bütün eserlerinde, ister ele aldığı konu ile alakalı olsun isterse mevzû ile yakından uzaktan hiç bir ilgisi bulunmasın, Osmanlı yönetimine ve Türk milleti-ne karşı anlaşılması çok zor ve izâhı gayrikâbil bir hınçla saldırmaktadır. Biz, Arap edebiyatı alanında sayısız çalışmaları bulunan bu edibin takındığı bu tavrı ve zaman zaman ilmi düşünceden çok uzaklaşarak mesnetsiz bir takım iddialara başvurmasını hayretle karşılıyoruz. Bu iddiaları gerçeklerle bağdaştırmak kesinlikle mümkün değildir. Sayın hocam, Prof. Dr. Ahmed Savran'ın da ifâde ettiği gibi, "Mısır'ı Batıdaki büyük devletlerin seviyesine çıkarma hususunda her türlü gayreti gösteren Mehmed Ali Paşa'nın hiç bir zaman şiiri engellediği düşünülmez. Bu, tamamıyla şâir ve ediplerin, genel bir ifâde ile aydın çevrenin eskiyi taklit edip yeni asrın ve yeni sosyal hayatın meselelerine eğilmemelerinden ileri geliyordu. Çünkü eskiyi ustalıklı bir şekilde taklit eden şâirler, şiirlerinde yeni asrın siyâsî, ve ictimâî meseleleriyle ilgili temâları işlememişlerdir. Bu sebeple başlangıçta Mısır'da şiir, inkıraz döneminin bedîi sanat ağlarından kurtulamamıştır. Bu arada halkın geçim seviyesinin çok düşük olmasının edebî hayatın sönük geçmesine vesile olduğu da düşünülebilir. Bunun yanısıra değişen hayat şartları, siyâsî ve ictimâî hadiseler halkın şiir, edebiyat ve sanata olan ilgisini azaltmıştır."¹⁶⁰

Mehmed Ali Paşa, I. Abbâs ve Sa'îd Paşa dönemlerinde yaşayan şâirlerden İsmâ'îl el-Haşşâb,¹⁶¹ eş-Şeyh Hâsan el-Attâr, eş-Şeyh Muḥammed Şihâbud-dîn¹⁶² ve es-Seyyid Âlî ed-Dervîş'in¹⁶³ şiirlerine baktığımız zaman, bedîi sanat-

¹⁵⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 165

¹⁵⁹ el-Edebu'l-^carabiyyu'l-mu^câsır fî Mısır, s. 39

¹⁶⁰ 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 126-127

¹⁶¹ Mısırlı edip İsmâ'îl b. Sa'îd el-Haşşâb (ö.1230/1815) hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luġa-ti'l-^carabiyye, II, 574 ; Supp., II, 720 ; el-Câmi^c fi târîhi'l-edebi'l-^carabi el-Edebu'l-hadîs , s. 120 ; el-A'clâm, I, 210 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, II, 270

¹⁶² Mısırlı şâir ve müzisyen (ö. 1273/1858) hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luġati'l-^carabiyye, II, 577 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, X, 73

¹⁶³ Âlî b. Hâsan b. İbrâhîm (ö.1270/1853) hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luġati'l-^carabiyye, II, 576 ; Suppl., II, 720 ; el-A'clâm, V, 85 ; el-Câmi^c fi târîhi'l-edebi'l-^carabi el-Edebu'l-hadîs, s. 121 ; Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâdî, s.99-100 ; Fi'l-edebi'l-hadîs, I, 65-67 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, VII, 59

lardan yapılmış kalın giysilere bürünmüş bir takım lafzî sanatlardan başka bir şey bulmamız mümkün olmadığı gibi, insan rûhunu etkileyecek hiç bir duygu ve düşünceye de rastlayamayız. Pek tabii bu şiirlerde çağdaş toplum hayatının rûhuna hitap eden bir şey bulmak da mümkün değildir. Zira, toplum hayatında milliyetçi akımlar ve yeni bir şahsiyet arayışı olmaması sebebiyle şiir ve şâirler de durgun bir devir yaşayıp taklitten başka bir şey düşünememişlerdir. Bu yapılan taklît, edebî seviyeden ve zevkten uzak, gerçek hür ifâdeden âciz bir durumdaydı. Şâirin şiirden anladığı, bilinen manaları nazım şeklinde ifâde etmektî. Kendisinin bundaki payı bedil sanat renklerini hattâ bu sanatın ağırlıklarını sergilemek ve onlara yeni bir takım yükler katmaktı. Bunun için devrin şâirleri, bütün harfleri noktalı ya da noktasız olan, sağdan sola doğru okunduğu gibi soldan sağa da aynı şekilde okunabilen, ardarda gelen beyitlerin baş harfleri yukarıdan aşağıya doğru ayrı bir takım beyitler meydana getiren, ebced hesabına göre bir tarihi ifâde eden, bütün kelimeleri muayyen bir harfle başlayan veya bütün kelimeleri birbirine bitişmeyen harflerden meydana gelen bir takım beyitler ve kasideler yazmakla meşgul olmuşlardır.¹⁶⁴

Yine bu devrede Mısır dışındaki Arap ülkelerinde de durumun Mısır'dakinden farklı olmadığı, meselâ, Lübnan'da Buṭrus Kerâme¹⁶⁵ ve Niḳolâ et-Türk,¹⁶⁶ Suriye'de Emîn el-Cundî,¹⁶⁷ Tunus'ta el-Mes'ûdî, Irak'ta 'Abdulhamîd eş-Şabbâğ ve 'Abdülbâkî el-'Umerî'nin¹⁶⁸ de yukarıda adı geçen şâirlerin benzeri olduğu söylenmektedir.¹⁶⁹

Biz burada bu devrede yaşamış olan şâirlerin şiirlerinden kısa örnekler vererek mevzûyu daha objektif bir şekilde sunmak istiyoruz.

Bu taklîtçi yönelişe âit örneklerin çoğunluğunu eş-Şeyḥ 'Alî ed-Dervîş'in şiirleri teşkil etmektedir. Aşağıdaki beyitler bu şâire âit olup beyitleri meydana getiren bütün kelimelerin "cayn" harfî ile başladığı görülmektedir. Bu durum adı geçen şâirin lafzî sanatlara ne derece önem verdiğini göstermektedir (Ṭavîl):

عَلَىٰ عَيْنَيْكَ عَذْلٌ عَوَا ذَلِي عَذَابٌ، عَلَيْهَا عِنْدَ عَاشِقِهَا عَذْبٌ
عَذَارُكَ عَذْرَىٰ، عَجَبٌ عَطْفِكَ عُدَّتِي عِيُونُكَ عَضْبِي عَادَ عَائِبَهَا عَضْبٌ

¹⁶⁴ Tatavvuru'l-edeblî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 31 ; el-Edebu'l-c arabîyyu'l-mu'âsir fi Mısr, s. 40

¹⁶⁵ Suriyeli Buṭrus İbrâhîm Kerâme (ö. 1267/1851) hk. geniş bilgi için bk. Târîḥu'l-âdâbi'l-c arabîyye, II, 302 ; Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-c arabîyye, II, 576 ; Meşâhîru's-şark, II, 329 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye, II, 653 ; el-Ac'âm, II, 31 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 47

¹⁶⁶ Lübnan'da dünyaya gelip Emîr Beşîr'in hizmetinde uzun süre kaldıktan sonra Mısır'a gelen şâir ve tarihçi Niḳolâ Yûsuf et-Türk (ö. 1244/ 1828) hk. geniş bilgi için bk. Târîḥu'l-âdâbi'l-c arabîyye, II, 620 ; Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-c arabîyye, II, 576 ; Suppl., II, 770 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye, II, 217-219 ; el-Ac'âm, IX, 20 ; el-Câmi' fi târîḥi'l-edeblî'l-c arabî el-Edebu'l-ḥadîs , s.121 ; Suppl., II, 770 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XIII, 118 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 82-84

¹⁶⁷ Emîn b. Hâlid b. Muḥammed (ö.1257/1866) hk. geniş bilgi için bk. Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-c arabîyye, II, 575 ; Meşâhîru's-şark, II, 326 ; Suppl., II, 752 ; el-Câmi' fi târîḥi'l-edeblî'l-c arabî el-Edebu'l-ḥadîs , s. 120 ; el-Ac'âm, I, 357 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 86-87

¹⁶⁸ Edebiyatçı, şâir ve tarihçi 'Abdülbâkî b. Süleymân b. Aḥmed el-c Umerî el-Fârûkî (ö.1862) Musul'da doğmuş, Bağdat'a giderek orada devlet işlerinde görev almış ve orada ölmüştür. Geniş bilgi için bk. Târîḥu âdâbi'l-luḡati'l-c arabîyye, II, 577 ; Meşâhîru's-şark, II, 334 ; Suppl., I, 465, 471; II, 782 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye, II, 610 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, V, 71

¹⁶⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'c'nî'l-ḥadîs , s. 166

"Senin gözlerinin önünde kınayanların kınaması benim için bir azap, âşıkının yanında onun için tatlı bir şeydir."

"Zülfün benim bahânem, omuzlarının cilvesi benim dirliğim, bakışların bana çarpanı kılıçtır. Onları ayıplayana bir kılıç isabet etsin."

Bu devirde 'Ali ed-Dervîş'in benzerleri çok olup tasvirde mümkün olduğu kadar cınaslı ve bütün kelimeleri birbirine bitişmeyen harflerden meydana gelen aşağıdaki beyitleri ile eş-Şeyh Muhammed Şihâbuddîn el-Mısrî de lafzî sanatlara çok düşkün olan şâirlerden biri olduğunu göstermiştir (Hafîf):

رَاحَ دَنْ أَدَرْتُ أَمْ ذَوْبَ وَرْدٍ رَقٍّ إِذْكَارَ دُونَ آسٍ وَ وَرْدٍ
إِنْ ذَوَى زَارَهُ وَازَنَّ رُوَاهُ دَرٌّ وَذَقَّ وَرْدَهُ أَيْ رَدٍّ

"Bir küpün şarabını mı yoksa bir gülün suyunu mu dolaştırdın ? O, bir üzüntülü kişi ile bir gül arasında dolaştığı için berraklaştı."

"Eğer onu kurumuş bir bitki ziyaret etse, yağmurun bereketi onun suyunu dengeler ve onu en iyi şekline döndürür."

Bu devredeki bazı şâirlerin şiirlerinde lafzî sanatlara ve kelime oyunlarına rastlanmazsa da bu şiirlerde, fikir yüzeysel, şekil pürüzlü olduğu için insanı etkileyecek bir özellik görülmemektedir. eş-Şeyh Hasan el-Kuveydî'in¹⁷⁰ aşağıdaki beyitleri bu türdendir (Basî):

يَا طَالِبَ النَّصِاحِ خُذْ مِنِّي مُحَبَّرَةً تُلْقَى إِلَيْهَا عَلَى الرَّغْمِ الْمَقَالِدُ
عَرُوسَةٌ مِنْ بَنَاتِ الْفِكْرِ قَدْ كُسِيتْ مَلَاخَةٌ وَلَهَا فِي الْخَدِّ تَوْرِيدُ
كَأَنَّهَا وَهَى بِالْأَمْثَالِ نَاطِقَةٌ طَيْرُكُهُ فِي صَمِيمِ الْقَلْبِ تَغْرِيدُ

"Ey nasihat isteyen kişi, benden zorluklara karşı işlerin havale edildiği, hoş bir şekilde giydirilmiş ve yanagında güller açmış, veciz sözler konuşurken, kalbinin derinliklerinden şakıyan bir kuş gibi olan fikir kızlarından bir gelin olarak, bir nasihat al."

Bu devreye âit bazı şiir örneklerinde zorlama daha az olup şiir rûhuna daha yakındırlar. Ancak bu örneklerin sayıları azdır. eş-Şeyh Hasan el-^cAtîâr'ın eş-Şeyh Muhammed ed-Desûkî¹⁷¹ için yazdığı mersiye-den alınmış olan aşağıdaki beyitler bu türdendir (Tavîl):

أَحَادِثُ دَهْرٍ قَدْ أَلَمَّ فَأَوْجَعَا وَحَلَّ بِنَادِي جَمْعِنَا فَتَصَدَّعَا

¹⁷⁰ Aslen Kuzey Afrikalı olup Kahire'de doğan ve orada ölen Hasan b. ^cAli Kuveydî (ö.1262/1846) hk. geniş bilgi için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 596 ; el-A^clâm, II, 224 ; Fi'l-^cedebi'l-^chadîş , I, 62-65 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, III, 285

¹⁷¹ Mısırlı âlim, fıkıh , kelâm, nahiv, belâğat, mantık ve diğer bir çok ilimlerinde söz sahibi olan Muhammed b. Ahmed b. ^cArafa ed-Desûkî (ö.1230/1815) hk. bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-^carabiyye, II, 595 ; Suppl., II, 737 ; el-A^clâm, VI, 241 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, VII, 292

لَقَدْ صَالَ فِينَا الْبَيْنُ أَعْظَمَ صَوْلَةٍ فَلَمْ يُخَلِّ مِنْ وَقَعِ الْمُصِيبَةِ مَوْضِعًا
وَجَاءَتْ خُطُوبُ الدَّهْرِ تَتَرَى فَكُلَّمَا مَضَى حَادِثٌ يَعْقِبُهُ آخَرٌ مُسْرِعًا

"Zamanın hâdiseleri isabet edip incitti ve toplandığımız kulûbe uğrayıp bizi paramparça etti."

"Ayrılık bize en büyük hamleyi yaptı ve felâketin uğramadığı hiç bir yer bırakmadı."

"Zamanın felâketleri ardarda geldi ve her hâdise geçtikçe onu hemen bir başkası takip etti."

Belki de yukarıda bazı beyitlerini sunduğumuz el-^cAttâr'ın mersiyesinin şiir rûhuna daha yakın olmasındaki asıl sebep, bu ve benzeri şiirlerin sahiplerinin eski şiirin iyi örnekleri ile kısmen ilişki içerisinde bulunmalarıdır. Meselâ, eş-Şeyh el-^cAttâr, Endülüslü büyük şâir İbn Sehl el-İşbîlî'nin¹⁷² bir grup şiirini derleyip bu şâirin dîvânı olarak neşretmiştir. Onun bu çalışmayı yapmış olması, kendisinin eski şiirin iyi nümûnelerine ilgi duyduğunun bir göstergesidir.¹⁷³

Yukarıda sunduğumuz şiir rûhuna yakın örneklerden başka az sayıda bazı şiir nümûneleri de vardır. Bunlar, her ne kadar bir akım sayılacak kadar yaygın değilse de bu devrenin sonlarına doğru ortaya çıkan ve yeniliğin ilk damgalarını taşıyan şiirlerdir. Bu şiirlerin sahipleri, yukarıda adlarından söz edip şiirlerinden örnekler verdiğimiz kuşağın talebeleri olup sahip oldukları Arap kültürünün yanısıra yabancı kültürle de ilişki kurmuş kişilerdir. Meselâ, Rifâ'a eṭ-Taḥṭâvî, bir takım millî şiirler nazmettiği gibi bazı kahramanlık şiirleri de söylemiştir. Yine Rifâ'a'nın talebesi Şâlih Mecdî de dîvânının sonunda gör görebileceğimiz bir grup şiir nazmetmiştir. Millî ve marş türünden olan bu şiirlerden her hangi biri, bu devrenin şiir karakteriyle mukayese edildiği zaman, en azından bir yenilik karakteri taşıdığı görülür. Bu yenilik, sözü edilen millî ve kahramanlık şiirlerinde siyâsî ve uygar anlamıyla vatan mefhumundan söz edilmesi; vatanın yüceltilmesi, vatan uğrunda kendini feda etme ve bu yolda insanı sahip olduğu her şeyi fedâ etmeye teşvik eden sözlerin bulunmasıdır. Bu marş türünden şiirler, kendilerine âit özellikleriyle askere moral vermenin yanısıra vezin çeşitleri, kâfiye zenginliği, parçaları arasında özel bir uyuma riâyet edilmesi, koro halinde söylenmeye uygun melodilerle askerın adımlarına uyması ve diğer bir çok yönden şiir âhenginde bir renkliliğe sahiptir. Bunlar, tamamen yenilik olup öncüsü eṭ-Taḥṭâvî ve onun talebesi Şâlih Mecdî'nin bu konudaki üstünlüğünü hatırlatır.¹⁷⁴

Rifâ'a eṭ-Taḥṭâvî'nin kasîdelerinin arasına serpiştirilmiş olduğu görülen milliyetçi şiir örneklerinden biri de onun şu beyitleridir (Kâmil):

وَكُنْ حَلَفْتُ بِأَنْ مِصْرَ لَجْنَةٍ وَقُطُوفُهَا لِلْفَائِزِينَ دَوَانِي
وَالنَّيْلُ كَوَثَرُهَا الشَّهَى شَرَابُهُ لِأَبْرُ كُلِّ الْبِرِّ فِي أَيْمَانِي

¹⁷² Aslen yahudi iken Müslüman olmuş, edebiyat ve şiir eğitimi görmüş ve güzel şiirler söylemiş olan İbrâhîm b. Sehl el-İşbîlî (ö.649/1251) hk. bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 322-323 ; Suppl., I, 483 ; el-Aflâm, I, 36 ; Târîhu'l-edebî'l-^c arabî, V, 378

¹⁷³ Tatavvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 33-34

¹⁷⁴ Tatavvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 34-35

"Şüphesiz ben Mısır'ın bir cennet olduğuna ve onun yemişlerinin kurtuluşu erenlere yakın olduğuna yemin ettim."

"Yemin ederimki, Mısır'ın içimi lezzetli olan Nil nehrinin kevser suyu bütün iyilikleri yaptı."

eṭ-Ṭaḥṭāvî'nin kahramanlık şiirlerinin öncüsü olduğu konusunda örnek olarak gösterilebilecek şiirlerinden alınan beyitleri de şöyledir (Recez):

يا أيها الجنود والقادة الأسود
إن أمكم حسود يعوذ هامى المدمع

"Ey askerler ve arslan gibi cesur komutanlar !"

"Eğer kıskanç biri başınıza geçerse gözyaşları yeniden akmaya başlar."

Rifā'a'nın bu şiirlerinde dikkate değer bir husus da onun bu şiirleri ile şiir mûsikisini de yeni bir karaktere sokması ve ne kendisinin yaşadığı asırda ne de daha önceki asırlarda Arap şiirinin alışık olmadığı bir şekilde, melodilerdeki monotonluğu önemli ölçüde ortadan kaldırmış olmasıdır. Bu şiirlerin benzerlerini sadece Endülüslü ileri gelen muveşşahât şâirlerinde görmek mümkündür. Rifā'a eṭ-Ṭaḥṭāvî, bu tür şiirleriyle modern şiir mûsikisinde yenilik öncülerinden biri olarak kabul edilir. Onun bu çalışmada örneklerini veremediğimiz bazı şiirlerinde kâfiyeleri yeni bir karaktere sokmasının yanında uzun mısralarda "Başit", kısa mısralarda "Recez" bahirlerini kullanarak, aynı şiirde iki ayrı bahri bir araya getirdiği de görülür. Bu durum onun yenilik öncüsü olmasının yanısıra bu husustaki cesâretini de göstermektedir. ¹⁷⁵

Bu milliyetçilik karakteri taşıyan şiirlerin, özellikle marş sanatının öncüsü sayılan eṭ-Ṭaḥṭāvî'nin, okuduğu ve dinlediği Fransız şiirlerinden, bilhassa tercüme ettiği Fransızların meşhur milli marşı "Marseillaise" den etkilenmiş olduğu ihtimali çok kuvvetlidir. Yine Rifā'a'nın, çeşitli vezin ve kâfiye özelliklerini taşıyan bazı muvaşşahât örnekleri hakkında bilgi sahibi olduğu ve Endülüs'e âit bu şarkı kalıplarını zekasının yardımı ile milli ve kahramanlıkla ilgili mazmunlara uygulamayı başardığı da en büyük ihtimaldir. Bu marşlar yeni edebiyatta kendi türlerinin en ilki idi. ¹⁷⁶

19. asrın ikinci yarısında, yani Hidiv İsmâil devrinde de bütün şâirler, bu asrın birinci yarısında yaygın olan taklitçi metoddan kurtulamamışlardır. Ancak Avrupa'ya tahsil için gönderilen ilmi kâfilelerin dönmeye başlaması ve geri dönenlerin Batıdaki edebî hayata vâkıf olup halkın idâri ve politik haklarının olması gerektiği hususunda bilgi sahibi olmaları sebebiyle Mısır'da bazı idealler ortaya çıkmaya başladı. Mısır'ın eski eserleri incelenmeye başlamış, Mısırlılar tarihteki yerlerini hissetmişler ve çok geçmeden Süveyş Kanalı açılmıştı. Böylece Mısırlılar, uluslararası ilişkilerde ve Doğu ile Batı arasında ulaşım konusundaki konumlarının önemini anladılar. Bu arada Hidiv İsmâil'in izlediği siyâset ve lükse düşkünlüğü sebebiyle harcadığı paralar Mısır'ın ecnebilere borçlanmasına

¹⁷⁵ Rifā'a eṭ-Ṭaḥṭāvî'nin bu tür şiirlerine örnek için bk. Taṭavvuru'l-edeblî-ḥadîs fi Mısır, s. 36-37

¹⁷⁶ Taṭavvuru'l-edeblî-ḥadîs fi Mısır, s. 36-37

neden olmuştu. Bütün bunlar, Mısırlılarda, siyâsî bir bağımsızlık hakları olduğu ve vatanın tehlikelere sürüklenmemesi için halkın yönetimde Hidiv İsmâîl'e ortak olması şuûrunu uyandırdı. Bu nedenle onu millet meclisini kurmaya zorladılar.

Siyâsî bağımsızlık fikri ile birlikte edebî bağımsızlık fikri de gelişti. Başta Muhammed 'Abduh olmak üzere yazarlar, eski secili ve süslü üslûplardan kurtulmaya başladılar. Bu arada şâirler de bu ağır süslü üslûplardan ve anlam bakımından cılız olan şiirlerden kurtulmaya yöneldiler. Bu devrede matbaanın gelişmesi ve İbn Muḳaffa^c'ın¹⁷⁷ *Ketîle ve Dimne* adlı eseri ile el-Mütenebbî¹⁷⁸ ve benzeri şâirlerin divânlarının yayınlanması sebebiyle bu eserlerdeki sade nesir ve süslü üslûp kayıtlarından kurtulmuş şiir örneklerini görünce şâirlerin ve yazarların kendilerine güvenleri arttı.

Yazarlar arasında , her ne kadar eskinin bazı izleri kaldı ise de, çok geçmeden yeni sade ve akıcı nesir zevki yaygınlaştı. Şiirde ise şâirler eski şekiller arasında yalpalamaya devam ettiler. Çünkü şiir, tabiatıyla nesirde olduğu gibi hızlı bir değişme gösteremezdi. Yine diğer bazı faktörler nesrin gelişmesini hızlandırdı. Çünkü ilmi gelişmeye katkıda bulunan kişiler seci ve dış süslemelerden oluşan engeller sebebiyle eski nesrin meramlarını ifâde etmekten âciz kaldığını gördükleri zaman, kendileri Avrupa dillerini öğrenmiş oldukları ve bu dillerde bedii sanat ve secinin bulunmayıp yalnızca İbn Muḳaffa^c ve benzeri eski edebiyatçıların lafız bakımından sade, mana bakımından zengin üslûplarına benzeyen tabii üslûpların kullanıldığını gördükleri için kendileri de bu serbest ve sade üslûpla yazmaya başlamışlardı.¹⁷⁹

Bu devrede yaşayan şâirlerin çoğu, geçen devrenin mirası üzerinde yaşayan şâirlerin talebeleri idiler. Bunun için bu şâirlerden bir grubun üzerinde daha önce sözünü ettiğimiz gelişme hareketlerinin tesiri olmamış ve gelişen anlayış onların taklitçilikten tamamen kopmalarını sağlayamamıştır. Bu devrede şiir, genellikle lafzî süslemeler ve kelime oyunları seviyesinde kalmakla birlikte az da olsa şiir rûhuna yaklaşılmıştır.

Bu devrede yaşayan şâirlerin çoğunluğu şiiri geçim aracı olarak kullanmışlar ve bu gaye ile valilere, idarecilere ve ileri gelen devlet adamlarına medhiyecilik yapmak ve onların teveccühünü kazanmak için yanlarına girmişlerdir. Bu şâirlerin şiirlerinde soğuk övgülere, bir çocuğun dünyaya gelişi , bir sünnet töreni ve bunlara benzer olayların tasvirine çokca yer verilmiş olup şiir alanında anılmaya değer bir gelişme kaydedilmemiştir. Böylece onların şiiri, geçen dönemde eş-Şeyh ed-Dervîş ve eş-Şeyh el-^cAtîâr'ın şahsında temsil edilmiş olan taklit çizgisinin iki tarafında zikzak çizerek seyretmiştir. Yani, bu gelişme şuurunun yerleştiği devrenin taklitçi şâirleri ne sadece lafzî sanatlarla meşgul olmuşlar ne de sadece eski iyi şiiri taklit etmişlerdir. Hattâ onların şiirleri çeşitli şâirlerin şiir-

¹⁷⁷ Ünlü kâtip ve şâir, Farsça'dan Arapça'ya yaptığı çevirileriyle meşhur olan ^cAbdullâh b. Muḳaffa^c (8.145/762) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. el-Fihrist, s. 172 ; Siyeru a^c lâmi'n-nubelâ, VI, 208 ; GAL, I, 158 ; Suppl., I, 233-237 ; el-A^c lâm, IV, 284 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, VI, 156

¹⁷⁸ Abbâsî devri şâirlerinin hikmette en önde gelenlerinden olup bazı âlimler tarafından İslâmî devirden sonra yetişmiş en büyük Arap şâiri olarak nitelendirilen, Ahmed b. el-Huseyn b. el-Hasan b. ^cAbdişamed el-Ca^c fi el-Kûfi el-kindî Ebu'l-Tayyib el-Mutenebbî (354/965) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târihu Bağdâd, IV, 102 ; Siyeru a^c lâmi'n-nubelâ, XVI, 199 ; Târihu'l-âdâbi'l-^carabiyye, I, 274; GAL, I, 86-88 ; Suppl., I, 138-142 ; el-A^c lâm, I, 110 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, I, 201 ve XIII, 358

¹⁷⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 166-167

lerinin farklı ölçülerde, bazan da aynı şâirin değişik kasidelerinin farklı ölçülerde bir karışımı niteliğine bürünmüştür.¹⁸⁰

Edebiyat tarihçileri şiirdeki durgunluk ve donukluk devrinden gelişme ve güzel şiir söyleme devresine geçişte dört aşama olduğunu söylemektedirler. Bu hususta °Umer ed-Desûkî ve Ahmed Heykel'in tasnifleri birbirine oldukça yakındır. Biz burada, adı geçen müelliflerin bu husustaki tesbitlerini arzetmek suretiyle bu devrede şiirin içinde bulunduğu durumu anlatmaya çalışacağız:

1. Salt Taklitçi Şâirler: Bu salt taklitçi şâirlerin kesinlikle kendilerine âit bir edebî şahsiyetleri olmayıp önceki devrede yaşamış olan ediplerin yolunu izlemişlerdir. Bunların şiir ve edebiyat anlayışları sadece lafzî sanatlarda mahâret göstermektir. Bunların aruzcular veya kâfiyeciler olarak adlandırılmaları yerinde olur. Şiirlerinde ne canlılık, ne insan rûhunu etkileyecek bir duygu ne de ifâdelelerinde bir kuvvetlilik vardır. İstedikleri cînâs ya da tîbâk sanatı ile uygun düşmeyen kelimelerin sarf yapısını bozmaktan da kaçınmamışlardır. Bu arûz ekolünün İsmâil devrindeki temsilcilerine örnek olarak es-Seyyid °Ali Ebu'n-Naşr¹⁸¹ ve eş-Şeyh °Ali el-Leyşî¹⁸² verebiliriz. Şayet bu iki şâir, yöneticilerin ve ileri gelenlerin nedîmi olmasalar önceki şâirlerden hiç bir farkları kalmazdı. Nedimlik kendilerini tatlı nükteler söylemek zorunda bırakmıştır.¹⁸³

Bunlardan eş-Şeyh °Ali Ebu'n-Naşr lâm-ı ta°rif (لا) hakkında bilmece şeklinde söylediği, şiir rûhundan ve hakikatından tamamen uzak olduğu söylenen beyitlerinde şöyle demektedir (Tavîl):

إِذَا كُنْتُ فِي الْأَدَابِ سَيِّدَ مَنْ دَرَى وَفِي مُحْكَمِ الْأَلْفَاظِ أَحْسَنَ مَنْ يَدْرِى
فَمَا كَلِمَةٌ فِيهَا كَلَامٌ وَإِنَّهَا لَفِي غَايَةِ الْإِشْكَالِ يَا غُرَّةَ الدُّهْرِ
هِيَ الْحَرْفُ مِنْ حَرْفَيْنِ وَأَسْمٌ بِمُدَّةٍ كَذَا الْفِعْلُ مِنْهَا لَا يَغِيبُ عَنِ الْفِكْرِ
وَوَاغَيْتُهَا بَدْءٌ لَهَا عِنْدَ ذِي النَّهْيِ وَجُمَلْتُهَا تَأْتِيكَ فِي النَّظْمِ وَالنَّثْرِ

"Eğer edebiyattan anlayanların ulusu isen ve eğer çetin bilmecelelerden anlayanların en iyisi isen,"

"O halde (bil bakalım) hakkında söz söylenen ve şüphesiz son derece müşkil olan kelime nedir, ey zamanın efendisi ? "

"O, iki harften meydana gelen bir harftir ve bazan isim olur. Yine ondan, fiil olması da düşünülebilir."

"Onun son harfi, olumsuz anlamına sahip olacağı zaman başlangıcı olur ve

¹⁸⁰ Ta'avvuru'l-edebî'l-hadîs fi Mısır, s. 53-54

¹⁸¹ Öğrenimini el-Ezher'de yapmış olan °Ali Ebu'n-Naşr el-Menfelûfî (ö.1298/1881) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-°arabiyye, II, 581 ; °Aşru İsmâ°il, I, 266 ; Suppl., II, 721 ; Fi'l-edebî'l-hadîs , I, 159-164 ; el-A° lâm, V, 181 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, VII, 253

¹⁸² Hidiv İsmâil'in nedimliğini yapan ve ona bir çok seyahatında eşlik eden Mısırlı şâir, edebiyatçı °Ali b. Hasan el-Leyşî (ö.1313/1896) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîhu âdâbi'l-luğati'l-°arabiyye, II, 584 ; °Aşru İsmâ°il, I, 266 ; Suppl., III, 83 ; Fi'l-edebî'l-hadîs , I, 164-170 ; el-A° lâm, V, 181 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, VII, 253

¹⁸³ Fi'l-edebî'l-hadîs , I, 156

cümlesi nazımda da nesirde de gelir." ¹⁸⁴

Bu şâir, aynı şekilde millet meclisinden ve üyelerinden söz etmekte ve sadece bu meclisin bir çalışma devresinin tarihini düşürmek için mahâretini göstermede aşırılığa kaçmaktadır. Şâir, bu şiirinde her beytin birinci mısra'ındaki harflerin ebced hesabı ile toplamından 1879 milâdî tarihini, bu beyitlerin ikinci mısralarındaki harflerin toplamından da 1296 hicrî tarihini sembolize etmeye çalışmıştır (Vâfir):

أَعِدْ لِي ذِكْرَ مَنْ وَعَتِ الْإِمَارَةَ لَأَجْمَعَهُمْ، وَمَا حَاجَتِ أَمَارَةَ
مَنَارَ الْفَضْلِ إِنْ دَعَتِ الدَّوَاعِيَ سَرَاةَ الْمَلِكِ أَرْكَانُ الْإِدَارَةِ
لَهُمْ فِي كُلِّ نَاشِئَةٍ ثَبَاتٌ وَتَذْيِيرٌ بِهِ أَزْدَهَتْ الْوِزَارَةَ
هُمْ الْبَصْرَاءُ حَيْثُ تَكُونُ شُورَى لِأَنْوَاعٍ لَهُمْ فِيهَا اسْتِشَارَةَ

"Bana beyliğin uyanmasına ve hiç bir işârete ihtiyaç duymamasına sebep olan kişilerin tümünü tekrar zikret."

"Onlar, şartlar gerektirdiği zaman faziletin meşâlesi, mülkün ileri gelenleri, idârenin dayanaklarıdır."

"Onların bütün olaylarda gayreti ve yönetimin iyi işler yapmasında katkıları vardır."

"Şûrânın oluşmasında onların ileri görüşlerine mürâcaat edilir ve her türlü iş onlara danışılır."

"Alî Ebu'n-Naşr'ın bilmece, tarih düşürme ve bedlî süslemelere dayanmayan ve şiir rûhunu taşıyan az sayıda şiirleri de vardır. Bunlardan biri de kendisine hediye edilen bir kadehi tasvir ettiği sözüdür. Aşağıdaki beyitler onun bu şiirinden alınmıştır (Kâmil) :

أَهْدَى الْحَبِيبُ لِمَنْ أَحَبَ قَدَحًا تَحَلَّى بِالذَّهَبِ
لَوْ أَفْرَغْتَ فِيهِ الطَّلَا لَأُطْلُ يَنْظَرُهُ الْحَبَبُ
قَدْ رَأَى مَنْظَرَ حُسْنِهِ وَدَعَا لَهُ دَاعِيَ الطَّرَبِ
لَمَّا نَظَرْتُ لِشَكْلِهِ فِي رَسْمِ تَيْجَانِ الْعَرَبِ
قَبْلَتُهُ وَقَبْلَتُهُ وَوَعْدَتُهُ بِنْتِ الْعَنْبِ

"Dost, sevdiğine altınla süslenmiş bir kadeh hediye etti."

"Ona şarap doldursan, dostlar ondan gözlerini ayıramaz."

¹⁸⁴ Ta'avvuru'l-edebî'l-hadîs fi Mısır, s. 54

"Şüphesiz onun güzelliğinin manzarası şeffaflaştı ve coşkuya davet eden onun adını andı."

"Ben onun Arapların taşlarına benzeyen şekline baktığım zaman,"

"Onu öptüm , kabul ettim ve ona şarap dolduracağıma dâir söz verdim."¹⁸⁵

Bütün bu taklit özelliklerinin örneklerini 'Alî el-Leysî ve aynı yolu takip eden diğer salt taklitçi şâirlerin şiirlerinde de görmek mümkündür.

2. Taklitçi olmakla birlikte kendilerine âit edebî şahsiyetleri olan şâirler: Bu gruba dâhil olan edipler, eskileri ve onlardan miras kalan edebî mahsülleri taklit etmekle birlikte kendilerine âit bir edebî şahsiyetleri de vardı. Ancak uzaktan bakıldığı zaman bu şahsiyetlerin, ifâdelerde, üslûplarda ve düşüncelerdeki bu yoğun perdelerin arkasından şâirlik güçlerini ve edebî kişiliklerini göstermiş oldukları sezilse de, şahsiyetlerinin yeterli kuvvete sahip olmaması ve edebî mahsüllerininin kâfi derecede sağlam olmaması sebebiyle, bunda başarılı olamamışlardır. Bu gruba dâhil olan edipler arasında Maḥmûd Şafvet es-Sâ'atî, ¹⁸⁶İbrâhîm Marzûk¹⁸⁷ ve Şâlih Mecdî'yi sayabiliriz.¹⁸⁸ Bu şâirler, salt taklitçi olmamaları bakımından birinci grupta sunduğumuz şâirlerden farklı olup yeni kültürden bir nebze nasib almış bulunan kişilerdir. Bunlardan, daha önce de adından söz ettiğimiz Şâlih Mecdî, bazı siyâsî ve sosyal konulara yönelmiş olup bu konudaki bilincini ve düşüncelerinin doğruluğunu gösteren eleştirici şiirleri vardır.¹⁸⁹

Şâlih Mecdî, bazı kasidelerinde yabancıların Mısır'a yerleşmelerini, önemli mevkileri elde etmelerini ve ülkenin gelirlerini tüketmelerini kınadığı gibi, bazı kasidelerinde de İsmâil'in devlet hazinesini basit zevkleri uğrunda çarçur ettiğini söyleyip Mısırlıları dikkatli ve uyanık olmaya davet etmiş; hatta onları isyâna teşvik etmiştir (Basî):

رَمَى بِأَلَدِكُمْ فِي قَعْرِ هَاوِيَةٍ مِنْ الدُّيُونِ عَلَى مَرْغُوبٍ جُوسِيَارٍ
وَأَنْفَقَ الْمَالَ لَا بُخْلًا وَلَا كَرَمًا عَلَى بَغْيٍ وَقَوَادٍ وَأَشْرَارٍ
وَالْمَرْءُ يَقْنَعُ فِي الدُّنْيَا بِوَا حِدَةٍ مِنَ النِّسَاءِ وَلَمْ يَقْنَعْ بِمِلْيَارٍ
وَيَكْتَفِي بِنَاءٍ وَاحِدٍ وَلَهُ تِسْعُونَ قَصْرًا بِأَخْشَابٍ وَأَحْجَارٍ
فَاسْتَيْقِظُوا لَا أَقَالَ اللَّهُ عَثَرَتَكُمْ مِنْ غَفْلَةٍ أَلْبَسَتْكُمْ مَلَبَسَ الْعَارِ

" O, sizin ülkenizi sapık bir istek uğruna derin bir borç çukuruna attı."

¹⁸⁵ Ta'avvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 55

¹⁸⁶ Mısırlı edebiyatçı ve şâir Maḥmûd Şafvet b. Muṣṭafâ Ağâ ez-Zilelî es-Sâc'âtî (ö. 1298/1881) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîḥu âdâbi'l-luġati'l-ʿarabiyye, II, 581 ; ʿAşru İsmâʿîl, I, 268 ; Suppl., II, 722-723 ; Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 170-184 ; Muʿcemu'l-muʿellifin, X, 93

¹⁸⁷ Mısırlı edebiyatçı ve şâir (ö. 1283/1866) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîḥu âdâbi'l-luġati'l-ʿarabiyye, II, 578 ; ʿAşru İsmâʿîl, I, 267 ; Suppl., II, 721 ; el-Aʿlâm, I, 69 ; Muʿcemu'l-muʿellifin, I, 111

¹⁸⁸ Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 157

¹⁸⁹ Ta'avvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 56

" (Devletin) malı(nı) cimrilik ve mertlik yapmaksızın sapıklara, kavatlara ve namussuzlara yedirdi."

" Kışi dünyada bir tek kadınla yetinir, ama o bir milyarla da yetinmez."

" Kışi bir tek ev ile yetinir. Onun ise ahşaptan ve taştan yapılmış doksan sarayı var."

" O halde uyanın ki, Allâh sizi, ar elbisesini giydiren gafletinizden dolayı cezalandırmasın."¹⁹⁰

Bu grupta zikredilen Maḥmūd Şafvet es-Sâ'âtî'nin bedîi sanatları ve kelime oyunlarını kullandığı taklit çizgisinin iki yanında yalpalayan ve anlam bakımından zayıf olan şiirlerinin yanı sıra şiir rûhunu taşıyan anlamlı, parlak ve zekice nazmedilmiş şiirleri de vardır. Bu parlak şiir örneklerinin en önemlileri bazan karikatür çizimine benzeyen ve Mısır mizâh rûhunu taşıyan şiirleridir. Şâirin sunduğu bu şiir örneklerinden dolayı yeni edebiyatta mizâh şiirinin ilk kurucusu olarak sayılması da mümkündür. Maḥmūd Şafvet es-Sâ'âtî'nin bu tür şiirleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak örneklerden biri de onun kendisine göre, nahivcilerin istilâhları boş yere ağızlarında çiğneyip geveleyerek zamanlarını geçirmeleri ile alay ettiği kasidesinden alınmış olan şu beyitlerdir (Tavîl):

جَعَلْنَا جَوَابَ الشَّرْطِ حَذْفَ الْعَمَائِمِ	إِذَا رُتِفَتْ بِالنَّحْوِ أَعْلَامُ عَلِمْنَا
بَأَنَّ حُرُوفَ الْخَفْضِ غَيْرُ الْجَوَازِمِ	لِيَعْلَمَ مَنْ بِالنَّصْبِ يَرْفَعُ نَفْسَهُ
بِأَنَّا صَرَفْنَاهُ كَصَرْفِ الدَّرَاهِمِ	وَيَعْلَمَ مَنْ أَعْيَاهُ تَصْرِيفُ اسْمِهِ
وَكُنَّا عَلَى التَّمْيِيزِ أَهْلَ الْمَكَارِمِ	نُصَبْنَا عَلَى حَالٍ مِنَ الْعِلْمِ وَالْعُلَا
كَأَنَّ الْكِسَائِيَّ عِنْدَهُ غَيْرُ عَالِمِ	يَجْرُ مِنْ الْإِدْلَالِ فَضْلَ كِسَائِهِ
وَصَاحَ : أَزِيدُ قَامَ أَمْ غَيْرُ قَائِمِ	إِذَا نَظَرَ الْكُرَّاسَ حَرَكَ رَأْسَهُ

" Eğer bizim ilmimizin bayrakları "nahiv" ile yükselecekse, "nasb" ile nefsinin yücelten kişinin, "cer" harflerinin "cezmi" harflerinden farklı olduğunu ve isminin çekimini söylemekten âciz olan kişinin bizim onu para bozar gibi söyleyeceğimizi bilmesi için, biz bu şartın cevabı olarak sarıkları haffederiz (kaldırıp atarız)."

" Biz her sarıklı öküzün, boynuzlarını yıldızları toslama zahmetine soktugunu gördüğümüz için, ilim ve yücelikten dolayı "hâl" olarak "nasb" edildik (bir mevkiye yükseltildik) ve "temyîz" olarak (mümeyyez vasfımızla) yüksek ahlâk sahipleri olduk."

" Bunlar, sanki kendi kanâatlerine göre Kısâi bir âlim değilmiş gibi nazlanarak elbiselerinin eteklerini çekiyorlar."

" Kitaplara baktıkları zaman, başlarını sallayıp Zeyd ayakta mı yoksa değilmi ? diye haykırıyorlar."¹⁹¹

Görüldüğü gibi şâir, bu mizâh şiirinde nahiv ilmine âit bir takım terimleri

¹⁹⁰ Taḥavvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 57

¹⁹¹ Taḥavvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısr, s. 57-58

hem lûgat hemde istilâhî manalarına gelebilecek şekilde kullanarak bir yandan nahivcilerle alay ederken diğer yandan da bu konuda bilgi sahibi olduğunu göstermek istemiştir.

3. Bu gruptaki şâirlerin, edebî şahsiyetleri biraz daha güçlü olup edebî mahsûllerini kendi duygu ve karakterleriyle renklendirerek yenilik gösterme çabı-lışmalarında bulunmuşlar ve bunda zaman zaman başarılı olmuşlarsa da önceki kuşaklardan kendilerine intikâl eden edebiyatın üzerlerinde kurduğu baskıya, dolayısıyla lafzî güzelliğe ve süslemelere karşı koyamadıkları için bu şahsiyetleri zayıf kalmış; bedîi sanatlara düşkün olmaları sebebiyle ona yenik düşmüşlerdir. Bu şâirlerin edebî mahsûlleri, ikinci grupta sayılanların edebî mahsûllerinin tarzındadır. Bunlara örnek olarak 'Abdullâh Fikrî'yi verebiliriz. 'Abdullâh Fikrî, zaman zaman bu tekellüflü bedîi sanat kayıtlarından ve lafzî süslemelerden kurtulup kendi şahsiyetini ve düşüncelerini kolayca anlaşılır bir şekilde ifade eder. Ancak bu tür şiirleri az olup bedîi sanatlara ve lafzî süslemelere yer verdiği şiir-leri ve nesirleri ise daha çoktur.¹⁹²

'Abdullâh Fikrî'nin, kasidelerinin matla' ve makta' beyitlerinde ebced he-sabı ile tarih düşürdüğü söylenmektedir. Onun bu şiirlerine örnek olarak 'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd'ın da zikrettiği bir beytini vermekle yetineceğiz. Şâirin, Sivas-topol'un fethi ile ilgili olarak söylediği kasidesinin birinci beytinin her iki mısra'ı da bu yılın tarihini vermektedir (Tavîl):

لَقَدْ جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَانْشَرَحَ الْقَلْبُ لَأَنْ يَفْتَحَ الْقَرَمُ هَانَ لَنَا الصُّعْبُ

" Şüphesiz Allâh'ın yardımı geldi ve gönlümüz rahatladı, zira Kırım'ın fethi ile zorluk, bizim için kolay oldu."¹⁹³

'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd, 'Abdullâh Fikrî'nin müstehcen konuları içe-ren beyitlerinden başka hiç bir şiirinden şâirlik kokusunu almadığını söyler. el-'Akkâd'ın beğendiğini ifade ettiği şiirin ilk beyitleri şunlardır(Tavîl):

وَهَيْفَاءَ مِنْ آلِ الْفَرَنْجِ حِجَابُهَا عَلَى طَالِبِي مَعْرُوفُهَا فِي الْهَوَى سَهْلُ
تَعَلَّقْتُهَا لَا فِي هَوَاهَا مُرَاقِبُ يُخَافُ وَلَا فِيهَا عَلَى عَاشِقٍ بُحْلُ

" Yaşmağı benim isteğime göre, güzelliği aşkta hoş Avrupalı ince belli bir dîlberle tutuldum. Onun aşkında ne kendisinden korkulacak bir murâkıp var ne de onda bir aşık karşı cimrilik var."¹⁹⁴

Bu üç grupta saydığımız şâirler hakkındaki bu değerlendirmeleri Arap ya-zarların bu konudaki görüşlerinden faydalanarak sunmaya çalıştık. Bunların şi-irlerinin de yaşadıkları çevrenin şiir anlayışı dikkate alındığı zaman kendi çapla-rında belli bir sanat değeri olduğu söylenebilir.

4. Bu gruba giren şâirler güçlü şahsiyete ve sağlam edebî güce sahip olup

¹⁹² Fi'l-edebi'l-hadîs , I, 157

¹⁹³ Şu'c arâ'u Mısr ve bey'ânuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 80

¹⁹⁴ Şu'c arâ'u Mısr ve bey'ânuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 83

eski şâirlerin yüksek seviyedeki şiir örneklerine benzeyen şiirler ortaya koymuşlardır. Bu şâirlerin edebî güçleri olgunlaşmış ve edebî birikimleri sağlam bir şekilde gelişmiş olup taklitçi akımın perdelerini yırtarak bir tarafa atmışlardır. Şiir ve edebiyat, bunlar tarafından parlaklığın zirvesine çıkarılarak manaların açıkça görülmesi sağlanmış, fikirler berraklaşmış ve şiir insan rûhunu etkileyecek seviyeye gelmiştir. Bu gruba dahil olan şâirler, eski büyük şâirleri taklit etmişler, hattâ onlarla yarışmışlar ve aynı alanda at koşturmuşlardır. Şunu da açıkça ifade etmek gerekir ki, bu şâirler, edebiyatın bayağı mahsûllerini taklit etmeyip sadece büyük şâirlerin yolunu izlemeyi ve onların ölümsüzleşen meşhur kasideleri ile boy ölçüşmeyi hedef alıp onlarla aynı semâlarda uçmuşlar ve şiiri, uzun zamandan beri sahip olmadığı çekici yeni bir karaktere büründürmüşlerdir.

Bu edebiyatçıların tamamen eski büyük şâirlerin ve ediplerin güçlerine ve seviyelerine ulaştıkları söylenemez. Çoğu kere onlardan geri kalmışlardır. Ancak, bu şâirlerin şiirlerinin yakın geçmişteki edebî kusurlardan ve uzun zaman Arap şiirinden ayrılmayan ve onu anlaşılmazlık çukuruna yuvarlayan bu hastalıklardan arınmış olması kendileri için yeterlidir.

Bu gruba mensup olan şâirlerin en iyi örneği, daha doğru bir ifade ile yeni devirde Arap şiirini ihyâ eden ve edebiyata hâkim olan bu şahsiyet Bârûdî'den başkası değildir.¹⁹⁵

°Abbâs Maḥmûd el-°Akkâd da yukarıdaki tasnife çok yakın bir şekilde, şiirde taklitçilikten "nahda"ya geçişte dört safha olduğunu söylemektedir. Bunlar :

1. Zayıf taklit veya taklit için taklit,
2. Sağlam taklit veya kendisinde taklit edenin bir miktar payı veya gücü bulunan taklit,
3. Milli bağımsızlık şuurundan kaynaklanan icat,
4. Şahsiyet bağımsızlığından veya kişisel hürriyet şuurundan kaynaklanan icat safhalarıdır.

Ancak, el-°Akkâd, yukarıda sunduğumuz tasnifi yapmasına rağmen, bu safhalar arasında kesin bir sınırın tesbit edilmesinin çok zor olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre maddi varlıkların arasına bir sınır koymak kolay bir iştir. Şiir ise iç âlemle ilgilidir. Bu bakımdan şiirin geçirdiği safhaları birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Çünkü zayıf bir taklitçide kişisel hürriyetin olgunlaştığı en mükemmel devrelerde yaşayan buluşçu bir şâirde görülmeyen bir nebze kişisel bağımsızlığın görülmesi mümkündür. °Abbâs Maḥmûd el-°Akkâd, yaptığı bu tasnifin bir tercih meselesi olduğunu ifade ettikten sonra, bu tasnifin zamanla mukayyed olmadığını ve bu hususta şâirlerin sanat seviyelerinin ve durumlarının zaman mefhumundan önce geldiğini söyler. Meselâ, aynı anda dünyaya gelmiş olan iki kişinin arasında yüz yıllık bir anlayış farkı olması mümkündür. Hattâ aynı insanın, biri yaşadığı zamanla çağdaş, diğeri yüzyıllar öncesinin gerisinde kalan iki düşünce ve anlayış yönünün olması bile mümkündür.¹⁹⁶

°Umer ed-Desûkî ve Aḥmed Heykel, bu taklitçi şâirlerin adlarını da zikredererek tercihlerini açıkça belirttikleri halde el-°Akkâd'ın böyle bir tercihten kaçınmasını veya buna lüzum görmemesini normal karşılıyoruz. En azından bu şâir-

¹⁹⁵ Fi'l-edebî'l-ḥadîş , I, 158. Ayrıca bk. Taṭavvuru'l-edebî'l-ḥadîş fi Mısır, s. 58 vd.

¹⁹⁶ Şu °arâ'u Mısır ve bey'ânuhum fi'l-cilî'l-mâdî, s. 120-121

lerin şiirleri hakkında, inceden inceye araştırmadan ve aralarında sıkı bir mukâyese yapmadan böyle bir tercihe varmamız mümkün değildir. Bu bakımdan ed-Desûkî ve Heykel'in tasniflerinin başka bir edebiyatçının yapacağı tasnifte yer değiştirmesinin uzak bir ihtimal olmadığı da dikkate alınmalıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ilk üç gruba dâhil edilen şâirler, taklitçi bir akıma bağlı oldukları halde aralarından bazılarında bir takım yenilik ışıklarının görüldüğü de bir gerçektir. Ancak bu şâirler, taklitçilikten tamamen kurtulmamışlardır. 'Alî Ebu'n-Naşr ve eş-Şeyh 'Alî el-Leysî, salt taklitçi olarak kalmışlar, Şâlih Mecdî ve Maḥmûd Şafvet es-Sâ'âtî ise taklitten kısmen kurtulmalarına rağmen tam bir yenilik gösterememişlerdir. Ancak, yukarıdaki gruplandırmadan da anlaşılacağı gibi bu devrede yeniliğe doğru tedricî bir gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişmenin seyri ise, o devirde şiirde tam bir yeniliğin meydana getirilmesi için yeterli bir ön hazırlık değildir. İşte yapılan tasnifte dördüncü grupta yer alan Bârûdî'nin asıl üstünlüğü de buradan gelmektedir. Çünkü o, çağdaşlarının taklit bağlarını koparmayı başaramadıkları bir anda bir sıçrama hareketi göstermiş ve şiirde yeniliğin tartışılmaz öncüsü olmuştur. 'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd bu hususta şöyle diyor: "Bârûdî'nin bu dört merhâledeki yeri milliyetçilik suurunun getirdiği icat aşamasıdır. Ancak Bârûdî, bazan Fransız işgali devrindeki şâirler gibi taklit edip bazan da en çağdaş şâirler arasındaki serbest düşünceli şâirler gibi yenilik göstermektedir. Onun, çağdaş Mısır edebiyat tarihinde eşsiz apaçık bir üstünlüğü vardır. Bu üstünlük, onun şiirdeki zayıf ve bayağı üslûptan sağlam bir üslûba doğru bir sıçrama yapmış olmasıdır. Bu yükseliş, neredeyse basamaksız ve ön hazırlıksız bir şekilde olmuştur." 197

'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd, Bârûdî ile çağdaşlarını mukayese ederken Bârûdî'yi, etrafındaki bir takım sırtların ortasında yükselen ulaşılması zor bir dağ zirvesine benzetmektedir. Bu zirveye yükselebilmek için çevresindeki tepeleri dolaşmak gerekir. Bârûdî'nin yaşadığı asırdan 500 yıl geriye gidildiği zaman ondan daha yüksek veya yükseklikte kendisine yaklaşan bir zirvenin görülmesi de mümkün değildir. Bu zirveden uzaklara doğru bakıldığı zaman, insan orada bir takım sırtlardan, kum tepelerinden ve vâdilerden başka bir şey görülemez. Şâirin bu durumu, kendisini Mısır edebiyat tarihinde lâyıkıyla öncü ya da lider mevkisine yükselten değerli bir atılımdır.

'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd, Bârûdî'nin bu seviyeye hemen hemen ön hazırlıksız ve basamaksız yükseldiğini söylemekle birlikte, Bârûdî'den kısa bir süre önce yaşamış olan es-Sâ'âtî'nin, Bârûdî'nin tek başına işgal ettiği bu zirveye zemin hazırladığını da kabul etmektedir. Ona göre, es-Sâ'âtî'nin aruzcular olarak adlandırılan taklitçi şâirlerle maḥbûc'ün olarak adlandırılan müstakil şahsiyetler arasındaki geçiş yolunda bulunması gerekir. 198

Maḥmûd Ebû Reyze ise Bârûdî hakkındaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir : "Bu üstün şâir, kendisi gibi büyük bir şâirin yetişmesine müsâit olmayan bir asırda ve bir çevrede ortaya çıkmış, bütün güçlerinin ve kabiliyetlerinin özü, içinde bedîi bir nûkte bulunan bir beyit söylemekten öteye gitmeyen el-Leysî ve... gibi bir grup şâir arasında yetişmiştir." 199

197 Şu 'Carâ'u Mısr ve bey'âtuḥum fî'l-cîlî'l-mâdî, s. 121

198 Şu 'Carâ'u Mısr ve bey'âtuḥum fî'l-cîlî'l-mâdî, s. 121-122

199 "Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", er-Risâle, sayı 1021, s. 134

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, 19. asırda Mısır'da yetişmiş Arap şâirlerinin en meşhûrudur. Mısır idâresinin bakanlıklar da dahil olmak üzere değişik kademelerinde görev almış önemli bir devlet adamıdır.

Soyu

Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, Çerkez bir âileden gelmektedir. Bu âilenin soyu Kölemenlere dayanır. Babası Ḥasan Ḥüsni Bey el-Bârûdî, Mısır ordusunda bir topçu subayı oluncaya kadar ilerledikten sonra Sûdan'da Berber ve Donḡula'ya idâreci olarak tayin edilmiş, ölünceye kadar da bu görevde kalmıştır. Dedesi 'Abdullâh Bey ise Mehmed Ali Paşa devrinde devlet memuru idi. Bârûdî'nin baba tarafından dedelerinden Emîr Murâd b. Yûsuf b. Çâviş, Osmanlılar devrinde Buḡayra kentine bağlı olan itâ-yu'l-Bârûd kasabasının mültezimi¹ idi. O zaman mültezimler çalışma yerlerine nisbet edilirlerdi. Bunun için kendisine el-Bârûdî lakabı verilmiş ve onun soyundan gelenler de bu lakabı taşımışlardır.²

Bârûdî'nin annesi Çerkez Kölemenlerin savaşçılarından ve Mısır'ın Şa'îd bölgesinde Fransız işgal ordusuna karşı mücâdele veren kahramanlardan biri olan 'Alî Ağa el-Bârûdî'nin kızı Fâtıma³ idi. Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın idâresini ele geçirdiği zaman 1811 yılında hazırladığı bir tertiple kalede ileri gelen Kölemenleri öldürtmüştü.⁴ Bârûdî'nin baba tarafından dedesi Çerkez 'Abdullâh el-Elfî ile anne tarafından dedesi 'Alî Ağa el-Bârûdî de öldürülenlerin arasında bulunuyordu.⁵

Bârûdî'nin dedelerinin soylarını eskiden Mısır'ı yöneten Kölemenlere kadar çıkardıkları söylenmektedir.⁶ ez-Zîrîklî, şâirin Barsbay'ın kardeşi Nevruz el-Atâbekî'nin soyundan geldiğini kaydetmiştir.⁷ Ancak Corcî Zeydân, bu nisbeti kabul etmeye yanaşmamaktadır.⁸ Muhammed Kürd 'Alî ise, Bârûdî'nin Mısır'ı ve Suriye'yi yönetmiş olan Kölemenlere nisbet edilmeye çok düşkün olduğunu, kendisinin bu Kölemenlerin soyundan geldiğini ispat edecek bir delil getirecek olan kişiye verilmek üzere bir ödül ortaya koyduğunu söyler.⁹ Corcî Zeydân, Bârûdî'nin soyunu araştırmak için üç bin cüneyh harcadığını söylemektedir.¹⁰

¹ Bir köy veya kasabanın devlet gelirini üstlenip karşılığında hazineye maktuen para veren kimse hakkında kullanılan bir terimdir. Bk. Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, II, 613-614

² el-Mu'âşırûn, s. 389-390 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîḡ , s.46 ; 'Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-islâmiyye , Sayı 5, s. 177; 19.Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 149

³ Dîvân, III, 196, (dipnot:10-11)

⁴ 'Mehmed Ali Paşa', İA, VII, 568

⁵ Dîvân, III, 196 (dipnot:10-11). Buhususta geniş bilgi için bk. Meşâhîru's-şarḡ, I, 29-32

⁶ Bârûdî Dîvânının Takdîmi , Dîvân, I, ()

⁷ el-A'îlâm, VIII, 47

⁸ Meşâhîru's-şarḡ, II, 394

⁹ el-Mu'âşırûn, s.390

Bundan da anlaşılacağı üzere Bârûdî'nin Nevruz el-Atabekî'nin soyundan gelmiş olduğu hususundaki sözler ihtiyatla karşılanmalıdır. Ancak Bârûdî'nin asil ve varlıklı bir âileden geldiği hususunda şüphe yoktur.

Çocukluğu

Kaynaklar Maḥmûd Sâmi Paşa el-Bârûdî'nin doğum tarihini hicri 1255 olarak vermektedirler.¹¹ Şevkî Dayf ve Sa'ide Ramadân ise, şâirin doğum tarihini günü ve ayı ile birlikte 27 Receb 1255/7 Ekim 1839 olarak vermişlerdir.¹²

Bârûdî, daha yedi yaşında küçük bir çocuk iken babasının ölümü üzerine baba şefkatından mahrum kaldı.¹³ O, bu durumunu ve babasının ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü yirmi yaşında iken dile getirmeye çalışmış ve babasına 18 beyitlik bir mersiye yazmıştır. Bu mersiyede babasını yedi yaşında kaybettiğini açıkça ifade etmektedir (Basit):

مَضَى وَخَلَّفَنِي فِي سِنٍ سَابِعَةٍ لَا يَرْهَبُ الْخَصْمُ إِبْرَاقِي وَإِرْعَادِي
إِذَا تَلَفْتُ لَمْ أَلَمَحْ أَخَا ثِقَةٍ يَاوِي إِلَيَّ وَلَا يَسْعَى لِتَنْجَادِي

"Babam öldü ve beni yedi yaşında öksüz bıraktı. Hasmım tehdidimden korkmuyordu."

"Çevreme göz attığım zaman ne hâlime acıyacak güvenilir bir dost ve ne de yardımına koşacak birini bulabildim."¹⁴

Tahsil Hayatı

Bârûdî'nin sekiz yaşından on iki yaşına kadar ilk derslerini evde aldığı söylenmektedir.¹⁵ Babasının ölümünden sonra ona babası gibi Çerkez olan annesi bakmış ve diğer varlıklı âlelerde olduğu gibi özel hocalar tutmuş, ona Kur'ân-ı Kerim, fıkıh, tarih, matematik ve şiir dersleri okutarak iyi bir eğitim yaptırmıştır. Bundan da açıkça anlaşılacağı gibi Bârûdî'nin âlesinin önem verdiği kültür, İslâm kültürü olup âile bu kültüre tutkundu.¹⁶ Ayrıca Bârûdî'nin bizzat kendisinin de bir şiirinde dile getirdiği gibi dayısı İbrâhîm¹⁷ de bir şâir olduğu için âilede şiir tutkusu vardı. Şâir, bu durumu şöyle dile getirmektedir (Remel):

¹⁰ Meşâhîru's-şarḥ, II, 394

¹¹ Bârûdî Divânının Takdimi, Divân, I, (); Târîhu'l-âdâbi'l-ʿarabiyye, II, 409; el-Muʿâşîrûn, s. 389; Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 212

¹² el-Bârûdî râ'idu's-şiʿri'l-ḥadîṣ, s.46; Şâʿiriyyetu'l-Bârûdî, Mecelletu Kulliyeti's-şerîʿa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Sayı 5, s.177

¹³ el-Bârûdî râ'idu's-şiʿri'l-ḥadîṣ, s.47; Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 213

¹⁴ Divân, I, 170-171

¹⁵ Bârûdî Divânının Takdimi, Divân, I, ()

¹⁶ el-Bârûdî râ'idu's-şiʿri'l-ḥadîṣ, s.47

¹⁷ Bârûdî'nin dayısı İbrâhîm b. ʿAlî Ağa el-Bârûdî, Arap ve Türk şâirlerinin divanlarını okumaya ve şiirlerini rivayet etmeye düşkün edip ve şâir biri olup Bârûdî'nin annesi olan Kız kardeşi Fâḩma ile birlikte oturduğu evi, zamanında yaşayan şâir ve edip arkadaşlarının toplandığı bir kulüp mahiyetinde idi. İbrâhîm, 25 yaşında ölünce, kız kardeşi Fâḩma, onun şiirlerini toplamakla ilgilendi ve onların levhalar üzerine yazılmasını emredip evinin üst katındaki odaları bu levhalarla süslemişti. Oğlu Maḥmûd Sâmi büyüyüp serpilince bu levhalara ilgi duyup onlardaki şiirleri okudu, rivayet etti ve dayısının kütüphanesinden, şiirlerinden, edebiyatından faydalanıp kişiliğinde ona uydu. Şâir bu kastdesinde dayısı ile övünerek şiirin kendisine ondan miras kaldığını dile getirmektedir. Divân, III, 196, (dipnot:10)

أَنَا فِي الشَّعْرِ عَرِيقٌ لَمْ أَرِثُهُ عَنْ كَلَالَةٍ
كَانَ إِبْرَاهِيمُ خَالِي فِيهِ مَشْهُورَ الْمَقَالَةِ

"Ben şiirde bir asâlete sahibim, onu uzak bir akrabadan miras almadım."

"Dayım İbrâhîm, şiirde sözü şöhret bulmuş biriydi."¹⁸

Şekî Dayf, Bârûdî'nin ilk derslerini evde almasını Arap şiiri için bir şans olarak nitelendirmektedir. Ona göre Bârûdî'yi âilesi o devirde el-Ezher'de yaygın olan dinî eğitime yöneltseydi o, ne kendisine ne de şiirine zaman ayırabilirdi. Yine Mehmed Ali devrinde yaygın hale gelen ve I. Abbâs zamanında kısmen kalıntısı devam eden hazırlık eğitimine de gönderilmemişti. Onun çocukluk yıllarında kendi evinde eğitim görmesinin kendisine ve Arap şiirine oldukça yararı olmuştur. Çünkü o, serbest bir ortamda hoşuna giden eski şiirleri okumak için bolca vakit bulmuş, zaman zaman bu şiirleri ezberlemiş ve tekrar etmiştir. Bu durum onun genç yaşta eski şâirlere yakınlık duyup zamanla artmaya devam eden sıkı bir ilişki kurmasını sağlamış; mizacında, hayâlinde, aklında ve gönlünde tesirini göstermeye devam etmiştir.¹⁹

Bârûdî, 1267/1850 yılında, askerliği kendileri için üstünlük ve şeref addeden ve bunu devletin liderlik mevkilerine yükselmek için bir basamak sayan Çerkez, Türk ve diğer hâkim tabakanın çocukları gibi askeri okula girdi.²⁰ Bu okulda eğitim Türkçe olarak yapıyordu. Ancak bu ortamda dört öğretim yılı boyunca kalmasına rağmen Arap dili ve edebiyatına karşı sevgisini kaybetmedi. Çünkü onun Arap dili ve edebiyatına duyduğu yakınlık bu okula girmeden önce gelişmiş ve ruhuna işlemişti.²¹ Şâirin Arap şiirine karşı sevgisi oldukça büyüdü ve eski Arap şâirlerinin şiirlerini okuyup okuduğu bu şiirlerle rûhunu besledi. Daha çocuk denecek bir yaşta bulunduğu sırada kahramanlık şiirlerine devam etti. Bu şiirler, muhârebeleri tasvir etmeleri ve bu tasvirlerinde hayat kavgası, atılganlık ve engin emelleri gerçekleştirmek gibi duyguları serpiştirmiş olmaları sebebiyle onun gönlüne sahip olmuştur.²²

Bârûdî, 1271/1854 yılının sonlarına doğru, yani Sa'îd Paşa devrinin ilk günlerinde, 16 yaşında iken askeri okuldan Başçavuş rütbesi ile mezun oldu.²³ Bu sırada Mısır, yeni asrın kötü bir devresini yaşıyordu. Çünkü Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı kalkınma hareketlerinde duraklama görüldüğü gibi siyâsî alanda da istikrarsızlık başlamıştı. Bu devrede Mısır'da kültürel ve bilimsel çalışmalar durmuş, okullar kapatılmış²⁴, Mısır ordusu Bâbîâlî'nin isteği üzerine terhis edilmişti.²⁵ Bu sebeple Bârûdî de diğer arkadaşları gibi yapacak bir iş

¹⁸ Dîvân, III, 195-196

¹⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s.48

²⁰ Bârûdî Dîvânının Takdîmi , Dîvân, I, (,); "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye , Sayı 5 , s.178

²¹ "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye , Sayı 5 , s. 178-179

²² el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 49

²³ Bârûdî Dîvânının Takdîmi , Dîvân, I, (,); el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 49

²⁴ "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye , Sayı 5 , s. 179

bulamadı. Ancak arkadaşlarının hoşuna giden konforlu ve sakin bir hayat yaşamak ve savaş alanlarından uzak kalmak onun hoşuna gitmemiş olmalı ki askerliğe olan tutkusunun kendisini gerçek savaşların boşluklarını dolduracak olan tarih kitaplarında anlatılan savaş hikayelerini okumaya sevkettiğini görüyoruz. Bârûdî, bu sırada bütün zamanını aralıksız olarak eskilerin kitaplarını okumaya ayırıyordu.²⁶ Bu sırada matbaalar şiir divânlarını yayınlamaya önem vermeye başlamışlardı. Dolayısıyla Bârûdî'ye şiir mutâlaa etmek ve okumak için bir fırsat doğmuştu. Ancak o, sadece basılan divânlarla yetinmiyor, henüz elyazması halinde bulunan ve mescitlere âit kitaplıkların tozlu raflarında beklemekte olan nefis şiir divânlarını da arayıp buluyordu. Bu çalışma usûlû sayesinde Arap şiirinin taşkın selinin kendi rûhunda akmasını sağlamıştı.²⁷ Bu hususta "Umer ed-Desûkî şöyle diyor: "Kalbinin derinliklerinde şiir melekesi saklı idi. Kendisini edebî eserlerden kahramanlık, övünme, savaş alanlarını tasvir eden ve kahramanların yaptıklarını anlatan şiirler etkiledi. Bu edebî eserlerde gazel, nükte, hikmet, mersiye ve insanın aklına gelebilecek her türden hayatın acı tatlı tasvirlerini gördü. Böylece şiire olan tutkusu ve onu ezberlemeye ve söylemeye karşı isteği arttı. Rûhu şiir söylemek için harekete geçti ve büyük şâirlerin en parlak şiirlerini taklit etti..."²⁸

Yukarıda arzettiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bârûdî, bir edebiyat eğitimi görmemiştir. O, bir asker olarak yetiştirilmek için harp okuluna gönderilmiş ve bu okuldan mezun olduktan sonra kendi kendini yetiştirme yolunu tutmuştur. Bu hususta şiire olan aşırı tutkusunun rolü büyüktür. Bârûdî, dile âit hiçbir kitap okumamış olup sadece edebiyat kitaplarını okumuştur. Bu durumu kaynaklar arkadaşı ve hocası eş-Şeyh Huseyn el-Marşûfî'nin *el-Vesiletü'l-ede-büyye* adlı eserinde şöyle ifade ettiğini nakletmişlerdir: "Bu yüce, şerefli, asil, son derece nazık yaratılışlı ve süper zekalı komutan, Arap edebî sanatları ile ilgili hiçbir kitap okumadı. Ancak o, muhâkeme yapabilecek yaşa geldiği zaman tabiatında şiir okumaya ve yazmaya meyli olduğunu anladı. Bazı divânları okuyan dirâyet sahibi kimseleri dinler veya onların huzurunda okurdu. Nihayet kısa bir süre içerisinde Arapça terkip şekillerini, mânâların gereğine göre kelimelerin merfû^c, manşûb ve mecrûr okunacağı yerleri öğrendi ve neredeyse hatasız okuyacak seviyeye geldi...Sonra tek başına şiir divânlarını, Arap ve Arap olmayan meşhur şâirlere âit şiirleri okumaya başladı, hattâ onlardan pek çoğunu her hangi bir zorluk çekmeden ezberledi. Bunların iyisini, kötüsünü, doğrusunu, yanlışını ve kelimelerin yerlerinde kullanılıp kullanılmadığını anlayacak duruma geldi. Sonra prens şâirlere yaraşır şiir sanatını ortaya koydu. Ebû Firâs²⁹, eş-Şerif er-Rađî³⁰ ve et-Tuğrâ'î³¹ gibi komutan şâirlerin şiirlerinin diğer şâirlerin

25 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 149

26 Fî'l-edebl-ḥadîs, I, 213

27 el-Bârûdî râ'idu's-şî'rî'l-ḥadîs, s. 49-50

28 Fî'l-edebl-ḥadîs, I, 213-214

29 Meşhur Abbâsî devri şâir ve ediplerinden el-Hâriş b. Safîd b. Hemdân b. Hamdûn (ö.357/968) için bk. Vefeyâtü'l-a'cân, I, 349-353 ; Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, XVI, 196 ; GAL, I- 88-89 ; Suppl., I, 142-144 ; Mu'cemu'l-müellifin, III, 175

30 Abbâsî devri şâirlerinden âlim ve edip Muhammed b el-Huseyn b. Mûsâ Ebu'l-Hasan er-Rađî (ö. 406/1015) için bk. Târîhu Bağdâd, II, 246 ; Vefeyâtü'l-a'cân, VI, 329 ; GAL, I, 81 ; Suppl., I, 131-132 ; el-A'lâm, VI, 329 ; Mu'cemu'l-müellifin, IX, 261 ; eş-Şerif er-Razî'nin Hayatı Dil Ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları

şairlerinden bir farklılığı vardır."³²

Huseyn el-Marşî'nin yukarıda sunulan sözlerinden de anlaşılacağı gibi Bârûdî'nin edebiyattan ve eski şâirlerin şiirlerinden okuduklarının ve ezberlediklerinin şiirinde çok büyük etkisi olmuştur. Özellikle onun *Muhtârâtı* inceden inceye gözden geçirildiği zaman, zevkinin güzelliği, yaptığı seçmelerin inceliği, hâfızasını beslemedeki ustalığı ve aynı zamanda çok sayıda şiir ezberlemiş olduğu müşâhede edilir. Bu müşâhedededen sonra Bârûdî'nin dile tamamiyle hâkim olup onun sırlarını bilen tecrübeli bir âlim gibi kullandığını ve tabii bir şekilde konuştuğunu görünce şaşmamak gerekir.³³ Umer ed-Desûkî'ye göre Bârûdî'nin *Muhtârâtı*'nın, onun ezberlemiş olduğu Arap şiirinin güzel olanlarının hepsini ihtivâ etmediği daha büyük ihtimaldir. Çünkü onun *Muhtârâtı*'ı sadece Abbâsî devri şiirini ihtiva etmekle birlikte, şiirlerinde câhiliye şiirine âit kelimeler, ibâreler ve teşbihlerden meydana gelen izleri görebilmekteyiz.³³

Bârûdî, şiire ilk başlayışını divânının mukaddimesinde şöyle dile getirmektedir :

" Ben gençliğin baharında ve yeteneğin kuvvet akımı ile harekete geçmesi sırasında güvercinlerin (susuzluktan ölen) Hedil adlı güvercine özlemleri gibi şiire düşkündüm...Bunu ne kastedtiğim bir dünya metana vesile yapmak ne de zahmet çekmeden bir kazanç sağlamak için yaptım. Sadece bazı gayeler beni harekete geçirdi, tabiatım bana gâlip geldi ve gönlümde bir arzu doğdu. Böylece kendime hâkim olamadım, hazırlığımı yaptım ve sesimi şiirle harekete geçirdim. Şiir söyleyerek rûhumu rahatlattım." ³⁴

Şâirin yukarıdaki sözleri, kendisindeki şiir tutkusunu ve şiiri her hangi bir dünyevî menfaat ya da bir kazanç sağlamak için değil, bir takım psikolojik gayeler için inşâd ettiğini açıklamaktadır. Nitekim onun şiirlerini mutâlaa ettiğimiz zaman, şiir hakkındaki görüşünü anlamamız mümkündür (Serî^c):

الشَّعْرُ زَيْنُ الْمَرْءِ مَا لَمْ يَكُنْ	وَسِيلَةُ الْمَدْحِ وَالْذَّمِّ
قَدْ طَالَمَا عَزَبَ بِهِ مَعْشَرُ	وَرُبَّمَا أَزْرَى بِأَقْوَامِ
فَاجْعَلُهُ فِيمَا شِئْتَ مِنْ حِكْمَةٍ	أَوْ عِظَةٍ ، أَوْ حَسَبِ نَامِي
وَاهْتَفِ بِهِ مِنْ قَبْلِ إِطْلَاقِهِ	فَالسَّهْمُ مَنْسُوبٌ إِلَى الرَّامِي

"Şiir, övgü ve yergi için bir araç olmadığı sürece kişinin süsüdür."

"Uzun zaman o şiir (in gücü) vasıtası ile bir topluluk yücelmiş ve çoğu kere o, bir takım toplulukları alçaltmıştır."

"O halde sen onu hikmet, öğüt ve yüksek duygulardan istediğin konuda söyle."

³¹ Abbâsî devri şâirlerinden el-Huseyn b. Âlî b. Muhammed b. Abdissamed el-İşfehânî (1061-1119) için bk. Vefeyâtu'l-a'yan, I, 200 ; GAL, I- 286-288 ; Suppl., I, 439-440 ; Mu'cemu'l-müellifin, IV, 36

³² el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ğadîs , s.97-98; el-Edebu'l-ʿarabiyyu'l-muʿâşır fî Mısr, s.87; "Maḥmûd Sâ-mî el-Bârûdî", er-Risâle , Sayı 1021, s. 134

³³ Fi'l-edebî'l-ğadîs , I, 232

³⁴ Dîvân, I, 5

"Onu açıkça söylemeden önce kendi kendine oku.Çünkü ok onu atan kişiye aittir." ³⁵

O, Arap edebiyatında şiirin mevkisini de şu sözü ile ifade etmiştir (Basîl):

لِلشَّعْرِ فِي الدَّهْرِ حُكْمٌ لَا يُغَيِّرُهُ
صَحَائِفُ لَمْ تَزَلْ تُتْلَى بِالسِّنَةِ
فَكَمْ بِهَا رَسَخَتْ أَرْكَانُ مَمْلَكَةٍ
أَبْقَى زَهْرُ بِهِ مَا شَادَهُ هَرَمٌ
وَقَلَّ جَرُولُ غَرْبِ الزُّرْقَانِ
أَخْزَى جَرِيرُ بِهِ حَيُّ النُّمَيْرِ، فَمَا
لَوْلَا أَبُو الطَّيِّبِ الْمَأْثُورُ مَنْطِقُهُ
مَا بِالْحَوَادِثِ مِنْ نَقْصٍ وَتَغْيِيرِ
لِلدَّهْرِ فِي كُلِّ نَادٍ مِنْهُ مَعْمُورِ
وَكَمْ بِهَا خَمَدَتْ أَنْفَاسُ مَغْرُورِ
مِنَ الْفِخَارِ حَدِيثًا جِدًّا مَأْثُورِ
فَبَاءَ مِنْهُ بِصَدْعٍ غَيْرِ مَجْبُورِ
عَادُوا بِغَيْرِ حَدِيثٍ مِنْهُ مَشْهُورِ
مَا سَارَ فِي الدَّهْرِ يَوْمًا ذِكْرُكَافُورِ

"Şiirin zamanın akışı içerisinde öyle bir hükümlanlığı var ki, olayların onun hükümünü ne ortadan kaldırma ne de değiştirme gücü vardır."

"Zaman dilleri ile, şiirle bayındır olan her mecliste hep okunagelmış bir takım sayfalaradır."

"Nice ülkelerin temeli şiirle güçlenmiş ve nice mağrur canlar onunla sönmüştür."

"Züheyr ³⁶ de Harim'in³⁷ yaptığı gurur duyulan işleri onunla kuşaktan kuşağa nakledilen bir söz olarak ebedileştirdi."

"Cervel ³⁸, Zibrikan'ın ³⁹ gücünü bir daha onarılamayacak şekilde şiirle kırmıştır."

"Onunla Cerir ⁴⁰, Numeyr kabilesini rezil etti ve artık onlardan onun meş-

³⁵ Dîvân, III, 531-532

³⁶ Meşhur câhiliye devri şâiri ve mu'allaka sahibi Züheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî (v.13/609) için bk. Tabakâtü's-şu'arâ, s. 37-45; eş- Şi'r ve's-şu'arâ, I, 76 vs.; el-Ağânî, X, 298-323; Târihu'l-âdâbi'l-^carabiyye, I, 53; GAL, I, 23; Suppl., I, 47-48; el-A'lâm, III, 87; el-^cAşru'l-câhilî, s. 300 vs.

³⁷ Harim b. Sinân b. Ebî Hâriş el-Murî (v.15/608), Benû Murre b. ^cAvf kabilesinden olup câhiliye devrinde Arapların ileri gelenlerinden ve cömertlerinden biri idi. ^cAbs ve Zubyân kabileleri arasında geçen Dâhis ve Gebrâ savaşında diyetleri üstlenip barışta üstün rol oynadığı için Züheyr b. Ebî Sulmâ onu çok methetmişti. Geniş bilgi için bk. Şerhu Dîvânî Zuheyr, s. 33; Şerhu'l-mu'allakât's-seb^c, s. 72; Târihu'l-âdâbi'l-^carabiyye, I, 53; el-A'lâm, IX, 77; el-^cAşru'l-câhilî, s. 302

³⁸ Muḥaḍrem şâirlerden Ḥutay'a adı ile meşhur olan Ebû Melike Cervel b. Evs el-^cAbî (v.45/665) hicivleri ile meşhur olmuştur. Hattâ annesini, babasını ve bizzat kendisini bile hicvettiği söylenmektedir. Züheyr gibi, şiirlerini bekletip tekrar gözden geçirdiği için ^cAbîdu's-şi'r olarak nitelendirilen şâirlerden sayılmıştır. Geniş bilgi için bk. Tabakâtü's-şu'arâ, 49-51; el-Ağânî, II, 130-169; Târihu'l-âdâbi'l-^carabiyye, I, 137; GAL, I, 36; Suppl., I, 70-71; el-A'lâm, II, 110; Târihu'l-^cedebî'l-^cArabî, s. 155-156; el-^cAşru'l-İslâmî, s. 95

³⁹ Sahabeden ve Hz. Ömer'in valilerinden olan ez-Zibrikan b. Bedr için bk. el-Ağânî, II, 150-155; Târihu'l-âdâbi'l-^cArabiyye, I, 138-139; el-A'lâm, II, 110 (Ḥutay'a maddesinde); el-^cAşru'l-İslâmî, s. 97

⁴⁰ İslâmî devir şâirlerinden hicivleri ile meşhur olan Cerir b. ^cAtiyye b. Hezîfeti'l-Ḥatafi b. Bedr el-Kelbi el-Yerbû'î (28/110-640/728). Geniş bilgi için bk. Tabakâtü's-şu'arâ, s. 111 vd.; eş- Şi'r ve's-şu'arâ, I, 374-380; el-Ağânî, VIII, 389; Dîvânü Cerir, I, 11 vs.; GAL, I, 53-55; Suppl., I, 86-87; Târihu'l-âdâbi'l-^carabiyye, I, 189; el-A'lâm, II, 111; el-^cAşru'l-câhilî, 276

hur sözünden başka bir şey kalmadı."

"Şayet Ebu't-Tayyib'in dilden dile nakledilen şiiri olmasaydı dünyada Kâfûr,⁴¹ bir gün hiç kimsenin aklına bile gelmezdi."⁴²

Şâirin gençlik yıllarında söylediği 16 beyitlik bir şiirinden de anlaşılacağı üzere ilk şiirleri olan kahramanlık şiirlerinde sanki herkesin kendi önünde eğilmesini ister gibi bir tavır içerisinde görünüyordu(Hafîf):

لَهْجٌ بِالْحُرُوبِ، لَا يَأْلَفُ الْخَفْ ضَ، وَلَا يَصْنَعُ الْفَتَاةَ الرِّدَا حَا
مِسْعَرٌ لِلْوَعَى، أَخُو غَدَا تَجْعَلُ الْأَرْضَ مَاتِمًا وَصِيَا حَا
لَا يُرَى عَاتِبًا عَلَى شَيْمِ الدَّفْ رِ، وَلَا عَابِثًا، وَلَا مَزَا حَا
يَفْعَلُ الْفَعْلَةَ الَّتِي تَبْهَرُ النَّا سَ، وَتَرْتُو لَهَا الْعُيُونَ طِمَا حَا

"O, savaşırlara düşkündür. Ne rahata alışıktır ne de dolgun vucutlu genç kızlarla arkadaşlık eder."

"O, savaş ateşini tutuşturan bir alet, yer yüzünü matem ve feryâd ile dolduran ve erken saatlerde hucuma katılan biridir."

"O, zamanın tabiatına yergide bulunmadığı gibi ne faydasız işlerle meşgul olur ve ne de gayri ciddi işlerle uğraşır."

"O, öyle bir iş yapar ki, o iş insanları dehşete düşürür ve gözler benzerini yapmak için bu işe gıpta ile bakakalır."⁴³

Yukarıdaki son beyit, Bârûdî'nin insanı onurlandıran şanlı işleri yapmaya ne derece düşkün olduğunun boyutlarını göstermektedir. Bu aşırı istek şâirin hayatı boyunca devam etmiş, hatta kendisine galip gelmiştir. Nihayet bu istek onu vezirlik makamına kadar yükseltmiştir. Şâir, hayatının bu devresinde savaş hayâlleri kurarak ateşli gençlik devrini yaşıyordu. Yukarıda bir kaç beyitini verdiğimiz kasidenin ilk beyitlerinde bu durum açıkça görülmektedir.⁴⁴

Şâirin hayatının ilerleyen safhalarında da görüleceği gibi bu kendi kendini yetiştirme çalışmaları hemen hemen hayatının sonuna kadar devam etmiştir. O, sadece şiir divânlarından ezberledikleriyle yetinmemiştir. Şiirlerinde kullandığı bazı ifâdelerle Arapların tarihindeki önemli bazı olaylara işaret etmesinden ve darbimesel hâline gelmiş bazı ifâdeleri kullanmasından, onun Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşları, kahramanlık olaylarını, darbimeselleri, hikmetli sözleri ve bir edebiyatçının sanatını yürütebilmesi için gerekli olan diğer şeyleri okumak suretiyle sahip olduğu şiir melekesini besleyip geliştirdiğini anlamak - tayız. Onun sözünü ettiğimiz bu bilgilere sahip olduğu hususunda divânında bizleri iknâ etmeye yetecek delilleri görmek mümkündür.⁴⁵

41 Kâfûr b. 'Abdillâh Ebu'l-Misk, Mısır'ın meşhur emirlerindendir. Habeşli bir köle iken Mısır hükümdarı İhşîd tarafından satın alınıp azad edilmiş ve onun yanında yükselmeye devam etmiştir. Bk. Târîhu'l-âdâbi'l-'arabiyye, I, 276; el-A'âm, VI, 68

42 Divân, II, 117-120

43 Divân, I, 109

44 Bu beyitler için bk. Divân, I, 108; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs, s. 50

İstanbul Seyahati

Bârûdî'nin okuduğu edebiyat kitapları, şiir divânları ve bu eserlerde bulunan hamâse ve kahramanlık şiirleri sebebiyle rûhunda meydana gelen coşku, kendisini daha canlı ve hareketli ortamlarda yaşamak için harekete geçirmiş olmalı ki Harp Okulu'ndan mezun olduktan üç yıl sonra 1274/1857 yılında İstanbul'a gitti. İstanbul'da Hâriciye Nâzırlığı'nda çalışmaya başlayan şâir, orada Türkçe'yi, Farsça'ya ve bu dillerin edebiyatlarını öğrenip Türkçe ve Farsça şiirleri ezberleyerek bunların vezinlerini öğrendi. Onun şâirlik kabiliyeti kendisini daha önce Arapça şiirler söylediği gibi Türkçe ve Farsça şiirler söylemeye de sevketti.⁴⁶ Bu arada iyi bir araştırmacı ve eski şiire tutkusu olan Bârûdî için İstanbul kütüphanelerindeki zengin Arap şiiri kaynaklarını, özellikle Abbâsî, Emevî ve câhiliye dönemlerine âit şiir divânlarını incelemek kaçınılmaz bir fırsat oldu.⁴⁷

Şâirin rûhunda kökleşen Arap şiiri kabiliyeti idi. İstanbul'da kaldığı yıllar boyunca Emevî ve Abbâsî devri şâirlerinin divânlarını okuyor ve hoşuna gidenleri ezberliyordu.⁴⁸ Bu hususta kendisine, tıpkı bir fotoğraf makinesi gibi, gördüğü her şeyi kaydeden güçlü hafızası yardımcı oluyordu. Şâir, bu divânları ezberlemekle yetinmemiş, aynı zamanda onların nefis olanlarını yazmıştır. Bu hususta bir grup müstensih kendisine yardımcı olmuştur. Bârûdî, yazma divânları toplama eğilimini devam ettirmiş, her yerden topladığı bu divânlarla büyük bir kütüphane meydana getirmiştir.⁴⁹ Şevkî Dayf'ın ifâdesine göre Bârûdî'nin İstanbul'da kalması, onun verimli şâirliği için bir nimet idi. O ,Türk ve İran edebiyatları ve bizzat Arap edebiyatına vakıf olması sebebiyle bu verimliliği kat kat artırdı ve kısa sürede olgunlaştı.⁵⁰

Bârûdî'den bahseden bütün kaynaklar, kendisinin İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Türkçe ve Farsça öğrendiğini ve bu iki dilde şiir söylediğini kaydetmekle birlikte⁵¹ onun Türkçe ve Farsça şiirlerinden örnek vermediklerini görüyoruz. Şâirin İstanbul'da kaldığı süre içerisinde devrin şâirleri ile ilişkisini ve kimlerin etkisinde kalmış olabileceğini tesbit etme bakımından oldukça önemli olan, ayrıca onun bu iki dilde yazmış olduğu şiirlerde de Arapça şiirlerinde gösterdiği başarıya ulaşip ulaşmadığını anlamamız açısından bize ışık tutacak olan bu şiirlerinden maalesef hiçbir beyit nakledilmemiştir. Aslında Bârûdî'nin İstanbul'da kaldığı yaklaşık yedi yıllık süreyi kapsayan hayatı hakkında, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nda çalışması, Türkçe'yi ve Farsça'ya öğrenip bu iki dilde şiir söylemesi ve İstanbul kütüphanelerinden faydalanmış olması dışında kaynaklarda fazla bilgi verilmemektedir.

Mısır'a Dönüşü ve Askerliğe İntisâbı

Bârûdî İstanbul'da iken 1279 /1863 yılında Mısır Vâlisi İsmâil Paşa, Osmanlı Sultanına , kendi-

45 Bk. Divân, I, 67 2. beyit ve dipnot 2;183 5. beyit ve dipnot 5

46 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I, (١); "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Külliyyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, . Sayı 5 , s. 179

47 19.Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 150

48 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I, (١)

49 el-Bârûdî râ'idu'ş-şî'ri'l-hadîs , s.51

50 el-Bârûdî râ'idu'ş-şî'ri'l-hadîs , s. 51

51 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I, Mukaddime (١); Târihu'l-ebedi'l-'Arabî, s. 492; el-Mu'âsirün, s. 390 ; Fi'l-ebedi'l-hadîs , I, 215 ; el-Bârûdî râ'idu'ş-şî'ri'l-hadîs , s. 51; "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Külliyyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Sayı 5, s. 179

sini Mısır valiliğine tayin ettiği için şükranlarını sunmak üzere İstanbul'a geldi. İsmâil Paşa'nın İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Bârûdî de onun maiyetine katıldı. Hıdiv İsmâil onu çok beğendi ve aynı yılın Ramazan ayında beraberinde Mısır'a götürdü.⁵²

Kaynakların verdiği tarihten de anlaşılacağı üzere Bârûdî, İstanbul'da yaklaşık yedi yıllık bir süre kalmıştır. Bu süre içerisinde, daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul kütüphanelerinde bulunan şiir divânlarını mutâlaa etmesi, onları ezberlemesi ve hattâ yazması ve bir grup müstensihe yazdırması, bu İstanbul seyahatinin onun şâirliğinin gelişmesinde ve olgunlaşmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca şâirin Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştığı yıllarda Namık Kemal ile tanışmış olması da mümkündür. Çünkü Bârûdî'nin Hâriciye Nezâreti'nde çalıştığı yıllarda Namık Kemal'in de Hâriciye Nezâreti tercüme odasında katıplık yaptığı anlaşılmaktadır.⁵³ 1840 yılında doğmuş olan Namık Kemal ile aşağı yukarı aynı yaşta olan şâirin, kendisi gibi şiire tutkun olan bu genç şâirle bu kadar uzun süre aynı kurumda çalışmış olmasına rağmen tanışmamış olması, çok uzak bir ihtimal olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi ne yazık ki, Bârûdî'nin hayatının bu devresine âit fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Muhammed Huseyn Heykel, Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin, İstanbul'dan Mısır'a döndüğü zaman 24 yaşında olduğunu kaydetmektedir.⁵⁴ Şâir, Mısır'a döndükten sonra hayatında yeni bir safha başlamıştı. Daha gençliğinin baharında bulunduğu bir sırada Mısır'a dönen Bârûdî, çocukluğundan beri kendisinde bir tutku hâlini almış bulunan askerlik hayatına başlamak üzere orduya katılıp kısa bir süre sonra Binbaşı rütbesine terfi etti⁵⁵ ve iki muhafız fırkasının komutanlığına tayin edildi.⁵⁶ Bu göreve tayin edilmesi çok hoşuna gitmişti. Artık bir suvari, hatta suvari komutanı olmuştu. Çok geçmeden Fransız ordusunun yıllık tatbikatlarını izlemek üzere bir grup subay ile birlikte Fransa'ya gönderildi ve oradan da arkadaşları ile birlikte bazı askeri tatbikatları izlemek ve harp araç ve gereçlerini görmek için İngiltere'ye gitti. Şâir, bu seyahati sırasında Fransa ve İngiltere'yi görmüş oldu.⁵⁷ Bârûdî, Mısır'a döndüğü zaman birdenbire şans kapılarının karşısında sonuna kadar açılmış olduğunu gördü. Önce muhafız suvari birliğinde Yarbay oldu. Daha sonra da özel muhafız birliğinin dördüncü kolordu komutanlığı ile birlikte Emîr-i Alay (Albay) rütbesine yükseldi.⁵⁸

Evlenmesi

Bârûdî'nin hangi tarihte evlenmiş olduğu konusunda elimizdeki kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Ancak divânını neşreden Muhammed Şefîk Ma'rûf, bazı şiirlerin hangi tarihler arasında söylenmiş olabileceği konusunda bilgi vermek istediği sıralarda, onun ° Adile Yekun ile evlenmiş olduğunu zikretmektedir.⁵⁹ Bârûdî'nin evlenme tarihi ise

52 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I , (↓); "Şâ'iriyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Külliyyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Sayı 5 , s. 180; ayrıca bk. Divân, III, 280 (dipnotta)

53 Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, II, 880

54 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I , (↓)

55 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 53

56 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I , (↓); el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 53

57 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 53

58 Bârûdî Divânının Takdîmi , Divân, I , (↓); el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 53

1868 olarak verilmiştir ⁶⁰ ki, buna göre şâir 29 veya 30 yaşında evlenmiştir. Şâirin bu evliliğinden bir oğlu, dört kızı olmuştur. ⁶¹

Şâir, hayatının bu devresinde bir elinde kılıcını, diğer elinde ise, tabiri câiz ise, gitarını tutuyordu. Bu hayat tarzı şâirlik gücünü kuvvetli bir şekilde dışa vurmasını sağladı ve kendisinde bulunan kahramanlık, aşk ve eğlence ateşini iyice alevlendirdi. Daha önce rûhunda kapalı bir şekilde bekleyen cengaverlik kıvılcımlarını etrafa saçan ateşli kahramanlık şiirleri ile ortalığı aydınlatıyordu. Çünkü bu duyguların menbaı olan askerlik hayatı, önündeki bütün engelleri kaldırmış olup şiir seli karşılaştığı bütün engelleri yıkıp yoluna devam ediyordu.

Şunu da ifâde etmemiz gerekir ki, Bârûdî'nin bu kahramanlık şiirlerini başarılı bir şekilde nazmetmesinde kendisinin bir asker olarak yetişmesinin ve bir asker olarak bilfiil savaflara katılmasının etkisi büyük olmuştur. Çünkü cengaverlik mefhumlarını hayâlinde canlandırmak suretiyle hissetmeye çalışmak ile bunu gerçek hayatta bizzat yaşamak arasında oldukça büyük bir fark vardır. Bârûdî, askerlik görevi sırasında gerçekten bir askerden beklenebilecek yararlılıkları göstermiş olup söylediği şiirler hayatını yansıtan bir ayna olmuştur. Ayrıca varlıklı bir âileden gelmiş olması sebebiyle kendisine intikal eden mal varlığı ve askerlikten aldığı maaş da ona müreffeh bir hayat yaşaması için gerekli şartları hazırlamış olmalıdır.

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin bu kahramanlık duygularını zenginliğine, mevki sahibi olmasına, geniş ideallere sahip olmasına ve atalarının şanını derinden hissetmesine bağlamaktadır. Şevkî Dayf'a göre Bârûdî'nin bir Arap hamâse şâiri olmasında milletin ve âilesinin meziyetleri ile eski hamâse şiiri kültürüne vâkıf olmasının payı büyük olmuştur. Bu bakımdan Bârûdî, Arap cengaverleri için yüce bir örnek kabul edilir. ⁶²

Bârûdî, yalnız muhârebeleri, kılıç ve mızrak seslerini ve yapılan çarpışmaları değil, aynı zamanda izzetinefs, gurur, kahramanlık, vefâkarlık, cesâret, sertlik, cömertlik, ılımlılık, gâlibiyet anında bağışlama azım, atılganlık ve olgunlaşmaya duyulan istek gibi Arap cengaverlerinin uzun süre terennüm edegeldikleri karakterleri de temsil etmiştir. Bir Arap cengâveri kişiliğine bürünen şâir, yiğit, atılgan, korkusuz ve cesurdur. Onun kahramanlık şiirlerinde kullandığı sahne çöldür. Çünkü çöl, sonuca aldırmandan bütün tehlikeli ve korkulu işlere dalmanın bir sembolüdür. ⁶³

Şâirin 1863 den 1865 e kadar uzanan bu devredeki şiirleri, onun yüksek karakterine ve asıl soyuna âit övünme şiirleri ile, bahçelerin güzelliği, şarabın verdiği neşe ve aşk ateşini terennüm ettiği şiirlerden ibarettir. Onun aşkı samimi bir aşk olup bazan Leylâ, bazan Lemyâ, bazan da Dabyetu'l-mikyâs rumuzu ile seslendiği genç bir kızı sevmiştir. ⁶⁴ Bu hususta bir şiirinde şöyle diyor (Kâmil) :

يَا طَبِيبَةَ الْمِقْيَاسِ ! هَذَا مَذْمَعِي فَرْدِي، وَهَذَا رَوْضُ قَلْبِي فَارْتَعِي

⁵⁹ Dîvân , III, 116 (dipnotta); IV, 8 (dipnot:12) ; 125 (dipnotta) ;164 (dipnotta)

⁶⁰ Dîvân, IV, 125 (dipnotta)

⁶¹ Dîvân, III,116 (dipnotta); IV, 8 (dipnot:12)

⁶² el-Bârûdî râ'idu's- şî'ri'l- hadîs , s. 53-54

⁶³ el-Bârûdî râ'idu's- şî'ri'l- hadîs , s. 54

⁶⁴ el-Bârûdî râ'idu's- şî'ri'l- hadîs , s. 55; Şâirin bu beyitleri için bk. Dîvân, I, 128, 175, 176,180 ; II, 121, 190; IV, 164

"Ey Ravdatu'l-mikyâs ceylanı (sevgilim), işte göz pınarım, gel ve susuzluğunu dindir ve işte kalbimin bahçesi , gel yayıl."⁶⁵

Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin Özel Muhâfız Birliği 4.Kolordu Komutanlığına getirilmesinden dört ay sonra 1282/1865⁶⁶ yılında Girit adasında Osmanlı Devletine karşı bir isyân başladı. Hidiv İsmâil, amaçlarına ulaşabilmek için Halife ile hoş geçinmek ve ona yardım etmek istiyordu. Bu nedenle bu isyânın bastırılması için Osmanlı kuvvetlerine yardım etmek üzere bir ordu gönderdi. Bu orduda Bârûdî "Başyâver" idi. Bu sefer, onun için çok kutlu bir seferdi. Şâir, bu savaşta yararlılıklar gösterdi. Bunun üzerine Osmanlı Sultanı kendisini dördüncü sınıf madalyalarla taltif etti. Muhammed Hüseyn Heykel'e göre, Bârûdî'nin Arap şiirine ve bizzat kendi şahsına yaptığı iyilik, her türlü madalya ve nişandan daha büyüktü. Çünkü o, "nûn" kafiyeli kasidesini bu savaşta söylemişti.⁶⁷ Bârûdî, bu kasidesinde katıldığı bu savaşı, aşağıdaki beyitlerinde görüldüğü üzere ustaca yapılmış bir tablo gibi göz önüne sermektedir (Kâmil) :

وَهَفَا السَّرَى بِأَعْنَةِ الْفُرْسَانِ	أَخَذَ الْكَرَى بِمَعَاقِدِ الْأَجْفَانِ
فَوْقَ الْمَتَالِيعِ وَالرُّبَا بِجِرَانِ	وَاللَّيْلُ مَنْشُورُ الذَّوَاتِبِ ضَارِبُ
إِلَّا اشْتَعَالَ أَسِنَّةَ الْمُـرَّانِ	لَا تَسْتَبِينُ الْعَيْنُ فِي ظِلْمَانِهِ
تَسْمُو غَوَارِيهَا عَلَى الطُّوفَانِ	نَسْرِي بِهِ مَا بَيْنَ لُجَّةِ فِتْنَةٍ
تَهْدَأُ سَامِرَةً، وَعَزْفُ قِيَانِ	فِي كُلِّ مَرَبَّاتٍ، وَكُلِّ ثَنِيَّةٍ
وَتَصِيحُ أَحْرَاسٍ، وَيَهْتِفُ عَانِي	تَسْتَنُّ عَادِيَةً، وَيَصْهَلُ أَجْرَدُ
فَتَسَلَّلُوا مِنْ طَاعَةِ السُّلْطَانِ	قَوْمُ أَبِي الشَّيْطَانِ إِلَّا نَزَغَهُمْ
غَيْرُ التِّمَاعِ الْبَيْضِ وَالْخُرْصَانِ	مَلَكُوا وَالْفَضَاءُ؛ فَمَا يَبِينُ لِنَظِيرِ
وَالْبَحْرُ أَشْكَلُ، وَالرَّمَاحُ دَوَانِي	فَالْبَدْرُ أَكْذَرُ، وَالسَّمَاءُ مَرِيضَةٌ
لِطِرَاطِ يَوْمِ كَرِهَةِ، وَرِهَانِ	وَالْخَيْلُ وَاقِفَةٌ عَلَى أَرْسَانِهَا
يَتَكَلَّمُونَ بِالسُّنَنِ النَّيْرَانِ	وَضَعُوا السَّلَاحَ إِلَى الصَّبَاحِ وَأَقْبَلُوا
عَيْنَايَ بَيْنَ رَبِي، وَبَيْنَ مَحَانِي	حَتَّى إِذَا مَا الصَّبْحُ أَسْفَرُ، وَارْتَمَتْ
دُاعِيَةً، وَالْمَاءُ أَحْمَرُ قَانِي	فَإِذَا الْجِبَالُ أَسِنَّةٌ، وَإِذَا الْوَهَا
لِتَهَابٍ؛ فَاْمْتَنَعَتْ عَلَى الْأَرْسَانِ	فَتَوَجَّسَتْ فَرَطُ الرُّكَّابِ، وَلَمْ تَكُنْ

65 Divân, II, 190

66 Divân, IV, 42

67 Bârûdî Divânunun Taktîmî, Divân, I, (ي)

فَزِعْتُ، فَرَجَعْتُ الْحَيْنَ ، وَإِنَّمَا تَحْنَأُهَا شَجَنٌ مِنَ الْأَشْجَانِ
ذَكَرْتُ مَوَارِدَهَا بِمِصْرَ ، وَأَيْنَ مِنْ مَاءٍ بِمِصْرَ مَنَازِلُ الرُّومَانِ

"Uyku göz kapaklarını tuttu ve gece yürüyüşü suvarilerin atlarının dizginlerini harekete geçirdi."

"Perçemi dağınık gece, tepelerin ve topluluğun üzerine çöktü."

"O gecenin karanlıklarında gözler, mızrakların parıltısından başka bir şey görmüyordu."

"Bu karanlık gecede, dalgalarının yüksekliği tufanı aşan bir savaş deryası arasında yürüyoruz."

"Her tepede ve her dağ yolunda bir gece sohbeti ve esir kadınların şarkı sesi var."

"Baskına katılan bir at hızla koşuyor, kısa tüylü bir at kışnıyor, muhafızlar haykırıyor, esirler bağıyor."

"(Bunlar), şeytanın yalnızca bozgun yapmaya kışkırttığı ve bu yüzden Sultan'ın itâatinden çıkan bir topluluktu."

"(Savaşçılar) fezaı doldurdular ve bakan kişi, kılıçların parıltısından başka bir şey göremiyor."

"Dolunay bulanık, gökyüzü karanlık, deniz kırmızımsı ve mızraklar birbirine yaklaşmakta."

"Atlar, dizginleri üzerinde, şiddetli bir harp ve zafer gününün hücumu için (binicilerine itâat ederek) duruyorlar."

"Sabaha kadar silahları ile savaşıp ateş saçan dillerle konuşmaya devam ettiler."

"Sabah olup ortalık aydınlandığı zaman gözlerim tepelere ve vâdilere takıldı."

"Bir de ne göreyim, dağlar mızrak uçları, vâdiler dizginlerle dolu, su ise kıp kırmızı !"

"Çevik binek atları, alışık olmadıkları bir şekilde huysuzlanıp suvarilerin kontrolünden çıktılar."

"Korktular ve özlemle haykırdılar.Onların özlemi, yalnızca bir üzüntü idi."

"Mısır'daki su kaynaklarını hatırladılar, fakat nerede Mısır, nerede Rumların yurdu olan (Girit) ?"⁶⁸

Şâirin Girit savaşında yazdığı bir şiiri de şu idi (Tavîl):

وَلَمَّا تَدَاعَى الْقَوْمُ ، وَاشْتَبَكَ الْقَنَا وَدَارَتْ كَمَا تَهْوَى عَلَى قُطْبِهَا الْحَرْبُ
وَزَيْنَ لِلنَّاسِ الْفِرَارُ مِنَ الرَّدَى وَمَاجَتْ صُدُورُ الْخَيْلِ وَالتَّهَبَ الضَّرْبُ
وَدَارَتْ بِنَا الْأَرْضُ الْفَضَاءُ كَأَنَّا سَقِينَا بِكَأْسٍ لَا يُفِيقُ لَهَا شَرْبُ
صَبَرْتُ لَهَا حَتَّى تَجَلَّتْ سَمَاوُهَا وَإِنِّي صَبُورٌ إِنْ أَلَمَ بِى الْخَطْبُ

"Topluluk birbirini çarpışmaya dâvet edip de mızraklar birbirine girdiği ve harp değirmen taşı gibi dönüp öğütmeye başladığında,"

"İnsanlara, ölümden kaçış câzip geldiği, atların göğüsleri dalgalanıp vuruşma kızıştığında,"

"Sanki hiçbir içkinin bizi kendimize getiremeyeceği bir kadehten içmişcesine yerin ve gökyüzünün döndüğünü hissettiğimiz zaman,"

"(Savaş bitip) gökyüzü görününceye kadar savaşa sabrettim.Şüphesiz ben, zorluklar karşısında çok sabırlıyım." 69

Şâir, 27 Receb 1255/7 Ekim 1839 da doğduğuna ve yukarıda bazı beyitlerini verdiğimiz bu kasıdeyi 1282/1865 yılında söylediğine göre, yaklaşık olarak 26 yaşlarında bulunuyordu. Bu da gösteriyor ki, o, daha gençliğinin baharında bulunduğu bir sırada şâirlik gücünü oldukça geliştirmişti.

Şâirin Girit'ten döndüğü tarih kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Şevkî Dayf, şâirin Girit'ten dönüşünün 1869 yılında Paris'te toplanan ve Girit adasına bazı imtiyazlar tanıyan konferanstan önce olduğu kanâatindedir.⁷⁰ Bârûdî, Girit'ten döndükten sonra ordudaki görevine devam etmemiş, İsmâil Paşa, onu yaver olarak maiyetine almıştır. Daha sonra ise İsmâil Paşa, onu oğlu Tevfik'in başyaveri yapmıştır. Bârûdî, 1875 yılında İsmâil Paşa'nın kendisini husûsî sekreterliğine getirmesine kadar bu görevde kaldı. Bu husûsî sekreterliği sırasında Hidiv İsmâil, kendisini iki defa Osmanlı Devleti'ne mesaj götürmek için görevlendirmiştir.⁷¹ Şâirin bu iki kısa İstanbul seyahati, Hersek, Balkan ve Karadağ ile ilgili siyâsî bir mesele dolayısıyla idi.⁷²

Bârûdî'nin Hidiv sarayında görev aldığı bu devrede onurunu muhâfaza ettiği husuûsunda şüphe yoktur. Bu durum onun şiirlerinde de açıkça görülmektedir. Şâir, çağdaşı olan diğer şâirler gibi şiirini, tahta çıkma, bayram veya benzeri her hangi bir vesile ile İsmâil Paşa'yı medhetmek suretiyle onun hizmetine sunmamıştır. Onun bu konuda yalnızca iki kasidesi bulunmaktadır. Bunlardan biri, Hâriciye Nezâreti'nde görevli bulunduğu sırada 1863 yılında İsmâil paşa ile tanıştığı zaman onu tebrik ettiği kasidedir. Diğer kaside ise yine İsmâil paşa'yı medhettiği "mîm" kaftiyeli kasidesi olup⁷³ ona bunların dışında herhangi bir medhiye söylememiştir. Şüphesiz , onun bu şekilde davranmasının sebebi, şiirini yöneticiye yakın olmak için bir araç olarak kullanmasını engelleyen güçlü bir kişiliğe sahip olmasıdır. O, İsmâil Paşa devri boyunca hiçbir saray şâirinin şahsiyetine bürünmemiş, sarayda görev yaptığı sırada da Girit isyânını bastırmaya iştirak etmeden önce yaptığı gibi övünme, aşk ve şarap şiirleri söylemiştir.⁷⁴ Şevkî Dayf'ın da belirttiği gibi⁷⁵ 1868 yılından itibaren sanki şâirin rûhunda bir bunalım meydana gelmiştir. Ancak şâir, bu bunalımın gerçek sebeplerini saklamaya çalışıyormuş gibi davranmıştır. Şâir, aşağıdaki beyitlerinden de anlaşılacağı üzere bu bunalımın 29 yaşında başladığına işâret etmekle birlikte , .sebebinin saçlarının ağarmasına bağladığını görmekteyiz (Vâfir):

69 Dîvân , I , 52

70 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ħadîs , s. 58

71 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ħadîs , s. 58

72 Bârûdî Dîvânının Takdîmi , Dîvân, I, (,)

73 Bu kasîde için bk. Dîvân, III, 280

74 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ħadîs , s. 58

75 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ħadîs , s. 59

نَزَعْتُ عَنِ الصَّبَا، وَعَصَيْتُ نَفْسِي
وَمَنْ يَكُ جَاوِزَ الْعِشْرِينَ تَتَرَى
فَقَدْ سَفَرَتْ لِعَيْنَيْهِ الْيَالِي
نَظَرْتُ إِلَى الْمِرَاةِ فَكَشَفْتُ لِي
وَدَاغَتِ الْغَوَايَةُ بِالتَّاسِي
وَأَرَدَقَهَا بِأَرْبَعَةٍ وَخُمْسٍ
وَبَانَ لَهُ الْهُدَى مِنْ بَعْدِ لُبْسٍ
قَنَاعًا لَاحَ فِيهِ قَتِيرُ رَأْسِي

"Gençliği(in cehâletini) terkettim, nefsiime isyân ettim ve cehâlete sabırla karşı koydum."

"Kim yirmisini geçer ve ona dört ve beş yıl ilave ederse (yani 29 yaşını geçerse)."

"Şüphesiz onun gözleri için geçeler (gibi karanlık olan) hayatın gizlilikleri (perdelerini) açar ve kapalı olan hidâyet ona aşıkâr olur."

"Aynaya baktım ve ayna bana başımın ilk ağaran saçlarını gösterdi."⁷⁶

Şevkî Dayf, şâirin bu bunalımının Hıdiv İsmâil'in ve çevresinin Mısır'ın yönetiminde takip ettikleri kötü siyâsetten kaynaklandığı görüşündedir. Lükse ve Avrupâî bir hayat şekline çok düşkün olan Hıdiv İsmâil'in Avrupalılardan aldığı borçlar 1868 yılında 25 milyon cüneyhe çıkmıştı. Gereksiz israflara devam etmesi hâlinde ülkeyi feci bir felâket beklemekteydi. Şevkî Dayf, bu durumun Bârûdî'yi oldukça endişelendirdiğini ve şâirin bu bunalımının şahsî sebeplere değil, millî sebeplere ve vatanına bağlı olduğunu söylemektedir. İşte bu durumdan rahatsız olan Bârûdî'nin şiirleri, insanlardan, onların ahlâklarından, yaptıkları kötülüklerden, içlerinde gizledikleri hile, hiyânet ve haksızlıktan yakındığı acı şikâyetlerle doludur. Şâir, bu konulara hayatının bu devresinden önce göremediğimiz bir şekilde uzun uzadıya yer vermektedir.⁷⁷ Aşağıdaki hicvi de bu şiirlerindendir (Basî):

وَصَاحِبِ كَهْمُومِ النَّفْسِ مُعْتَرِضٍ
إِنْ قَالَ خَيْرًا فَعَنْ سَهْوِ الْمَبِ
لَا يَفْعَلُ السُّوءَ إِلَّا بَعْدَ مَقْدَرَةٍ
عَاشَرْتُهُ حَقْبَةً مِنْ غَيْرِ سَابِقَةٍ
لَا بَارَكَ اللَّهُ فِيهِ حَيْثُ كَانَ، وَلَا
مَا بَيْنَ تَرْقُوتِ مِئِي وَ أَحْشَاءِ
أَوْ قَالَ شَرًّا فَعَنْ قَصْدٍ وَإِمْضَاءِ
وَلَا يُكْفِكُ إِلَّا بَعْدَ إِيْذَاءِ
فَكَانَ أَقْتَلَ مِنْ دَاءِ لِحَوْبَاءِ
جَزَاهُ عَنْ فِعْلِهِ إِلَّا بِأَسْوَاءِ

"Gönlümde, tasalar gibi bütün vücudumu rahatsız eden arkadaş ki,"

"Bir iyilik yapmışsa, onu şuurlu yapmamıştır ve ondan rahatsız olur. Ama , eğer bir kötülük yapmışsa, onu bile bile tasarlayarak yapmıştır."

"Kötülüğü yalnızca kuvvetli olduktan sonra yapar ve ancak eziyet ettikten

⁷⁶ Dîvân, II, 140-141

⁷⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 59-60

sonra bırakır."

"Onunla ilk defa belli bir süre arkadaşlığımız oldu. Bu arkadaşlık, canım için zehirden daha öldürücü idi."

"Allâh, ona hiçbir zaman yardımcı olmasın ve onu yalnızca kötülükle mü kâfatlandırsın." 78

Bârûdî'nin dîvânındaki bir kasidenin bazı beyitlerinde yönetime karşı söylendiği net bir şekilde anlaşılan ve halkı açıktan açığa bir ayaklanmaya davet eden ifâdeler bulunmaktadır. Şevkî Dayf, onun bu beyitlerinde Mısır halkını Hidiv İsmâil yönetimine karşı ayaklanmaya davet ettiği görüşündedir.⁷⁹ Şâirin aynı kasidesinin bir beytinden de anlaşıldığı gibi ⁸⁰, o bu kasideyi söylediği zaman 29 yaşında bulunuyordu. Bu noktadan hareketle kasidenin söylendiği tarihin yaklaşık 1868 olduğunu söyleyebiliriz. Hidiv İsmâil'in Mısır yönetiminde bulunduğu yıllar 1863-1879 arası olduğuna göre, Şevkî Dayf'ın tesbitinin doğru olduğunu ve bu beyitlerin gerçekten Hidiv İsmâil yönetimini hedef aldığını tereddüt etmeden kabul edebiliriz. Şâir, sözünü ettiğimiz kasidede şöyle diyor (Tavîl):

فَيَا قَوْمَ هُبُوا، إِنَّمَا الْعُمْرُ فُرْصَةٌ وَفِي الدَّهْرِ طُرُقٌ جَمَّةٌ وَ مَنَافِعُ
أَصْبَرًا عَلَى مَسِّ الْهَوَاكِ وَأَنْتُمْ عَدِيدُ الْحَصَى؟ إِنِّي إِلَى اللَّهِ رَاجِعُ
وَكَيْفَ تَرَوْنَ الذُّلَّ دَارَ إِقَامَةٍ وَ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ وَاسِعُ
أَرَى أَرْوُسًا قَدْ أُيْنَعَتْ لِحَصَادِهَا فَأَيْنَ - وَلَا أَيْنَ - السُّيُوفُ الْقَوَاطِعُ

"Ey millet, uyanın! Şüphe yok ki, ömür bir fırsattır ve hayat sürdükçe bir çok yollar ve yararlar vardır."

"Sayınız deredeki kumlar kadar çok olduğu halde bu zillete sabır mı edeceksiniz? Ben sizi Allâh'a havale ediyorum."⁸¹

"Allâh'ın keremi yer yüzünde bu kadar bol iken nasıl olur da zilleti yaşanacak bir biçim olarak görürsünüz?"

"Ben koparılmaya hazır, olgunlaşmış bir takım kelleler görüyorum.⁸² Ama nerede onları koparacak keskin kılıçlar?"⁸³

Görüldüğü gibi Bârûdî, Hidiv sarayında Tefvîk'in başyâverti olarak kaldığı süre içerisinde İsmâil Paşa'nın ve onun maiyetinin kötü siyâsetini yakından görmüş ve ştirlerinde açıkça onların başlarının koparılması gerektiğine dair mesajlar vermeye başlamıştır. Ancak şâir, çevresinde ne bu çağrıya kulak veren ve ne

78 Dîvân, I, 25

79 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 60

80 Dîvân, II, 179

81 Şâirin bu beytindeki (إني إلى الله راجع) ifadesi, bize Farazdağ ve Cerîr'in nakîzalarındaki sonu aynı ifade ile biten beyitlerini hatırlatmaktadır. İbnü'l-Esîr, bu beyitleri Nesh konusunda örnek vermiştir. Bk. el-meşelu's-sâ'ir, III, 273. Sözü edilen beyitler için bk. Dîvânü'l-Farazdağ, I, 420/3 ; Dîvânü Cerîr, II, 924/4

82 Beyitteki bu söz, bize Haccâc'ın sözünü hatırlatmaktadır. Bu konuya ileride, İktibaslar bölümünde temas edilecektir.

83 Dîvân, II, 186-187

de icabet eden hiçbir kimseyi bulamayınca da aynı kasidesinin başka bir beytinde ifâde ettiği gibi bu durumdan yakınmıştır (Tavîl):

أَهْبْتُ، فَعَادَ الصَّوْتُ لَمْ يَقْضِ حَاجَةً إِلَى وَلَبَّانِي الصَّدَى وَهُوَ طَائِعٌ

"Haykırdım, ama bu haykırışım sesimin yankılanıp bana dönmesinden başka bir işe yaramadı."⁸⁴

Bârûdî, yukarıdaki beyitlerinden de anlaşılacağı üzere Mısır idârecilerinin izlediği bu kötü siyâset karşısında halkın ayaklanması için gür bir sesle haykırmıştır. Mısır tahtına oturmuş olan Hidiv İsmâil'in yabancılardan aldığı borçların miktarı gittikçe artıyordu. Bârûdî ise ülkesinin bu gidişinden oldukça endişeleniyordu. İşte onun rûhî bunalımının sırrı budur. 1871 yılında Cemâleddîn Afgânî Mısır'a gelir ve Hidiv İsmâil'in bu bozuk siyâsetine geniş bir şekilde saldırılar ve elştiriler yapmaya başlar. Başta Bârûdî olmak üzere bir çokları ona katılır. Bu arada Bârûdî'nin millî duyguları, istibdatçı idârecilere karşı beslediği kin ve vatanının durumuna duyduğu üzüntünün yanısıra Hidiv İsmâil ve çevresindeki-leri yok etme ümidini kaybetmesi, onun zamana ve insanlara şiddetli bir kin beslemesine sebep olmuştur. Saray çevresinin jurnallerinden ve söz taşımalarından sıkılmış, netice itibarı ile onlarla zâhîren iyi geçinmeye karar vermiştir.⁸⁵

Bârûdî, ümitsizliğini ve sıkıntısını tabiat tasvirlerinde, aşk, şarap ve kahramanlık şiirlerinde eskiden Ravda'da geçirdiği aşk ve eğlence anıları ile Hûlvân ve el-Cezîre'de geçirdiği yeni anılarını naklederek bunların arasına gömmekte, ancak şiirlerinin arasında yine de insanları yerdği ve onlardan şikâyet ettiği yeni bir haykırış da görülmektedir. İleride de ele alınacağı gibi şâirin Girit savaşına katılmasından önceki devrede söylediği kasidelerle daha sonra nazmettiği kasideleri bu bakımdan birbirinden ayırabiliriz.⁸⁶

Yukarıda arzetye çalıştığımız sebeplerden dolayı Bârûdî, saray hayatından bıkmıştı. Tekrar orduya dönmesini sağlayacak vesilelere başvurdu. Ülkenin başına gelen felâketler, onun rûhündeki karanlığın açılmasını engelliyordu. Sadece ecnebîlerden borç almakla kalmayan Hidiv İsmâil, ecnebîlerin idâre ettiği bir borç sandığı kurulmasına ve ülkenin mâlî işlerini yabancılardan kontrol etmesine râzı olup bir İngiliz ve bir de Fransız murâkibî bu işe getirerek "Çifte Murâkabe" yı kabul etmişti.⁸⁷

Nisan 1877 de Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ da Rusya ile birlikte Türkiye'ye savaş ilân ettiler. Türkiye bu savaşta Mısır'dan yardım istedi ve Mısır'da Osmanlı Devleti'ne büyük bir askerî yardım gönderdi. Bârûdî, bu birliğin komutanlarından biriydi. Bu birlik Karadeniz kıyısında bulunan Varna'ya gitti. Askerleri ve subayları Ukrayna'da⁸⁸ yaklaşık bir yıl kadar savaştilar. Ancak Osmanlı Devleti bu savaşta

⁸⁴ Divân, II, 187

⁸⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 61

⁸⁶ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 62

⁸⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 63

⁸⁸ Şâirin Ukrayna'ya kadar gittiğini, divanındaki bazı beyitlerden anlamaktayız. Onun şiirlerinde "Sernisûf " diye söz ettiği yer, (bk. Divân, I, 143/5 ve IV, 97/4) coğrafya atlaslarından yaptığımız tesbite göre, Ukrayna'da Dinyeper Irmağının doğusunda bulunan " Chernigov" veya "Çernikof" olmalıdır. Bk. The Reader's Digest Great World Atlas, s. 60; Genel Tarih Atlası, s. 42

mağlup olunca 1878 yılı Mart ayında meşhur Ayastefanos muâhêdesini imzalamak zorunda kaldı. Bârûdî'nin bu savaşıta gösterdiği kahramanlık ve eşsiz cesareti sebebiyle Osmanlı Devleti onu Livâ, yani Tümgeneralliğe yükseltti ve kendisine şeref nişanı ve üçüncü sınıf madalyalar verildi.⁸⁹

Savaş meydanlarında gördüğü etkileyici manzaralar, Bârûdî'nin şâirliğini tutuşturmuş olup tasvirde zirveye ulaşan büyüleyici bir şiirle muhârebeleri, insanları ve manzaraları tasvir edip Mısır'a kendi adıyla seslenmeye, âilesine ve vatanına karşı duyduğu özlemi kuvvetli ve hayat dolu şiirlerle dile getirmeye başlamıştı.⁹⁰ Muhammed Huseyn Heykel'in ifâdesine göre, Bârûdî, bu devrede şiirlerinin konusuna vatan özlemini de ilave etmiş, Girit savaşında açıkça görül-meyen bu özlem, Osmanlı-Rus savaşında açıkça ortaya çıkmıştır.⁹¹

Şâir, 1294/1877 yılında Osmanlı-Rus savaşında iken arkadaşı Huseyn el-Marşûfiye yazdığı kasîdesinde şöyle diyor (Serîc):

مَوْلَايَ! قَدْ طَالَ مَرِيرُ النَّوَى فَكُلُّ يَوْمٍ مَرَبِي أَلْفُ عَامٍ
أَنْظُرُ حَوْلِي، لَا أَرَى صَاحِبًا إِلَّا جَمَاهِيرَ، وَخَيْلًا صَيَّامًا
يُقْتَبَلُ الصُّبْحُ، وَيَمْضِي الدُّجَى وَيَنْقُضِي النُّورُ، وَيَأْتِي الظُّلَامُ
وَلَا كِتَابٌ مِنْ حَبِيبٍ أَتَى وَلَا أَخُو صَدِيقٍ يَرُدُّ السَّلَامَ

"Ey efendim, ayrılık acısı uzadı. Geçirdiğim her gün bir yıl(a bedel)dir."

"Çevreme bakıyorum, askerlerden ve aç susuz bir şekilde sessizce bekleyen atlardan başka hiçbir şey göremiyorum."

"Sabah oluyor, gece geçiyor, aydınlık sona erip karanlık geliyor."

"Ne dosttan gelen bir mektup ne de selâma karşılık veren vefâlı bir dost var." ⁹²

Bârûdî, bu savaşta vatan özlemi ve gurbet acısını dile getirmesinin yanı sıra savaş sahnelerini de usta bir ressamın çizdiği şaheser bir tablo gibi tasvir etmiştir (Tavîl):

إِذَا نَحْنُ سِرْنَا صَرَّحَ الشُّرْبَاسِمِهِ وَصَاحَ الْقَنَا بِالْمَوْتِ وَاسْتَقْتَلَ الْجُنْدُ
فَأَنْتَ تَرَى بَيْنَ الْقَرِيقَيْنِ كَبَّةً يُحَدِّثُ فِيهَا نَفْسَهُ الْبَطْلُ الْجَعْدُ
عَلَى الْأَرْضِ مِنْهَا بِالْدَّمَاءِ جَدَاوِلُ وَفَوْقَ سَرَاةِ النُّجْمِ مِنْ نَفْعِهَا لِبَدُ
إِذَا اشْتَبَكُوا أَوْ رَاجَعُوا الزُّخْفَ خَلَّتْهُمْ بُحُورًا تَوَالِي بَيْتَهَا الْجَزْرُ وَالْمَدُ

⁸⁹ Bârûdî Dîvânının Takdîmi, Dîvân, I, (س), III, 354 (dipnotta); Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 215; el-Bârûdî râ'idu's-şi'rî'l-ḥadîṣ, s.64;"Şâ'iriyyetu'l-Bârûdî;" Mecelletu kulliyyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Sayı: 5, s. 181

⁹⁰ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 216

⁹¹ Bârûdî Dîvânının Takdîmi, Dîvân, I, (ع)

⁹² Dîvân, II, 359-361

"Yürüdüğümüz zaman, savaş gitgide kendini gösteriyor, mızraklar ölüm haykırıyor, ordu ölümüne savaşıyor."

"İki taraf arasında öylesine şiddetli bir kapışma görürsün ki, en cesur asker bile kaçmayı düşünür."

"Savaş, yer yüzünde kandan ırmaklar, gökte, yıldızların üzerinde tozdan bulutlar oluşturmuştu."

"Askerler birbirlerine girdikleri veya geri çekildikleri zaman, onları aralarında sürekli med ve cezır meydana gelen denizler gibi zannedersin."⁹³

Bârûdî, Osmanlı-Rus savaşından döndüğü zaman 40 yaşında idi. Önce Şarkıyye müdürlüğüne daha sonra da Kâhire Polis Müdürlüğü'ne tayin edildi.⁹⁴ Şinası Altundağ'ın belirttiğine göre, bu sırada Hidiv, memleket dâhilinde için için gelişen milliyetçi hareketi hem arzusuna uygun bulduğundan hem de mecbur kaldığından dolayı destekledi ve bu sıralarda millî bir önder gibi ileri atılan Şerif Paşa'ya 7 Nisan 1879 da yeni bir kabine kurdurup borçların tasviye şeklini değiştirmek istedi. Bunun üzerine Bismarck, 17 Mayıs tāmimî ile, Alman halkının menfaatlerini korumak arzusunu dile getirdi. Kısa aralıklarla Avusturya ve diğer devletler de bu harekete katıldılar ve nihayet Bismarck'ın da ısrar ve teşvikinin tesiriyle İngiltere ve Fransa, Bâbîâlî nezdinde Hidiv'in azlî husûsunda faaliyete geçtiler. İsmâil Paşa'nın vaziyetinden memnun bulunmayan ve böyle bir azlî ecnebîlerin müdâhalesine meydan vermeden kendi emriyle vukû bulmasını arzu eden Abdulhamid, mesele daha karmaşık bir vaziyet almadan 26 Haziran 1879 tarihinde Hidiv'i azledip yerine değişen verâset usûlü gereğince oğlu Mehmet Tevfik Paşa'yı tayin etti.⁹⁵

Siyâsî Hayata Başlaması

Tevfik Paşa Mısır valisi olduğu zaman, Başvezir Muhammed Şerif Paşa usûlen istifasını verdi. Ancak, Tevfik'in isteği üzerine Şerif Paşa, 3 Temmuz 1879 da yeni kabineyi kurdu. O zamana kadar başkent polis müdürlüğü görevinde bulunan Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî, bu kabinede Maârif ve Evkâf Bakanlığı'na getirildi.⁹⁶ Bu arada Bârûdî'nin, Hidiv Tevfik'i Mısır valiliğine getirilmesi sebebiyle tebrik ettiğini görüyoruz. Şevkî Dayf'a göre bu tebrik zâhîrde bir tebrik olup gerçekte ise Muhammed Şerif'in hazırladığı Anayasayı⁹⁷ çıkarması ve Millet Meclisini kurması için bir çağrıdır.⁹⁸ Bârûdî, bu kutlama şîrinde, Anayasanın çıkarılması, Millet Meclisinin kurulması ve Mısır'ın yönetimini, seçtiği millet vekillerine bırakması için bir söz almak istemekte ve devletin bütün icra makamlarının Millet Meclisine karşı sorumlu hale gelmesini talep etmektedir. Şâir, bütün bu isteklerini meşveret kelimesinde toplamıştır (Kâmil):

⁹³ Dîvân, I, 138

⁹⁴ Bârûdî Dîvânının Takdîmi, Dîvân, I, (2); Fi'l-Edebi'l-hadîs, I, s.216-217; el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-hadîs, s. 66; "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, Sayı 5, s. 182

⁹⁵ "İsmâil Paşa", İA, V/II, 1117

⁹⁶ es-Sevretu'l-Ârâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 35

⁹⁷ Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunda bir çok kânûnnâmeler hazırlanmış olup bugünkü anlamı ile ilk Anayasa, II.Abdulhamid tarafından kurulan bir komisyon tarafından hazırlanan ve 1293/1876 tarihinde ilan edilen Kânûn-i Esâsî'dir.Bu kanunla "birinci meşrutiyet" devri açılmıştır.Kânûn-i Esâsî hk. geniş bilgi için bk. Kânûn-i Esâsî, İA, VI, 168 vs.; Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, s. 284

⁹⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-hadîs, s. 70

سَنَ الْمَشُورَةِ وَهِيَ أَكْرَمُ خُطَّةٍ
 هِيَ عِصْمَةُ الدِّينِ الَّتِي أُوحِيَ بِهَا
 فَمَنْ اسْتَعَانَ بِهَا تَأَيَّدَ مُلْكُهُ
 أَمْرَانِ مَا اجْتَمَعَ لِقَائِدٍ أُمَّةٍ
 جَمَعَ يَكُونُ الْأَمْرُ فِيمَا بَيْنَهُمْ
 هَيْهَاتَ يَحْيَى الْمَلِكُ دُونَ مَشُورَةٍ
 فَالسَّيْفُ لَا يَمْضِي بِدُونِ رَوِيَّةٍ
 وَلَئِنْ أَوَّلُ مَنْ أَفَادَ بِعَدْلِهِ
 يَجْرِي عَلَيْهَا كُلُّ رَاعٍ مُرْشِدٍ
 رَبُّ الْعِبَادِ إِلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ
 وَمَنْ اسْتَهَانَ بِأَمْرِهَا لَمْ يَرْشُدِ
 إِلَّا جَنَى بِهِمَا ثَمَارَ السُّوْدِ
 شُورَى وَجُنْدٌ لِلْعَدُوِّ بِمَرْضَدٍ
 وَيَعِزُّ رُكْنُ الْهَمَجِ مَا لَمْ يُعْمَدِ
 وَالرَّأْيُ لَا يَمْضِي بِغَيْرِ مُهَنْدٍ
 حُرِّيَّةُ الْأَخْلَاقِ بَعْدَ تَعَبْدٍ

"Meşveret, İslâmiyette sünnet olmuştur. O, yolların en iyisidir ve aydınlığa götüren her idâreci o yoldan gider."

"Meşveret, Allâh'ın Peygamber Muhammed (As.)'e vahyettiği dinin koruyucusudur."

"Kim ondan faydalanırsa idâresi kuvvetlenir ve kim onu küçümserse doğru yolu bulamaz."

"Bir milletin yöneticisinde iki şey bir arada bulunursa muhakkak bunlarla şeref meyvelerini toplar."

"Birincisi, işlerin aralarında istişâre ile yürütüldüğü bir toplum, ikincisi ise düşmanı eli tetikte bekleyen bir ordudur."

"Hükümdârın istişaresiz yaşaması ve şeref sütununun desteksiz yükselmesi hayâl gibi bir şeydir."

"Ne kendisine su verilmemiş kılıç keskin olabilir ve ne de verilen karar kılıç olmadan icra edilebilir."

"Muhakkak ki köleleştirilmiş olan bu halka, düşünce hürriyetini, adaletinle ilk veren sensin."⁹⁹

Bârûdî, bu şiirinde yaptığı çağırışı desteklemek için istişarenin Allâh tarafından Peygamber(As.)'e vahyedildiğini söylemek suretiyle "وشاورهم في الامر" (onlarla yapacağın işlerde istişare et)¹⁰⁰ ayetine de işaret etmektedir. Ayrıca 4. beyitteki "شورى بينهم شورى" ifâdesinde de "وامرهم شورى بينهم" (Onların işleri aralarında meşveret ile edilir.)¹⁰¹ ayetine işaret vardır. Şâir, Hıdîv Tevfik'e, eğer bu işten geri durur da istişareci bir idâre yolu takip etmezse doğru yoldan çıkıp sapıklığa düşeceğini de açıkça ilân etmektedir. Bu şiirde yine orduya önem verilmesi de vurgulanmıştır.

Ancak Tevfik, İngiltere ve Fransa konsoloslarının muvafakat etmemesi sebebiyle yeni Anayasanın çıkarılmasını ve Millet Meclisinin kurulmasını askıya

⁹⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'rî'l-ḥadîs, s.70-71; Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I , 266 Bu şiir adı verilen bu eserler tarafından verilmiş olup şâirin divanında yoktur.

¹⁰⁰ Âli imrân, 159

¹⁰¹ Şûrâ, 38

alınca Şerif Paşa istifa etti. Şerif Paşa ve kabinedeki arkadaşları, istekleri yerine getirilip Millet Meclisi kurulmadıkça yeni kabineye girmeyeceklerine dâir anlaşma yapmışlardı. Ancak Bârûdî ve Mustafâ Fehmî, verdikleri bu sözü tutmayarak teşkil edilecek yeni kabineye girmeye razı oldular ve bu sırada bizzat Hidiv Tevfik'in 18 Ağustos 1879 da kurduğu kabinede Bârûdî Evkâf Nâzırı oldu. Bu kabine zamanında bakanlar kurulunun çıkardığı bir kararla Cemâleddîn Afgânî Mısır'dan sürüldü.

12 Eylül 1879 da kurulan Riyâz Paşa kabinesinde de Bârûdî yeniden Evkâf Bakanı oldu.¹⁰²

Şevkî Dayf, Şerif Paşa'nın istifasından sonra Bârûdî'nin bakanlıktan el çekmeyişi hayretle karşıladığını ifâde ediyor. Çünkü bu sırada Tevfik ve Riyâz Paşa, ecnebilere musâmaha gösterip halka sıkıntılı günler yaşıyorlardı. Şevkî Dayf'a göre Bârûdî, gerçek niyetinin ortaya çıkmaması ve bir süre daha gizli kalması için böyle bir oyuna başvurmuştur. Bârûdî, bakanlığı sırasında bir çok faydalı işler yapmıştır. Bunların en önemlisi onun, mescitlerde perakende bir şekilde bulunan çeşitli vakfedilmiş kitapların, toplanarak bir yere konulmasını emretmesidir. O, bu hareketiyle kültür mirasının kaybolmasını önlemiştir. Şâir, aynı zamanda husûsî bir kütüphane yaptırmaya hazırlık olsun diye Arapça eserlerin toplanarak el-Hâkım mescidine konulmasını da emretmiştir.

Bârûdî'nin Evkâf Bakanlığı sırasında ecnebilere verilen tavizler oldukça artmış ve nihayet Kasım 1889 da el-Hizbu'l-vağanî (=Milliyetçi parti) adı ile merkezî Hülvân'da olan gizli bir cemiyet kurulmuş olup bu cemiyet bazı neşriyatlar yaparak hükûmetin yaptığı kötülükleri açıklayıp bu yazıları ülkeye dağıtıyor ve aynı şeyleri bazı Fransız gazetelerinde de yayınlıyordu.¹⁰³ Abdurrahmân er-Râfî'nin söylediğine göre, bu cemiyet Riyâz Paşa'nın takibettiği siyasetten intikam almak isteyenler tarafından kurulmuş ve 4 Kasım 1879 da ilk siyâsî beyanlarını yirmi bin nüsha olarak neşretmişlerdir. Mahmûd Sâmî el-Bârûdî de bu gizli cemiyetin mensupları arasındadır.¹⁰⁴ Bu cemiyete bir çok ileri gelen kişiler ve idâreciler de katıldı. Bunların en önemlileri, Bârûdî, Ahmed 'Arâbî, 'Abdul'âl Hilmî ve 'Alî Fehmî idi. Şevkî Dayf, Bârûdî'nin bu cemiyete katılımının da durumunu Tevfik ve Riyâz paşa'dan gizleme tezini destekler mahiyette olduğunu söylemektedir. Ona göre belki de Bârûdî, bakanlığa devam etmekle Tevfik ve Riyâz üzerinde arkadaşlarının gözü olmaya devam etmek istemiş ve onların aldığı kararlardan arkadaşlarının haberdar olması için bunu yapmıştır.¹⁰⁵

Riyâz Paşa kabinesinde Savaş Bakanı olan 'Usmân Rıfık Paşa tarafından, subayların terfî hakkında hazırlanan kanundan şikayet etmek üzere baş vezire muracaat eden dördüncü alay komutanı 'Arâbî, birinci alay komutanı 'Alî Fehmî ve diğer bir miralay, askeri inzibata aykırı olan bu hareketlerinden dolayı divân-ı harbe sevkedilmek üzere Riyâz Paşa tarafından tevkîf ettirilmiş, ancak alayların mudâhalesi sonucu kurtarılmışlardı. Ayaklanan askerin önüne geçen 'Arâbî, 'Âbidîn Sarayı'na gidip Harbiye Nâzırı'nın azlını istemişti. Bunun üzerine Tevfik Paşa milliyetçi hareketi perde arkasından idare edenlerden Mahmûd Sâmî

102 eş-Sevren'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlul-incilîzî, s. 41-44

103 el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-hadîs, s. 72

104 eş-Sevren'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlul-incilîzî, s. 75-77

105 el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-hadîs, s. 72

paşa el-Bârûdî'yi Savaş Bakanlığı'na tayin etmeye mecbur kaldı ¹⁰⁶ ve 1 Şubat 1881 de Evkâf Bakanlığı uhdesinde kalmak üzere Savaş Bakanlığı'nın da Bârûdî'ye bağlanmasına dâir bir emir çıkardı. ¹⁰⁷

Bârûdî, Savaş Bakanlığı sırasında ordunun yemeğini düzeltip subayların ve askerlerin maaşlarını artıracak gerekli kanunların çıkarılmasını, askeri kânun ve nizamnâmelerin tamamen değişmesini teklif etti. Bakanlar Kurulu, subay ve erlerin maaşlarının artırılmasına başlanıp askeri kânun ve nizamnâmelerde yapılacak değişiklik ve düzeltmeler için bir komisyon kurulmasını karara bağladı. 20 Nisan 1881 de Hidiv Tevfik'in onayı ile subay ve erlerin maaşları artırıldı ve söz konusu komisyon kuruldu. Bârûdî, bu başarısından dolayı subayların ve erlerin güvenini kazanmak ve nüfûzunu artırmak gayesi ile şaşaalı bir tören hazırlayıp başta Başvezir, diğer vezirler, Avrupalı murâkıplar olmak üzere diğer subayları da davet etti. Yemekler yendikten sonra kalktı, hükûmeti medhedip alınan ıslahat kararlarında Hidiv'in payını açıkladıktan sonra subayları Hidiv'in emrine itâat etmeye çağırdı. Bu konuşmanın metni şöyledir:

"Bu gece, bütün halkın durumunu düzeltmek, halk arasında adaleti yaygınlaştırmak, herkesi hak ettiği mevkiye getirmek için bütün gücü ile çalışan yüce Hidiv hükûmetinin yaptığı iyi işleri anmak için sevgi ve birlik faktörlerinin bizleri bir araya getirdiği bir dostluk gecesidir. Bizler, yüce Hidivimizin idâreyi ele aldığı günden itibaren geçen bu kısa sürede önemli bir değişme gördük. Çünkü zorluk yerini kolaylığa, haksızlık yerini adalete ve intikam yerini iyiliğe bıraktı ve ülke, bu kısa süre içerisinde süratli bir ilerleme kaydetti. Bütün bunlar, yalnızca Hidiv hazretlerinin iyi niyetlerinden ve temiz seciyelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle kendisinin devletli Riyâz Paşa hazretleri gibi iyilik sever ve temiz ruhlu birisini yardımcı olarak seçmiş olması bunu gösterir. Riyâz Paşa elinden geleni esirgemeyip saygıdeğer mesâi arkadaşları ile birlikte hareket etmesi sebebiyle zorlukları yenmede kusur etmedi. Böylece yararını hiç kimsenin inkar edemeyeceği bir gayeyi gerçekleştirdik. Şüphesiz bunlar, kalmasını isteyip muhâfaza etmemiz ve artırmamız gereken nimetlerdir. Bu da ancak onların şükürünü ifa etmekle olur. Nitekim: "şükür, nimetleri koruyan bir surdur." demişlerdir. ¹⁰⁸ Gerçek şükür, hepimizin samimiyetle hükûmetin hizmetinde ona karşı görevlerimizi en iyi şekilde yapmamız, onun bütün gayelerini desteklememiz ve büyük hayra sebep olan Hidiv hazretlerinin emirlerine itâat etmemizle ifa edilmiş olur. Bunun için hep birlikte : "Yaşasın Hidiv cenapları, Allah onu uzun zaman başımızdan eksik etmesin !" diye bağırmalıyız." ¹⁰⁹

Riyâz Paşa, Bârûdî'nin halka karşı eğilimlerinin ve milliyetçilerle ilişkisinin farkına varınca Hidiv Tevfik'e onun aleyhinde telkinde bulundu. ¹¹⁰ Bârûdî'nin Savaş Bakanlığı'nda kalmasının ordudaki bu taşkınlıklara sebep olduğu ve düzenin yalnızca onun azledilmesi ile sağlanabileceği kanaatine varan Tevfik, Bârûdî'nin istifa etmek zorunda kalmasından sonra damadı Dâvûd Paşa Yekun'un onun yerine Savaş Bakanlığı'na tayin etti. ¹¹¹ Bu olay Bârûdî'nin bir süre siyâseti

¹⁰⁶ "Arâbî Paşa", İA, I, 472

¹⁰⁷ eş-Şevretu'l- "Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 98

¹⁰⁸ Şâirin bu ifâdesinde ayrıca "Andolsun şükrederseniz elbette sizin nimetinizi artırırım..." İbrâhîm, 7. ayetine işaret vardır.

¹⁰⁹ eş-Şevretu'l- "Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 103-107

¹¹⁰ Fî'l-edebi'l-hadîs , I, 221

birakmasına sebep oldu. Kâhire'yi ve onun sıkıntılı havasını terkedip köyde yalnız yaşamayı tercih etti. Şâirin divânını tahkik eden Muhammed Şefîk Ma^crûf'un tesbitine göre onun birlikte yürüttüğü Evkâf ve Savaş Bakanlığı'ndan istifa etmesi 25 Ramazan 1298/2 Ağustos 1881 tarihinde oldu.¹¹²

Şevkî Dayf'ın ifâdesine göre, Bârûdî, Savaş Bakanlığı'ndan istifa ettikten sonra Riyâz Paşa'yı hicvetmek için aşağıda bazı beyitlerini sunacağımız kasidesini söylemiştir (Basit):

فَاذْهَبْ؛ فَأَنْتَ لَيْثِمُ الْعَهْدِ نَمَامُ	مَالِي بِوَدِّكَ بَعْدَ الْيَوْمِ إِلِمَامُ
يَأْبَى لِي الْغَدْرَ أَخْوَالُ وَأَعْمَامُ	فَاطْلُبْ لِنَفْسِكَ غَيْرِي؛ إِنِّي رَجُلُ
وَالْخَيْرُ وَالشَّرُّ أَنْسَابُ وَأَرْحَامُ	كُلُّ أَمْرِي تَابِعُ أَعْرَاقِ نَبْعَتِهِ
إِنَّ الْفِعَالَ لِأَصْلِ الْمَرْءِ إِعْلَامُ	فَانْظُرْ لِفِعْلِ الْفَتَى تَعْرِفْ مَنَاسِبَهُ
وَإِخْسَاءٌ لِمِثْلِكَ إِعْزَازُ وَإِكْرَامُ	فَإِخْسَاءٌ؛ فَمَا الْكَلْبُ أَدْنَى مِنْكَ مَنَزَلُهُ
فَحَظُّهَا مِنْهُ إِذَاءُ وَإِيْلَامُ	هَذَا الَّذِي تَكَرَّهُ الْأَبْصَارُ طَلْعَتُهُ
حُكَامُهُ لِبَنَاتِ اللَّهِوِ خُدَامُ ؟	وَكَيْفَ يَصْلُحُ أَمْرُ النَّاسِ فِي بَلَدِ

"Artık bu günden sonra senin dostluğuna ihtiyacım yok.Git, zira sen ahdi-ne hiyanet eden bir koğucusun."

"Sen kendin için benden başka birisini ara, zira ben, dayıları ve amcaları haksızlığa ve hiyanete karşı isyân eden bir adamım."

"Her insan, âilesinin aslına tabî olur.İyilik de kötülük de asalet ve soy ile alakalıdır."

"Kışının işine bak ki onun asaletini anlayasın.Zira kışının yaptığı işler aslının bir simgesidir."¹¹³

"Hoş ! Köpek bile seviye bakımından senden daha alçak değildir.Senin gibi birisine hoş demek izzet ve ikram sayılır."

"Bu, gözlerin yüzünden tiksindikleri, onu görmekten dolayı eziyet ve acı duydukları bir kişidir."

"İdarecileri, fahişelere birer hizmetçi (haline gelmiş)olan bir ülkede insanların işi nasıl düzgün olur ?"¹¹⁴

Bârûdî, yukarıda bir kaç beytini vermeye çalıştığımız 37 beyitlik bu kasidesinde Riyâz Paşa'yı hicvetmesinin yanında ülkenin içine düştüğü durumuda dile getirmeye çalışmıştır.

111 eş-Şevretü'l- °Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l--İncilîzî, s. 114-115

112 Divân, III, 468

113 Bu beyit, Bârûdî'nin çağdaşı meşhur şairimiz Ziya Paşa'nın (1829-1880):

"Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz

Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde "

beytini hatırlatıyor.Bk. Ziya Paşa'nın Hayatı Eserleri Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri, s. 211.Ziya Paşa hakkında geniş bilgi için ayrıca bk .Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma

114 Divân, III, 468-477

Şevkî Dayf'ın ifâdesine göre, Bârûdî'nin Savaş Bakanlığ'ından istifa etmesinden sonra Hıdiv Tevfîk ve Riyâz Paşa'nın bir yandan 'Arâbî ve arkadaşları ile, diğer yandan Milliyetçi Parti (el-Hızbu'l-vaṭanî) ile olan ilişkisine vâkıf olmak için onu ve çevresindekileri göz altında tuttukları görölüyor. İşte Bârûdî, bunların kendisini gözetlediklerinin farkına varınca Delta'nın kuzeyindeki el-Mensûre vilayetine bağlı Karkîra bölgesindeki köyüne gitmiştir.¹¹⁵

Burada gazelle başlayıp sonra gençlik günlerinin özlemini dile getirdiği bir kasîde söyleyerek kendisini götüren treni, tarlaları ve pamuğu tasvir etmiş ve bu kasîdenin sonunda Bakanlıktan ayrılıp hürriyetine kavuştuğu için Allah'a şükretmiştir. İleride şiirlerini incelerken bazı beyitlerini vereceğimiz bu 27 beyitlik kasîdenin son beyti şöyledir (Kâmil):

فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ الْعُلَا
وَسَرَى الْأَذَى عَنِّي فَأَبْصَرْتُ الْهُدَى

"Yücelik bahşeden, benden eziyetleri kaldırıp doğru yolu görmemi sağlayan Allâh'a hamdolsun.¹¹⁶

Bârûdî, bu sırada söylediği şiirlerle kırsal tabiat manzaralarını ve hayatın mutluluklarını tasvîr edip; siyâsetten, siyâsetin hile, desise, kin ve çirkinliklerinden uzak durmaya davet etmiştir. Aşağıdaki beyitlerinde bu durum açıkça görölmektedir (Münserih):

صَبَّحَ مَطِيرٌ وَنَسَمَةٌ عَطِرَةٌ وَأَنْفُسٌ لِلصُّبُوحِ مُنْتَظِرَةٌ
فَذُرِّ بَعَيْنِيكَ حَيْثُ شِئْتَ تَجِدْ مُلْكًا كَبِيرًا، وَجَنَّةً خَضِرَةٌ
فَيَا بَنَ وَدَّى! هَلُمَّ نَقْتَسِمِ الْـ لَهْوًا، فَتَنْفِسِ إِلَى الصُّبْحِ حَسِرَةٌ
وَحَلْنَا مِنْ سِيَاسَةٍ دَرَجَتْ بَيْنَ أَنْاسٍ قُلُوبُهُمْ وَغَرَّةٌ

"Yağmurlu bir sabah, güzel kokulu hafif bir rüzgar ve sabah şarabını bekleyen kişiler,"

"Gözlerini istediğin yere çevir, büyük bir mülk ve yemyeşil bir cennet bulursun."

"Ey dostum, gel eğlenceyi paylaşalım, benim ruhum delikanlılığa hasrettir."

"Bize kalpleri kin dolu insanlar arasında cereyan eden siyâsetten bahsetme."¹¹⁷

9 Eylül 1881 de ordu 'Arâbî'nin önderliğinde ayaklandı ve Riyâz Paşa'nın azlını, Millet Meclis'nin kurulmasını ve ordunun sayısının artırılmasını istedi. Hıdiv Tevfîk, bu isteği yerine getirerek Riyâz Paşa'yı azletti ve yeni kabînenin

¹¹⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s.74

¹¹⁶ Dîvân, I , 29. Şâirin Savaş Bakanlığ'ından istifa etmek zorunda kalmasından sonra bu beyti ile ortaya koyduğu tavır, bize çağdaşı meşhur şâirimiz Namık Kemal (1840-1888) 'in şu mısralarını hatırlatmaktadır:

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten

Çekildik izzet u ikbâl ile bâb-ı hükûmetten

Bk. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, s. 900

¹¹⁷ Dîvân, II, 78-79

kurulmasını Muḥammed Şerîfe havale etti.¹¹⁸ Bârûdî, Tefvîk'in şiddetli ısrarlarından sonra Savaş Bakanlığı'na döndü. Millet Meclisi seçimleri yapıldı, Aralık 1881 de Millet Meclisi açıldı ve olaylar sakinleşti. Şerif Paşa kabinesi ıslahat yolunu tuttu. Ancak, Millet Meclisi bütçe kararını çıkarma hakkını kendisine veren kararı görüşmeye başlar başlamaz İngiltere ve Fransa, bu durumu protesto eden bir nota verdiler. Şerif Paşa, bu notayı kabul edince Millet Meclisi bunu reddetti¹¹⁹ ve 2 Şubat 1882 de Muḥammed Şerif istifa etti.¹²⁰ 'Abdurrahmân er-Râfî'nin ifâdesine göre, Hidiv Tefvîk, 15 milletvekilini çağırıp yeni bir başbakan seçmelerini istedi. Önce bu hakkın Hidiv'e âit olduğunu söyleyip bu işe razı olmayan bu milletvekilleri, ertesi gün Hidiv'in tekrar zorlaması üzerine Maḥmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî'yi seçtiler.¹²¹ 4 Şubat 1882 de Başbakanlığa tayin edilen Bârûdî'nin kabinesinde 'Arâbî, Savaş Bakanı idi.¹²²

Bârûdî, hem halk tarafından hem de ordu tarafından sevilen bir kişiydi. Bu sebeple Mısırlılar, onun Başbakanlığa getirilmesinden dolayı büyük bir sevinç duydular. Millet Meclisi, Anayasayı çıkarmasının ötesinde, flatların yükselmesine çare bulmak, ilk öğretimi yaygın hale getirmek, mahkemelerin ıslahı ve Usvan barajının inşası gibi çok sayıda projeyi görüşmeye başladı.¹²³ Bârûdî, Sûdan¹²⁴ için de ayrı bir bakanlık teşkil etmişti.¹²⁵ İngiltere ve Fransa, Anayasanın ilân edilmesini tepki ile karşıladılar ve 6 Şubat 1882 tarihinde müşterek bir protesto gönderdiler.¹²⁶ Bârûdî, bu protestoya aldırmayıp ıslahat hareketlerine devam etti. Bunun üzerine İngiltere, hükûmetle Tefvîk'in arasını açmaya başladı.¹²⁷ Nisan 1882 de bir grup Çerkez subayın 'Arâbî ve arkadaşlarına suikast yapmak için bir komplo hazırlamaları sebebiyle mahkemeye çıkarılıp rütbeleri alınarak Sûdan'a sürülmelerine karar verildi.¹²⁸ Ancak Hidiv Tefvîk, İngiltere ve Fransa konsoloslarının isteğine uyarak bunu onaylamadı. Bunun üzerine Bârûdî, 'Arâbî ve onlarla birlikte bazı bakanlar ayaklandı iseler de Tefvîk, bu kararından dönmeyip, söz konusu subayların rütbe ve nişanlarından mahrum edilmemek kaydı ile Mısır dışına, istedikleri yere sürülmelerini onayladı.¹²⁹ Bunun üzerine Tefvîk ile bakanlar arasında anlaşmazlık arttı ve bunların bir çoğu onun azledilmesi gerektiği konusunda çağrıda bulundu.

Tefvîk'in bu durumuna çok öfkelenen Bârûdî, mücadeleye devam edeceği konusunda aşağıda bazı beyitleri sunulan uzun kasidesini söyledi¹³⁰ (Kâmil) :

¹¹⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 75

¹¹⁹ Fi'l-edebi'l-ḥadîs, I, 221

¹²⁰ eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s.190 ; el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 75

¹²¹ eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s.190 ; J.A.Haywood ise Hidiv Tefvîk'in Bârûdî'yi ordunun baskısı ile Başbakanlığa atadığını söylemektedir. Modern Arabic Literature, s. 79

¹²² eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s.191; Fi'l-edebi'l-ḥadîs, I, 222 ; el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 75

¹²³ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 222

¹²⁴ 1820-1822 yılları arasında Mehmed Ali Paşa'nın askeri birlikleri tarafından zaptedilen ve Bâbîâlî tarafından 1841 de Mehmed Ali Paşa'ya verilen Sudan, 1956 da bağımsızlığını ilan etmiştir. Bk. "Mehmed Ali Paşa", IA, VII, 569-570 ; "Sudan", IA, X, 776-781

¹²⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s. 197 vs.

¹²⁶ eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s. 205

¹²⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 75

¹²⁸ eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s. 238-242

¹²⁹ eş-Sevretu'l-'Arâbiyye ve'l-iḥtilâlu'l-İncilîzî, s. 242, 246; el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 75

حَسِبُوا التَّحَوُّلَ فِي الطَّبَاعِ خَلْقَةً وَتَحَوُّلُ الْأَخْلَاقِ لَيْسَ يُطَاقُ
تَاللَّهِ أَهْدَأُ أَوْ تَقُومَ قِيَامَةٌ فِيهَا الدَّمَاءُ عَلَى الدَّمَاءِ تُرَاقُ
أَنَا لَا أَقِرُّ عَلَى الْقَبِيحِ مَهَابَةً إِنَّ الْقَرَارَ عَلَى الْقَبِيحِ نِفَاقُ
قَلْبِي عَلَى ثِقَةٍ وَنَفْسِي حُرَّةٌ تَأْتِي الدُّنْيَى؛ وَصَارِمِي ذَلَالُ
فَعَلَامَ يَخْشَى الْمَرْءُ فُرْقَةَ رُوحِهِ؟ أَوْ لَيْسَ عَاقِبَةُ الْحَيَاةِ فِرَاقُ؟

"İnsanların tabiatların değişebileceğini zannettiler. Halbuki tabiatlar asla değişmez."

"Allâh'a yemin ederim ki, kıyametler kopup kan üstüne kan dökülmedikçe benim sakinleşeceğim yok."

"Ben korkup da kötü şey karşısında susmam. Şüphesiz kötü şey karşısında susup razı olmak münafıklıktır."

"Kalbim mütmîn, ruhum alçaklığı hoş görmeyen hür bir ruh ve kılıcım keskindir."

"İnsan neden ruhunun (cesedinden) ayrılmasından korkar ? Bu hayatın sonu ayrılık değil mi ? " 131

Hidiv Tevfik'in yukarıda sözü edilen kararı değiştirmesi üzerine Bakanlar Kurulu Hidiv ile münâsebetlerini keserek, Millet Meclisini toplayıp Tevfik Paşa'yı düşürmeye teşebbüs ettiler. Konsoloslar hükûmet erkânı ile münâsebeti kestikleri halde İstanbul, Maḥmûd Sâmî Paşa kabinesi ile doğrudan doğruya muhâbereye girmeyi uygun görmüştü. Bu arada Bârûdî ve 'Arâbî, Tevfik Paşa'nın azlı ile Hâlim Paşa'nın Hidivliğe tayinini istemişler, fakat Millet Meclisi, milliyetçilerin Hâlim Paşa'yı gayelerine âlet edeceklerinden söz ederek Tevfik Paşa'nın makamında kalmasına karar vermişti. Bunun üzerine sadrazam, Başbakan'a bir telgraf çekerek Hidiv'e itâat etmelerini emretmiş, onlar da tekrar Tevfik Paşa ile münâsebetlerine başlamışlardı. Bu sırada İngiltere ve Fransa, Hidiv'in mevkisini kuvvetlendirmek üzere İskenderiye'ye bir donanma göndermişlerdi. Konsoloslar tarafından 'Arâbî ve Fehmî Paşalar gibi milliyetçi liderlerin Kâhire'den uzaklaştırılmalarına ve Şerif Paşa'nın başkanlığında bir kabine kurulmasına dâir bir istek ortaya atılınca Maḥmûd Sâmî Paşa kabinesi istifa etti. 132

Bârûdî'nin istifasından sonra Kâhire ve İskenderiye'deki subayların tehditleri ve eşrâf ile ulemânın, 'Arâbî'nin bakanlıkta kalmasını talep etmeleri üzerine Hidiv, bir Şerif Paşa kabinesi kurdurmaya muvaffak olamayıp İstanbul'dan bir tahkikat heyeti istemişti. Bu heyetin gelmesini beklemeden 28 Mayıs 1882/11 Recep 1299 da 'Arâbî, tekrar Savaş Bakanlığı'na iade edildi.

Bu suretle yalnız başına bütün hükûmeti temsil eden 'Arâbî, muhtemel bir ecnebî müdâhalesine karşı harp hazırlıklarına başladı. Bu arada İngiliz Amirali Sir Beauchamp Seymour'un, limandaki donanmanın tehlikede kaldığından bah-

128 el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 76

131 Dîvân, II , 262-263

132 "Arabi Paşa", İA, I, 471

sederek durumu protesto etmesi üzerine memlekette heyecan son dereceye vardı.¹³³ 11 Haziran 1882 de meşhur İskenderiye olaylarından sonra 11 Temmuz da İngiliz donanması İskenderiye'yi topa tutmuş, ordu 'Arâbî'nin emri ile Kufru'd-devvâr'a çekilmişti.¹³⁴ Savaş başladığı zaman 'Arâbî, Bârûdî'yi el-Ğaşşâşın cephesinde muhârebeye katılmaya davet etti. Şevkî Dayf'a göre, Bârûdî, İngilizlerle muhârebe yapmayı uygun bulmamasına rağmen bu çağrıya icâbet etmiştir.¹³⁵

13 Eylül 1882 de meydana gelen Tellu'l-kebir muhârebelerinden sonra Mısır ordusu tamamen mağlup oldu. Bu sırada Şâlihîye bölgesi komutanı olan Bârûdî, bu yenilgiyi haber alır almaz beraberindeki subaylarla birlikte Bulâk'a kadar geldi. Ordunun düzeni bozuldu ve herkes memleketine gitti. 'Abdurrahmân er-Râfî'î, Bârûdî'nin, Kâhire'yi boşaltıp orduyu önce Şa'id bölgesine daha sonra Sûdan'a çekerek mudâfaayı sürdürmeye karar verip Kalyûbiyye ve Şarkîyye müdürîyetlerine yığınak yapılarak İngiliz ordusunun ilerlemesinin durdurulması, sonra Nîl üzerindeki bütün gemilerin ele geçirilerek yiyecek yüklenip ordu ile birlikte Şa'id'e gidilmesini istediği bir telgraf çektiğini, ancak 'Arâbî'nin bu görüşe karşı çıkarak teslim olmakta ısrar ettiğini yazmaktadır.¹³⁶

Bârûdî'nin bu muhârebelere katılıp katılmadığı da tartışma konusudur. 'Abdurrahmân er-Râfî'î'ye göre o, ikinci el-Ğaşşâşın ve Tellu'l-kebir muhârebelere katılmamıştır.¹³⁷ Şevkî Dayf ise, Bârûdî'nin şîirlerinden kendisinin bu muhârebelere katıldığı kanâatine varmıştır.¹³⁸

Bârûdî'nin 'Arâbî isyânında savaştan kaçan ordu komutanlarına tarizde bulunduğu 31 beyitlik bir kasîdesinde, kendisinin bu savaşlara katıldığı sonucuna varabileceğimiz bazı beyitler vardır (Tavîl) :

دَعَوْنِي إِلَى الْجَلِيِّ، فَقُمْتُ مُبَادِرًا وَإِنِّي إِلَى أُمْتَالِ تِلْكَ لَسَابِقُ
هُمْ عَرَضُونِي لِلْقَنَاءِ، ثُمَّ أَعْرَضُوا سِرَاعًا وَلَمْ يَطْرُقْ مِنَ الشَّرْطَارِقُ

" Beni zorlu bir işe çağırdılar ben de derhal icâbet ettim. Şüphesiz ben bu gibi zorlu işlere önde giderim."

" Onlar, beni mızraklarla karşı karşıya getirip daha savaş şiddetlenmeden çabucak geri döndüler."¹³⁹

Yine şâirin şîirlerinden anlaşıldığı üzere o, İngiltere'ye karşı böyle bir savaşa karşıydı ve bu hususta arkadaşlarını caydırmak için çaba harcamıştı. Ancak savaş başladığı zaman kendisine yapılan çağrıya uymaktan başka çaresi yoktu. O, bu savaşa taraftar olmadığını şöyle ifâde ediyor (Basîf) :

¹³³ "Arabî Paşa", İA, I, 472

¹³⁴ eş-Şevretu'l- 'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 266-294 ; el-Bârûdî râ'idu's - şî'ri'l-hadîs , s. 79

¹³⁵ el-Bârûdî râ'idu's - şî'ri'l-hadîs , s. 79

¹³⁶ eş-Şevretu'l- 'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 401

¹³⁷ eş-Şevretu'l- 'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 455

¹³⁸ el-Bârûdî râ'idu's - şî'ri'l-hadîs , s. 79

¹³⁹ Dîvân, II, 298-300

نَصَحْتُ قَوْمِي وَقُلْتُ الْحَرْبُ مُفْجِعَةٌ وَرُبَّمَا تَاحَ أَمْرٌ غَيْرُ مَظْنُونٍ
فَخَالَفُونِي وَشَبُّوهُمَا مَكَابِرَةً وَكَانَ أَوْلَى بِقَوْمِي لَوْ أَطَاعُونِي
حَتَّى إِذَا لَمْ يَعْذُ فِي الْأَمْرِ مَنَزَعَةٌ وَأَصْبَحَ الشَّرُّ أَمْرًا غَيْرَ مَكْنُونٍ
أَجَبْتُ إِذْ هَتَفُوا بِاسْمِي وَمِنْ شِيَمِي صَدَقُ الْوَلَاءُ وَتَحْقِيقُ الْأَظَانِينِ

"Ben halkıma nasihat ettim ve savaş felaket getirir, çoğu kere akla gelmeyen bir iş ortaya çıkar, dedim."

"Ama kendilerini beğenip bana karşı çıktılar ve savaş ateşini tutuşturdular. Keşke halkım benim sözümü tutsaydı daha iyi olurdu."

"Artık işin dönüşü kalmayıp savaş kaçınılmaz hale gelince,"

"Onlar beni bizzat çağırdılar ve ben de icabet ettim. Gerçek vefâkarlık ve düşünceleri gerçekleştirmek benim şîârımdır." ¹⁴⁰

Sürgüne Gönderilişi

Arâbî isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, bu ayaklanmanın liderleri ile birlikte askeri mahkemede yargılanan Bârûdî, 7 Aralık 1882 de idam cezasına çarptırıldı. Ancak bu ceza Hıdiv Tefvîk'in emri ile Mısır ve bağlı bölgelerinden müebbeden sürgün cezasına çevrildi. ¹⁴¹ 14 Aralık 1882 de sürgüne mahkûm edilenlerin mallarına ve emlaklarına el konulmasına ve 21 Aralıkta rütbe ve nişanlarının geri alınarak adlarının Mısır ordusu subay kayıt defterinden silinmesine dâir birer emir çıkarıldı. ¹⁴² Bu sırada önündeki bütün şahsî ve millî idealleri yıkılmış olan Bârûdî'nin, bir de sürgüne mahkum edilerek dostlarından, yakınlarından, çocuklarından ve karısından ayrılmak zorunda kalmasının verdiği ızdırapla gençlik yıllarındaki tatlı şakıması bir anda değişmiş gibiydi. Şâir, bu ümitsizlikle Hıdiv Tefvîk'e şöyle sesleniyor ¹⁴³ (Münserih) :

يَا أَيُّهَا الظَّالِمُ فِى مُلْكِهِ أَعْرَكَ الْمَلِكُ الَّذِى يَنْقُذُ؟
اصْنَعْ بِنَا مَا شِئْتَ مِنْ قَسْوَةٍ فَاللَّهُ عَدْلٌ، وَالتَّلَاقِى غَدُ

"Ey yönetiminde zâlim olan adam, seni fânî olan bu saltanat mı aldattı ?"

"Sen bize dilediğin kötülüğü yap, ama şunu bil ki, Allah âdildir ve yarın buluşacağız." ¹⁴⁴

27 Aralık 1882 gecesi Bârûdî ve arkadaşlarını Süveyş'e götürmek için Kaşru'n-nîl kışlasında bir özel tren hazırlandı. Bârûdî ve arkadaşları, beraberlerinde götürmek istedikleri yakınları ve hizmetçileri ile birlikte bu trenle Süveyş'e

¹⁴¹ Bârûdî Dîvânının Takdîmi , Dîvân, I, (ق), dipnot 1 ; Fîl-edebî'l-ḥadîṣ , I, 223; Şâirin bu beyitleri divanında yoktur. Yukarıda verilen yerlerin dışında 1., 3. ve 4. beyitler, Şevkî Dayf'ın eserinde de verilmiştir. Bk. el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîṣ , s. 79

¹⁴¹ eş-Şevretu'l- 'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 421

¹⁴² eş-Şevretu'l- 'Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s. 421-422

¹⁴³ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîṣ , s. 82

¹⁴⁴ Dîvân, I, 216

kadar gelip oradan da Seylan'ın bir liman kenti olan Kolombo'ya hareket ettiler ve 10 Ocak 1883 de karaya çıktılar. ¹⁴⁵

Bârûdî, veda anlarını hayâlinde canlandırıp yolculuk esnasında duyduğu üzüntüyü şöyle dile getiriyor (Tavîl) :

مَحَالِّينُ مَا أَبْقَتْ عِيُونُ الْمَهَامِنِ	فَشَبْتُ وَلَمْ أَقْضِ اللَّبَانَةَ مِنْ سِنِّي
عَنَا، وَيَأْسُ، وَاشْتِيَاقُ وَغُرْبَةُ	أَلَا، شَدَّ مَا أَلْقَاهُ فِي الدَّهْرِ مِنْ غَبْنِ
فَإِنْ أَكْ فَارَقْتُ الدِّيَارَ قَلِي بِهَا	فَوَادُ أَضَلَّتْهُ عِيُونُ الْمَهَامِنِ
وَلَمَّا وَقَفْنَا لِلْوَدَاعِ، وَأَسْبَلْتُ	مَدَامِعَنَا فَوْقَ التَّرَائِبِ كَمَا لَمْزْنِ
أَهَبْتُ بِصَبْرِي أَنْ يَعُودَ، فَعَزَّنِي	وَتَادَيْتُ حَلْمِي أَنْ يَثُوبَ، فَلَمْ يُغْنِ
وَلَمْ تَمْضِ إِلَّا خَطَرَةً، ثُمَّ أَقْلَعْتُ	بِنَا عَنْ شُطُوطِ الْحَيِّ أَجْنَحَةَ السُّفْنِ
فَكَمْ مُهْجَةٍ مِنْ زَفَرَةِ الْوَجْدِ لَطَى	وَكَمْ مُقْلَةٍ مِنْ غَزَرَةِ الدَّمْعِ فِي دَجْنِ
وَمَا كُنْتُ جَرَيْتُ النَّوَى قَبْلَ هَذِهِ	فَلَمَّا دَهْتَنِي كِدْتُ أَقْضِي مِنَ الْحُزْنِ
وَلَوْلَا بُنْيَاتُ وَشَيْبُ عَوَاطِلُ	لَمَا قَرَعَتْ نَفْسِي عَلَى فَائِتِ سِنِّي

"Ayrılık, sevgilinin güzel gözlerinin bende bırakmış olduğu gücü de tüketti, saçlarım ağardı ve artık yaşlılığımdan dolayı kendi kendimi dolandıramayacak hale geldim."

"Bitkinlik, ümitsizlik, özlem ve gurbet ! Bak, dünyada karşılaştığım haksızlık ne kadar büyük !"

"Ben her ne kadar vatandan ayrıldıysam da sevgilinin güzel gözlerinin benden aldığı kalbim yine oradadır."

"Vedalaşmak için ayakta durduğumuz ve göz yaşlarımız yağmur gibi göğsümüze doğru aktığı zaman, "

"Sabrımın bana dönmesini istedim, ama bana karşı koydu. Metin olmak istedim, ama fayda vermedi."

"Kısa bir süre geçmeden geminin yelkenleri bizi mahallenin kıyılarından uzaklaştırdı."

"Nice yürekler aşkın iniltilerinden dolayı bir alev içerisinde yanmakta ve nice gözler akıttıkları göz yaşının çokluğu sebebiyle yağmur içindedir."

"Ben bundan önce böyle bir ayrılığı tecrübe etmemiştim. Bu yüzden bu felâket başıma geldiği zaman neredeyse üzüntüden ölecektim."

"Şayet kımsesiz çocuklar ve ihtiyarlar olmasaydı elbetteki geçmişte olan bir şeyden dolayı pişman olup dişlerimi sıkımadım."¹⁴⁶

Şâirin Kolombo'da sürgünde bulunduğu sırada bazı arkadaşlarının, kendisini Mısır'da yapılan haksızlıklardan ve ecnebi nüfûzunun artmasından dolayı

¹⁴⁵ es-Şevretu'l- °Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s.423; el-Bârûdî râ'idu's-şifri'l-ḥadîs , s.82

¹⁴⁶ Divân, IV, 3-8

değil de idâreyi ele geçirmek için isyâna katıldığı konusundaki suçlamalarının onun üzüntülerini artırdığı ve kendisine bir hayli eziyet verdiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine şâir, bu hususta uzun bir kasîde yazmıştır ¹⁴⁷ (Tavil) :

يَقُولُ أَنَا، إِنِّي ثُرْتُ خَالِعًا وَتِلْكَ هَنَاتٌ لَمْ تَكُنْ مِنْ خَلَاتِقِي
وَلَكِنِّي نَادَيْتُ بِالْعَدْلِ طَالِبًا رِضَا اللَّهِ وَاسْتَنْهَضْتُ أَهْلَ الْحَقَائِقِ
أَمَرْتُ بِمَعْرُوفٍ، وَأَنْكَرْتُ مُنْكَرًا وَذَلِكَ حُكْمٌ فِي رِقَابِ الْخَلَائِقِ
فَإِنْ كَانَ عَصِيَانًا قِيَامِي، فَإِنِّي أَرَدْتُ بِعَصِيَانِي إِطَاعَةً خَالِقِي
وَهَلْ دَعْوَةُ الشُّورَى عَلَى غَضَاظَةٍ وَفِيهَا لِمَنْ يَبْغِي الْهَدْيَ كُلُّ فَارِقٍ؟
بَلَى إِنَّهَا فَرَضٌ مِنَ اللَّهِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ حَيٍّ مِنْ مَسْئُوقٍ وَسَائِقِ
عَلَى أَنِّي لَمْ أَلْ نَصْحًا لِمَعْشَرٍ أَبِي غَدْرُهُمْ أَنْ يَقْبَلُوا قَوْلَ صَادِقِ
رَأَوْا أَنْ يَسْأَلُوا النَّاسَ قَهْرًا فَاسْرِعُوا إِلَى نَقْضِ مَا شَادَتْهُ أَيْدِي الْوَثَائِقِ
فَلَمَّا اسْتَمَرَّ الظُّلْمُ قَامَتِ عَصَابَةٌ مِنَ الْجُنْدِ تَسْعَى تَحْتَ ظِلِّ الْخَوَافِقِ
وَشَايَعَهُمْ أَهْلُ الْبِلَادِ، فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِمْ سِرَاعًا بَيْنَ آتٍ وَلَا حِقِ
يَرُومُونَ مِنْ مَوْلَى الْبِلَادِ نَفَاذَ مَا تَأْلَاهُ مِنْ وَعْدٍ إِلَى النَّاسِ صَادِقِ
فَهَذَا هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ، فَلَا تَسَلْ سِوَايَ، فَإِنِّي عَالِمٌ بِالْحَقَائِقِ

"Bir takım insanlar, benim valiyl azletmek için isyân ettiğimi söylüyorlar. Bunlar, benim karakterime uymayan kötü hasletlerdir."

"Ancak ben Allâh'ın rızasını isteyerek adalete çağrıda bulundum ve ülkenin hukukunu koruyacak kişileri uyandırmak istedim."

"İyilikle emrettim, kötülükten nehyettim. Bu, insanların boynunun borcu olan bir vazifedir."

"Benim yaptığım iş isyân bile sayılsa, şüphesiz ben bu isyânımla beni yaratana itâat etmeyi istedim."

"Şûrâya davet etmek benim için bir kusur mudur ? Halbuki doğruyu eğriden ayırmak yalnızca danışmakla mümkün olur."

"Evet, şüphesiz şûrâ, Allah'ın yönetilen ve yöneten her canlının üzerinde borç olan bir farzıdır."

"Ama ben, hânlıklarından dolayı doğru söyleyenlerin sözlerini kabul etmeyen bir topluluğa nasihatta kusur etmedim."

"Onlar ise, insanları zorbalıkla idâre etmeyi tercih edip çabucak kanunla-

rın yaptığı şeyleri bozmaya koştular."

"Zulüm devam edince, ordudan bir birlik bayrakların altında koşmaya başladı."

"Ülke halkı da onlara tâbî oldu ve yetişebilenler çabucak onlara katıldılar."

"Onlar, ülkenin yöneticisinden insanlara samimi davranacağına dâir ettiği yemini yerine getirmesini istiyorlardı."

"İşte açık seçik gerçek budur, benden başkasına da sormayın, zira ben gerçekten hakikatleri bilen biriyim."¹⁴⁸

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı gibi Bârûdî, vâliyi azledip Mısır idâresini ele geçirme hırsında olduğu düşüncesini reddederek, sadece Mısır'da adaletin hâkim olması gayesinin peşinde koştuğunu, kendisinin bir dinî vecibe olan iyilikle emredip kötülükten nehyetmek ve hak sahiplerine haklarını vermek için gayret ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca kendisinin meşveret için yaptığı çağrıya yöneticilerin kulak asmadığından bahsederek zulüm ve haksızlığın devam etmesi üzerine ordunun ve halkın, verdiği söze sâdık kalması isteği ile Hidiv Tevfik'e karşı ayaklandıklarını ve sadece gerçeği kendisinin söylediğini de vurgulamaktadır.

Bu hususta "Umer ed-Desûkî şöyle diyor:" Her ne kadar Bârûdî, bu suçlamayı reddetmiş ve bu işi yapmadığını söylemiş ise de şiirinde bunu ispat eden ve isyâncılardan kendisini lider yapmalarını isteyip kendi kendini methettiğini gösteren sözleri vardır. Onun başbakanlığı istemediği açıktır. Zira o, zaten başbakandı. Ancak o, bundan daha üstün bir makam istiyordu."¹⁴⁹

Şevkî Dayf ise, Bârûdî'nin bu suçlamayı reddettiği kasîdeden bazı beyitleri naklettikten sonra şöyle devam etmektedir : " Bu demek değildir ki, Mısır'ın başına geçme işi onun hatırına gelmemiştir. Bunu düşünmüş olabilir."¹⁵⁰ Yine Şevkî Dayf, bir başka yerde ise Bârûdî'nin makam ve saltanat hırsında olduğu için, hatta Mısır tahtını ele geçirmek için "Arâbî isyânı boyunca kendi çıkarı doğrultusunda hareket ettiği, bu amaçla "Arâbî taraftarlarını Muhammed Şerif aleyhine kışkırtıp onun yerine başbakan olmak için istifa etmesini sağlamak istediği ve Başbakan olur olmaz Hidiv Tevfik ile "Arâbî taraftarlarının aralarındaki anlaşmazlık mesafesini açıp onu azlettirerek yerine geçmek istediği konusunda söylenen sözlerin Bârûdî'ye yapılan bir haksızlık olduğunu söylemektedir.¹⁵¹ Şevkî Dayf, sözlerinin devamında Bârûdî'nin özellikle ayaklanan "Arâbî taraftarları arasında en önemli bir siyâsî şahsiyet olması bakımından onu bu hırstan aklamadığını söylemiştir. Ona göre bu hırs Bârûdî'nin rûhunda zamanla ve olaylar esnasında gelişmiştir. Yani, onun Mısır'ın boynuna geçmiş olan ecnebi nüfuzunu kırma, Mısır'ı zulüm, zorbalık ve istibdâdın pençesinden kurtarıp Mısırlıların yönetime ortak olmasını sağlayarak ülkede demokratik bir yönetim kurma ülküsünün bu şahsî hırstan daha ağır bastığı kanâatindedir.¹⁵²

Muhammed Kürd "Alî ise Bârûdî'nin "Arâbî taraftarlarına karşı kendisine yararlı olacaklarını ümit edip kötülüklerinden korktuğu için görünüşte hoş gö-

¹⁴⁸ Dîvân, II, 318-320

¹⁴⁹ Fi'l-edebî'l-ḥadîṡ, I, 269

¹⁵⁰ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṡ, s.84

¹⁵¹ Şevkî Dayf'ın kaydettiği bu sözler "Abdurrahmân er-Râfi'î'ye aittir.Bk. eş-Şevretu'l-"Arâbiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzî, s.453 vd. Ayrıca bk. 192-193

¹⁵² el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṡ, s. 80

rülü davranma siyâsetini uyguladığını, çoğunluğun kanaati olarak vermektedir.¹⁵³

Muhammed Huseyn Heykel'e göre Bârûdî başbakan olduğu zaman Mısır'da çerkezleri de diğer ecnebler gibi yabancı addeden subayların nüfuzu artmıştı. Bârûdî ordudaki bu hareketin yönünü değiştirip Mısır'da adaleti ve barışı sağlamak istemişse de olaylar onun arzusunun hilâfına cereyân etmiş ve bu subaylar Hıdiv Tevfik'in azledilmesini düşünmeye başlamışlardır. İşte bu sırada Bârûdî eskiden Mısır'ı yönetmiş olan Memlûk atalarının yerine geçmek câzibesine kapılmıştır. Heykel, bu görüşünü desteklemek için divânda Hıdiv İsmâil devrinde nazmedildiği kaydedilen (Lâam) kâfiyeli kasîdenin¹⁵⁴ İsmâil devrinde değil, °Arâbî isyânından kısa bir süre önce nazmedildiğini söylemiştir. Ancak Bârûdî İngiltere ve Fransa'nın müdâhalelerini ve Mısır hükûmetine ortak bir nota gönderdiklerini görünce tehlikeyi hissedip bu durum karşısında Mısır'ın çaresizliğini anlamış, °Arâbî taraftarlarına nasihat edip onlara kendi görüşünü açıkladıktan sonra bir süre çiftliğinde yalnız kalarak bu durumdan sıyrılmak istemiştir. Bârûdî'nin başlangıçtan itibaren °Arâbî taraftarı olan bu subaylarla birlikte hareket etmesi, onlardan ayrılamamasına ve çaresiz onlarla birlikte hareket edip şansını onların şansına bağlamasına sebep olmuştur.

Heykel'e göre Bârûdî'nin °Arâbî isyânında ikinci plânda kalıp bu isyânın lideri olmaması onun yukarıda anlatılan durumudur. Şayet o da °Arâbî ve arkadaşları gibi bu isyânın doğruluğuna inansaydı, elbetteki onların başına geçip liderleri olması tabii bir şey olurdu. Çünkü o, Girit ve Türk-Rus savaşlarında göstermiş olduğu yararlılıklarla bu isyânı yapan subayların hepsinden daha çok liderlik gücüne sahip olduğunu ispatlamıştı. Ancak o, şartların gereğine boyun eğerek onlarla birlikte hareket edip isyânda ikinci plânda kalmıştır. İsyân bastırılıp da isyâncıların liderleri mahkûm edildiği zaman Bârûdî de onları başlangıçta desteklediği ve isyân esnasına onlardan kopmadığı için kendileriyle birlikte mahkûm edilmiştir.¹⁵⁵

Bu görüşlerin hepsi Bârûdî'nin isyânın lideri olmasa bile °Arâbî isyânını desteklediğinde birleşmektedir. Onun Hıdiv'i azledip onun yerine geçme düşüncesinde olduğu konusunda söylenen sözler ise bize göre ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu konuda en sağlam kaynak şâirin yukarıda sunulan kasidesidir.¹⁵⁶ Ayrıca Bârûdî'nin isyâncıları desteklemesi ise kanaatimize göre her bakımdan bindiği dalı kesmesi demettir. Çünkü °Arâbî isyânının temelde hedefi Mısır ordusundaki yüksek rütbeleri ve ordunun komuta merkezlerini ellerinde bulunduran Türk ve Çerkez subayları tasfiye etmektir. Bârûdî her ne kadar ölünceye kadar Mısır sevgisiyle yaşamış, şîirlerinde Mısır sevgisini terennüm etmiş, Mısırlılar da kendisini sevmişler ; edebî kişiliğini, ahlâkını, kahramanlığını ve cesaretini beğenip samimiyetini ve milliyetçi hareketlere bağlılığını takdir etmişlerse de kendisi de çerkez soyundan gelmekteydi ve bu isyânın başarıyla sonuçlanması halinde Bârûdî de Çerkez ve Türk subayları beklemekte olan kötü âkibetten kendisini kurtaramayacaktı.

Bârûdî, sürgün hayatının ilk yedi yılını geçirdiği Kolombo'da bir kaç yıl

¹⁵³ el-Mu°âşırın, s. 392

¹⁵⁴ Divân, III, 6-35; bu kasîdenin bazı beyitleri için bk. Siyâsî şiirleri, s. 160-162

¹⁵⁵ Bârûdî Divânı'nın Takdimi, (ر - ص)

¹⁵⁶ Bk. s. 69

kaldıktan sonra dostlarının ve âile fertlerinin ölüm haberlerini almaya başlar. Bu durum onu hayli üzer ve bu üzüntüsünü samimi duyguları ile kendini gösteren mersiyelerinde dile getirmeye başlar. Şâirin sürgünde iken ölüm haberini aldığı ilk şahıs, âlim, dilci ve edip Aḥmed Fâris eş-Şıdyâk idi. Bârûdî, 1877 yılında ölen Aḥmed Fâris eş-Şıdyâk'a bir mersiye nazmetti ve bu kasîdesinde eş-Şıdyâk'ın oğluna¹⁵⁷ taziyetde bulundu. Şâir, bu kasîdenin bir beytinde şöyle diyor (Tavîl):

فَقَدَّانَاهُ فَقَدَّانَ الشَّرَابِ عَلَى الظَّمَى فَنَى كُلَّ قَلْبٍ غُلَّةٌ لَيْسَ تُنْقَعُ

"Biz onu şiddetli bir şekilde susamış bir kişinin içeceğini kaybetmesi gibi kaybettik. Artık her kalpte serinlemeyecek aşırı bir susuzluk var."¹⁵⁸

Bârûdî, bu beytinde Aḥmed Fâris'in ölümüyle insanlığın çok büyük bir kayıp verdiğini şâhâne bir şekilde ifade etmiştir.

1889 yılında, gençliğinden beri dostu olan ve her ne kadar eski üsluptaki sec'e bağlı kalmış ise de usta bir edip olan 'Abdullâh Fıkrî'nin vefat haberini alan Bârûdî, çok üzülür¹⁵⁹ ve ona aşağıda bir beytini vereceğimiz zarif bir mersiye nazmeder (Tavîl) :

فَإِنْ يَكُ وَلَى فَهُوَ بَاقٍ بِأَفْقِهِ كَنَجْمٍ يَشُوقُ النَّاطِرِينَ بِهَاوُهُ

"O, her ne kadar bizden yüz çevirmiş olsa da, güzelliği seyredenleri mest eden bir yıldız gibi ufukunda durmaktadır."¹⁶⁰

Daha sonra kendisini¹⁶¹ *el-Vesîletu'l-edebîyye* adlı eserinde övmüş olan eş-Şeyḥ Ḥuseyn el-Marşûfî'nin ölüm haberini aldığı zaman kedere gömülmüş ve bu zatla birlikte 'Abdullâh Fıkrî'ye bir mersiye yazmıştır. Şâir, bu mersiyesine Mısır'a olan özlemini dile getirmekle başlamış, daha sonra bu iki zat ile birlikte vatanına ve belki de onların şahsında, artık bir daha eline geçmeyecek olan kendi gençliğine ağlamıştır (Hafîf) :

لَمْ تَدَعْ صَوْلَةَ الْحَوَادِثِ مِنِّي غَيْرَ أَشْلَاءٍ هَمَّةٍ فِي ثِيَابِ
فَجَعَلْتَنِي بِوَالِدَيَّ وَأَهْلِي ثُمَّ أَنْحَتَ تَكْرُّ فِي أَتْرَابِي
كُلَّ يَوْمٍ يَزُولُ عَنِّي حَبِيبُ يَا لِقَلْبِي مِنْ فُرْقَةِ الْأَحْبَابِ
أَيْنَ مِنِّي حُسَيْنٌ بَلْ أَيْنَ عَبْدُكَ هَهُنَا رَبُّ الْكَمَالِ وَالْآدَابِ

"Olayların acımasızlığı, bende eriyip tükenen benden elbisemin içinde çok az şey bıraktı."

"Önce ebeveynimi ve âilemi alarak felaketime sebep oldu sonra da

¹⁵⁷ Aḥmed Fâris'in oğlunun adı Selîm'dir. Bk. Dîvân, II, dipnot 4

¹⁵⁸ Dîvân, II, 207

¹⁵⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s.90

¹⁶⁰ Dîvân, I, 24

yaşıtlarımın başında dönmeye başladı."

"Her gün bir dostumu kaybediyorum, dostlarımın ayrılığından vay kalmemel!"

"Nerede Hüseyin ? Hatta nerede olgunluk ve edebiyat erbabı Abdullâh? " 161

Bârûdî'nin çilesi sadece vatanından uzak bir gurbet hayatından ibaret değildir. Birbirinin ardından vefat haberlerini aldığı dostlarından sonra, çocuklarına kol kanat olmasını düşlediği karısının 162 ölüm haberini alır. Bunun üzerine üzüntülerine bir yenisi eklenmiş olan şâir, karısına yazdığı mersiyede duygularını şöyle dile getiriyor (Kâmil) :

أَيْدِ الْمُنُونِ قَدَحْتُ أَيْ زِنَادٍ وَأُطْرْتُ أَيْ شُعْلَةً بِفُؤَادِي
أَوْهَنْتُ عَزْمِي وَهُوَ حَمْلَةٌ فَيَلْقَى وَحَطَّمْتُ عُودِي وَهُوَ رُمَحُ طِرَادٍ
لَا لَوْعَتِي تَدْعُ الْفُؤَادَ، وَلَا يَدِي تَقْوَى عَلَى رَدِّ الْحَبِيبِ الْغَادِي
يَا دَهْرُ فِيمَ فَجَعْتَنِي بِحَلِيلَةٍ ؟ كَانَتْ خُلَاصَةً عُذَّتِي وَعَتَادِي
إِنْ كُنْتُ لَمْ تَرْحَمْ ضَنَائِي لِبَعْدِهَا أَفْلا رَحِمْتَ مِنَ الْأَسَى أَوْلَادِي

"Ey ölümün eli, öylesine bir kıvılcım çaktın ve gönlüme öyle bir ateş doldurdunki,"

"Bir ordu birliğinin hücum gücüne sahip olan kuvvetli irâdemi zayıflattın ve bir savaş mızrağı kadar sağlam olan vücudumu parçaladın."

"Ne üzüntüm kalbimi terk ediyor ve ne de giden sevgiliyi geri getirmeye gücüm yetiyor."

"Ey felek, neden karımı almakla başıma felaket getirdin ? O, benim dünyadaki yegane dayanağımdı."

"Eğer o, benden uzakta olduğu için benim iyileşmeyen hastalığıma acımadıysan, çocuklarımın üzüntüsüne de mi acımadın ? " 163

Bârûdî, elem, üzüntü, sefalet ve mutsuzlukla dolu sürgün hayatının ilk yedi yılını yaşadıktan sonra, arkadaşlarının arasında meydana gelen bir çekişmeye şahit oldu. Herkes sürgüne sebep olan ayaklanmadan dolayı birbirini suçluyordu. 164 Bu suçlamaların bir bölümü de kendisini hedef alınca, bu olay karşısında üzüntüsünü şöyle dile getirdi (Kâmil) :

سِرٌّ يَا نَسِيمُ قَبْلَ الْقَبْرِ الَّذِي بِحِمَى الْإِمَامِ تَحِيَّتِي وَوِدَادِي
أَخْبَرَهُ أَنِّي بَعْدَهُ فِي مَعْشَرٍ يَسْتَجْلِبُونَ صِلَاهُمْ بِفَسَادِي

161 Divân, I, 42

162 Bu, şâirin ilk karısı 'Adile Yekun'dur.

163 Divân, I, 156-158

164 Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (ك)

"Gît ey rûzgar, İmâm Şâfi'î'nin himâyesindeki kabre selâmımı ve sevgimi ilet !"

"Ona haber ver ki, ben ondan sonra kendi menfaatleri için benim mahvol-mama çalışan bir toplum içinde yaşıyorum." ¹⁶⁵

Bârûdî'nin aşırı üzüntüsü, kendisinin şiddetli bir hastalığa yakalanmasına sebep olur. Doktorlar, kendisine Kolombo'yu terkedip Seylan'ın iç kısımlarındaki dağlık bölgeye gitmesini tavsiye ederler. Bu arada şâirin arkadaşı Yâ'kûb Sâmi, ¹⁶⁶ onun yarasını sarmak için kendi kızı ¹⁶⁷ ile evlendirir. ¹⁶⁸ Bârûdî, 1890 yılında yaklaşık elli yaşında bulunduğu bir sırada Yâ'kûb Sâmi Paşa'nın kızı ile evlendikten sonra âilesi ile birlikte Kolombo'ya 74 mil mesafede bulunan Kindî şehrine gidince ¹⁶⁹ kayınpederi ve diğer bazı arkadaşları da onunla birlikte giderler. ¹⁷⁰

Şâirin Kindî'de ikâmet etmeye başlamasından itibaren rûhunda bir değişiklik meydana geldiği dikkat çekmektedir. Bu değişiklik, onda Allâh'a yönelip onun himâyesine sığınmak şeklinde tezâhur etmiştir. Başından geçen sıkıntılar ve tehlikelerle ardarda gelen darbelere maruz kalması , onun dünyadan el çekip zühde yönelmesine sebep olmuştur. ¹⁷¹ Bu durumu şiirlerinde de müşâhade etmek mümkündür (Münserih) :

إِلَامَ يَهْفُو بِحِلْمِكَ الطَّرَبُ ؟ أْبَعَدَ خَمْسِينَ فِي الصَّبَا أَرْبُ ؟
هِنَهَاتَ وَلَّى الشَّبَابُ، وَاقْتَرَبَتْ سَاعَةُ وَرْدٍ ، دَنَابَهَا الْقَرَبُ

"Ne zamana kadar eğlence senin aklını alıp götürcek ? Elli yaşından sonra delikanlılık tutkusu olur mu ? "

"Ne yazık ki, gençlik gitti, ölüm saati yaklaştı, zamanın akışı onu yaklaştırdı." ¹⁷²

Bârûdî, ölüm konusunda derin düşüncelere dalıp herkesin ölüm şarabını içeceğini, akıllı kişinin oyun ve eğlenceden kaçınıp daha önce işlediği günahlardan dolayı Allâh'a samimi bir şekilde tevbe etmesi gerektiğini söyler. Bu tarihten itibaren şâirin zühht konusundaki şiirleri artar, duâ ve yakarıшта bulunarak Allâh'a yönelir ve Peygamber (As.) hakkında çeşitli kasideler nazmeder. Belki de onun Peygamber (As.) hakkında nazmettiği en şâhâne şiir *Keşfu'l-gummeh fi medhi seyyidi'l-ummeh* adını verdiği destansı medhiyesidir. Şâir, bu kasidesinde Peygamberin hayatını şâhâne bir şekilde tasvir etmiştir. ¹⁷³

Bârûdî'nin Kindî'de kaldığı süre içerisinde İngilizce'yi öğrendiği ve bazı ko-

¹⁶⁵ Divân, I, 163

¹⁶⁶ 1900 yılında Kindî'de ölen ve orada gömülen Yâ'kûb Sâmi Paşa için bk. e.ş-Şevretü'l-°Arâbiyye ve'l-ihtilâlul-İncilîzî, s. 474

¹⁶⁷ Şâirin bu ikinci karısının adı Emîne'dir. Bk. " Şâfiriyyetu'l-Bârûdî" , Mecelletu Külliyyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 185

¹⁶⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 92

¹⁶⁹ e.ş-Şevretü'l-°Arâbiyye ve'l-ihtilâlul-İncilîzî, s. 444

¹⁷⁰ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 92

¹⁷¹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 93

¹⁷² Divân, I, 68

¹⁷³ Bk. Keşfu'l-gummeh Fî medhi seyyidi'l-ummeh adlı eserinin muhtevâsına . Ayrıca bk. el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs, s. 93

nularda İngilizce'den Arapça'ya tercümeler yaptığı söylenir. Hayreddin Zirikli, onun İngilizce'den Arapça'ya bazı kitaplar tercüme ettiğini söyler ; ancak bu kitapların hangi konularda olduğuna ve adlarına dâir hiçbir bilgi vermez.¹⁷⁴

Şâirin, ayrıca Kindili bazı müslümanlara İslâm dinini ve okuma yazmayı öğrettiği,¹⁷⁵ bazı toplantılarda Müslümanlara önderlik yaptığı,¹⁷⁶ çoğu kere câmillerde cuma günleri hutbe okuyup namaz kıldırıldığı¹⁷⁷ da söylenir.

Bârûdî, sürgünde bulunduğu sırada bazı şâirlerle mektuplaşmıştır. Bunlardan birisi de Şekîb Arslan'dır.¹⁷⁸ Dîvânında Şekîb Arslan'a cevap olmak üzere nazmettiği bir kasidesi bulunduğu gibi¹⁷⁹ Şekîb Arslan da kendisine cevaben şîrler yazmıştır.¹⁸⁰ Bunlardan başka şâirin dîvânında Şekîb Arslan'a gönderdiği bir takım beyitler ve kısa bir nesir de vardır.¹⁸¹ Yine bazı Hindistanlı edipler de kendistyle yazışmışlardır.¹⁸²

Şâir, 1896 yılında hürriyetine kavuşabilme ümidi ile II. Abbâs'a Ramazan bayramı münâsebetiyle kısa bir tebrik göndermiş, ancak Abbâs'ın buna kulak asmadığını görünce¹⁸³ şöyle haykırıştır (Basî):

يَسْتَعْظِمُونَ مِنَ الْحَجَّاجِ صَوْتَهُ وَكُلُّ قَوْمٍ بِهِمْ لِلظُّلَمِ حَجَّاجٌ

"Haccâc'ın zulmünü büyük gösteriyorlar. Her toplumun kendisine zulmetmek için bir Haccâc'ı vardır."¹⁸⁴

Bârûdî, sürgünde 17 kûsur yıl geçirdikten sonra gözlerinin saydam tabakasında bir iltihaplanma olmuş ve görme hassasını kaybetmişti. Bunun üzerine tabipler kurulu, onun tedavi olmak için, doğup büyüdüğü ortama dönmesine karar verdi. Adanın yöneticisi de bu kararı onayladı. Bunun üzerine II. Abbâs (Hilmi), şâirin Mısır'a dönmesi için bir emir çıkardı.¹⁸⁵ Emrin çıkarıldığı tarih 18 Muharrem 1318/17 Mayıs 1900 idi.¹⁸⁶

Bârûdî, Eylül 1900 de Mısır'a döndü. Hıdiv II. Abbâs, onun medenî haklarını iade etti ve vakfedilen emlakını geri verdi. Ayrıca şâir, Evkâf Dîvânından emlakının biriken gelirini de aldı.¹⁸⁷ Ancak gözleri bir daha görmedi.¹⁸⁸

174 el-A'âm, VIII, 47

175 Bârûdî Dîvânının Takdimi, Dîvân, I, (,) ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 94

176 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 94

177 İslâmiyyâtü Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, ed-Dâre, yıl 15, sayı 2 , s. 68

178 Lübnanlı siyâset adamı, edebiyatçı, şâir ve tarihçi Şekîb b. Maḥmûd b. Ḥasan b. Yûnus Arslân (ö. 1366/1946) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 394-399 ; el-Mu'âsirûn, s. 248. ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 96- 101 ; el-Câmi' fi târiḥi'l-edebî'l-ʿarabî el-Edebul-ḥadîs, s. 308-309 ; el-Funûnu'l-edebîyye ve a'âmuhâ fi'n-nahḍati'l-ʿarabiyyeti'l-ḥadîse, s. 258-272 ; el-A'âm, III, 251 ; Mu'cemu'l-muelîfîn, IV, 305

179 Dîvân, II, 210

180 Ruvvâdu'n-nahḍati'l-ḥadîse, s. 144

181 Dîvân, III, 390-393

182 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 94

183 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 94

184 Dîvân, I, 88

185 Bu emrin metni için bk. "Şâ'irîyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kullîyyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s.183-184

186 Bârûdî dîvânının takdimi, (i) ; "Şâ'irîyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kullîyyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s.184

187 eş-Şevretu'l-ʿArâbiyye ve'l-iḥtilâlû'l-İncilîzî, s. 445

188 eş-Şevretu'l-ʿArâbiyye ve'l-iḥtilâlû'l-İncilîzî, s.445 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 94

Bârûdî'nin Mısır'a dönüşünün hemen ardından söylediği ilk kasidesi, onun Mısır'ı ne kadar özlemiş olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.¹⁸⁹ Bu kasidenin matla^c beyti şudur (Tavîl) :

أَبَابِلُ رَأَى الْعَيْنِ أَمْ هَذِهِ مِصْرُ فَإِنِّي أَرَى فِيهَا عُيُونًا هِيَ السَّحْرُ

"Benim bu apacık gördüğüm Babil mi yoksa Mısır mı bu ? Çünkü ben orada bir takım gözler görüyorum ki, onlar sihrin tâ kendisidir."¹⁹⁰

Şâirin Mısır'a gelişi bütün edebiyât âleminde neşe saçan bir bayram havası estirmiştir. Şâirin, edebiyâtçıların, şâirlerin ve mevki sahibi kişilerin toplandığı bir kulüp hâline gelen evinde karşılıklı sohbetler yapılıyor ve bu sohbetlere katılanlar, onun sözlerinden faydalanıyorlardı.¹⁹¹ Bu yıllar Bârûdî'nin büyük edebî faaliyetlerine sahne oldu.¹⁹² Bu arada şâir, 1901 yılında Hidiv II. Abbâs'ın oğlu Muhammed 'Abdulkâdir'in doğumu münâsebetiyle kendisine bir kutlama şiiri yazmıştır. Şevkî Dayf 'ın dediğine göre, belki de Bârûdî'nin Abbâs'a bir kutlama şiiri yazmasının sebebi, onun İngilizlere karşı olan Mustafâ Kâmil ile anlaşmasıdır. Ancak Bârûdî, bu kasidesinde II. Abbâs'ı uzun uzadıya methetmemiştir.¹⁹³ Ayrıca Bârûdî, sürgünden döndükten sonra II. Abbâs'a 39 beyitlik bir övgü ve teşekkür kasidesi de yazmıştır.¹⁹⁴

Bârûdî, sürgünden döndükten sonraki hayatında evine kapanmış, sadece ailesi, samimi dostları, tanıdığı yazarlar ve şairlerden başka kimse ile görüşmemiştir.¹⁹⁵ Onun bu durumu meşhur el-Ma'arrî 'nin¹⁹⁶ Bağdat 'tan döndükten sonraki tutumuna çok benzemektedir.¹⁹⁷ Devrin gazeteleri, dergileri, edebiyatçılar ve yazarlar kendisinden bahsederken "Sâbık Başvezir" ifâdesini kullanıyorlardı. Şâir , bu nedenle rütbe ve mevkileri hafife alarak hikmetli sözler, züht, ögüt ve dünyayı terketmeye teşvik eden şu kasidesini nazmetmiştir¹⁹⁸ (Tavîl) :

مَنْحَتَكَ الْقَابَ الْعُلَا فَادْعِنِي بِاسْمِي فَمَا تُخْفِضُ الْأَلْقَابُ حُرًا وَلَا تُسْمِي

"Ben yükseklik ünvanlarını sana hediye ettim, beni kendi adımla çağır. Zira ünvanlar, hür bir kıştıyı ne alçaltabilir ne de yükseltebilir."¹⁹⁹

Şâirin, 1902 yılında Muştafâ Şâdık er-Râfî'î²⁰⁰ ve Hâfız İbrâhîm 201

189 Bârûdî Dîvânının Takdîmi, Dîvân, I, (i)

190 Dîvân, II, 112

191 Bârûdî Dîvânının Takdîmi, Dîvân, I, (i)

192 "Şâ'iriyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 184

193 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 95

194 Dîvân, III, 118

195 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 95

196 Meşhur şâir Ma'arrî (ö. 449/1057) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 295-297 ; Mu'cemu'l-müellifin, I, 290 ; XIII, 363 ; Ebu'l-°Alâ el-Ma'arrî, Muhteviyatna.

197 Ebu'l-°Alâ el-Ma'arrî, s. 26 vd.

198 Dîvân, III, 449 (dipnot)

199 Dîvân, III, 449

200 Aslen Trabluşşamlı olup Mısır'da Tança'da doğmuş ve orada ölmüş olan edebiyatçı, şâir ve büyük yazarlardan biri olan Muştafâ Şâdık b. °Abdirrezzâk b. Sa'îd er-râfî'î (ö. 1356/1937) hk. geniş bilgi ve bibl.

divânlarının birinci cüzlerini neşrettikleri zaman, bunlara birer takrîz yazdığı söylenmektedir.²⁰² Onun Hâfız İbrâhîm'in divânı için nazmettiği takrîzin matla'ı şöyledir (Kâmil) :

هَيْهَاتَ، لَيْسَ لِحَافِظٍ مِنْ مُشَبِّهِ فِي الْقَوْلِ غَيْرُ سَمِيهِ الشِّيرَازِي
جَارَاهُ فِي حُسْنِ الْبَيَانِ، وَقَاتَهُ فِي الْمَنْطِقِ الْعَرَبِيِّ بِالْإِعْجَازِ

"Ne yazık ki, söz söylemede Hâfız'ın, adası (Hâfız-ı) Şîrâzî'den²⁰³ başka bir benzeri yoktur."

"Beyan güzelliğinde onunla atbaşı gtmış ve Arap dilindeki icâzı ile onu geçmiştir."²⁰⁴

Bârûdî'nin iki oğlu ve dört kızı vardı.²⁰⁵ Kızlarından biri, kız kardeşinin gerdek gecesinde öldü. Bunun üzerine hayli üzülen şâire Hâfız İbrâhîm ve Ahmed Şevkî, taziye şîirleri nazmettiler.²⁰⁶ Hâfız İbrâhîm, ayrıca Bârûdî'nin kızı için bir de merstiye nazmetti.²⁰⁷

Bârûdî, sürgünden döndükten sonra Mısır'da geçirdiği son dört yılında baskıya hazırlamak istediği *Muhtârâtı*'nı tertip etmek ve divânını tekrar gözden geçirip düzeltmeler yapmakla meşgul olduğu söylenir.²⁰⁸ Şâir, divânında düzeltmeler yapmak için oldukça gayret göstermiştir. Bu durum, onun şîirlerine ne kadar önem verdiğini ve şîire olan bağlılığını göstermektedir. Bu konuyu ileride arzetmeye çalışacağız.²⁰⁹

Ölümü

Muhammed Huseyn Heykel'in tesbitine göre Bârûdî, 6 Şevval 1322/1904 yılı Aralık ayının son günlerinde vefat etmiştir.²¹⁰ Ancak Mahmûd Ebû Reyze, şâirin vefat tarihinin Muhammed Huseyn Heykel'in dediği gibi 1904 yılının Aralık ayının son günlerinde değil, 12 Aralık 1904 de olduğunu söylemektedir.²¹¹

için bk. Suppl., III, 71-76 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebyiye, II, 375-381 ; el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-^carabî el-Edebu'l-^chadîs , s. 315 ; el-Funûnu'l-edebyiye ve a'lâmuhâ fi'n-naḥḍati'l-^carabiyyeti'l-^chadîse, s. 303-323 ; el-A^clâm, VIII, 137 ; Mu^ccemu'l-muellifin, XII, 256

²⁰¹ Bârûdî'den en çok etkilenmiş olan ve "Şâ'iru'n-Nîl" lakabını da almış olan Mısırlı şâirlerden Muhammed Hâfız b. İbrâhîm Fehmî (ö.1932) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 57-71 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebyiye, 285 ; Şu^cra'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cilâl-mâdî, s. 7-20 ; el-A^clâm, VI, 304 ; Mu^ccemu'l-muellifin, IX, 168 ; Fi'l-edebi'l-^chadîs , II, 190 vd.

²⁰² el-Bârûdî râ'idu's-^cî'ri'l-^chadîs , s. 95

²⁰³ Dünyanın en büyük lirik şâirlerinden biri olduğu söylenen Şemsüddîn Muhammed Hâfız (1313-1359) için bk. İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, s. 288 vd.

²⁰⁴ Divân, II, 127

²⁰⁵ Şâirin divânını tahkik eden Muhammed Şefik Ma'rûf, onun ilk karısı 'Adîle Yekun'den bir oğlu ve dört kızı olduğunu kaydetmektedir. Buna göre şâirin iki oğlundan biri ikinci evliliğinden dünyaya gelmiş olmalıdır.

²⁰⁶ el-Bârûdî râ'idu's-^cî'ri'l-^chadîs , s. 95

²⁰⁷ Bu mersiye için bk. Divânü Hâfız, II, 246-247

²⁰⁸ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (حز) ; el-Bârûdî râ'idu's-^cî'ri'l-^chadîs , s. 95

²⁰⁹ Bk.s. 143-145

²¹⁰ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (حز)

²¹¹ "Mahmûd Sâmî el-Bârûdî", er-Risâle, sayı 1021, s. 134

Şâirin vefâtı Mısır'da ve Arap âleminde büyük bir üzüntüye sebep olmuş. şairler, onun ölümü sebebiyle ağlayıp hararetlı mersiyeler yazmışlardır. Corci Zeydân'ın ifâdesine göre Bârûdî, şairlerin gönlünde yüce bir yer işgal ettiğİ için bu şairler, onun ölümünün 40. gününde İmâm Şâfi'î türbesindeki mezarının başında toplanıp mersiyeler söylemişlerdir ki, daha önce şairlerin topluca Ma'arri'nin mezarının başında toplanıp mersiyelerini söylemeleri hususunda söylenenlerin dışında bunun hiçbir benzeri görülmemiştir.²¹² Bu mersiyeleri Halil Muṭṭar²¹³, *Merâsî's-suf'arâ fi rğâ'i Maḥmûd Bâşâ el-Bârûdî* adını verdiğİ bir kitapta toplamıştır.²¹⁴ Hâfız İbrâhîm'in divânında Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî için nazmedilmiş ve 15 Ekim 1900 tarihinde neşredilmiş 37 beyitlik medhiyesi ile²¹⁵ yine Bârûdî için nazmettiğİ 43 beyitlik bir mersiyesi vardır.²¹⁶ Bu mersiyenin matla'ı şöyledir (Basî):

رَدُّوا عَلَيَّ بَيَانِي بَعْدَ (مَحْمُودِ) إِنِّي عَيْبَتْ وَأَعْيَا الشَّعْرَ مَجْهُودِي

"Maḥmûd'dan sonra beyan gücümü bana geri verin. Şüphesiz ben tükendim, benim takatımı şiir tüketti."²¹⁷

Siyâsî Şahsiyeti

Edebiyatçıların kılıç ve kalem erbabından olarak nitelendirdikleri Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, biri edebî, diğeri siyâsî olmak üzere çifte kişiliğİ sahip olan bir şairdir. Bu bakımdan onun, çalışmamızın esas konusunu teşkil eden edebî şahsiyetinin yanında siyâsî şahsiyeti hakkında yapılan değerlendirmeleri sunmanın da gerekli olduğı kanâatindeyiz. Şâirin edebî kişiliğİ hakkında edebiyatçıların görüşleri hemen hemen birbiriyle aynıdır. Bu da onun yeni Arap şiirinin bir öncüsü ve kurup geliştirdiğİ ekolün lideri olduğudur. Ancak, Bârûdî'nin siyâsî kişiliğİ hakkında söylenenleri incelediğimiz zaman bu husustaki fikirlerin siyâsî kişiliğİ konusunda olduğu kadar birbiriyle aynı paralelde olmadığını görüyoruz.

Muḥammed Kürd 'Alî, şâirin Mısır tarihinde hatıraları muhâfaza edilen siyâsî şahsiyeti ve Arap edebiyatına katkıda bulunan herkes tarafından hayranlıkla karşılanan edebî şahsiyeti olmak üzere çifte kişiliğİ sahip olduğunu söyledikten sonra, onun bu çifte kişiliğinden birinin diğetine üstün gelmediğini ve aralarında etkileşme ve yardımlaşma görüldüğünü kaydetmektedir.²¹⁸ Yusuf Es'ad Dağır, Bârûdî'nin edebî şahsiyetinin yanında devrin ileri gelen devlet adamlarından biri olarak kabul edilmesini sağlayan bir siyâsî kişiliğİ de sahip olduğunu, ancak onun, siyâsî bakımdan yetersiz olmak, uluslararası siyâset

²¹² Meşâhîru's-şark, II, 401

²¹³ Suriye'de doğup Mısır'a yerleşmiş olan şâir, edebiyatçı, büyük yazar, tarihçi ve çevirmen Halil b. 'Abduh b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Miḥâil el-Muṭṭar (ö. 1368/1949) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîhu'l-âdâbi'l-^c arabiyye, II, 415-416; Suppl., III, 86-96 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 703 ; el-A'clâm, III, 368 ; Mu'cemu'l-müellifin, IV, 122 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 187-190

²¹⁴ Bu eser, 1905 yılında Mısır'da yayımlanmıştır. Bk. Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 160

²¹⁵ Divânü Hâfız, I, 7-11

²¹⁶ Divânü Hâfız, II, 139-143

²¹⁷ Divânü Hâfız, II, 139

²¹⁸ el-Mu'asır, s. 389

sırlarını ve Mısır meselesinin inceliklerini bilmemekle itham edildiğini söyler.²¹⁹

Bârûdî'nin siyâsî kişiliğinin yeterli olmadığını söyleyenlerden biri 'Abdurrahmân er-Râfî'î'dir. er-Râfî'î, şâirin askerlik yıllarında katıldığı savaşlarda gösterdiği yararlılıklardan söz ettikten sonra, onun 'Arâbî isyânına katılanlar arasında bir devlet adamı (L ' homme d'Etat) olarak kabul edildiğini; onun dil ilmlerinde büyük bir payı, şiir ve edebiyatta üstünlüğü olmasına rağmen siyâsî yönünün yetersiz ve eksik olduğunu söylemektedir. Ona göre, Bârûdî'nin siyâsî yönünün eksik olmasının sebebi, kendisi için çok lüzumlu olan devlet siyâsetinin sırlarını ve Mısır meselesinin hakikatını öğrenmek için kendisini zorlamamasıdır. Hattâ o, araştırma ve incelemede kendisine yardımcı olacak hiçbir Avrupa dilini öğrenmemişti.²²⁰ Bu ise bir devlet adamında büyük bir eksiklikti. Yine 'Abdurrahmân er-Râfî 'î'ye göre, Bârûdî'nin diğer bir zaaf yönü de vardı. O da kendisinin makam ve mevkiye düşkünlüğü idi. Onun bu yönü, millî bir liderde bulunması gereken samimiyet ve millî çıkarların şahsî çıkarlardan üstün tutulması gibi özelliklere ağır basıyordu. Çünkü o, Şerif Paşa kabinesinde Savaş Bakanı olduğu sırada Başbakan olmak için aşırı bir isteğekapılıp Şubat 1882 siyâsî krizini fırsat bilerek 'Arâbî taraftarlarını Şerif Paşa aleyhine kışkırtmış ve Şerif Paşa'yı, ülkenin haklarını koruma hususunda acze düşmekle itham etmiş, onun istifasından sonra da Başbakan olmuştu. er-Râfî'î, 'Arâbî 'nin de hâtıratında anlattığı gibi Bârûdî'nin Mısır valisi olma arzusunda olduğu görüşünü ileri sürerek, şâirin başbakanlığı sırasında bu isteğin onun Hıdiv Tevfik'le ters düşmesine tesir eden faktörlerden biri olduğunu ve Bârûdî'nin, Hıdiv Tevfik ile 'Arâbî taraftarları arasındaki anlaşmazlığı asgariye indirebilecek güce sahip iken bunu yapmadığını söylemektedir. Bunun ilk örneği Çerkez subayların hazırladığı sülkast karşısında Hıdiv'in tutumu idi. Bu durum, Bârûdî'nin Hıdiv'i anlaşmazlığa sevkedip zor duruma düşürmek ve nüfûzunu azaltmak için beslediği niyetten kaynaklanıyordu. Aralarındaki anlaşmazlığın giderek büyümesi sonucu Hıdiv'in azledilmesi konusu gündeme gelmişti.²²¹

Şâirin hayatından bahsederken de sunmaya çalıştığımız gibi 'Umer ed-Desûkî de onun bu yükselme hırsı hususunda 'Abdurrahmân er-Râfî'î ile aynı paraleldedir.²²² Ancak Şevkî Dayf, bu suçlamaların Bârûdî'ye yapılan bir haksızlık olduğunu söylemekle birlikte onu bu hırstan aklamadığını, fakat bu isteğin zamanla olayların akışı içerisinde ortaya çıktığını söylemiş olup şâirin Mısır'ı istibdatçı bu yönetimden kurtarıp demokratik bir yönetim kurma ülküsünün bu şahsî istekten daha ağır bastığı kanâatindedir.²²³ Bârûdî'nin Mısır valisi olmak istediği görüşünde olanlardan biri de Onun divânına uzunca bir takdim yazmış olan Muhammed Huseyn Heykel'dir.²²⁴

Görüldüğü gibi Bârûdî'nin Mısır hıdivini azlettirerek onun yerine geçmek istediği yolundaki görüşler çoğunluktadır. Ancak hayatından bahsederken de sunmaya çalıştığımız gibi şâir bu suçlamaları reddetmiştir.²²⁵

219 Meşâdiru'd-dîrâseti'l-edebiyye, II, 160

220 Bârûdî'nin Seylan'da iken İngilizce öğrendiğine ve İngilizce'den tercümeler yaptığına işaret etmiştik. Ancak onun İngilizce öğrenmesi, siyasi hayatının sona ermesinden çok sonra olmuştu. bk. s. 75

221 eş-Şevretu'l-'Arâbiyye ve'l-ihtilâlul-'İncilîzî, s. 453

222 Bk.s. 70

223 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 80

224 Heykel'in bu konudaki sözleri için bk. s. 71

225 Bk. s. 69

Onun bu suçlamaları reddeden şîirleri, düştügü hatadan dolayı pişman olup kendisini savunmak için söylemiş olduğu da akla gelebilir. Ancak bizzat ‘Abdurrahmân er-Râfi‘î’nin de ifâde ettiği gibi şâirin, sürgünde bulunduğu on yedi yıldan fazla bir süre boyunca gurur, azamet ve yüce ruhluluk gibi özellikleri koruduğu görölür.²²⁶ Buna rağmen onun edebî alanda kendisini zirveye çıkaran kişiliğinin yanında siyâsî yönünün sönük kaldığı kanâatindeyiz.

²²⁶ es-Şevretu’l-‘Arâbiyye ve’l-ihtilâlu’l-İncilîzî, s. 455

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBİ KİŞİLİĞİ

ARAP ŞİİRİNDEKİ YERİ

Arap şiiri, İmru'u'l-Kays'ın¹ yaşadığı devirden Maḥmūd Sāmī el-Bārūdī'ye kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Cāhiliye ve Sadru'l-İslām dönemlerinde duygu ve ilhâmdan kaynaklanan tabii ve yetenek ürünü şiirde, şâir, karşılaştığı olaydan veya gördüğü manzaradan etkilenir ve rûhunda meydana gelen duyguları lisânı ile ifâde ederdi. Sayın hocamız Prof. Dr. Nihat Çetin'in de ifâde ettiği gibi "Eski Arap şâiri, ilhamını ifadeye müsait ruh halini idrak ettiği zaman, teferruata kadar inen bir müşahede kudretine sahip gözlerini iç alemine değil, müşahhas aleme çeviriyordu."² Bu arada sanatkarların ilhâmı dâvet etmek ve şiir söylemelerini kolaylaştırmak için kendilerine en uygun şartları aradıklarını da hatırlamamız gerekir.³ Şâirin dile getirdiği şey, bazan bir ilhâmla değil kalbinin derinliklerinden fişkırdı. Her iki durumda da şâir, şiirini süsleyip püslemeyi veya bizzat bir kelimeyi kullanmayı gâye edinmezdi. Şüphesiz, şâir, dile olan hâkimiyeti ve alışkanlığı sayesinde sanki dil bütün müfredât birikimi ve bu müfredâtın farklı anlamları ile avucunun içine konmuşcasına, hatırandan geçirdiği anlamları ifâde etmek için yeterli olan kelimeleri istediği gibi seçiyordu. Şâir, bazan ifâde etmek istediği manâyı, sözü fazla uzatmadan en kısa ve en sağlam lafızlarla söylerdi. Özellikle şiirde sanat gücü ve dile hâkimiyeti kuvvetli olan büyük bir şâir için bu iş daha da kolaydı. Bunun için eski Arap şiiri, şâirlerine yaraşır bir seviyede ve hicri ikinci asırdan itibaren şiir eleştirmenlerinin kullandığı "Şiir, Arapların dîvânıdır." sözüne uygun bir şekilde gelmiştir.

Eski Arap şâirleri, duygularını ve düşüncelerini eksiksiz ve fazlasız, felsefe ve mantığa dalmadan ifâde etmişler ve derin fikri kavramlarla uğraşmamışlardır. Onların bu husustaki düsturları Ḥassân b. Şâbit'in⁴ (Basit):

وَإِنْ أَشْعَرَ بَيْتٍ أَنْتَ قَائِلُهُ بَيْتٌ يُقَالُ إِذَا أُنْشِدَتْهُ صَدَقَا

"Senin söylediğin en güzel beyit, onu okuduğun zaman, " doğru söyledi " denilen bir beyittir."⁵ sözüne uygundu.

Cāhiliye devri şiirini sağlam taşlardan yapılmış, süs ve cilâdan yoksun, sadeliği, yüksekliği ve sağlamlığı ile göz kamaştıran bir binaya benzetebiliriz. Bu da

¹ Meşhur Cāhiliye şâiri ve "Mu'allaka" sahibi İmru'u'l-Kays b. Ḥucur b. el-Ḥâriḡ el-Kindî (ö. h.ö. 80/545) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Ṭabakâtu's-Şu'arâ, s. 41 vd. ; eş-Şi'r ve's- şu'arâ, I, 50-75 ; GAL, I, 15 ; Suppl., I, 48-50 ; el-A'lâm, I, 351-352 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, II, 320

² Eski Arap Şiiri, s. 76

³ el-ʿUmde, s. 137

⁴ Muḥadram şâirlerden meşhur Ḥassân b. Şâbit el-Enşârî (ö. 54/674) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Ṭabakâtu's-Şu'arâ, s. 87 vd. ; eş-Şi'r ve's- şu'arâ, I, 223-226 ; GAL, I, 31-32 ; Suppl., I, 67-68 ; el-A'lâm, II, 188 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 191

⁵ Dîvânü Ḥassân b. Şâbit el-Enşârî, s. 169

şîrin tabîlîğini gösterir. Çünkü tabîi güzelliğ sadeliktir.

Zamanla Araplar, fethettikleri ülkelerde yaşayan milletlerin medeniyetlerinden pek çoğunu aldılar, daha önce tanımadıkları hayat şekillerine alıştılar, yeni manzaralara şahit oldular ; Yunan, İran, Hint ve diğer farklı milletlerin kültürlerine vâkıf oldular. Onların bütün bunlardan etkilenmesi tabîi idi. Arapların hayatındaki bu büyük değişme sebebiyle Arap şîrinin yeni bir gelişme göstermesi ve Arapların, gerek efsanelerinde gerek hikayelerinde ve gerekse temsillerinde Greklerin seviyesine erişmeleri beklenebilirdi. Ancak, Arap şîrine gelen yenilikler dış görünüşü öteye geçmemiş, eski yapı devam etmiş, Câhiliye ve Sadru'l-İslâm'da olduğu gibi Abbâsiler devrinde de manâlar eski kalıplara dökülmeye devam etmiştir. Ancak, Abbâsiler devrinde hayâl incelmış ve latîf hâle gelmiş, yeni manâlar doğmuş ve gelişmiş, şâirler eski şâirlerin şîir söylemedikleri yeni bir takım konuları ele almışlarsa da câhiliye devri şâirlerinin kurup yükseltmiş oldukları yapı ve duygularını dile getirmede izledikleri yol, Abbâsiler devri şâirleri için de ideal olmaya devam etmiştir. Ne varki, uygarlığın gereksinimleri, bu dönem şâirlerini seleflerinden kendilerine intikal eden bu binayı döşemeye ve onun içini çeşitli derin manâlar, anlaşılabilir düşünceler, felsefe ve hikmetler ve yaşadıkları asrın hayat şekillerinden bir çok şeyle doldurmaya sevk etmiş olduğu için, şîire bir miktar sūs sokmaya başlamışlardır. Bu süsleme, şîire giydirilen yeni elbiseye, yâni şîirin işlediği konuya uygun bir sūs olup şîirin lafızları ile manâları arasındaki denge bozulmadığından, Arap şîiri güçlü, parlak ve zengin bir dönemini yaşamaya başlamıştır.⁶

Kısaca ifâde etmek gerekirse, bedîi sanatlar, Abbâsiler devri şâirleri tarafından ihdâs edilmiştir. Ancak onlar, bu sanatları şîirlerinde bir amaç değil, bilâkis ifâdeyi olgunlaştırmak ve ona bir zerâfet katmak için bir araç olarak aldıklarından, onların kendi ruh hallerini, asırlarının ve toplumlarının durumunu dile getirmelerine engel olmamıştır. Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî, eş-Şerîf er-Rađî ve Ebû firâs gibi şâirlerin ise bedîi sanatlardan kaçınmış oldukları görülür.

Ancak daha sonraki asırlara varır varmaz bedîi sanatların kullanılmasında durumun tamamen değiştiği görülür. Çünkü bu devrede artık bedîi sanatlar bir araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmiş ve şâirler, manâları ya da duyguları ifâde etmek gibi gerçek bir maksat olmaksızın, kasîde adını verdikleri bir takım kâfiyeli beyitleri bir araya getirmekle meşgul olmaya başlamışlardır. Bu durum, Bârûdî'nin yaşadığı 19. asra kadar gitgide ilerleme kaydetmiştir. Zira, şâirler yalnızca bu yaldızlı bedîi sanatları tekrarlamakla kalmamışlar, aynı zamanda şâirin ve yaşadığı asrın niteliğini ifâde etmeyen ve birbirinden türeyen yaldızlı sözlerden ibâret cılız ve işe yaramaz üslûpları kullanmaya devam etmişlerdir. Bu devrede şîir zevkinin ve bizzat Arap dilinin bozulması sebebiyle, durumun düzeltilmesi zorlaşmıştır.⁷

Umer ed-Desîkî'ye göre, Yeni asrın başlangıcında Arap şîiri can çekişen ve son nefeslerini veren bir hasta durumundaydı. Bu arada Mehmed Ali Paşa devrinde kapsamlı bir gelişme başladı. Daha önce de basettiğimiz gibi, bu dönemde şîir hastalık ve sağlık arasında gidip geliyor, bazan iyileşip bazan rahatsızlanıyordu. Bu gelişme İsmâil Paşa devrinde de devam etti ve Arap dili gücünü toparladı. Çünkü matbaalar eski edebî kitapları basıyor, okullar cehâlet ve karanlık bulutlarını dağıtıyor, gazetecilik çalışmaları yolları açıp engelleri ortadan kaldırıyordu.

⁶ Fi'l-edebî'l-ğadîs , I, 209-210

⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ğadîs , s. 99

Ancak, şiir, eski zayıf şeklinde devam etmekte olup henüz ayakları üzerinde duramıyor ve uzun süre devam eden duraklama devrinin yükünü çekiyordu.⁸

Şevkî Dayf'a göre Arap şiirini bedîi ve bedîi dışı sanatlarla dolu olan bu çıkmazdan kurtarıp onu, eski parlak günlerindeki hâline döndürmek için dâhî bir şâir gerekiyordu. Bu şâir, şiir kabiliyetini oluşturup, şâirlik gücünü Arap mızâcına ağır gelen bedîi sanatlardan kaçınmak suretiyle geliştirerek, tekellüflü ve yaldızlı sözlerden uzak durarak, şiiri eskiden olduğu gibi büyük tatlı bir ırmak haline getiren Bârûdî'den başkası değildi.⁹

Bârûdî Ekolü

Bârûdî'den bahseden bütün kaynakların onu, yeni Arap şiirinin öncüsü ve bir şiir ekolünün kurucusu olarak kabul ettikleri görülür. Edebiyatçılar, onun adından bir öncü ve bir ekol lideri olarak söz ederken ortak bir konuda birleşmektedirler. Bu da şâirin yettiği asırda şiir zevkinin bozulması sebebiyle, şâirlerin medih, tebrik, tâziye ve belirli hâdiseler için tarih düşürme amacıyla söyledikleri şiirlerin bedîi sanat ağları ile örülüp manâdan yoksun bir hale getirilerek, âdeta ölü bir vücut görünümünde olduğu bir sırada hiç beklenmeyen bir şekilde Bârûdî'nin Arap şiirinin üzerini örten bu bedîi sanat ağırlıklarını bertaraf ederek eski şâirlerin parlak üslûplarını geri getirmesi ve bu parlak üslûplarla kendisinin ve milletin duygularını, yaşadığı ve görüp etkilendiği çevrenin tasvirini kalıplara dökmeye başlamasıydı. Bârûdî, manâ ve düşünce yönünden kısır olan şiirin yaygınlaştığı bir çevrede kumsursuz ve zarif bir melodiye sahip olan bir şiir ortaya koyduğu için, onun şiirleri kendisinden sonra gelen şâirler tarafından örnek alınmış olup bu şâirler, onun üslûbunda ve temalarında uyguladığı metodu izlemişlerdir.¹⁰

Daha önce de yeri geldikçe arzetmeye çalıştığımız gibi şâir, bu seviyeye Abbâsî şiirini ve daha önceki devrelerde yaşamış olan şâirlerin şiirlerini okuyup ezberleyerek ve onların benzerlerini söyleyerek ulaşmıştı. O, takip ettiği bu metod sayesinde çağdaşlarından hiç birine nasip olmayan bir seviyeye ulaşmış, eski Arap şiirinin sırlarına vâkıf olmuş ve en ince yönlerinin zevkine varmıştı.

Bu çalışması sayesinde yaşadığı asrı en iyi şekilde temsil eden ve içinde yettiği çevrede cereyan eden olaylara tercüman olan Bârûdî, bu konuda kendisinden sonra gelen şâirlere öncülük etmiş ve onlara, şahsiyetlerinin gelişmesi, üslûplarının kuvvetlenmesi, şiirlerinin yapısının parlak olması ve tekellüften kaçınmaları için, Arap edebiyatının parlak dönemlerine yönelmelerini ve hazinelerinden yararlanma yollarını öğretmiştir. Bunun için Bârûdî'den sonra Arap şiiri sürekli olarak ileriye gitmiş ve asla zayıflık ve bayağılık devrelerine bir daha dönmemiştir.¹¹ Bu hususta Ahmed Hasan ez-Zeyyât'ın görüşü oldukça ilginçtir. Ona göre, nasıl şiirin geliştirilip kasîde halinde söylenmesinde İmrû'u'l-Kays'ın ve zirveye çıkarılmasında Beşşâr'ın¹² katkısı olmuşsa, ihyâ edilmesinde ve yenileşti-

⁸ Fi'l-edebi'l-hadîs , I, 211

⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 99

¹⁰ Fi'l-edebi'l-hadîs , I, 299 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 168-169 ; Târîhu's-şi'ri'l-'arabiyyi'l-hadîs , s. 20

¹¹ Fi'l-edebi'l-hadîs , I, 299

¹² Meşhur Abbâsî devri şâiri ve "Muḥdeşûn" adı verilen şâirlerin öncüsü Beşşâr b. Burd el-Uḡaylî (ö. 167/784) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. eş-Şi'r ve's- şu'arâ, II, 643-646; Ibnu'l-mu'tezz,

rilmesindeki bütün pay da Bârûdî'ye âittir.¹³

Edebiyatçıların, onu Arap şiirinde yaptığı yenilik sebebiyle bir ekolün lideri olarak nitelendirdiklerini söylemiştik. Bu hususta Mârûn 'Abbûd şöyle diyor : " Biz bu öncüyü bir ekolün lideri olarak adlandıırırsak, yalnızca gerçeği söylemiş oluruz."¹⁴

'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd, Bârûdî'nin yaşadığı asra olan üstünlüğünün, asrının kendisi üzerindeki üstünlüğünden daha büyük olduğunu söyleyerek, onun kendi yeteneği ile getirdiği yeniliklerin çağdaşlarının getirdikleriyle mukâyese kabul etmeyecek ölçüde çok olduğunu belirtmiştir. el-'Akkâd'a göre, sadece bu durum bile onu içinde yaşadığı kuşak ile gelecek kuşakların önderliğine getirmek için yeterlidir.¹⁵

Muḥammed Kürd 'Ali, Muḥammed 'Abduh'un Bârûdî'yi bütün çağdaş şâirlerden üstün kabul ettiğini ve onu eski büyük şâirlere denk tuttuğunu nakledeyerek, şâirin Muḥammed 'Abduh'un en çok sevdiği kişilerden biri olduğunu, 'Abduh'un hiç kimseyi onun kadar candan bir sevgi ile anmadığını ve onun sürgüne gönderilme felaketi karşısında üzüldüğü kadar hiç kimseye üzülmeyişi söylemektedir.¹⁶

Aḥmed Ḳabbîş, onu şiiri tekrar diriltten ve Abbâsiler devrindeki sağlamlığına ve parlaklığına döndüren bir ekolün lideri olarak tanımlar.¹⁷

Bârûdî'den bahseden diğer kaynaklar da onun Mısır'da ilk şiir okulunun kurucusu olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin kurup geliştirdiği şiir okulunun, atılım okulu, ihyâ okulu veya yeni klasik okul diye adlandırılabilirliğini söylemektedir.¹⁹ Bu okul, Aḥmed Heykel tarafından muḥâfazakar okul diye de adlandırılmıştır.²⁰

Bârûdî okulu, Arap şiir geleneğini, onu ayakta tutan unsurları ve niteliği ile ilgili her şeyi sıkı bir şekilde muḥâfaza ederek, şiirde Arap rûhunun zengin bir şekilde hâkim olmasını sağlamıştır. Ancak bu okulun bu muḥâfazakar tutumu, şiirlerinde bir çok yeni unsurun serpiştirilmesine engel olmamış, aksine bu unsurlar eski unsurlarla birleşerek parlak ve zarif bir görünüm meydana getirmeye başlamıştır. Eski ve yeni unsurlar arasındaki bu birleşme, aynı zamanda Bârûdî okulunun, şiiri Arap zevkinden uzaklaştıracak olan aşırı ve isyancı bir yenilik hareketine gitmesini de önlemiştir.²¹

Kısaca ifade etmek gerekirse, Bârûdî'nin kurup geliştirdiği bu okul, eski

Ṭabakâtü's-şu'arâ, s. 20-32 ; Târîhu Bağdâd, VII, 112- 118 ; Vefeyâtü'l-a'c'yan, I, 245-248 ; GAL, I, 72 ; Suppl., I, 108-111 ; el-A'c'lam, II, 24 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 44

¹³ Târîhu'l-edebî'l-'arabî, s. 493

¹⁴ Ruvvâdu'n-nahḍati'l-ḥadîse, s. 141

¹⁵ Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 148

¹⁶ el-Mu'âşırûn, s. 422

¹⁷ Târîhu's-şi'ri'l-'arabiyyi'l-ḥadîs , s. 19

¹⁸ el-Uşûlu't-turâgiyye fi nakḍi's-şi'ri'l-'arabiyyi'l-mu'âşır fi Mısır, s. 30 ; İstid'â'uş-şahşiyyâti't-turâgiyye fi's-şi'ri'l-'arabiyyi'l-mu'âşır, s. 59

¹⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 170

²⁰ Taṭavvuru'l-edebî'l-ḥadîs fi Mısır, s.61

²¹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 170

Arap şiirinin parlak devirlerdeki üslûbunu kendisine ülkü edinmiş olup Ebû Temmâm,²² el-Buhturî²³ ve el-Mutenebbî gibi Abbâsî şâirleri ile Endülüslü şâirlerin izlerinde yürümüştür.²⁴

Şiire Getirdiği Yenilik

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Bârûdî, eski şâirlerin şiirlerini okuyup ezberlemek ve bunların benzerlerini söylemek suretiyle şâirlik kabiliyetini geliştirmiş olup şiirin temalarında, vezin ve kâfiyede bir yenilik getirmemiştir. O halde Bârûdî'nin Arap şiirine getirdiği yenilik nedir ? Edebiyatçılar, onu yeni Arap şiirinde bir ekol lideri olarak gösterirken hangi özelliklerini esas almışlardır ? Bu soruların cevabını verirken, ilk önce şâirin yaşadığı asırda Arap şiirinin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu hususu "19. Asırda Mısır'da Şiir " başlığı altında incelemiştik.²⁵ Ancak burada kısaca ifade etmek gerekirse, Bârûdî'nin yetiştiği çevrede Arap şiiri, bedîî süslemelerin ağır yükü altında, manâdan yoksun bir durumda olup üslûp tekellüflü, mevzular ise tebrik, tâziye ve tarih düşürme gibi sınırlı konulara tahsis edilmişti.

İşte Bârûdî, şiirin bu durumunun esas nedenini eşsiz yeteneği ile keşfetmiş ve Arap şiirinin, eski kültür mirâsı ile irtibat kurmadan ve bu kültür mirâsını araç olarak kullanmadan, düştüğü bu kötü durumdan kurtulmasının mümkün olmayacağını anlamıştır. Onun eski kültür mirâsını sıkı bir şekilde okuyup ezberlemek ve benzerlerini söylemek suretiyle onu ihyâ etmeye çalışmasının sebebi budur.²⁶

Bârûdî'nin, bu eski şiir mirâsını taklit etmesine ve eski şâirlerin üslûplarını kullanmasına rağmen, şiirlerinde kendi şahsiyetinin net bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Onun şiirleri, kendi şahsiyetinin yansıdığı bir ayna niteliğinde olduğu gibi, çevresinin ve yaşadığı asrın olaylarını da çok iyi tasvir etmiştir. Şâirin divânına mukaddime yazan Muhammed Huseyn Heykel'e göre, o, bu durumu ile eski şâirlerle aynı zamanda yaşamış olsaydı el-Farazdağ,²⁷ Beşşâr ve benzeri şâirler gibi, kendisini diğer şâirlerden ayıracak bir özelliğe sahip olur ve bu özelliği ile büyük şâirlerin arasında ön safta yer alardı. Yine Heykel'e göre, Bârûdî'nin bu şiiri, kendi asrında yeni olduğu gibi, onun eski şâirleri taklit etmesi, onların şiirlerine nazireler yazması, Arap şiirini ve Arap dilini yattığı mezardan kaldırıp diriltmesi de bir yeniliktir.²⁸ Sa'îde Ramadân'ın bu konudaki düşüncesi de Heykel ile

²² Meşhur Abbâsî devri şâiri ve edibi Hâbib b. Evs b. el-Hâriş b. Kays et-Ṭâî (ö. 231/846) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. İbnü'l-mu'tezz, Ṭabakâtü's-şu'arâ, s. 282-286 ; Târîhu Bağdâd, VIII, 248 ; Vefeyâtü'l-a'cyân, I, 334-341 ; Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, XI, 63 ; GAL, I, 83-85 ; Suppl., I, 39-40 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 183 ; XIII, 380

²³ Abbâsî devri şâirlerinden el-Velîd b. 'Abîd b. Yahyâ el-Buhturî (ö. 284/897) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. İbn Mu'tezz, Ṭabakâtü's-şu'arâ, s. 393-394 ; Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, XIII, 486 ; Divânü'l-Buhturî, I, 11-25 ; GAL, I, 80 ; Suppl., I, 125-127 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XIII, 170

²⁴ Ta'avvuru'l-edebî'l-hadîş fi Mısır, s.61-62

²⁵ Bk. s. 27 vd.

²⁶ İstid'â'u's-şahsiyyâtî't-turâsiyye fi's-şi'rî'l-'arabiyyî'l-mu'âşır, s. 58-59

²⁷ İslâmî devir şâirlerinin en meşhurlarından olup bu şâirlerin birinci tabakasında yer alan Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Şa'sa'a et-Temîmî (ö. 110/728) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Ṭabakâtü's-şu'arâ, I,111 vd. ; eş-Şi'r ve's- şu'arâ, I, 381-392; Mu'cemu's-şu'arâ, s. 465 ; GAL, I, 49-52 ; Suppl., I, 84-85 ; el-A'lâm, IX, 96

aynı paraleldedir.²⁹

Bârûdî'nin şiirlerinde kullandığı dil ve şekil geleneksel olmasına rağmen konu modernidir.³⁰ Bu bakımdan o, çağdaş Mısır şâirleri arasında çağın bir şâir üzerindeki hakkını kavrayan ilk kişidir. O, eski şâirlerin dildeki üstünlüklerini kabul etmekle birlikte, şâirin manâlarda ve teşbihlerde onlara azamî ölçüde bağlı kalmasının gerekli olmadığını anlamış, bu yüzden teşbihlerinde çağdaş terimleri kullanmıştır. ʿAbbâs Maḥmûd el-ʿAkkâd, onun şiirlerinde ve nesirlerinde "elektrik" kelimesine sık sık yer verdiğini, hatta arkadaşlarına yazdığı mektuplarında bile bu kelimeyi kullandığını söyler. Şâir, Seylan'da iken bir edebiyatçıya yazdığı mektupta şöyle demiştir :

فَحَدِيثُ نَفْسِي يَمُدُّ أَسْلَاكَ الْمُرَاسَلَةِ لِتَبَادُلِ كَهْرِبَاءِ الْمَوَدَّةِ مَعَكُمْ

"Kendimden söz etmem, sizinle dostluğun elektrikleşmesi için iletişim kabloları çekiyor."³¹

Bârûdî, yıldızları tasvir ederken de bu kelimeyi kullanmıştır. Şiirinde, yıldızları sırasıyla suyun üstündeki baloncuklara, suyun çevresinde toplanmış olan beyaz güvercinlere; Süreyya (Ülker) yıldızını, altınla işlenmiş bir küpenin halkalarına, beyazlığını kurak çöldeki bir yuvanın içerisinde bulunan deve kuşu yumurtasının beyazlığına ve berraklığına daha sonra da aşağıdaki beytinde görüldüğü gibi, onu bir sarayın tavanında asılı olan elektrikli bir avizeye benzetmektedir (Kâmil) :

وَكَأَنَّهَا أَكْرَتْ تَوَقَّدَ نُورُهَا (بِالْكَهْرِبَاءِ) فِي سَمَاوَةِ مَصْنَعٍ

"Sanırsın o Süreyyâ yıldızı, bir sarayın tavanındaki elektrikle aydınlanan küre şeklindeki lambalar gibidir."³²

ʿAbbâs Maḥmûd el-ʿAkkâd'a göre, Bârûdî'nin fotoğraf makinasını şiirinde zikretmesi de yine onun, eskilerin üstünlüğünü kabul etmekle birlikte, yalnızca yaşadığı çağın gereği olarak, çağdaş teşbihleri kullanma isteğinden ileri gelmektedir.³³ Şâir, aşağıdaki ilk beytinde sevgilisini ceylana benzetmekle birlikte ikinci beyitte kendi gözlerini fotoğraf makinasının objektifine, kalbini de makinanın içerisindeki filme benzetmiştir (Tavîl) :

أَلَا يَا لِقَوْمِي مِنْ غَزَالٍ مُرَبَّبٍ يَجُولُ وَشَاحَاهُ عَلَى فَنَنِ رَطْبٍ
تَعَرَّضَ لِي يَوْمًا فَصَوَّرْتُهُ بِبِلُورَتِي عَيْنِي فِي صَحِيفَةِ الْقَلْبِ

28 Bârûdî Divânının Takdimi, Divânı I, (ش).

29 "Şâ'iriyetu'l-Bârûdî", Mecelleu Kulliyeti'ş-şerî'a ve'd-dırâsâti'l-İslâmiyye, Sayı 5, s. 189

30 Modern Arabic Literature, s. 84

31 Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâdî, s. 145

32 Divân, II, 213

33 Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâdî, s. 145

"Ey kavmim, gerdanlıkları tâze boynunda salınan evcil bir sevgilinin aşkından, yardımına koşun !"

"O bir gün karşıma çıktı ve ben de onun güzelliğini, iki göz merceğimle gönül sayfamaya resmettim."³⁴

Şâirin elektriği ve fotoğraf makinasını zikrettiği bir şiiri de şudur (Kâmil) :

طَبَعَتْهُ فِي لَوْحِ الْفُؤَادِ مَخِيلَتِي بِزُجَاةِ الْعَيْنَيْنِ، فَهُوَ مُصَوَّرٌ
وَسَرَتْ بِجِسْمِي كَهَرَبَاءَ هُ حُسْنِهِ فَمِنْ الْعُرُوقِ بِهِ سَلُوكُ تُخْبِرُ

"Muhayyilem, onu iki gözümün objektifi ile gönül levhasına tabetti. Artık o bir daha silinmez."

"Onun güzelliği, elektrik akımı gibi vücuduma işledi. Vücudumda, onun güzelliğini haber veren, damarlardan kablolar var."³⁵

Bârûdî'nin şiirde gösterdiği yenilikler konusunda sözü bir an için ʿUmer ed-Desûkî'ye bırakmamız, konunun aydınlanması bakımından yararlı olacaktır. ʿUmer ed-Desûkî'ye göre Bârûdî, her ne kadar Arap şiirinin eskiden intikal eden konularında şiir söylemiş ve şiirin mevzûlarında bir yenilik göstermemiş ise de bu konuların pek çoğunda onun şahsiyeti açıkça kendini göstermektedir. Onun pek çok kasidesinde, kendisini, yaşadığı asrı ve çevreyi temsil ettiği görülür. Çünkü o, zamanın acı tatlı olaylarını yaşayarak bunları tatmış, devlet kademelerinde başbakanlığa kadar yükselmiş sonra bu mevkiden uzaklaştırılarak sürgüne gönderilmiştir. Onun, sürgünde iken vatanına ve âilesine duyduğu özlem, boş geçen günlerinden dolayı duyduğu üzüntü, tâlihine küsmesi, yalancı arkadaşların hiyânetlerini yermesi, tamamen gerçek duygularının bir ifâdesi olup şahsiyeti son derece net bir şekilde ortaya çıkmıştır.³⁶

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin üretken bir yeteneğe sahip olduğunu ve bu yetenek sayesinde şiirde geniş bir yenilik yaptığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmektedir: "Bu, onun şahsiyetini, çevresini, yaşadığı asrı ve bu asrın olaylarını açık seçik bir şekilde dile getirmesini sağladı."³⁷

Yukarıda sunulanlardan da anlaşılacağı gibi, Bârûdî'nin şiire getirdiği yenilikler, daha çok onun şiirlerinde kendi şahsiyetini, çevresini ve asrının olaylarını son derece net bir şekilde yansıtmaları üzerinde toplanmaktadır. Onun şiire getirdiği bu yenilikler, daha çok tasvirlerinde ve siyâsî şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Şâirin tasvir şiirlerini incelerken de görüleceği gibi o, Mısır'ın tabii güzelliklerini, katıldığı savaşlarda gördüğü manzaraları ve karşılaştığı insanları, denizi, hayvanları, karakterini ilginç bulduğu bazı şahısları ; hapishane, tren, şarap ve bunların dışında bir çok şeyi, Mısır'ın tarihi eserlerini ve sürgünde bulunduğu sırada duyduğu vatan özlemini sebebiyle kendi iç âlemini son derece ustalıkla bir şekilde tasvir etmiştir.

³⁴ Dîvân, II, 58

³⁵ Dîvân, II, 56

³⁶ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 248

³⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 159

Onun çevresini ve kendi iç âlemini yansıtan bu şiirlerinin yanında siyâsî şiirleri ile de yaşadığı asrın siyâsî ve sosyal olaylarına ışık tuttuğu bir gerçektir. Özellikle onun bu tasvir şiirleri ile siyâsî şiirleri edebiyatçılar tarafından bir yenilik olarak kabul edilmektedir.³⁸

Gerçekten de şiirin sınırlı mevzulara tahsis edildiği ve bedii sanat ağı ile örülerek manâdan yoksun bir hâle getirildiği bir dönemde şâirin eski şiir malzemesini ve eski şâirlerin üsluplarını bir araç olarak kullanıp kendi şahsiyetini, yaşadığı çevrenin ve asrın teşkil ettiği görüntüyü ve yaşanan olayları şiirlerinde net bir şekilde yansıtmış olması dikkate alındığı zaman, onun bu konuda Arap şiirine bir yenilik getirmiş olduğuna dâir görüşlere katılmamak mümkün görünmemektedir.

Bârûdî'nin, Mısır'ın eski eserlerini tasvir ettiği şiirleri, onun Arap şiirine getirdiği bir yenilik olmasının yanında, kendisinden sonra gelen şâirlere ışık tutması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.³⁹ Bârûdî'nin bu şiirlerinin Ahmed Şevkî ve benzeri şâirlerin şiirlerinde Firavunlardan kalma bu tarihi eserlere geniş bir şekilde yer vermeleri için zemin hazırladığı ve bunun bir yenilik olduğu söylenmektedir.⁴⁰ Onun, bir bölümünü tasvir şiirlerinden bahsederken vereceğimiz,⁴¹ Gîze'deki iki pramidi tasvir ettiği şiiri ile kısmen piramitleri tasvir ettiği diğer iki şiiri,⁴² kendisinin çevresindeki manzaraların güzelliğini ve büyüklüğünü görmesini sağlayan hassas bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tür tasvirlerin yapılmasında elde edilecek bir bahşîş yada bir yöneticiye yakın olma gibi bir gâye mevcut değildir. Bu tasvirlerin biricik amacı, şâirin iç âleminde coşmakta olan sanat arzusunun doyurmak olup şâirlik yeteneği, bunun için kendiliğinden harekete geçer. Bunun için tasvir, şiirin en yararlı konularından biri sayılmıştır. Çünkü tasvir, herkesin göremediği güzellikleri göz önüne sermenin yanında, şâirin kişiliğini, şâirlik gücünü ve hayâl dünyasını da yansıtır. Şâirler arasındaki farkı anlamak için en iyi ölçek de tasvir şiirleridir.⁴³

Bukonuda özetle şunları söyleyebiliriz:

Bârûdî, işlediği konulardan özellikle tasvir ve siyâsî şiirlerinde yenilik yapmayı denemiştir. Tasvir şiirlerinde tabiat manzaralarını, şahısları, savaş sahnelerini ve diğer eşyayı ele almıştır. Tasvirlerinde fazlaca derine dalmadan biraz sevgi ile karışık bir seviyede durup konuyu tahlil ederek dengeyi sağlar. Onun tasvirleri çoğunlukla gözleme dayalı olup manevî ve rûhî tasvirler yapmayı çok az denemiştir. Bununla birlikte şâir, tasvir için bağımsız kasideler söyleyip bu şiirlerinde tabiatı anlatmak ve realist şiirler yazmakla Arap şiirinde büyük bir çağır açmış, yıllarca şiirin üzerini kaplamış olan tozları silkeleyip eski şiir nümünelerini yeniden câzip bir hâle getirerek, kendisinden sonra gelecek olan şâirlere müsâtt bir zemin hazırlamıştır. Onun üslubu sağlam ve akıcı olup manânın üstünü

³⁸ Bârûdî Divânının Takdimi, Dîvân, I, (ج), Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 248-276; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ, s. 154-164; Modern Arabic Literature, s. 84; İstid'â'u's-şahşîyyâtî't-turâsiyye fi's-şi'ri'l-'arabiyyi'l-mu'âşır, s. 58-59

³⁹ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 260

⁴⁰ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 260; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ, s. 163

⁴¹ Bk. s. 155-156

⁴² Dîvân, III, 265; IV, 109

⁴³ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 260

kapatıp şiirin güzelliğini yok eden tekellüften ve manânın bozulmasına sebep olan süslemelerden uzaktır. Bu bakımdan kendisinin şiirlerinin hicri 3. ve 4. asır şâirlerinin şiirlerinin seviyesinde olduğu söylenmektedir.⁴⁴

Bârûdî'nin en önemli meziyetlerinden biri tekellüften kaçınması, şiiri tabii bir şekilde söylemesi, rûhundaki her şeyi açıkça ifâde ederek herhangi bir şeyi gizlemeden sevincini ve tasesini tasvir etmesidir.⁴⁵

Bârûdî, şiirlerinde vezin ve kâfiye hususunda eski şâirler tarafından kullanılan vezinlere sıkı bir şekilde bağlı kalmasına ve onların kasidelerine çok sayıda nazîre söylemesine rağmen bu hususta da bir yenilik çalışması yaptığı görülür. Şâirin divânındaki 19 beyitlik şarap şiiri, vezin konusunda yaptığı yenilik çalışmasının biricik örneğidir. "Umer ed-Desûkî, Bârûdî'nin bu vezni mütedârik bahrinin meczû'undan çıkardığını ve bu bahrin daha önce Araplar tarafından, Bârûdî'nin kullandığı şekilde kullanılmadığını belirtmiştir.⁴⁶

Bu kasidenin başlığında da "وَقَالَ عَلَى وَزْنٍ مُّخْتَرَعٍ" yeni icat edilmiş bir vezinde şöyle dedi." şeklinde bir ifâde bulunmaktadır. Bu ifâdeden de anlaşıldığı gibi şâir, vezin konusunda da bir yenilik yapmayı denediğini açıkça belirtmektedir. Bu kasidenin bazı beyitleri şunlardır (Mütedârik) :

إِمْلَا الْقَدَحَ	وَاعْصِ مَنْ نَصَحَ
وَأَرَوْ غُلَّتِي	بَابِنَةَ الْفَرْحِ
فَالْقَتَى مَتَى	ذَاقَهَا انْشَرَحَ
وَهِيَ إِنْ سَرَتْ	فِي الْعَلِيلِ صَحَ
أَوْ صَبَا بِهَا	بَاخِلُ سَمَحَ
فَاهْجُرِ الْكَرَى	وَاعْدُ نَضْطَبِحَ
فَالدُّجَى مَضَى	وَالسُّنَا لَمَحَ
وَالْحَمَامُ فِي	أَيْكِهِ صَدَحَ

"Kadehi doldur ve öğüt verene isyân et."

"Susuzluğumu şarapla dindir."

"Genç, o şarabı tadınca efkârı dağılır."

"Eğer o şarap, hasta bir vücuda girerse, o vücut sağlığa kavuşur."

"Ya da bir cimri ona alışırsa, cömertleşir."

"Uykuyu bırak ve erken kalk da sabah şarabı içelim."

"Zîra, karanlık gitti, ortalık aydınlandı."

"Güvercinler yuvalarında öttü."⁴⁷

⁴⁴ el-Vasîf fi'l-edebi'l-ʿarabî ve târîhih, s. 348

⁴⁵ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 284-285

⁴⁶ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 300

Şâirin, kendisinin icat ettiğini söylediği bu vezinden etkilenen Ahmed Şevkî de aynı vezinde bir şiir söylemiştir. Bu şiirin matla'ı (Mütedârik) :

مَالٌ وَاحْتَجَبَ وَادَّعَى الْغَضَبَ

"Salındı, örtündü ve öfkелendiği gösterdi." şeklindedir.⁴⁸

Ahmed Şevkî'nin, Bârûdî'nin yukarıda verilen şiirinden etkilenerek aynı vezinde söylediği bu şiir, eş-Şeyh Celâl el-Ḥanefî'nin el-^cArûḍ adlı eserinde mütedârik bahrinin 11. bölümüne örnek olarak verilmiştir.⁴⁹

Etkilediği Şahıslar

Bârûdî'nin, şiirde gösterdiği yenilik sayesinde kısa sürede Mısır'da ve diğer Arap ülkelerinde yıldızı parlamış, bütün Arap ülkeleri onun şiirlerine hayran olmuş ve genç şâirler onun yolunu izlemeye başlamışlardır. Böylece onun şiiri, Basra Körfezi'nden Atlas Okyanusu'na kadar bütün Arapların gönlüne taht kurmuş ve kendisinden sonraki kuşaklarda etkisini kuvvetli bir şekilde göstermiştir. Bârûdî'den sonraki kuşaklarda, onun şiirinde klasik unsurlarla yenilik unsurları arasında kurduğu ustalıkla denge eğiliminin yararlanmayan şâir pek azdır.⁵⁰

Edebiyatçılar, Bârûdî'nin sadece Mısırlı şâirleri değil, aynı zamanda diğer Arap ülkelerindeki şâirleri de etkilemiş olduğunu söylemektedirler. Onun, sadece çağdaşı olan genç şâirleri ve kendisini izleyen kuşakları değil, aynı zamanda günümüze kadar uzanan bütün kuşakları da etkilediği söylenir. Bunun için şâirin etkilediği şahısları, kendisine zaman bakımından en yakın olanlardan başlayarak incelemek yerinde olacaktır.

Bârûdî'den en çok etkilenen şâirlerin İsmâ'îl Şabrî,⁵¹ Ḥâfız İbrâhîm ve Ahmed Şevkî⁵² gibi Mısırlı samimi dostları ile Ḥalîl Muṭṭarın olduğu söylenir.⁵³

⁴⁷ Dîvân, I, 102-103

⁴⁸ Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 300 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs, s. 210

⁴⁹ el-^cArûḍ, s. 241

⁵⁰ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs, s. 169

⁵¹ Kâhire'de doğup Fransa'da hukuk tahsili yapan ve yargı organlarında görev yaptıktan sonra sırasıyla İskenderiye Polis Müdürlüğü ve Adalet Bakanı vekilliği görevlerinde bulunan Mısırlı şâir, idâreci İsmâ'îl Şabrî Paşa (ö.1923) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîhu'l-âdâbi'l-^carabiyye, II, 345-347 ; Suppl., III, 18-21 ; el-Mu^câşırûn, s. 111 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 534 ; Şu^carâ'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâḍî, s. 31-40 ; el-A^clâm, I, 311 ; Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 321-373 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, II, 272 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 159-161

⁵² Son devrin en meşhur şâirlerinden olup "Emîru's-şu^carâ" lakabını alan Ahmed Şevkî b. ^cAlî b. Ahmed (ö.1932) Kâhire'de doğdu. Mısır'da ve Fransa'da hukuk tahsili yaptı. Arap kültürünün yanısıra Batı kültürüne de vâkıf olan şâir, Abbâs Hilmi Paşa'nın sarayında da görev yaptı. Geniş bilgi ve bibl. için bk. Târîhu'l-âdâbi'l-^carabiyye, II, 411-412 ; Suppl., III, 21-48 ; el-Mu^câşırûn, s. 59 ; Maşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 471 ; Şu^carâ'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâḍî, s. 155-188 ; el-A^clâm, I, 133 ; Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 321-373 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, II, 246 ; "Ahmed Şevkî," A^clâmu's-şi'ri'l-^carabiyyi'l-ḥadîs, s. 33-134 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 170-186

⁵³ Ruvvâdu'n-nahḍati'l-ḥadîse, s.141 ; Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 300 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs, s. 170. Ayrıca bk. et-Tecdîd fi şî'ri'l-mehcer, s.36 ; "Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", er-Risâle, Sayı 1021, s. 134

Yukarda adı verilen şâirlerden zaman itibârı ile Bârûdî'ye en yakın olanı İsmâ'îl Şabîrî'dir. Şevkî Dayf'a göre İsmâ'îl Şabîrî, üslûp sağlamlığı, tabîlik ve klasik Arap şiirine vukûfu bakımından Bârûdî'ye ulaşamamıştır. Ancak, onun şiirlerinin daha önceki dönemlerin bayağılığından kurtulması, lafızlarını iyi seçmesi, üslûbundaki berraklık, duygularının inceliği ve zarif bir sanat şuuruna sahip olması, kendisinin Bârûdî'den etkilenmiş olduğunu açıkça göstermektedir. İsmâ'îl Şabîrî, akıcı, hoş ve zarif kelimeleri seçerek dilini sadeleştirmeye gayret etmiştir. Onun şiirlerinden çoğu, kısa gazel türünden zarif şiirlerdir. Bu şiirlerinde hocasından etkilenerek dînî ve millî şiirlere, Firavunlarla ilgili tarihi olaylara, zamandan ve insanlardan şikâyetle yer verdiği görülür.⁵⁴

°Umer ed-Desûkî, İsmâ'îl Şabîrî ile Bârûdî arasında büyük bir fark olduğunu ve Şabîrî'nin lafız, manâ ve üslûp sağlamlığına rağmen Bârûdî'ye yetişemediğini söylemektedir. Yine °Umer ed-Desûkî, onun eski Arap edebiyatına bağlı kalmaktan, yabancı edebiyatları inceleyip onlardan yararlanmaktan ve Yeni Klasik Okul'un üstâdı Bârûdî'yi taklit etmekten kurtulamadığını ifâde etmek suretiyle, Bârûdî'den etkilenmiş olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁵

Bârûdî'nin etkilediği şâirlerden bir diğeri de Hâfız İbrâhîm'dir. °Abbâs Maḥmûd el-°Akkâd, Hâfız İbrâhîm'den bahsederken şöyle diyor: "Bu yeni gelişmede, şüphesiz ve tartışmasız olarak şâirlerin önderi, şiirin üslûbunu yenileştirmede, onu lafzî sanatlardan ve düşük tekellüften kurtarmada, gerçek tabîliğe ve ifâde sağlamlığına döndürmede ilk emek sahibi Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî'dir. Bu önder, çağdaş şâirlerden kendisine yetişmiş olanlar üzerinde, özellikle de sözünü ettiğimiz Hâfız İbrâhîm üzerinde büyük bir etkiye sahiptir."⁵⁶

Şevkî Dayf'a göre Bârûdî'nin Hâfız İbrâhîm üzerindeki etkisi, İsmâ'îl Şabîrî üzerindeki etkisinden daha kuvvetli ve daha derindir. Hâfız İbrâhîm de Bârûdî gibi askerî okula girmiş, Bârûdî'ye ve onun siyâsî ve edebî hayatına hayran olmuştur. Bu hayranlık, onun bazı Mısırlı arkadaşları ile Sudan'da beraber olduğu İngiliz subayları ile, erken emekliye sevkedilmelerine sebep olan şiddetli çatışmalar yapmalarına neden olmuştur. Hâfız İbrâhîm, kendisinde şiir yeteneğinin belirmesinden itibaren Bârûdî'nin şiirlerinden etkilenmiş, eski Arap şiirini okumakla meşgul olmuş, her ne kadar üslûp ve beyân güzelliği bakımından Bârûdî'nin seviyesine ulaşamamışsa da, kısa sürede şiirin kuvveti, sağlamlığı ve fasihliği bakımından hocasının tarzına uygun bir hâle gelmiştir. Hâfız İbrâhîm, aşk şiirlerinde ve tabiat tasvirlerinde Bârûdî'nin seviyesine çıkamamıştır. Ancak o, İngiliz işgâline ve halkın İngilizlere çetin bir şekilde karşı koymasına şahit olması sebebiyle, sosyal, siyâsî ve millî şiirlerde kendisini göstermiştir. Sıkıntı ve geçim darlığını tatmış orta halli bir âllenin çocuğu olan Hâfız, hayatının bazı devrelerinde karşılaştığı sıkıntıların rûhunda meydana getirdiği üzüntülerle milletin üzüntüsünü birleştirerek 20. asrın başlarında halkın en güçlü sesi hâline gelmiş, onların duygularına, acılarına, arzularına; siyâsî, sosyal ve dînî ideallerine tercüman olmuştur.⁵⁷

Bârûdî'den etkilenmiş olan şâirlerin en önemlisi Ahmed Şevkî'dir. Şevkî

⁵⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 170-171

⁵⁵ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ , II, 328

⁵⁶ Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cili'l-mâdî, s. 12

⁵⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 171

Dayf, Ahmed Şevkî'den, Bârûdî tarafından vatanına verilmiş bir hediye olarak söz etmektedir. Çünkü Şevkî, sanki Bârûdî'nin rûhuna bürünmüşçesine son derece ince bir şekilde onu temsil etmiştir.

Ahmed Şevkî, Bârûdî'nin şiirlerini okumaya devam etmiş, ayrıca onun gibi eski şâirlerin şiirlerini okuyarak onlar gibi şiir söylemeye başlamış, kısa sürede hocası gibi o da asrında hiç bir şâire nasip olmayan bir şekilde dile ve ifâde gücüne hâkim olmuştur. Şevkî Dayf, onun bu durumunu şöyle ifâde ediyor : " Sanırsın Arap şiirinin gitarı, en sağlam ve en tatlı melodileri çıkarması için Şevkî'nin emrine verilmişti... Sanki Bârûdî ona, şiirini yeni bir yöne çevirip Mısır'ın vatan şâiri olmasını, Firavunlarla ilgili tarihe önem vermesini, İslâmiyetin ve çeşitli ülkelerde yaşayan Arapların şâiri olmasını telkin etmişti."

Ahmed Şevkî, şâhâne ve nefis şiirleri ile bütün meydanlarda at koşturmuş, bunlarla yetinmeyerek temsili şiirde üstünlük kazanmaya çalışarak Mısır milliyetçiliği ve Arap milliyetçiliği ile ilgili oyunlarını yayınlamaya başlamıştır.⁵⁸

Şevkî Dayf'a göre Bârûdî'den etkilenen şâirlerden biri de şiirinin mazmûnları bakımından bu şâirlerin en çok yenilik göstereni Halil Muṭrân'dır. Batı edebiyatı hakkında geniş bir kültüre sahip olan ve romantik akıma derin ilgi duyan bu şâirin şiirleri elemle dolu olup bu elem, çevresindeki tabiata da yansımıştır. Halil Muṭrân, mensup olduğu bu ekolün paralelinde, sosyal ve siyâsî duyguları terennüm etmeye devam etmiş, hürriyet konusunda dramatik tarzda bir çok şiir söylemiştir. Halil Muṭrân, *Fetâtu'l-cebeli'l-esved*, *Neron* ve *Buzurgmîhr* gibi eserlerinde işlediği dramatik şiirin boyutlarını, *el-Cenînu's-şehîd* adlı hikayesinde görüldüğü gibi insan portrelerine kadar uzattığı bu şiirlerin hepsini Bârûdî Okulu'nun üslûbunda söylemiştir. Halil Muṭrân, şiir âhenginin esaslarını, zenginliğini, sağlamlığını ve sadeliğini koruyarak, getirdiği bütün yeniliklerle eski lirik Arap şiiri üslûpları arasında çok iyi bir denge kurmuştur.⁵⁹

Bârûdî'nin kurduğu bu okul, klasik Arap şiiri unsurları ile yenilik unsurları arasında şâhâne bir uyumu geliştirmesi sayesinde 20. asrın 30 lu yıllarına kadar sadece Mısır'da değil, bütün Arap ülkelerinde yeni Arap şiiri üzerinde hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu okul, geçmiş silip atmamış, bilâkis canlı ve parlak bir şekilde mâziyi geri getirip bu arada millî, siyâsî ve sosyal duyguları alevlendirerek bütün Arap âleminin takdirini toplamıştır. Bu sebeple Suriyeli Şefîk Cebri,⁶⁰ ve Lübnanlı Bişâra el-Hûrî⁶¹ gibi günümüze kadar bu okula tâbi olup onun yolunu izleyenler çok olmuştur. Bunların Mısır'daki en açık örneği ise Şevkî'nin yolunu izleyerek temsili şiir tarzında pek çok ürün veren 'Azîz Abaza'dır.⁶²

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi Bârûdî, sadece kendi okulunun mensuplarını değil, aynı zamanda 'Abdurrahmân Şukrî,⁶³ İbrâhîm el-Mâzîni⁶⁴ ve el-

⁵⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 171

⁵⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 172

⁶⁰ Bk. Suppl., III, 356

⁶¹ "el-Aḥṭalu's-şâğîr" lakabı ile meşhur olan Lübnanlı şâir Bişâra el-Hûrî (ö. 1968) hk. bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 362 ; "Bişâra el-Hûrî" , A'clâmu's-şî'ri'l-'arabiyyi'l-ḥadîs , s. 235-330

⁶² el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 172

⁶³ Borsa'id'de doğmuş olan Mısırlı edebiyatçı, şâir ve eğitimci 'Abdurrahmân Şukrî (ö.1378/-1958) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 125-128 ; Fi'l-edebi'l-ḥadîs , II, 244 ; el-Edebu'l-'arabiyyu'l-mu'câşır fi Mısır, s. 128 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XIII, 395

‘Akkâd tarafından kurulan Yeni Kuşak Okulu’nu da sancağının altında barındırdığı söylenmektedir. Bu Yeni Kuşak Okulu’nun, kendisini Bârûdî Okulu’ndan oldukça uzaklaştıran bir eğilim gösterdiği de bir gerçektir.⁶⁵ Bu şâirlerden ‘Abdurrahmân Şukrî ve İbrâhîm ‘Abdulkâdir el-Mâzîni, Yüksek Öğretmen Okulu’nda eğitim görmeleri sebebiyle, İngiliz edebiyatı ve kültürü ile ilişki kurmuşlar ve edebî alanda kişisel çalışmaları ile bu kültürde derinleşmişlerdi. ‘Abbâs Maḥmûd el-‘Akkâd ise İngiliz kültürünü okuyarak bu alanda kendisini yetiştirmişti. Bu üç şâir, İngiliz şâirlerinin şiirlerini ve edebî kritik eserlerini okuyup özellikle romantik şâirleri tanımaları ve İngiliz kritikçi Hazlitt’i beğenmeleri sebebiyle Bârûdî’nin kurduğu Muhâfazakar Ekol’ün şiir anlayışına uymayan şiirler söylemişlerdir.⁶⁶ Ancak Bârûdî’nin geçmişteki bayağı şiirin kökünü kazınması ve Arap şiirini aşırı dış süslemelerden kurtararak şâirin duygularını ve düşüncelerini ifade edebileceği bir hâle getirmesi, ayrıca Bârûdî Okulu’nun yeni şâirlerle bu şâirlerin üsluplarını, tasvirdeki, sosyal ve felsefî konulardaki gidişatlarını beğendikleri eski şâirler arasında bir bağ meydana getirmesi, bu Yeni Kuşak Okulu’nun özlemini duyduğu bir yeniliğe doğru ilerlemesini sağlamıştır. Bu sebeptendir ki, el-Mâzîni, el-‘Akkâd ve Şukrî’nin, Beşşâr, Ebû Temmâm, el-Mutenebbî ve Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arri hakkında çok sayıda makâleleri vardır. Yine aynı sebeple İbnu’r-Rûmî⁶⁷ onlarda tutku hâline gelmiş olup ondan çok söz etmişlerdir. Bu arada el-‘Akkâd, İbnu’r-Rûmî’ye uzun ve hoş bir araştırmasını tahsis etmiştir.⁶⁸

Bârûdî, Yeni Kuşak Okulu’nu etkilediği gibi 20. asrın 40 lı yıllarında parlayan Romantik Akım Okulu’nu da etkilemiştir. Nitekim Halîl Muṭṭarî’nı örnek aldığını açıkça söyleyen İbrâhîm Nâcî’nin⁶⁹ şiirlerinde açıkça görüldüğü gibi bu okul, dostları vasıtası ile Bârûdî’den etkilenmiştir. Bu okulun mensuplarından çoğu Şevkî’den etkilenmiştir. Maḥmûd Tâhâ’nın şiirlerinde görüldüğü gibi bu şâirler, şiirlerinin âhenginde Şevkî’den istifade etmişlerdir.

Gerçeği söylemek gerekirse, ister Muhâfazakar Okul’a isterse Yenilik Okulu’na mensup olsun Bârûdî’den sonra gelen bütün kuşaklar onun tesirinde kalmışlardır. Bunun sebebi se onun Arap şiirini ölü hâlinden kurtarıp ona yeni bir canlılık vermesi ve şâirlerin eğilimleri, yetenekleri ve şahsiyetleri ölçüsünde gelişme göstermelerine zemin hazırlamasıdır.⁷⁰

⁶⁴ Kâhire’de doğmuş olan Mısırlı şâir, edebiyatçı ve gazeteci İbrâhîm b. Muḥammed b. ‘Abdilkâdir el-Mâzîni (ö.1368/1949) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 157-164 ; Meşâdiru’d-dirâseti’l-edebîyye, II, 682 ; Fi’l-edebî’l-ḥadîs , II, 265 ; el-Edebu’l-‘arabiyyu’l-mu‘aşır fi Mısr, s. 261 ; Mu‘cemu’l-mu‘ellifin, I, 99 ; XIII, 356 ; el-Funûnu’l-edebîyye ve a‘lâmuhâ fi’n-nahḍati’l-‘arabiyyeti’l-ḥadîse, s. 354-373

⁶⁵ el-Bârûdî râ’idu’ş-şi‘ri’l-ḥadîs , s. 172

⁶⁶ Bu ekol hk. geniş bilgi için bk. Taṭavvuru’l-edebî’l-ḥadîs fi Mısr, s. 148-165

⁶⁷ Meşhur Abbâsî devri şâiri ‘Alî b. el-‘Abbâs b. Cureyc el-Bağdâdî (ö.283/896) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Mu‘cemu’ş-şu‘arâ, s.145 vd. ; el-Fihrist, s. 235 ; Târîhu Bağdâd, XII, 23 ; Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ, XIII, 495 ; GAL, I, 79 ; Suppl., I, 123-125 ; Mu‘cemu’l-mu‘ellifin, VII, 114

⁶⁸ el-Bârûdî râ’idu’ş-şi‘ri’l-ḥadîs , s. 172-173. Ayrıca bk. Fi’l-edebî’l-ḥadîs , I, 300

⁶⁹ Kâhire’de doğup yine orada ölen Mısırlı tabip ve şâir İbrâhîm Nâcî b. İbrâhîm el-Ḳasabî (ö. 1372/1953) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 137-138 ; Meşâdiru’d-dirâseti’l-edebîyye, II, 736 ; el-Edebu’l-‘arabiyyu’l-mu‘aşır fi Mısr, s. 154 ; el-A‘lâm, I, 72 ; Mu‘cemu’l-mu‘ellifin, I, 120

⁷⁰ el-Bârûdî râ’idu’ş-şi‘ri’l-ḥadîs , s. 173

Yukarıda adı verilen şâirlerden başka Mısırlı ve diğer Arap ülkelerinden birçok şâirin de Bârûdî'den etkilendiği söylenmektedir. Mısırlı şâirlerden Muḥammed °Abdulmuṭṭalib,⁷¹ Muṣṭafâ Şâdık er-Râfî'î, Aḥmed Nesîm,⁷² Aḥmed Muḥarrem,⁷³ Aḥmed el-Kâşif,⁷⁴ °Alî el-Cârim⁷⁵ ve °Alî el-Ġâyâtî⁷⁶ ; Iraklı el-Kâzımî⁷⁷ ve Ma°rûf er-Ruşâfî⁷⁸ ; Lübnanlı Şekîb Arslân ve Ḥalîm Demmûs⁷⁹; Mağribli Muḥammed en-Nahîlî ve Muḥammed eş-Şâzîlî Ḥaznedâr⁸⁰ ; Suriyelî Muḥammed el-Bizm'in⁸¹ de Bârûdî'nin yolunu izleyenlerden olduğu kabul edilir.⁸²

Şiir Anlayışı

Bârûdî, divânının mukaddimesinde, şiir hakkındaki görüşünü uzunca bir tarifle ortaya koymuştur. Onun şiirlerinde gördüğümüz kadar net olmayan bir üslûpla ortaya koyduğu bu tarifinde de eski Arap şâirlerinin ve şiir eleştirmenlerinin etkisinde kalmış olduğu ilk bakışta kendini göstermektedir. Ancak, yine de şâir, bu konuda kendisine mahsus bazı görüşleri de ilâve etmiştir. O, şiiri şöyle tarif etmektedir: " Şiir, düşünce semâsında

⁷¹ Mısırlı şâir Muḥammed °Abdulmuṭṭalib (ö.1931) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 591 ; Şu°arâ'u Mısr ve beyâtuhum fi'l-cilî'l-mâfî, s. 41-52 ; el-A°lâm, VII, 124 ; Fi'l-edebî'l-ḥadîş , II, 373-421 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 191

⁷² Mısırlı şâir Aḥmed Nesîm b. °Uşmân Bey Muḥammed (ö.1356/1938) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 79-80 ; el-A°lâm, I, 250 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, II, 194

⁷³ Türk veya Çerkez asıllı olduğu söylenen Mısırlı şâir Aḥmed Muḥarrem b. Ḥasan °Abdillâh (ö.1364/1945) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 76-79 ; el-A°lâm, I, 192 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, II, 57

⁷⁴ Mısırlı şâir Aḥmed b. Zilfikâr b. °Umer el-Kâşif (ö. 1367/1948) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 79 ; el-A°lâm, I, 120 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, I, 220

⁷⁵ Mısırlı şâir, edebiyatçı, yazar, dilci, gramerci, eğitimci ve hikaye yazarı °Alî b. Şâlih b. °Abdulfettâh el-Cârim (ö. 1949) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 172-174 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 247-249 ; el-A°lâm, V, 106 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, VII, 108 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 193-194

⁷⁶ Mısırlı siyâset adamı, şâir, edebiyatçı ve Milliyetçi Parti'ye girip 25 yıl Cenevre'de sürgünde kalmış olan °Alî el-Ġâyâtî (ö. 1376/1956) hk. bilgi ve bibl. için bk. Mu°cemu'l-mu'ellifin, VII, 164

⁷⁷ Bârûdî ile tanışmış olduğu söylenen Iraklı şâir °Abdulmuḥsin b. Muḥammed b. °Alî b. Muḥsin el-Kâzımî Ebu'l-Mekârim (ö. 1935) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 489 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 676 ; el-A°lâm, IV, 296 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, IV, 173 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 213-214

⁷⁸ Aslen Kerküklü olup Bağdat'da doğan, orada yetişen ve Dimaşk'taki el-Mecma°u'l-°ilmiyyu'l-°arabî üyeliğine seçilmiş olan Mar°ûf b. °Abdilgânî el-Bağdâdî er-Ruşâfî (ö. 1945) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 488-489 ; el-Mu°âşûrûn, s. 440 ; Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye, II, 388-392 ; el-A°lâm, VIII, 184 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, XII, 306 ; 19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, s. 214-219

⁷⁹ Lübnanlı edebiyatçı şâir ve el-Muhezzeb gazetesinin yazarlarından Ḥalîm İbrâhîm Demmûs (ö.1377/1957) hk. bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 347-348 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, IV, 72

⁸⁰ Aslen Memluktardan olan Tunuslu şâir, edebiyatçı ve "Emîru şu°ara'i Tûnus" lakabını alan Muḥammed eş-Şâzîlî b. Muḥammed el-Muncî b. Muṣṭafâ Ḥaznedâr (ö.1373/ 1954) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 499 ; el-A°lâm, VII, 26 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, X, 60

⁸¹ Aslen Iraklı olup Dimaşk'da doğan, tahsilini orada tamalayan ve Dimaşk'daki el-Mecma°u'l-°ilmiyyu'l-°arabî üyeliğine seçilmiş olan şâir ve Arap dilbilimcisi Muḥammed b. Maḥmûd b. Selîm el-Bizm (ö.1375/1955) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Suppl., III, 354-355 ; Mu°cemu'l-mu'ellifin, XII, 6

⁸² Fi'l-edebî'l-ḥadîş , I, 300 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi°ri'l-ḥadîş , s. 170 ; Taṭavvuru'l-edebî'l-ḥadîş fi Mısr, s.110

ışıldayan bir parlıttır. Onun ışınları, oradan kalp levhasına yansıyarak onu ışıkla doldurup taşırır. Bu ışık çizgisi dilin ucuna kadar uzanır ve dil de kendisiyle karanlığın aydınlandığı, yola çıkanın yolunu bulduğu türlü türlü hikmetleri söyler. Sözün en iyisi, lafızları birbiriyle uyumlu, manâları açık, anlaşılması kolay, ufku geniş, tekellûf ve anlaşılmasızlık kusurlarından uzak ve uzun uzun düşünmeyi gerektirmeyen sözdür. İşte iyi şiirin niteliği budur."⁸³

Şâir, insan zihninde meydana gelen hayâli, ansızın oluşan bir ışık parlıtısına benzetmektedir. Bu hayâl parlıtısı, kalbi etkileyerek onu coşku ile doldurmakta ve bu coşku, dilde ifâdesini bulmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Bârûdî'nin, kaynağını hayâlin teşkil ettiğine inandığı şiirde tabîlik ön plândadır. O, yalnız şiirin tanımını yaparken değil, bir çok şiirinde de yeri geldikçe şiirin tabîi olması gerektiğini ve kendisinin de tabîi şiir söyleyen bir şâir olduğunu söylemiştir.⁸⁴ Şâirin bu tarifinde eski şiir eleştirmenlerinden el-Câhiz'den ve İbn Kuteybe'den etkilendiği söylenmektedir.⁸⁵

Gerçekten de onun şiiri tarifini, zihinde meydana gelen bir hayâlin kalbi coşku ile doldurması sonucu bu coşkunun dilde ifâdesini bulması şeklinde özetlersek, bu sözler bizleri asırlarca geriye götürmekte ve el-Câhiz'in Şuhâr b. 'Ayyâş el-'Abdî'nin ağzından belâgatı tarif ettiği : " Belâgat, gönüllerimizde coşku ile doğup dillerimize dökülen bir olaydır." ⁸⁶ sözünü hatırlatmaktadır.

Bu tarif ile Bârûdî'nin tarifinin birleştiği nokta, her ikisinde de şiirin kaynağı olarak kalbin gösterilmiş olmasıdır. Ancak Bârûdî'nin tarifinde, şiirin meydana gelmesi için hayâl unsurunun esas olarak kabul edildiği görülür. Ayrıca Bârûdî'nin tarifinde, hayâl, duygu, düşünce, üslup kuvveti ve ahlâki gaye gibi bir çok unsuru bir araya getirmiş olması bakımından da bir olgunluk hissedilmektedir. Belki de onun, hayâli ön plana almasında Fars şiiri ile yakın ilişkisinin de etkisi olmuştur. Şibli-yî Nu'mânî, Nizâmî-yî 'Arûzî'nin Çehâr Makâle adlı eserindeki tarifini de örnek vererek, "Fars şâirlerine göre şiirin asıl anlamı hayâllerden ibârettir." demektedir.⁸⁷

Bârûdî, yaptığı tanıma uygun nitelikte şiir söyleme kabiliyetinin yanında güzel ahlâka ve seçkin bir kişiliğe sahip olan bir şâirin, toplumu içerisinde saygınlık kazanacağını söyleyerek şâirin ictimâî görevinin önemini de anlatmak istemiştir. Ona göre şiir, insan rûhunu terbiye eder, cîlâlar ve olgunlaştırır. İnsanların ufkunu aydınlatır ve onların iyiyi, güzeli, doğruyu bulmalarını sağlar. Bârûdî, bu tezini desteklemek için şiirin her asırda farklı dilleri konuşan, farklı karakterlere ve zevklere sahip olan milletler üzerindeki büyük etkisine de dikkatleri çekerek, şiirin toplumun ayrılmaz bir parçası olduğunu ifâde etmiştir.

Kısaca ifâde etmek gerekirse Bârûdî, her konuda olduğu gibi şiiri tarif ederken de Arap eleştirmenlerinin çoğunluğunun izlediği şiir anlayışını hareket noktası kabul ederek tabîi şiir düşüncesine inanmıştır. Onun tabîi şiiri, sanat göstermek için şâirin kendisini zorladığı tekellüflü şiire tercih ettiği yukarıdaki sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

⁸³ Dîvân, I, 3

⁸⁴ Bir örnek için bk. Dîvân, II, 15/6-16/1

⁸⁵ el-Uşûl'ü-turâsiyye fî nakd'i's-şi'ri'l-'arabiyyi'l-mu'âşır fî Mısr, s. 32

⁸⁶ el-Beyân ve't-tebyîn, I, 54

⁸⁷ Şi'ru'l-'acem, I, 12

ŞİİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bârûdî'nin şiirini incelerken, onun birbirini tamamlayan iki yönünü dikkate almamız gerekecektir. Burlardan birincisi, şâirin eski Arap Şâirlerini üslûp, tema, vezin, kâfiye, lafız ve manâ bakımından taklit edip bu şekilde eski şâirlerin şiirdeki akıcı ve sağlam üslûbunu tekrar diriltmesi , ikincisi ise bu eski sağlam malzemeyi çok ustalıklı bir şekilde kullanarak kendi kişiliğini, toplumunu, çevresini ve yaşadığı asrı son derece gerçekçi ve samimi bir şekilde tasvir etmesidir.

Şâirin edebî kişiliğinin olgunlaşmasında temelde Abbâsî devri şiiri olmak üzere, eski şiirin etkileri çok büyük olmuştur. Çünkü o, eski Arap şiirinin kasnağını ve diğer malzemelerini kullanarak şiir söylemiştir. Bu şiirlerden bazıları dış görünüşte, kasnağın ve malzemelerin gerçek sahibi olan şâirlerin şiirlerinden ayırdedilemeyecek ölçüde eski şiirin etkisinde kalmış olmasına rağmen yine de şâirin kişiliğinin yansımalarına engel olmamıştır.

Şâirin edebî şahsiyetinin oluşmasında en önemli olay, onun klasik şiir mirasını çok iyi bir şekilde değerlendirip onu yaşadığı çevreye uyarlamasıdır. Şunu açıkça ifade etmemiz gerekir ki, o, Arap şiirine vezin, kâfiye ve konu bakımından bir yenilik getirmemiş olup bu konuda eski şâirlerin yolunu izlemiş, hattâ onların şiirlerine nazîreler söylemiştir. Ancak, onun yaşadığı çevredeki Arap şiirinin durumunu dikkate aldığımız zaman, bu çevrede klasik şiirin yeniden canlandırılması demek olan bu hareket de bir yeniliktir.

Bârûdî'nin edebî şahsiyetinin şekillenmesinde en önemli rolü oynayan klasik şiirin onun üzerinde yaptığı etkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için, onun şiirlerinin üslûp, nesib ve teşbih, vezin ve kâfiye, kullandığı manâlar, yapılan iktibâslar ve işlediği mevzûlar bakımından incelenmesinin konuya ışık tutacağı kanâatindeyiz. Bu etki, daha çok şekil yönünden kendisini göstermekte olup Muhtevânun serbest olduğu görülür.

Üslûbu

Bârûdî'nin üslûbunda eski şâirlerin etkisi açıkça görülür. Bu etki onun bu eski üslûbu yeniden canlandırması dışında Arap şiirine bu hususta bir yenilik getirdiği söylenemez. Bu etki bazan öylesine artar ki, okuyucu kendisini göçebe bir Arap şâirinin karşısında hisseder. Onun daha çok Abbâsî şâirlerinden etkilenmiş olduğu kabul edilir. Ancak divânındaki birçok şiiri, göçebe Arap şâirlerinin kendisini derinden etkilediklerini göstermektedir. Edebiyatçılar, onun, eski şâirler tarafından işlenmiş olan temaları taklit ettiği gibi onların üslûplarını da taklit ettiğini kabul etmekle birlikte, bu taklidi yapmaktaki amacı hakkında değişik yorumlar getirmişlerdir.

°Abbâs Maḥmûd el-°Aḳḳâd'a göre Bârûdî, göçebe Arap şâirinin rolünü üstlenen usta bir aktör gibidir. O, bu rolü dil, duygu, kostüm ve hareket bakımından iyi oynamış, göçebe Arap şâirini yeniden canlandırarak kendisini ve hayatını onun bir sembolü yapmıştır. O, üstlendiği bu rolde tıpkı bir aktörün oynadığı rollerdeki yaratıcılığını göstermiştir. Bârûdî'nin yaptığı taklit, güçlü kişilerin ardından aksayarak yürüyen yeteneksiz bir kişinin yaptığı taklitten farklı olduğu için, onun kişisel özellikleri bu taklit perdelerinin arkasında kaybolmamış, aksine onun şahsiyeti açıkça kendisini göstermiştir. Bu durum, onu hayat

hikayesinden tanıdığımız gibi şîirlerinden de tanıyabilme imkânını sağlamaktadır.⁸⁸

el-^cAkḫād, Bârûdî'nin göçebe Arap şâirlerini taklit ettiğini ve bu taklitte aşırı derecede ileri gittiğini, hattâ bir kasidesini⁸⁹ örnek vererek terkedilen yerlerin kalıntılarını ve izlerini, çobanları ve kabîleleri zikrettiğini ifâde ettikten sonra,⁹⁰ pek azı hariç olmak üzere onun bütün kasidelerinin eski şâirlerin sağlam ve son derece düzgün üslûbuna sahip olduğunu söyler. Bârûdî'de görülen bu üslûp benzerliği, göçebe özelliğini taşıma hususunda göçebe şîirinden daha derin veya kesinlikle isteyerek yapılmış olan matbû^c bir taklittir.⁹¹

^cUmer ed-Desûkî de Bârûdî'nin eski şâirlerin üslûplarını, kendisinin Mısır' da yaşadığını Necd'den, Necd'in tepelerinden, ceylanlarından ve ağaçlarından uzakta olduğunu unutacak derecede aşırı bir şekilde taklit ettiğini söyler.⁹² ^cUmer ed-Desûkî, Bârûdî'nin terkedilen yerler ve kalıntıları karşısında durup rûhu, manâsı, şekli ve görünüşü ile câhiliye şîirinin özelliğini taşıyan ve şâirin yaşadığı yüzyıl ve uygarlık çağı ile hiç bir ilgisi bulunmayan bu şîirleri, bunun takip edilmesi gereken biricik üslûp ve metod olduğuna inandığı için değil, kendi şâirlik yeteneğini denemek ve bu hususta eski şâirleri taklit etme gücünün bulunup bulunmadığını anlamak için söylemiş olduğu kanâatindedir. Yine ed-Desûkî' ye göre, şâirin karşısında kendisini coşturacak ve gözlerini yaşartacak bir terkedilen diyârın ve kalıntılarının bulunmaması durumunda bile eski şâirlerin nazmettiği gibi şîir söyleyebilmesi, onun büyük bir şâir olduğunu gösterir. Ancak, yine de bu tür şîirler duygudan yoksun olup içerisinde çokca sanat ve zorlama vardır.⁹³

Şevkî Dayf, şâirin terkedilen yerleri ve kalıntılarını dile getirdiği aşağıda bir bölümü verilecek olan kasidesinin son derece göçebe rûhu taşıdığını söylemekle birlikte, bazı eleştirmenler tarafından söylenen her türlü duygudan yoksun ve sadece eski şâirlerin şîirlerinin bir taklidinden ibâret olduğu yolundaki sözleri kabul etmemektedir. Ona göre şâir, eski şâirlerle öylesine kaynaşmıştır ki, bu kaynaşma, onun terkedilen yerlerden, bunların kalıntılarında ve çobanlardan söz etmesine; aynı zamanda sevgilisinden eski şâirlerin bahsettiği şekilde söz edip bizzat onların kullandıkları tasvirleri ve nesib usûlünü almasına sebep olmuştur. Şevkî Dayf, bu görüşünü desteklemek için Beşşâr ve diğer Abbâsî devri şâirlerinin de yaşadıkları yerleşik çevreden kendilerini kurtarıp göçebe çevreyi şîirlerinde işledikleri zaman aynı ifâdeleri kullandıklarını, ancak Abbâsî devri şâirlerinin ve Bârûdî'nin bu göçebe unsurları eski Arap şâirlerinden farklı kullandıklarına dikkat etmek gerektiğini söylemektedir. Eski şâirler bu kelimeleri bizzat kendi anlamlarında kullanıyorlardı. Abbâsî devri şâirleri ve Bârûdî ise, bu kelimeleri kendi duygu ve düşüncelerini ifâde etmek için birer sembol olarak kullanmışlar, bu ifâdelerin eski gücünden ve her kuşaktaki Arap insanının hoşuna giden fitrî güzelliğinden yararlanmışlardır. Çünkü Arap insanı ne kadar uygarlaşır da eskiyi araştırmakta ve sanki onda elde etmek istediği bir şeyi yitirmiş gibi sürekli ona bakmaktadır. Bu anlayış, Arapların Abbâsîler devrinde yerleşik hayata geçme-

⁸⁸ Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 132

⁸⁹ Dîvân, III, 136

⁹⁰ Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 129-130

⁹¹ Şu'arâ'u Mısır ve bey'âtuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 131

⁹² Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 240

⁹³ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 241

lerine ve yeni düşüncelere kavuşmalarına rağmen canlı kalmış ve bütün çöl unsurları, onların hayatının ayrılmaz bir parçası olarak hayatlarını renklendirmeye devam etmiştir.

Bârûdî de bu duygulara derinlemesine kapılmış ve rûhen o çevrede yaşamak için bu unsurları yeniden kullanmaya başlamıştır. Özet olarak ifade etmek gerekirse, Şevkî Dayf'a göre Bârûdî, göçebe Arap şiirine âit ifâdeleri bazan aşırı derecede bazan da seyrek olarak kullanmış, bu ifâdeler bir müknaş gibi onu çekmiş olup Ravdatu'l-Menil'deki sevgilisini ceylana benzetmesi, Hûlvânî dilberleri yaban ineği sürüsüne benzetmesi ya da âşık olduğu kadınların evlerinden söz ederken onların Kâzımî, Zü Selemlî veya Âlemî olduklarını söylemesi hoş gider. Hattâ hayvan tasvirlerinde, övünme ve kahramanlık şiirlerinde bile insan kendisini tamamen göçebe bir Arabın karşısında bulur. Ayrıca, onun duygularını bu sembollerle ifade etmesi kelimelerin anlamlarına da bir genişlik kazandırmıştır.⁹⁴

Bârûdî, bazı şiirlerine : " وَقَالَ عَلَى طَرِيقَةِ الْعَرَبِ : eski Arap şâirlerinin tarzında şöyle dedi⁹⁵ , وَقَالَ يَرُوضُ الشَّعْرَ : söz egşersizi yaparak şöyle dedi⁹⁶ , şiir egşersizi yaparak şöyle dedi⁹⁷ " başlıklarını koymak suretiyle bu şiirleri, sadece eski Arap şâirlerinin üslûbunda kendisini denemek gayesi ile nazmetmiş olduğunu bizzat kendisi ifade etmektedir. Bu durum, onun klasik şiir örneklerine ne kadar bağlı kaldığını göstermesi bakımından çok önemlidir. Bunlar, genellikle sert kasîde üslûbunun taklitleri olup şâir, şâhinin, arslanın ve yılanın tasvirini yaptığı şiirde olduğu gibi⁹⁸ değişik konularda tasvirler yaparak egşersiz yapmak istemiştir. Bunu yaparken bir şiirde yapılabilecek muhtemel hatalardan kaçınmış olması ile övünmeyi de ihmal etmemiştir. Aşağıdaki beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir (Kâmil) :

فَاسْمَعْ فَمَا كُلُّ الْكَلَامِ بِطَيِّبٍ وَكُلُّ قَوْلٍ فِي السَّمَاعِ مَذَاقُ
نَزَلَ الْكَلَامُ إِلَى مِنْ شُرَفَاتِهِ وَتَمَثَّلَتْ بِحَدِيثِي الْآفَاقُ

"Dinle, zîra bütün sözler güzel değildir, her sözün kulakta farklı tadı vardır."

"Bu sözler, bana yüce mertebelerinden indi ve dünyanın bütün bölgelerindeki insanlar benim sözümle darb-ı mesel anlattı."⁹⁹

Şâir, klasik Arap şâirlerinin üslûbunu ve dil malzemesini kullanarak onların sanat eserlerinin benzerlerini ortaya koymaya muktedir olduğunu gösterdiği birçok şiirinde aynen eski Arap şâirlerinde olduğu gibi, terkedilen yerler ve kalıntıları karşısında durup hissiyatını ifade etmiştir. Aşağıdaki kasîde, üslûp, tema, ifade ve tasvir bakımından tamamen göçebe Arap şiirinin özelliklerini taşımaktadır (Tavil) :

⁹⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 142-144

⁹⁵ Divân, III, 136 ; IV, 83

⁹⁶ Divân, I, 30 , 42 ; II, 51, 164, 179, 258 ; III, 151

⁹⁷ Divân, I, 145

⁹⁸ Divân, II, 258

⁹⁹ Divân, II, 272

أَلَا حَىٍّ مِنْ أَسْمَاءَ رَسَمَ الْمَنَازِلِ
 خَلَاءُ تَعَفَّتْهَا الرُّوَامِسُ ، وَالتَّقَتِ
 فَلَا يَأْ عَرَفْتُ الدَّارَ بَعْدَ تَرَسُّمِ
 غَدَتِ وَهَى مَرَعَى لِلطَّبَّاءِ ، وَطَالَمَا
 قَلَّلَعَيْنِ مِنْهَا بَعْدَ تَزْيَالِ أَهْلِهَا
 فَاسْبَلْتُ الْعَيْنَانِ فِيهَا بِوَكَافِ
 تَعَلَّقْتُهَا فِي الْحَىِّ إِذْ هِيَ طِفْلَةٌ
 فَلَمَّا اسْتَقَرَّ الْحُبُّ فِي الْقَلْبِ وَانْجَلَتْ
 تَمْرُبِنَارُ عِيَانُ كُلِّ قَبِيلَةٍ
 إِذَا مَا تَذَكَّرْتُ الزَّمَانَ الَّذِي مَضَى
 قَبَائِلُ أَفْنَتْهَا الْحُرُوبُ ، وَلَمْ تَكُنْ

وَإِنْ هِيَ لَمْ تَرْجِعْ بَيَانًا لِسَائِلِ
 عَلَيْهَا أَهَاضِيبُ الْغُيُومِ الْجَوَافِلِ
 أَرَانِي بِهَا مَا كَانَ بِالْأَمْسِ شَاغِلِي
 غَنَّتْ وَهَى مَاوِي لِلْحِسَانِ الْعَقَائِلِ
 مَعَارِفُ أَطْلَالِ ، كَوَحِي الرِّسَائِلِ
 مِنَ الدَّمْعِ ، يَجْرِي بَعْدَ سَحِّ بَوَاكِيلِ
 وَإِذَا أَنَا مَجْلُوبٌ إِلَى وَسَائِلِي
 غِيَابَتُهُ هَاجَتْ عَلَى عَوَازِلِي
 فَمَا يَمْنَحُونَا غَيْرَ نَظَرَةٍ غَافِلِ
 تَسَاقُطُ نَفْسِي إِثْرَ تِلْكَ الْقَبَائِلِ
 لَتَفْنَى كِرَامُ النَّاسِ مَا لَمْ تُقَاتِلِ

"Dikkat, her ne kadar hiçbir soru soran kişiye cevap verecek ve selâmın karşılığını verecek durumda değilseler bile, Esmâ'nın hatırı için evlerin kalıntılarına selâm ver."

"Bunlar, rüzgarların izleri sildiği ve yüklü bulutların yağmurlarının üzerinde buluşup yağdığı ıssız yerler."

"Esmâ'nın evini, orada geçmişte kafamı meşgul eden yeri bana gösteren uzun bir bakıştan sonra güçlkle tanıdım."¹⁰⁰

"Uzun zaman güzel kadınların barınağı olarak kalan o ev, ceylanlar için bir otlak yeri hâline gelmiş."

"O evden sâkinlerinin ayrılışından sonra gözün görebileceği biricik şey, mektuplardaki yazılar gibi geçmiş anılatan bazı kalıntılardır."

"Orada gözlerim, yağın bol yağmurlardan sonra akan seller gibi yaş döktü."

"Ona, henüz küçük bir kız iken ve ben de bakıma muhtaç küçük bir çocuk iken kabilede âşık oldum."

"Sevgi kalpte yerleşip de apaçık ortaya çıktığında, beni kınayanları üzerime kıskırttı."

"Bütün kabilelerin çobanları yanımızdan geçiyorlar ve bize yalnızca umur-samaz bir bakışla bakıyorlardı."

"Geçmiş hatırladığım zaman, yok olup giden bu kabilelerin ardından içim parçalanıyor."

"Onlar, savaşların yok ettiği kabilelerdir. Savaşmadıkları sürece elbette bu

¹⁰⁰ Bu beytin birinci mısra'ının Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın Mu'allaka'sındaki bir beytin ikinci mısra'ı ile, kâfiyesi تَرَسُّمِ yerine تَزَيُّمِ kelimesinin konması dışında aynı olduğuna dikkat edilmelidir. Zuheyr'in beyti için bk. Divânü Züheyr, s. 7

soylu insanlar yok olmazdı."¹⁰¹

Bârûdî, eski Arap şâirlerinin üslûbunu taklit ettiği bu kasîdede üstlenmiş olduğu rolü son derece başarılı bir şekilde yerine getirmiş, göçebe Arapların yaşam tarzlarını ustalıklı ve canlı bir tablo hâlinde göz önüne sermiştir. İlk 7 beyitte bir câhiliye şâiri kılığına girerek terkedilen yerler ve kalıntıları karşısında durup onları selâmlayan ve ağlayarak tasvir eden Bârûdî, orada geçirdiği oyun, eğlence ve aşk günleri için üzüntüsünü dile getirmiş; izleyen 13 beyitte sevgilisine aşk şiirleri söylemiş, daha sonra bedevî Arap çevresine daha sıkı bir şekilde dalarak savaşların yok ettiği kabilelere geçip savaşın sebep olduğu felâketleri dile getirmiş ve savaşlarda ölen kahramanlara ağıt yakmıştır. Şâir, bu sırada kendisini övmeyi ve savaşçıların atlarını tasvir etmeyi de ihmâl etmemiştir.

Kasîdede Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın bir mısra'ını küçük bir değişikliklerle ıktibâs etmesi bizim için ondan etkilendiği konusunda bir ipucu teşkil etmektedir. Ayrıca Şâirin özellikle savaşın insanların yok olup gitmelerine sebep olduğunu ifade etmesi, onun bu konuda daha çok Zuheyr'den etkilenmiş olabileceği ihtimâlini kuvvetlendirmektedir.¹⁰²

Bârûdî, bu göçebe çevreyi Seylân'da sürgünde bulunduğu sırada da ihmâl etmemiştir. Vatan özlemini dile getirdiği şiirlerinden birinde, gözlerinin görme özelliğini kaybetmesi yanında katlandığı sıkıntıları ve çektiği yalnızlığı ifade ederken birdenbire bu göçebe çevreye geçip Mısır'ı, hayâlinde canlandırdığı Necd bölgesi gibi düşünmüş, Leylâ'sını terennüm eden Kays gibi, sevgilisini mızraklı kişilerin koruduğu ulaşılmaz bir vâdide koşan bir ceylana benzetmiştir. Bârûdî'nin bu şiirinde, duyduğu özlemi dile getiren aşağıdaki beyitlerini bir göçebe şâirin beyitlerinden ayırmak oldukça güçtür (Basî):

يَا سَعْدُ قُلْ لِي، فَأَنْتَ أَدْرَى مَتَى رِعَانُ الْعَقِيقِ تَبْدُو ؟
أَشْتَاقُ نَجْدًا وَ سَاكِنِهِ وَ ابْنُ مَنَى الْغَدَاةَ نَجْدُ ؟
ذَابَ فُؤَادِي بِحُبِّ لَيْلَى يَا لِفُؤَادٍ بَرَاهُ وَ جُنْدُ

"Ey Sa'd, söyle bana, sen en iyisini bilirsin, vâdinin sırtları ne zaman görünecek ? "

"Necd'i ve Necdîleri özleyorum. Yarın ben, Necd'e ne kadar yaklaşmış olabilirim ? "

"Gönlüm Leylâ'nın aşkı ile eridi, aşkın perişan ettiği bir gönlün yardımına koşun !"¹⁰³

Bu beyitler yalnız başlarına alındıkları zaman tamâmen göçebe şiirin bir parçası gibi görünmekle birlikte, şiirin tamâmının incelenmesi hâlinde şâirin kendi duygularının tabii bir ifadesi olduğu görülecektir. Çünkü Bârûdî, bu şiirinde Seylân'da sürgünde iken çektiği hastalığından ve yalnızlığından şikâyet ettikten sonra vatanına duyduğu özlemi dile getirmek istemiş ve kanâatimize göre

¹⁰¹ Dîvân, III, 136-145

¹⁰² Zuheyr'in bu konudaki şiirleri için bk. Dîvânü Zuheyr, s. 18-21

¹⁰³ Dîvân, I, 180

göçebe şiirin tüm özelliklerini taşıyan bu beyitlerin, duygularını daha etkili bir şekilde ifade edeceğine inanmış olmalıdır.¹⁰⁴

Nesib ve Tasvir

Şâirin nesib ve kadınları tasvir etmede eski şâirler tarafından kullanılan teşbihlere yer verdiğini görüyoruz. O, kadını yuvasındaki ceylana, gökyüzündeki dolunaya, gözlerini yaban ineği gözüne, bakışlarını keskin kılıçlara, boyunu salınan bir ağaç dalına, yanağını güle, zülfünü menekşeye, dudaklarını yakuta, dişlerini inciye, kırpiklerini oka, kaşlarını yaya, saçını geceye benzetir. Şâirin, bu benzetmeleri yaptığı şiirleri pek çoktur.¹⁰⁵ Aşağıda verilen beyitlerde bu durum net bir şekilde görülmektedir (Tavil) :

إِذَا نَظَرْتُ أَوْ أَقْبَلْتُ أَوْ تَهَلَّلْتُ فَوَيْلُ مَهَاةِ الرُّمْلِ، وَالْغُصْنِ وَالْبَدْرِ

"Güzel sevgili, baktığı, bana yöneldiği veya yüzünün parıltısı görüldüğünde, çöldeki yaban ineklerinin, fidanın ve dolunayın güzelliği söner."¹⁰⁶

Bu beyitte sevgilinin gözlerini yaban ineği gözüne, boyunu fidana ve yüzünü dolunaya benzetmiştir. Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yanağını güle, kâkülünü menekşeye, bakışlarını ceylan bakışına benzetmektedir (Kâmil) :

كَالْوَرْدِ خَدَّاءُ، وَالْبَنْفَسِ طُرَّةٌ وَالْغُصْنِ قَدَّاءُ وَالْفَرَازَةَ مَلَفَتَا

"Onun yanakları gül, kâkülü menekşe, boyu fidan, bakışı ceylan gibidir."¹⁰⁷

Bu teşbihlerin pek çoğunun eski şâirler tarafından kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu hususta İbn Raşîk'ın, teşbih bölümünde İbnu'l-Mu'tezz'e âit olduğunu söylediği beyitler şöyledir (Müctes) :

بَدْرٌ وَلَيْلٌ وَغُصْنٌ وَجَهٌ وَشَعْرٌ وَقَدْ
خَمْرٌ وَدُرٌّ وَوَرْدٌ رَيْقٌ وَتَغْرٌ وَخَدٌّ

"Onun yüzü dolunay gibi, saçı gece gibi, boyu fidan gibi,"

"Dudağının ıslaklığı şarap gibi, dişleri inci gibi ve yanağı gül gibi."¹⁰⁸

Bârûdî'nin diğer konularda da eski şâirler tarafından kullanılmış olan teşbihlere yer verdiğini görüyoruz. Meselâ, onun bir şiirinde¹⁰⁹ şarabın berraklığını horozun gözüne benzettiğini görürüz. Bu teşbih, çok önceleri °Adî b. Zeyd el-°İbâdî¹¹⁰ tarafından kullanılmıştır.¹¹¹

¹⁰⁴ Bu şiirin bir beyti için bk. s. 127

¹⁰⁵ Bu hususta örnekler için bk. Dîvân, I, 98/3 ; II, 47/4, 53/4, 55/1-5, 325/5-6 ; III, 572/2, 574/1 ; IV, 189, 209/2

¹⁰⁶ Dîvân, II, 7

¹⁰⁷ Dîvân, I, 77

¹⁰⁸ el-°Umde, I, 292

¹⁰⁹ Dîvân, II, 253/5

¹¹⁰ Câhiliye devri şâirlerinden °Adî b. Zeyd el-°İbâdî (ö. h.ö. 35/590) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Tabakâtu's-şu'arâ, s. 58 ; eş-Şi'r ve's-şu'arâ, I, 150-156 ; Mu'cemu's-şu'ara, s. 80 ; GAL, I, 21 ; el-A'lâm, V, 9 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, VI, 274

Vezin ve Kâfiye

Şâirin divânındaki bir çok kasidesinde eski şâirlerin, özellikle Abbâsî devri şâirlerinin kasidelerinin vezin ve kâfiyelerini model olarak aldığını görüyoruz. Şâir, divânındaki ilk kasidesinde el-Mutenebbî'nin Ebû 'Alî Hârûn b. 'Abdîl'azîz el-Evrâcî'yi övdüğü kasidesini model olarak almıştır. el-Mutenebbî'nin kasidesinin matla'ı şöyledir (Kâmil) :

أَمِنْ أَرْذِيَّارِكِ فِي الدُّجَى الرَّقَبَاءُ إِذْ حَيْثُ كُنْتُ مِنَ الظَّلَامِ ضِيَاءُ

"Bizi gözetleyenler, senin karanlık gecede beni ziyâret ettiğinden emin oldular. Çünkü sen, bulunduğun karanlığı aydınlatıyordun."¹¹²

Bârûdî'nin kasidesinin matla'ı ise şöyledir (Kâmil) :

صِلَّةُ الْخِيَالِ عَلَى الْبِعَادِ لِقَاءُ لَوْ كَانَ يَمْلِكُ عَيْنِي الْإِغْفَاءُ

"Gözlerim azıcık uykuya dalmış olsa, uzakta bulunan sevgilinin uykumdaki hayâlî benim için bir buluşmadır."¹¹³

Bu iki kasidenin vezin ve kâfiyesi aynı olmakla birlikte konular farklıdır. el-Mutenebbî'nin kasidesinin nesib ile başlayıp medih ile devam etmesine karşılık, Bârûdî'nin kasidesi de nesib ile başlar sonra hikmete, zamandan ve insanlardan şikâyetle geçilir. Şevkî Dayf'a göre, bu iki kasidenin ortak bölümleri olan nesibde Bârûdî, el-Mutenebbî'den çok daha başarılıdır. Çünkü el-Mutenebbî'nin aşk ve güzellik şiirlerinde yetersiz olduğu bilinmektedir. Ayrıca Bârûdî'nin bu şiirde el-Mutenebbî'nin manâlarına bağlı kalmadığı da görülür.¹¹⁴ Şâir, bu kasidesinde el-Mutenebbî'nin kasidesinin matla' beytinin birinci mısra'ını tazmin etmiştir.¹¹⁵

Bârûdî'nin el-Mutenebbî'ye nazire olarak nazmettiği şiirlerinden biri de Seylan'da iken söylediği kasidesidir. Şâir, bu kasidesinde el-Mutenebbî'nin Kâfûr el-İşîdî'yi medhettiği (Tavîl) :

أَوْدٌ مِنَ الْأَيَّامِ مَا لَا تَوَدُّهُ وَأَشْكُو إِلَيْهَا بَيْنَنَا وَهَى جُنْدُهُ

"Ben, günlerden, onların istemediğini (yani, dostlarımla bir arada bulunmayı) istiyorum ve onlara ayrılığımızı şikâyet ediyorum. Halbuki onlar, ayrılığın yardımcılarıdır (bana kulak verirler mi?)" ¹¹⁶ beyti ile başlayan kasidesini model olarak alıp aşağıdaki beyti ile başlayan kasidesini söylemiştir (Tavîl) :

رَضِيتُ مِنَ الدُّنْيَا بِمَالًا أَوْدُهُ وَأُيُّ أَمْرِي يَقْوَى عَلَى الدَّهْرِ زَنْدُهُ

"Ben, dünyada pek de sevmediğim şeylere râzı olmak zorunda kaldım. Zamâna kimin bileğinin gücü yeter ki ? " ¹¹⁷

¹¹¹ Divânu 'Adî b. Zeyd, s. 78

¹¹² Şerhu Divâni'l-Mutenebbî, s. 122

¹¹³ Divân, I, 10

¹¹⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs, s. 146

¹¹⁵ Divân, I, 12/10

¹¹⁶ Şerhu Divâni'l-Mutenebbî, s. 486

Şâir, bu kasîdesinde de yine el-Mutenebbî'nin matla' beytinin birinci mısra'ını tazmîn etmiştir.¹¹⁸ Ayrıca şâirin birinci mısra'da el-Mutenebbî'nin yine birinci mısra'ını bazı değişiklikler yaparak ıktübâs ettiği açıkça görülmektedir. Ancak bu beyitten sonra iki kasîde birbirinden uzaklaşmaktadır. Bârûdî, kasîdesine gazel, aşktan yakınma, yaşlılıktan şikâyet etme, gençliğini kaybetmesine üzülmeye, insanların vefâsızlığından yakınma, hikmetli sözler, yergi, zulme karşı koymaya teşvik ve idârecileri tehdit ederek devam etmekle, el-Mutenebbî'nin söz konusu kasîdesinde işlediği medihden ayrı bir yol tutmuştur.

Bârûdî'nin el-Mutenebbî'nin başka bir kasîdesinin vezin ve kâfiyesini model alarak alıp nazmettiği bir kasîdesi daha vardır. el-Mutenebbî'nin kasîdesinin matla'ı şöyledir (Hafif) :

لَا إِفْتِخَارُ إِلَّا لِمَنْ لَا يُضَامُ مُدْرِكٍ أَوْ مُحَارِبٍ لَا يَنَامُ

"İstedigini elde ederek veya elde edinceye kadar uyumadan mücâdele ederek zulme karşı koyan kişiden başkası için hiçbir övünç yoktur."¹¹⁹

Bârûdî'nin şîrinin matla'ı ise şöyledir (Hafif) :

مَنْ لَعِينٍ إِنْسَانُهَا لَا يَنَامُ وَفُؤَادٍ قَضَى عَلَيْهِ الْغَرَامُ ؟

"Uyku tutmayan göze ve aşkın harap ettiği bir gönüle yardımcı olacak biri var mı ?"¹²⁰

Bu iki kasîdenin vezin ve kâfiyesinin aynı olmasının yanısıra Bârûdî, el-Mutenebbî'nin kasîdesindeki bazı manâlarını da kullanmıştır.

Şâirin nazîre söylediği diğer Abbâsî devri şâirleri ; Ebû Nuvâs,¹²¹ el-Buhturî, Ebû Firâs, eş-Şerîf er-Rađî, İbnu'n-Nebîh¹²² ve el-Bûşîrî'dir.¹²³

Şâir, Ebû Nuvâs'ın (Kâmil) ,

يَادَارُ مَا فَعَلْتَ بِكَ الْيَأْمُ ؟ ضَامَتِكَ وَالْيَأْمُ لَيْسَ تُضَامُ

"Ey ev, sana günler neler yaptı ? Onlar sana zulmettiler; halbuki onlara zulmedilmez."¹²⁴ beyti ile başlayan kasîdesine nazîre olarak bir kasîde söylemiştir.

¹¹⁷ Divân, I, 111

¹¹⁸ Divân, I, 115/4

¹¹⁹ Şerhu Divâni'l-Mutenebbî, s. 163

¹²⁰ Divân, III, 588

¹²¹ Abbâsî devri şâirlerinden olup özellikle şarap şiirleri ile meşhur olan Ebû Nuvâs °Alî b. el-Hasan b. Hânî (ö. 198/814) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. eş-Şi'r ve's-şu'arâ, II, 680-706 ; İbnu'l-Mu'tezze, Tabakâtü's-şu'arâ, s. 193-217 ; Târihu Bağdâd, VII, 436-449 ; Vefeyâtü'l-a'fyan, I, 373-377 ; Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, IX, 279 ; GAL, I, 74-76 ; Suppl., I, 114-118 ; el-A'lâm, II, 240 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XIII, 170

¹²² Eyyübîler devri şâiri, edebiyatçı ve yazar °Alî b. Muhammed b. el-Hasan b. Yûsuf b. Yahyâ el-Mısrî (ö. 619/1222) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 304 ; Suppl., I, 462 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, VII, 191

¹²³ Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd b. Muhsin b. °Abdillâh eş-Şehnâcî (ö. 694/1294) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. GAL, I, 308-314 ; Suppl., I, 467-472 ; el-A'lâm, VII, 11 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XIII, 170

Bu kasîdenin birinci beyti şudur (Kâmil) :

أَسْأَلُ الدِّيَّارَ عَنِ الْحَبِيبِ وَفِي الْحَشَا دَارُ لَهُ مَاهُولُهُ وَمَقَامُ

"Ben, kalkıp sevgiliyi yıkık virânelerden soruyorum. Halbuki benim gönlümde bir ev vardır ki, o, oraya alıştı ; orada oturur."¹²⁵

Şâir, Ebû Nuvâs'ın Hârûn er-Reşîd devrinde Mısır'da haraç toplama görevlisi olan el-Haşîb İbn 'Abdülhamîd el-'Acemî'yi övdüğü medhiyesine de bir nazîre söylemiştir. Ebû Nuvâs'ın kasîdesinin matla'ı şöyledir (Tavîl) :

أَجَارَةٌ بَيْنَتُنَا أَبُوكَ غَيُورٌ وَمَيْسُورٌ مَا يَرْجَى لَدَيْكَ عَسِيرٌ

"Ey bizim iki evimizin komşusu, senin baban çok kiskançtır ve kolay olduğu umulan şeyler senin yanında zordur."¹²⁶

Bârûdî'nin kasîdesi şu beyitle başlamaktadır (Tavîl) :

أَبَى الشَّوْقُ إِلَّا أَنْ يَحِنَّ ضَمِيرٌ وَكُلُّ مَشُوقٍ بِالْحَنِينِ جَدِيرٌ

"Artık aşkım, kalbimin sevgiliye özlem duymasından başka her şeyden yüz çevirdi. Her sevgili özleme lâyıktır."¹²⁷

Şâir, bu şiirinde Ebû Nuvâs'ın matla' beytinin 1. mısra'ını tazmin etmiştir.¹²⁸

Şâirin aşağıdaki beyitle başlayan kasîdesinin de el-Buhturî'nin bir kasîdesine nazîre olarak söylenmiş olduğu görülmektedir (Tavîl) :

أَقْلَامًا مِي فِي هَوَى الشَّادِنِ الْأَحْوَى فَقَلْبِي عَلَى حَمْلِ الْمَلَامَةِ لَا يَقْوَى

"Beni, dudakları koyu kırmızı yavru ceylana âşkından dolayı ayıplamaktan artık vazgeçin; zîra benim kalbim ayıplama yükünü taşıyamaz."¹²⁹

Onun, Ebû Fîrâs,¹³⁰ eş-Şerîf er-Rađî¹³¹ ve İbnu'n-Nebîh'in¹³² kasîdelerine söylediği nazîreleri de bu konuda ne kadar ileri gittiğini göstermesi bakımından çok önemlidir. Hattâ o, câhiliye devri şâirlerinden en-Nâbîgatuz-Zubyânî'nin¹³³

¹²⁴ Dîvânu Ebî Nuvâs, s. 575

¹²⁵ Dîvân, III, 315

¹²⁶ Dîvânu Ebî Nuvâs, s. 327

¹²⁷ Dîvân, II, 16

¹²⁸ Dîvân, II, 23/4

¹²⁹ Dîvân, IV, 189

¹³⁰ Dîvân, II, 30

¹³¹ Dîvân, I, 30 . eş-Şerîf er-Rađî'nin kasîdesi için bk. Dîvânu's-Şerîf er-Rađî, I, 107

¹³² Dîvân, I, 97

¹³³ Meşhur Câhiliye şâiri Ziyâd b. Mu'viye b. Debâb ez-Zubyânî (ö. h.ö. 18/604) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. II, 680-706 ; Tabakâtu's-şu'arâ, s. 41-45 ; eş-Şi'r ve's-şu'arâ, I, 92-106 ; GAL, I,

bir kasidesine de bir nazîre söylemiştir. en-Nabîğa'nın kasidesinin matla' beyti aşağıda verilmiştir (Kâmil) :

أَمِنْ آلِ مِيَّةٍ رَائِحٍ أَوْ مُغْتَدٍ عَجَلَانَ ذَا زَادٍ وَغَيْرَ مُزَوِّدٍ

"Sen Meyyete oğullarından acele ile selam vererek veya selamsız mı geçip gidiyorsun ?" ¹³⁴

Bârûdî'nin kasidesinin matla' beyti ise şöyledir (Kâmil) :

ظَنَّ الظُّنُونُ قَبَاتَ غَيْرِ مُوسَدٍ حَيْرَانَ يَكْلَأُ مُسْتَنْبِرَ الْفَرْقَدِ

"Bir çok şeyler düşündü ve parlak yıldızları gözetleyerek başını yastığa koymadan şaşkın bir şekilde sabahladı." ¹³⁵

Bu iki kaside arasındaki benzerlik yalnızca vezin ve kâfiyenin aynı oluşundan ibarettir. Çünkü en-Nâbiğa, kasidesinde Kuray^c Oğullarının Nu^cmân b. el-Munzir'e kendisini hicvettiği yolunda gammazlamaları üzerine, ondan özür dilemek için nazmetmiştir. ¹³⁶ Bârûdî'nin ise kasidesinde savaşı, savaşta gösterdiği atılganlığı, atları, şarabı ve şarap meclisini tasvir edip kadınlara aşk şiirleri söylediği görülür.

Bârûdî, meşhur mu^callaka şâiri 'Antara'nın ¹³⁷ (Kâmil) :

هَلْ غَادَرَالشُّعْرَاءُ مِنْ مُتَرَدِّمٍ أَمْ هَلْ عَرَفْتَ الدَّارَ بَعْدَ تَوَهُمٍ

"Şâirler kendilerinden sonra gelecek olanlara söylenecek bir söz bıraktılar mı ki ; yoksa sen, sevgilinin evini biraz durakladıktan sonra tanıyabildin mi ?" ¹³⁸ beyti ile başlayan kasidesinin bu beytinin birinci mısra'ını alıp sadece مَن kelimesinin yerine مَن kelimesini koyarak onun bu sözünü nakzetmiştir. Bârûdî'nin 'Antara'nın kasidesinin vezin ve kâfiyesini kullanarak nazmettiği bu kasidesinin matla'ı şöyledir (Kâmil) :

كَمْ غَادَرَالشُّعْرَاءُ مِنْ مُتَرَدِّمٍ وَلَرُبَّ تَالٍ بَذَّ شَأَوْ مُقَدِّمٍ

" Şâirler , kendilerinden sonra gelecek olanlara söylenecek okadar söz bıraktılar ki. Nice sonra yaşamış olan kişiler, öncekilere üstün gelip onları geride bırakmışlardır." ¹³⁹

13-14 ; Suppl., I, 45 ; el-A'îlâm, III, 92 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, IV, 188

¹³⁴ Dîvânü'n-Nâbiğa, s. 28

¹³⁵ Dîvân, I, 120

¹³⁶ Dîvânü'n-Nâbiğa, s. 27

¹³⁷ Meşhur Câhiliye şâiri 'Antara b. Şeddâd b. 'Amr b. Mu^câviye el-^cAbsî (ö. h.ö. 22/ 600) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Tabakâtü's-şu^carâ, s. 64 ; eş-Şi'r ve's-şu^carâ, I, 171-175 ; GAL, I, 13-14 ; Suppl., I, 45 ; el-A'îlâm, V, 269 ; Mu^ccemu'l-mu'ellifin, VIII, 14

¹³⁸ Dîvânü 'Antara, s. 12 ; Şerhu'l-Mu^callakâti's-seb^c, s. 137

Bârûdî'nin dîvânında gördüğümüz bu nazîrelerde dikkatimizi en çok çeken husus, onun model olarak aldığı bu kasîdelerin orijinal metnine bağlı kalmadan son derece serbest bir şekilde hareket etmiş olmasıdır. Ancak, muhtevâda oldukça serbest hareket edip çoğu kere ayrı bir temayı işlemiş olmasına rağmen yine de bu kasîdelerin çoğunda nazîre söylediği şâirin bir mısra'ını veya mısra'ının bir cüzünü tazmîn etmiştir. Tazmîn edilen bu mısra'ların çoğunluğunu nazîre söylediği şâirin matla' beytinin birinci mısra'ı teşkil eder.¹⁴⁰

Kanaatimize göre şâirin eski şâirlere nazîre olarak nazmettiği bu şiirlerden maksadı, işlediği temaların yanı sıra eski şâirlerle boy ölçüşmek ve kendisinin onlardan geri kalmadığını, hattâ onları geçtiğini ispatlamaktır. Bu şiirlerin arasında görmekte olduğumuz bazı beyitler bu tezimizi destekler mâhiyettedir. Meselâ, onun Ebû Nuvâs'ın bir kasîdesine nazîre olarak söylediği şiirin bir beyti şöyledir (Tavîl) :

وَلَوْ كُنْتُ أَذْرَكْتُ النَّوَاسِيَّ لَمْ يَقُلْ (أَجَارَةَ بَيْتَيْنَا أَبُوكَ غَيُورٌ)

"Şayet ben Ebû Nuvâs'a sağlığında yetişmiş olsaydım (أَجَارَةَ بَيْتَيْنَا أَبُوكَ غَيُورٌ: Ey bizim iki evimize komşu olan güzel, senin baban çok kiskançtır.) sözünü söylemezdi."¹⁴¹

Şâirin, 'Antara'nın beytinin birinci mısra'ını kısmen değiştirerek onun sözünü nakzedtiğini ve şâirlere nasıl meydan okuduğunu yukarıda arzetmiştik. Bu durum onun övünme şiirlerinde de açıkça görülmektedir.¹⁴² Yine şâir, Ebû Nuvâs, Muslim b. Velid, ¹⁴³ Ebû Temmâm, el-Buhturî ve el-Mutenebbî gibi beğenip izlerinden yürüdüğü şâirlerin adını saygı ile andığı bir şiirinde şöyle diyor (Tavîl) :

وَسَرْتُ عَلَى آثَارِهِمْ، وَلَرَّمَا سَبَقْتُ إِلَى أَشْيَاءَ وَاللَّهِ أَعْلَمُ

"Ben de onların izlerinden yürüdüm, Allâh en iyisini bilir ki, bir çok hususlarda onları geçtim."¹⁴⁴

Görüldüğü gibi Bârûdî, bu büyük şâirleri saygı ile anarken bile kendi şiirleri ile övünmeyi ihmal etmemiştir.

Bârûdî, müstakıl olarak neşredilen Hz. Peygamber'i medhettiği 447 beyitlik *Keşfu'l-ğummeh fi medhi seyyidil-ummeh* adını verdiği kasîdesini de el-Büşîrî'nin *el-Burde* kasîdesine nazîre olarak söylemiştir. Şâirin bu kasîdesine eserlerinden söz ederken tekrar döneceğiz.¹⁴⁵

Bârûdî'nin dîvânındaki bir çok şiirinde meşhur Ebu'l- 'Alâ' el-Ma'arrî'nin *Lüzûmıyyât* (veya *Lüzûm mâ lâ yelzem*) adlı eserinde kullandığı kâfiye şeklini

¹³⁹ Dîvân, III, 485

¹⁴⁰ Bu husustaki örnekler için bk. Dîvân, I, 12/10, 1115/4; II, 23/4, 35/1 ; III, 485/3; IV, 201/1

¹⁴¹ Dîvân, II, 23

¹⁴² Bk. s. 172-174

¹⁴³ Abbâsî devri şâirlerinden "Sarî'u'l-ğavânî" lakabı ile tanınan ve ilk defa bedii sanatları çok kullanan gazelleri ile meşhur Muslim b. Velid el-Enşârî (ö. 208/823) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. İbnu'l- Mu'tezz, *Tabakâtu's-şu'arâ*, s. 234-240 ; GAL, I, 76 ; Suppl., I, 118-119 ; el-A'îlâm, VIII, 120 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, XII, 233

¹⁴⁴ Dîvân, III, 431

¹⁴⁵ Bk. s. 198-1-202

taklit ettiği görülmektedir. "Arap şiirinde beyitlerin ikinci mısraının son kelimelerinin son harfleri, şiirdeki âhengi sağlayan kâfiye yeterli olup bir önceki harfin de aynı olması gerekmez iken Ma'arri, geniş dil kültürünü ve kelime bilgisini ispatlamak için olmalı ki kendini zora sokarak son iki harfin aynı olmasını temin etmiştir. Başka şâirler için lüzumsuz olan bu işi kendisi için lüzumlu görmüştür. Bu tür kâfiye tabii ki bu şâire âit bir icat olmayıp Arap şiirinde başka örnekleri vardır."¹⁴⁶ İşte Bârûdî de şiirin bütün dallarında ustalığını gösterme hürsından kaynaklandığını tahmin ettiğimiz bir girişimle, birçok şiirinde bu kâfiye şeklini kullanmış olmalıdır. Şâir, bu kâfiye şeklini kullandığı şiirlerinin başına (وَ قَالَ... وَ مِ مِنْ لُؤْمٍ مَا لَا يَلْزَمُ) ibâresini koymuştur.¹⁴⁷ Züht konusundaki şiirlerinden bahsederken de ele alınacağı gibi, her ne kadar Bârûdî'de Ma'arri'nin kötümserliğinden, şüpheciliğinden ve ümitsizliğinden eser yoksa da şiirini şekil yönünden ona yaklaştırmaya çalışmıştır. Bârûdî'nin bu kâfiye şeklini uyguladığı şiirlerinden birisi şöyledir (Serî):

مَا الدَّهْرُ إِلَّا ضَوْءُ شَمْسٍ عَلَا وَ كَوُكْبُ غَامٍ، وَنَبْتُ بَقْلٍ
وَ رَاحِلٌ أَعْقَبَهُ نَازِلٌ مَا قِيلَ قَدْ خَيَّمَ حَتَّى اسْتَقْلَ
عَمَايَةٌ يَخْبِطُ فِيهَا النُّهَى عَجَزًا، وَلَا يُبْصِرُ فِيهَا الْمُقْلَ

"Dünya, yalnızca yükselen bir güneşin ışığı, bulutla kaplanan bir yıldız, yeşeren bir bitki, "

"daha çadırını kurup yerleşmeden dengini toparlayıp gidecek olan bir yolcunun yerinde konaklayacağı bir seyyâh misâlidir."

"Kâinatın bu durumu, aklın almaktan âciz kalarak yolunu şaşırdığı ve gözün gerçeğini göremediği bir muammâdır."¹⁴⁸

Bir başka şiirinde şöyle diyor (Basî):

دَعِ الْمَخَافَةَ، وَاعْلَمْ أَنَّ صَاحِبَهَا وَ إِنِ تَحَصَّنَ لَا يَنْجُو مِنَ الْغِيَلِ
لَوْ كَانَ لِلْمَرْءِ عِلْمٌ يُسْتَدَلُّ بِهِ عَلَى الْعَوَاقِبِ، لَمْ يَرْكَنْ إِلَى الْحِيَلِ

"Korkuyu terket ve bil ki, korkak kişi, surların içinde bile saklansa yine de ansızın öldürülmekten kurtulamaz."¹⁴⁹

"Şayet kişi, işlerin âkîbetini görebileceği bir bilgiye sahip olsaydı aldığı tedbirlere güvenmezdi."¹⁵⁰

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Bârûdî, vezin ve kâfiye bakımından Arap şiirine, kendisinin icat ettiğini söylediği ve yalnızca kısa bir şiirinde uyguladığı bir

¹⁴⁶ Ebu'l-Alâ el-Ma'arri, s. 36

¹⁴⁷ Bk. Dîvân, I, 20, 68, 107, 181 ; III, 183, 198, 201, 205, 216, 228, 257

¹⁴⁸ Dîvân, III, 205-206

¹⁴⁹ Şâirin bu beytinde, "Nerede olursanız olunuz, surlarla çevrili kaleler içerisinde bulunsanız da ölüm size yetişecektir." (en-Nisâ', 78) âyetine işâret edilmektedir.

¹⁵⁰ Dîvân, III, 228-229

vezin dışında, farklı bir şey getirmemiş olup bu hususta eski şâirlerin yolunu izlemiştir. Onun şiirlerinde dikkat çeken diğer bir husus da kullandığı bahirleri, en çok kullanılan en az kullanılan doğru yukarıdan aşağıya doğru sıraladığımız zaman, bu hususta da kendisi ile eski Arap şâirleri arasında aşırı bir benzerliğin ortaya çıkmasıdır.

Şâirin divânındaki şiirlerinde kullandığı bahirlerin sayısını ve kullanılma oranını gösteren aşağıdaki tablonun bu hususta daha objektif bilgi vereceği kanaatindeyiz:

<u>Bahir</u>	<u>Şiir sayısı</u>	<u>Beyit Sayısı</u>	<u>%</u>
Ṭavîl	119	2083	32.782
Basîṭ	65	973	17.906
Kâmil	54	928	14.876
Vâfir	35	250	9.641
Ḥafîf	34	419	9.366
Serî*	23	259	6.336
Münserih	7	116	1.928
Mütekarib	7	71	1.928
Remel	7	69	1.928
Müctes	4	25	1.101
Recez	3	33	0.826
Medîd	3	24	0.826
Kendi icadı	1	19	0.275
Hezec	1	2	0.275
Toplam	363	5271	99.924

Şâirin, *Keşfu'l-ğummeḥ fî medḥi seyyidî'l-ummeh* adlı kasidesinde "Basîṭ" bahrini kullanmış olduğunu görüyoruz. Bunu da yukarıdaki tabloya ilâve ettiğimiz zaman sıranın değişmeyeceği görülecektir.¹⁵¹

Kullandığı Manâlar

Bârûdî'nin şiirlerinde kullandığı manâlara baktığımız zaman, bunların pek çoğunun eski şâirler tarafından kullanılmış olduğunu görürüz. O, şekil yönünden eski şâirleri taklit ettiği gibi manâ yönünden de taklit etmiştir. ʿUmer ed-Desûkî'nin de ifade ettiği gibi, onun şiirlerinde eski manâlar sayılmayacak kadar çok¹⁵² olup yalnızca belli bir dönemde yaşamış olan şâirlerle de sınırlı değildir. Hemen hemen her devreye âit herhangi bir şâirin kullandığı manâyı tamâmen, kısmen veya yakın olarak kullandığına rastlamak mümkündür. Bu durum, onun eski şiiri çok okuyup ezberleyerek şâirlik gücünü geliştirmesiyle yakından alakalıdır. Biz burada onun eski şâirlerden alıp kullandığı manâlara örnek teşkil eden beyitlerden bir kısmını vermek suretiyle hem bu konuyu aydınlatmaya çalışacağız hem de Bârûdî'nin bu hususta daha çok hangi şâirlerden etkilendiği görmüş olacağız.

Tabiatıyla onun, manâlarından en çok etkilendiği şahıslar, Abbâsî devri

¹⁵¹ Bk. *Keşfu'l-ğummeḥ fî medḥi seyyidî'l-ummeh*'in muhtevâsına.

¹⁵² *Fî'l-edebi'l-ḥadîṣ* ,I, 245

şâirleridir. Ancak Câhiliye devri şâirlerinin manâlarını da onun ştirlerinde bulmak pek zor değildir. Şâirin (Kâmil) :

خَلَّ الْعِتَابَ؛ فَلَوْ طَلَبْتَ مُهَذَّبًا أَعْيَاكَ مَطْلَبُهُ بِهَذَا الْعَالَمِ

"Başkalarını kınamayı terket, çünkü sen şayet kusursuz bir kişi ararsan, onu bu dünyada aramaktan bitkin düşersin."¹⁵³ beytinde ifâde etmek istediği bu mana, en-Nâbiğatu'z-Zubyânî'nin (Tavîl) :

فَلَسْتُ بِمُسْتَبِقٍ أَحَا لَا تَلْمُهُ عَلَى شَعَثٍ أَيْ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبُ؟

"Sen, bir kusurunu düzeltmeyeceğin hiçbir dost bulamazsın ; hangi insan kusursuzdur ki ?"¹⁵⁴ beyti ile Beşşâr'ın (Tavîl) :

إِذَا كُنْتَ فِي كُلِّ الْأُمُورِ مُعَاتِبًا صَدِيقَكَ لَمْ تَلَقِ الَّذِي لَا تُعَاتِبُهُ

"Bütün işlerde dostunu ayıplarsan, ayıplamayacağın birini bulamazsın."¹⁵⁵ beytindeki manâ ile aynıdır.

Bârûdî'nin (Tavîl) :

فَطِرٌ لِّلْسُهَا، أَوْ فَاتَّخِذْ لَكَ سُلْمًا لِّتَرْقَى إِلَى أُبْرَاجِهِ بِالسَّلَا لِمِ

"İster Suhâ yıldızına uç, istersen Suhâ yıldızının burçlarına çıkmak için kendine bir merdiven edin (ölümden kurtuluş yok)."¹⁵⁶ beyti ile Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (Tavîl) :

وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَايَا يَنْلَنَّهُ وَلَوْ نَالَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسَلَمِ

"Kim ölümün sebeplerinden korkarsa, bilsin ki, bir merdivenle gök katlarına bile çıksa, ona ulaşırlar."¹⁵⁷ beyti arasındaki manâ ve lugat malzemesi açısından benzerlik açıkça görülmektedir.

Şâirin aşağıdaki beytinin birinci mısra'ındaki manâ ile İmru'u'l-Kays'in bir beytinin birinci mısraı arasındaki manâ yakınlığı çok dikkat çekmektedir (Tavîl) :

إِذَا لَمْ يَكُنْ إِلَّا الْمَعِشَةُ مَطْلَبُ فَكُلُّ زَهِيدٍ يُمْسِكُ النَّفْسَ جَابِرُ

¹⁵³ Dîvân, III, 524

¹⁵⁴ Dîvânü'n-Nâbiğa, s. 78

¹⁵⁵ Dîvânü şîri Beşşâr, s. 44

¹⁵⁶ Dîvân, III, 463

¹⁵⁷ Dîvânü Zuheyr, s. 30 ; Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', s. 87

"Maksat yalnızca geçim temin etmekten ibâretse, o halde nefesine mâni olan bütün zâhîtlar zorbadır."¹⁵⁸

İmru'u'l-Ğays'ın beyti ise şudur (Tavîl) :

فَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ، قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

"Şayet benim gayretim en bayağı bir geçim içinse, bana az bir mal yeterlidir, fazlasını istemem."¹⁵⁹

Şairin (Kâmil) :

وَالْمَرْءُ مَهْمَا طَالَ طَائِلُهُ يَوْمًا صَائِبَةً الرَّدَى هَدَفُ

"İnsanın ömrü ne kadar uzun olursa olsun bir gün ölümün okuna hedef olacaktır."¹⁶⁰ beyti ile Tarafa b. el-Ğabd'ın¹⁶¹ (Tavîl) :

لَعَمْرُكَ إِنَّ الْمَوْتَ مَا أَخْطَأَ الْفَتَى لَكَاطُولِ الْمُرْخَى وَثَنِيَاهُ بِالْيَدِ

"Ölüm, kişiye ulaşmayadururken yine de ucu elde çekilmeye hazır gevşek bir ip gibidir."¹⁶² beytinin arasındaki sıkı bir manâ yakınlığı görülmektedir.

Bârûdî'nin yağmuru tasvir ettiği şîrinden alınan (Tavîl) :

يَسِيرُ عَلَى مَتْنِ الْهَوَاءِ ، وَ تَارَةً يُخْضِضُ سَجَلًا فِي الْبَحَارِ فَيَغْرِفُ

"O (bulut) havanın üstünde yürüyor ve bazan da büyük bir kovayı denizlerin içinde çalkalayıp su alıyor."¹⁶³ beyti ile Ebû Zu'eyb'in,¹⁶⁴ bulutları tasvir ettiği şîrindeki (Tavîl) :

تَرَوْتُ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَنَصَّبَتْ عَلَى حَبَشِيَّاتٍ لَهْنٌ نَثِيجُ

"Bu bulutlar, denizin suyundan içip sonra gürültü çıkararak hızlı bir şekilde giden bulutların üstüne çıktılar."¹⁶⁵ beyti arasındaki manâ benzerliği açıktır.

Bârûdî'nin Hıdiv İsmâil devrindeki yöneticileri yerdığı ve halkı idârenin

¹⁵⁸ Dîvân, II, 68

¹⁵⁹ Dîvânü İmri'î'l-Ğays, s. 145

¹⁶⁰ Dîvân, II, 248

¹⁶¹ Meşhur Câhiliye şâiri Tarafa b. el-Ğabd b. Sufyân b. Sa'dî (ö. h.ö. 60/538-563) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Tabakâtü's-şu'arâ, s. 58 ; eş-Şi'r ve's-şu'arâ', I, 117-126 ; Mu'cemu's-şu'ara, s. 5 ; GAL, I, 14-15, 177 ; Suppl., I, 45-47 ; el-A'âm, III, 324 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, V, 40 ; Tarafa b. el-Ğabd hayâtuhû ve şî'ruhû, muhtevâsına

¹⁶² Dîvânü Tarafa, s. 34

¹⁶³ Dîvân, II, 250

¹⁶⁴ Ebû Zu'eyb Huveylid b. Hâlid el-Huzelî (ö. 27/648) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Tabakâtü's-şu'arâ, s. 53 ; eş-Şi'r ve's-şu'arâ', II, 547-551 ; el-A'âm, II, 373 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, IV, 131

¹⁶⁵ Dîvânü'l-Huzeliyyîn, s. 151

adâletli olması için mücâdeleye çağırdığı kasidesinden alınan (Basî):

وَلَا تَخَافُوا نَكَالًا فِيهِ مَنَشَوْكُمْ فَالْحَوْتُ فِي الْيَمِّ لَا يَخْشَى مِنَ الْبَلَلِ

"Zaten içerisinde büyüyüp geliştiğiniz bir felâketten korkmayın, çünkü denizde yaşayan balık ıslanmaktan korkmaz."¹⁶⁶ beytindeki mana, el-Mutenebbî'nin (Basî):

وَالْهَجْرُ أَقْتَلُ لِي مِمَّا أَرَاكِبُهُ أَنَا الْغَرِيقُ فَمَا خَوْفِي مِنَ الْبَلَلِ

"Yakınlarımdan uzaklaştırılmam benim için ileride çekeceğim üzüntüden daha öldürücüdür. Ben zaten suya batmışım ; korkum ıslanmak değil."¹⁶⁷

Şâirin, dünyanın aldâtıcılığı,¹⁶⁸ akıllı insanların dünyda mutsuz olacağı,¹⁶⁹ ölüm karşısında âlimin de câhilin de farksız olduğunu,¹⁷⁰ haksızlık karşısında susup mücâdele etmemenin alçaklık olduğunu,¹⁷¹ sağlığın ve gençliğin değerinin bilinmesi gerektiğini¹⁷² ifade ettiği beyitlerinde de el-Mutenebbî'nin manâlarından etkilendiğini görmekteyiz.

Bârûdî, tasvir konusunda da el-Mutenebbî'nin manâlarından etkilenmiştir. Onun (Kâmil) :

صَبَّ بَرَّتُهُ يَدُ الضَّنَى حَتَّى اخْتَفَى عَنْ أَعْيُنِ الْعَوَادِ غَيْرَ كَلَامِهِ

"Aşkın pençesine düşüp öylesine inceldi ki, ziyaretçiler onu göremeyip yalnızca sesini duyar oldular."¹⁷³ beyti ile el-Mutenebbî'nin (Basî):

رُوحٌ تَرَدَّدَ فِي مِثْلِ الْخِلَالِ إِذَا أَطَارَتِ الرِّيحُ عَنْهُ الثُّوبَ لَمْ يَبِينْ
كَفَى بِجِسْمِي نُحُولًا أَنَّنِي رَجُلٌ لَوْلَا مُخَاطَبَتِي إِيَّاكَ لَمْ تَرَنِ

"Kürdan gibi zayıf vücudumun içinde bir ruh kıvılcıdanıyor ki, eğer o vücudun elbisesini rüzgâr uçursa görünmez olur."

"Zaten ben öyle zayıfladım ki, seninle konuşmasam beni göremezsin."¹⁷⁴ beyitleri arasındaki manâ benzerliği açıkça görülmektedir.

¹⁶⁶ Dîvân, III, 29. Bu beyitteki (الْيَمِّ) kelimesi ile el-A^crâf, 136; Tâhâ, 39; Meryem, 78, 79 ; el-Kâsas, 7, 40 ve ez-Zâriyât, 40 âyetlerine işaret edilmektedir.

¹⁶⁷ Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 349

¹⁶⁸ Dîvân, III, 144/2, 461, 407/1 ; Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 430

¹⁶⁹ Dîvân, I, 17/3 ; Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 630 . el-Buhturî'nin de bu manâya yakın bir beyti vardır. Bk. Dîvânü'l-Buhturî, III, 1616/7

¹⁷⁰ Dîvân, III, 462 ; Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 609. Bu manâda Ebu'l-^cAlâ el-Ma^carrî'nin de beyitleri vardır. Bk. Sıktu'z-zend, s. 25/5, 6

¹⁷¹ Dîvân, III, 30/1, 82/1, 230/2, 232/1, 235/1, 475/3 ; IV, 14/1 ; Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 17, 163, 511, 512

¹⁷² Dîvân, III, 229/2 ; Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 430

¹⁷³ Dîvân, III, 569

¹⁷⁴ Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 3

Bârûdî'nin, el-Mutenebbî'nin manâlarından etkilendiğini gösteren beyitleri burada sayılamayacak kadar çoktur. Biz, burada bunlardan yalnızca pek az bir bölümünü sunmaya çalıştık.¹⁷⁵

Bârûdî'nin, manâlarından etkilendiği diğer bir şâir de Ebu'l- 'Alâ' el-Ma'arrî'dir. Şâir, aşağıdaki beytinde gökyüzünün renginin mavi olmasının sebebini, dünyanın yok ettiği insanların ciğerlerini yemesine bağlamaktadır (Tavîl) :

تَحَسَّى مَرَاتِ الْكُبُودِ فَلَمْ تَزَلْ بِهِ صِبْغَةً مِنْ لَوْنِهَا، فَهَوَّازَرَقُ

"Ciğerlerin kanlarını yudumladı ve onların renklerine boyandı ; bu yüzden o mavidir."¹⁷⁶ Şâirin bu beyitte kullandığı manâ, Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî'nin (Hafif) :

وَعَلَى الدَّهْرِ مِنْ دِمَاءِ الشَّهِيدِ مِنْ عَلِيٍّ وَنَجْلِهِ شَاهِدَانِ
فَهُمَا فِي أَوَاخِرِ اللَّيْلِ فَجَرَا نِ وَفِي أَوْلِيَاتِهِ شَفَقَانِ

"Feleğin üstünde iki şehidin: 'Alî'nin ve oğlunun akıtılan kanlarından iki kanıt vardır."

"Onlar, gecenin sonlarında iki tan, gecenin başlarında iki şafaktırlar."¹⁷⁷ beyitlerinde şafağın kırmızı rengini Hz. Ali ile oğlu Hüseyin'in kanından aldığını ifade ettiği manâ ile yakından alakalıdır.

Bârûdî, şarap tasvirinde meşhur Vezir eş-Şâhib b. 'Abbâd'ın¹⁷⁸ manâsını kullanmıştır. Onun (Tavîl) :

جَاءَتْ وَقَدْ شَاكَلَهَا كَأْسُهَا فَاشْتَبَهَ الْبَاطِنُ وَالظَّاهِرُ

"Şarap, öylesine incelik berraklaştı ki, kadehle bütünleşti ve kadehin içindeki şarapla dışı birbirinden ayırdedilemez oldu."¹⁷⁹ beyti ile eş-Şâhib b. 'Abbâd'ın aşağıdaki beyitleri arasındaki manâ benzerliği açıktır (Kâmil) :

رَقُّ الزُّجَاجِ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ وَتَشَابَهَا فَتَشَاكَلَ الْأَمْرُ
فَكَانَ خَمْرٌ وَلَا قَدَحٌ وَكَأْنَمَا قَدَحٌ وَلَا خَمْرُ

"Kadeh ve şarap, berraklaşıp birbiriyle öylesine bütünleşti ki, iş zorlaştı."

¹⁷⁵ Daha fazla örnek için sırasıyla bk. Dîvân, II, 264/5, 68/2, 297/1 ; Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 376, 531/5, 96

¹⁷⁶ Dîvân, II, 309

¹⁷⁷ Sıktu'z-zend, s. 96

¹⁷⁸ Kâtip, edebiyatçı, dilci siyaset adamı ve çeşitli ilimlerde söz sahibi İsmâ'îl b. 'Abbâd b. el-'Abbâs (ö. 385/995) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Vefeyâtu'l-a'yân, I, 206-210 ; Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, XVI, 511 ; Suppl., I, 596 ; el-A'lâm, I, 312 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, II, 274 ; XIII, 372

¹⁷⁹ Dîvân, II, 102

"Sanırsın şarap var, kadeh yok ya da kadeh var, içinde şarap yok."¹⁸⁰

Bârûdî, aşağıdaki beytinde görüldüğü gibi, bu hususta el-Hansâ'dan¹⁸¹ da etkilenmiştir (Tavîl) :

إِلَيْكَ اسْتَشَرْتُ الْعَيْنَ مَحْلُولَةَ الْعُرَا وَ فِيكَ رَعَيْتُ النُّجْمَ رَعَى السَّوَانِمِ

"Senin için, perişan bir halde uykusuz kalıp yaşlar dökerek gözlerimi harap ettim ve yine senin için sıkıntıdan ve huzursuzluktan sürekli yıldızları gözetledim."¹⁸² beytinde yıldızları gözetleme ifadesi ile Araplarda âdet olduğu üzere, üzüntü ve kederden dolayı geçeyi uykusuz geçirmeyi kinâye etmek suretiyle bu manâyı almıştır.¹⁸³ Bu manâyı el-Hansâ'nın da aynı şekilde kullanmış olduğunu görüyoruz (Basit) :

أُرَعَى النُّجُومَ، وَمَا كُفِّتُ رَعِيَّتَهَا وَ تَارَةً أَتَغَشَّى فَضْلَ أَطْمَارِي

"Gözetlemek zorunda olmadığım halde, yıldızları gözetliyorum ve bazan eski iş elbiselerime bürünüyorum."¹⁸⁴

Şâirin, insanların görünüşlerine aldanmamak gerektiğini ifade ettiği (Tavîl) :

وَرُبُّ صَدِيقٍ كَشَفَ الْخُبْرُ نَفْسَهُ فَعَايَنْتُ مِنْهُ الْجَوْزَفِي صُورَةَ الْعَدْلِ

"Tecrübe ve deneyimlerimle gerçek rûhunu keşfedip de adâlet kisvesine bürünen; ama gerçekte zâlim olduğunu gördüğüm nice dostlar var."¹⁸⁵ beytindeki bu manâ, birçok şâir tarafından kullanılmıştır. Bunlardan biri de eş-Şerîf er-Rađî'nin Ebû İshâk İbrâhîm b. eş-Şâbî ile ilgili şiirinden alınan şu beytidir (Basit) :

لَا تَجْعَلَنَّ دَكِيلَ الْمَرْءِ صُورَتَهُ كَمْ مَخْبَرٍ سَمِعَ عَنْ مَنْظَرٍ حَسَنِ

"Kışının dış görünüşünü asla onun hakkında delil sayma. Çünkü güzel görünüşe aldanılarak nice kötü tecrübelerle karşılaşılmıştır."¹⁸⁶

İktibaslar

Bârûdî'nin, şiirlerinde eski şâirlerin şiirlerinden ve Kur'an âyetlerinden pek çok iktibasda bulunduğunu görmekteyiz. Bunları eski şiirden iktibâs ve Kur'an'dan iktibâs başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

¹⁸⁰ Şevkî Dayf, bu beyitlerin Ebû Nuvâs'a âit olduğunu söylemektedir. Bk. el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs, s. 157. Ancak, İbn Hallikân, bu beyitlerin eş-Şâhib b. Abbâd'a âit olduğunu kaydetmiştir. Vefeyâtü'l-acvân, I, 208

¹⁸¹ Muḥadrem şâirlerder meşhur el-Hansâ Tunağır bint °Amr es-Selîmiyye (ö. 24/645) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Ṭabaḳātu's-şu'arâ, s. 82 ; eş-Şi'r ve's-şu'arâ, II, 260-264 ; GAL, I, 34-35 ; Suppl., I, 70 ; el-A'lâm, II, 89 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 92

¹⁸² Dîvân, III, 290

¹⁸³ Dîvân, III, 290 (dipnot 21)

¹⁸⁴ Şerhu Dîvânî'l-Hansâ, s. 33

¹⁸⁵ Dîvân, III, 86. Bârûdî'nin bu manâda başka beyitleri de vardır. Bk. Dâvân, IV, 131/1, 2

¹⁸⁶ Dîvânü's-Şerîf er-Rađî, II, 545

Eski Şiirden İktibâslar

Bârûdî'nin eski şâirlerin şiirlerine nazîre olarak nazmettiği şiirlerinden söz ederken, onun özellikle nazîre söylediği şâirlerin bazı mısra'larını veya mısra'ların bir bölümünü tazmîn ettiğini söylemiştik.¹ Ancak, onun diğer şiirlerinde de bazı şâirlerin şiirlerinden bir beyti veya bir mısra'ı, olduğu gibi veya bazı küçük değişiklikler yaparak almış olduğunu görmekteyiz. Bu hususta 'Umer ed-Desûkî, onun başkalarının şiirlerini çalmakla ithâm edildiğini söyleyerek, bu tür beyitlerinden bazı örnekler vermektedir. 'Umer ed-Desûkî'ye göre, şâirin dîvânında görülen bu beyitler, onun eski şâirlerin şiirlerini mutâlaa ettiğini gösteren şiirlerdir. Ona göre Bârûdî, ne başkalarının şiirlerini çalmış ve ne de bu beyitleri kasden alıp kendisine mal etmeyi düşünmüştür. O, sadece eski şâirlerin şiirlerini ezberlemiş ve onlardan etkilenmiştir. Özellikle usta bir şâire âit bir kasîdeye nazîre söylediği zaman ona o kadar yaklaşıp ki, şiiri onun şiiri ile karışır ve ikisini birbirinden ayırmak mümkün olmaz. Bu durum, onun taklitteki ustalığından ve kabîliyetinin sağlamlığından ileri gelmektedir. Bazen farkında olmadan eski şâirlerin şiirlerinden bir takım kelimelerin ve beyitlerin şâirin dilinde tekrarlandığı görülür. Bu durum da onun ezberinde çok sayıda şiirin bulunması sebebiyledir. 'Umer ed-Desûkî, şâirin dil, sarf ve diğer ilimlerin kurallarına dâir bir eğitim görmediğini ve yalnızca eski şâirlerin şiirlerini okuyup ezberlemek suretiyle şiir söylemeye başladığını, bu şekilde dilin inceliklerine vâkıf olup fasih bir dil yeteneğine sahip olduğunu söyleyerek onun şiirindeki bütün kusurların kendine ve hâfızasına güvenip düzenli bir çalışma yapmamasından kaynaklandığını; ancak bu kusurların az olduğunu ve onun ne şiirine ne de şiirdeki mevkiine zarar veremeyeceğini belirtmektedir.²

Şevkî Dayf da Bârûdî'nin bazı şâirlerin şiirlerinden aldığı beyit, mısra' veya daha küçük alıntılarını, onun hâfızasındaki birikimi gösterdiğini söyleyerek bu durumu bir ırmağın taşadığı sedefler olarak nitelendirmektedir.

Gerçekten de Bârûdî'nin bütün şiirlerini dikkate aldığımız zaman, onun başka şâirlerden aynen veya kısmen değiştirerek aldığı beyit, mısra' veya daha küçük parçacıklar hâlinde aldığı bu sözlerin pek az olduğunu görürüz. Belki de bunlardan birkaç örnek vermekle büyük bir çoğunluğunu zikretmiş olacağız.

Şâirin dîvânındaki (Tavîl) :

أَلَا يَاحَمَامَ الْإِيكَ إِيْلَكَ حَاضِرٌ وَغُصْنُكَ مِيَادُ فَقِيمٍ تَنْوُحُ ؟

"Ey ağaçlık yerin güvercini, dostun yanında, bulunduğun dal salınmakta; o halde neden feryâd ediyorsun ?" ³ beytinin Ebû Kebîr el-Huzelî'ye⁴ nisbet edilen bir beytin⁵ yalnızca birinci mısra'ındaki نَرْوَحُ kelimesini الْإِيكَ kelimesiyle

¹ Bk. s. 106

² Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 298

³ Dîvân, I, 105

⁴ İslâmî devire de yetiştiği söylenen büyük hamâse şâirlerinden 'Âmir b. el-Halîs el-Huzelî (?) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. eş-Şi'r ve's-su'arâ', II, 561-565 ; İbnu'l- Mu'tezz, Taḥakâtü's-su'arâ, s. 186 ; el-A'lâm, IV, 17 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, V, 53

değiştirerek ıktibâs ettiği gör÷lmektedir.

Bârûdî, şarabın insan üzerindeki etkisini tasvir ederken şöyle diyor (Tavîl) :

إِذَا مَا شَرَبْنَاهَا أَقْمَنَّا مَكَانَنَا وَظَلَّتْ بِنَا الْأَرْضُ الْقَضَاءُ تَدُورُ

"O şarabı içtiğimiz zaman, biz yerimizde dururuz ve yer gök gözümüzde dönmeye başlar."⁶

Şâir, bu beytin ikinci mısra'ını Muzâhım el-°Ukaylî'den⁷ ıktibâs etmiştir. Muzâhım, kabilesinden bir kıza âşık olmuş ve bir iş için kabileden ayrılmıştı. Döndüğü zaman sevdiği kızın başka bir gençle evlendiğini görünce söylemiş olduğu beyit şöyledir (Tavîl) :

أَتَانِي بِظَهْرِ الْغَيْبِ أَنْ قَدْ تَزَوَّجَتْ فَظَلَّتْ بِي الْأَرْضُ الْقَضَاءُ تَدُورُ

"Gayb âleminde bana sevgilimin evlendiğı haberi geldi ve yer gök gözümde dönmeye başladı."⁸

Şâir, bir kasidesinde Ebû Fırâs el-Hamdânî'nin (Tavîl) :

عَلَى طِلَابِ الْعِزِّ مُسْتَقَرُّهُ وَلَا ذَنْبَ لِي إِنْ حَارَبْتَنِي الْمَطَالِبُ

beytinde yalnızca iki kelimeyi değiştirerek ⁹aşağıdaki beytini söylemiştir (Tavîl) :

عَلَى طِلَابِ الْعِزِّ مُسْتَقَرُّهُ وَلَا ذَنْبَ لِي إِنْ عَارَضْتَنِي الْمَقَادِرُ

"Benim, şerefli, onun yerleşmiş olduğı kışiden beklemem gerekir. Eğer kader bana karşı koyarsa benim hiçbir günahım yok."¹⁰

Bârûdî, Ebu'l-°Atâhiyye'nin¹¹ bir beytinin (Tavîl) :

...لَهَا عَارِضٌ فِيهِ الْمَنِيَّةُ تَلْمَعُ

mısra'ında¹² yalnızca bir kelimeyi değiştirerek ıktibâs etmiştir. Bârûdî'nin beyti

⁵ Ebû Kebîr el-Huzelî'nin bu beyti için bk. İbnu'l- Mu°tezz, Tabakâtu's-şu°arâ, s. 186

⁶ Dîvân, II, 27

⁷ Muzâhım b. el-Hâriş veya Muzâhım b. °Amr b. Murra, Cerir ve Farazdağ devrinde yaşamış olan bedevî tarzı bir gazel şâiridir. Geniş bilgi ve bibl. için bk. Tabakâtu's-şu°arâ, s. 203 ; el-Ağânî, XIX, 27-35 ; el-A°lâm, VIII, 101

⁸ el-Ağânî, XIX, 32

⁹ Başkasına âit bir beytin, bu şekilde manasını ve kelimelerinin çoğunu almaya belâğatda Nesh denir. Bk. el-Meşelu's-sâ'ir, III, 273

¹⁰ Dîvân, II, 69

¹¹ Zühûd şiirleri ile meşhur Abbâsî devri şâiri İsmâ'îl b. Kâsım b. Suveyd b. Keysân (ö.211/826) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. eş-Şi'r ve's-şu°arâ, II, 675-679 ; İbnu'l- Mu°tezz, Tabakâtu's-şu°arâ, s. 227 vd. ; Vefeyânu'l-a°yân, I, 198-204 ; Siyeru a°lâmi'n-nubelâ', X, 195 ; GAL, I, 76-77 ; Suppl., I, 119-120 ; Mu°cemu'l-mu°ellifin, II, 285

¹² Ebu'l- °Atâhiyye'nin bu mısra'ı için bk. Fi'l-edebi'l-ğadîs , I, 297

şöyledir (Tavil) :

نَمِيلُ مِنَ الدُّنْيَا إِلَى ظِلِّ مُرْتَهٍ لَهَا بَارِقٌ فِيهِ الْمَنِيَّةُ تَلْمَعُ

"Biz, dünyadan içinde ölümün parladığı bir şımşek bulunan bir bulutun gölgesine yöneliyoruz."¹³

Şâir, Ka'b b. Zuheyr'ın (Basit) :

كُلُّ ابْنِ أَثْنَى - وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ - يَوْمًا عَلَى آلِهِ حَدْبَاءَ مَحْمُولٍ

"Bütün insanlar, - her ne kadar uzun zaman sağ kalsalar bile- bir gün kambur bir araç üzerine yüklenip mezara gideceklerdir."¹⁴ beytinin bazı kelime-lerini almış ve birinci mısra'daki manânın aynısını muhâfaza ederek şu beytini nazmetmiştir (Basit) :

وَأَيُّ حَيٍّ - وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ - يَبْقَى ؟ وَأَيُّ عَزِيزٍ لَيْسَ يُمْتَهَنُ ؟

"Hangi canlı, -uzun zaman sağ kalsa da- dünyada ebedi kalabilir ve hangi mevki sahibinin düşmeme ihtimâli vardır ? "¹⁵ Bu şekilde manâyı ve lafızların bir kısmını almak edebiyatta "Selh"ın¹⁶ bölümlerinden sayılmıştır.¹⁷

Bârûdî'nin diğer bazı şiirlerinde de aynı şekilde hareket ederek bazı şâirlerin beyitlerinin bir kısım lafızlarını manâları ile birlikte benimsemiştiği görülür. Bunlardan biri, Beşşâr'ın aşağıdaki beyti ile ilgilidir . Bârûdî'nin beyti şudur (Basit) :

قَدْ يَظْفَرُ الْفَاتِكُ الْأَلْوَى بِحَاجَتِهِ وَلَيْسَ يَذْكُرُهَا النَّهْيَابَةُ الْخَلِطُ

"Şüphesiz, mücadeleci cesur insan, korkak aptal insanın elde edemediği, ihtiyacına nâil olur."¹⁸

Beşşâr'ın beyti ise şöyledir (Basit) :

مَنْ رَاقِبَ النَّاسَ لَمْ يَظْفَرْ بِحَاجَتِهِ وَفَازَ بِالطَّيِّبَاتِ الْفَاتِكُ الْلَهْجُ

"İnsanları (onlardan korkarak) gözetleyen kimse isteğine ulaşamamıştır. Arzu edilen güzel şeyleri, atılman ve cesur kişi elde etmiştir."¹⁹

¹³ Dîvân, II, 204

¹⁴ Şerhu Dîvânî Ka'b b. Zuheyr, s. 19

¹⁵ Dîvân, IV, 37

¹⁶ Başkasının bir beytindeki kelimeleri değiştirmek, fakat manâya dokunmamak suretiyle benimsemektir. İntihâl'in bir türü olan bu hareket, deri yüzmeyle benzetilerek adına selh denilmiştir. Bk. Edebiyat Lugatı, s. 134

¹⁷ Bu işlem, çalmanın en çirkin şekli olarak nitelendirilmiştir. Eğer bu manâ, alıntı yapılan şiirle aynı vezin ve kâfiyede olan bir şiirde kullanılırsa bunun en çirkin şekil olduğu söylenmiştir. Bk. el-Meşelu's-sâ'ir, III, 281, 286

¹⁸ Dîvân, II, 165. Şâirin bu manâda bir beyti daha vardır. Bk. Dîvân, III, 11

Beşşâr'ın bu beytini çağdaşı ve talebesi olan Selm el-Hâsir²⁰ alıp daha veciz ve daha güzel bir kalıba dökerek şöyle ifâde etmiştir (Basî):

مَنْ رَاقَبَ النَّاسَ مَاتَ هَمًّا وَفَازَ بِاللَّذَّةِ الْجَسُورُ

"İnsanlar(dan korkarak onlar)ı gözetleyen kişi üzüntüden ölür. Cesur olan ise lezzetleri elde eder."²¹

Bârûdî'nin Hidiv İsmâil'i medhettiği kasîdeden alınan (Tavîl) :

ذَكَاءٌ «أَرِطَالِيسَ» فِي حِلْمٍ «أَحْنَفٍ» وَهَمَّةٌ «عَمْرٍو» فِي سَمَاحَةٍ «حَاتِمٍ»

"Aristo gibi zekî, Ahnef gibi hoşgörülü, 'Amr gibi azımlı, Hâtım gibi cömerttir."²² beyti ile, Ebû Temmâm'ın Abbâsî Halifesi el-Mu'tasım'ın oğlu Ahmed'i medhettiği kasîdesinden alınan (Kâmil) :

إِقْدَامُ «عَمْرٍو» فِي سَمَاحَةٍ «حَاتِمٍ» فِي حِلْمٍ «أَحْنَفٍ» فِي ذَكَاءٍ «إِيَّاسٍ»

"'Amr gibi atılgan, Hâtım gibi cömert, Ahnef gibi hoşgörülü, İyâs gibi zekîdir."²³ beyti arasındaki iktibâs çok nettir.

Bârûdî'nin (Kâmil) :

إِنْ سِرْتُ سَارَ النَّاسُ لِي تَبَعًا وَإِذَا وَقَفْتُ لِحَاجَةٍ وَقَفُوا

"Yürüdüğüm zaman insanlar da beni takip ederek yürür; bir ihtiyaç sebebiyle durduğum zaman onlar da durur."²⁴ beytinde el-Farazdağ'ın (Tavîl) :

تَرَى النَّاسَ مَاسِرًا يَسِيرُونَ خَلْفَنَا وَإِنْ نَحْنُ أَوْمَانًا إِلَى النَّاسِ وَقَفُوا

"İnsanların, yürüdüğümüz sürece arkamızdan yürüdüklerini görürsün. Eğer biz insanlara işâret edersek dururlar."²⁵ beytinin bazı lafızları ile birlikte manâsını da benimsediği görülüyor.

¹⁹ Dîvânü şî'ri Beşşâr b. Burd, s. 60.

²⁰ Mevâlîden Basralı mucün şâiri olup Bağdat'da ikâmet etmiş, el-Mehdî ve Hârûn er-Reşîd'i medhetmiş olan Selm b. 'Amr b. Hammâd'ın (ö. 186/802) şiirlerinin zarif ve sağlam olduğu söylenir. Bir Kur'an-ı Kerim'i satın parası ile bir tanbur satın aldığı için kendisine Selm el-Hâsir lakabının verildiği rivâyet edilmektedir. Geniş bilgi ve bibl. için bk. İbnu'l- Mu'tezz, Tabakâtu's-şu'arâ, s. 99-105 ; Târîhu Bağdâd, IX, 136 vd. ; Vefeyâtu'l-a'yân, II, 95-99 ; Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, VIII, 193 ; Suppl., I, 113 ; el-A'lâm, III, 168 ; "Selm el-Hâsir", el-'Arabî, sayı 55, s. 114-119

²¹ Selâm'ın bu hareketi Beşşâr'ı kızdırmış ve araları açılmıştır. Daha sonra bazı edebiyatçılar araya girip Beşşâr'ın onu affetmesini sağlamışlardır. Bu hususta bk. İbnu'l- Mu'tezz, Tabakâtu's-şu'arâ, s. 99-100 ; Târîhu Bağdâd, IX, 139 ; el-Meşelu's-sâ'ir, III, 300 ; el-Kavlul-ceyyid, s. 571-572 .

²² Dîvân, III, 299

²³ Dîvânü Ebî Temmâm, II, 242

²⁴ Dîvân, II, 247

²⁵ Dîvânul-Farazdağ, II, 32

Şâir aşağıdaki beytinde el-Mutenebbî'den ıktıbâsta bulunmuştur (Tavîl) :

وَمَا الْحِلْمُ عِنْدَ الْخَطْبِ وَالْمَرْءُ عَاجِزٌ مُسْتَحْسِنٌ كَالْحِلْمِ وَالْمَرْءُ قَادِرٌ

" Kişinin güçsüz iken felâket karşısında sabır göstermesi, onun güçlü iken sabır göstermesi kadar iyi sayılmaz."²⁶

el-Mutenebbî'nin beyti şudur (Hafif) :

كُلُّ حِلْمٍ أَتَى بِغَيْرِ اقْتِدَارٍ حُجَّةٌ لَاجِيَةٌ إِلَيْهَا اللَّئَامُ

"İnsanın gücü yetersiz kaldığı sırada gösterilen hoşgörü, alçakların (âcizliklerini örtmek için) başvurdukları bir delildir."²⁷ birinci mısra'ındaki manâsını bazı lafızları ile ıktıbâs etmiştir.

Şâirin divânında da belirtildiği gibi, onun (Kâmil) :

إِنْسَانُهَا فِي غَمْرَةٍ مِنْ أَدْمَعِي يَبْدُو وَيَخْفَى

"Gözümün bebeği, gözyaşlarımdan meydana gelen su deryâsı içerisinde (zaman zaman) görünüp kayboluyor."²⁸ beytinde, Zu'r-Rumme'nin 29 (Tavîl) :

وإنسان عيني يحسر الماء تارةً فيبدو، وأحياناً يجم فيغرف

"Gözümün bebeği, bazan suyu kuruyup görünüyor, bazan da yaşlarla dolup içinde kayboluyor."³⁰ beytinin bazı lafızları ile birlikte manâsını almış ve bu manâyı daha veciz bir şekilde ifade etmiştir. Şâir, divânında bu beytin Zu'r-Rumme'nin beytinden alındığını bizzat ifade etmekle belki de bu manâyı daha veciz ve güzel bir şekilde ifade ettiğini anlatmak istemiştir. Şâirin bu hareketi Selm el-Hâsir'in yukarıda örneğini verdiğimiz beytinde Beşşâr'ın beytini alıp onu daha veciz bir şekilde ifade etmesine çok benzemektedir. İbnu'l-Eşîr, Selh 'in sekizinci türü olarak zikrettiği bu hareketin, yani manâyı alıp daha veciz bir kalıba dökmeyenin intihâl'in en güzel şekillerinden biri olduğunu kaydetmektedir. Çünkü bu durum, şâirin dile vukûfunu ve belâğattaki gücünü gösterir.³¹

Bârûdî, eski şâirlerin bazı beyitlerinin lafızlarını ve manâlarını benimsemesinin yanında nesirden de bazı ıktıbâslarda bulunmuştur. Onun Mısır yöneticilerinin kötü yönetimi karşısında halkı ısyâna teşvik eden şiirlerinden alınan (Tavîl) :

²⁶ Divân, II, 66

²⁷ Şerhu Divâni'l-Mutenebbî, s. 163

²⁸ Divân, II, 256

²⁹ Emevîler devri şâirlerinden Cerîr ve Farazdak'ın çağdaşı ve ikinci tabakanın ileri gelenlerinden olup Câhiliye devri şâirlerinin yolunu izleyerek çoğunlukla terkedilen diyâr karşısında ağlama ve teşbîb konusunda şiir söylemiş ve teşbihlerinin kuvveti ile tanınmış olan Zu'r-Rumme Gaylân b. °Ukbe (ö. 117/735) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. eş-Şîr ve ş-şu'arâ, II, 437-447 ; Vefeyâtü'l-a'yan, III, 184-189 ; GAL, I, 55-56 ; Suppl., I, 87-89 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, VIII, 44

³⁰ Divânu Zu'r-Rumme, s. 479

³¹ el-Meşelu's-sâ'ir, III, 300

أَرَى أَرُوسًا قَدْ أَيْنَعَتْ لِحْصَادَهَا فَأَيْنَ - وَلَا أَيْنَ - السُّيُوفُ الْقَوَاطِعُ؟

"Ben, bıçılmek için olgunlaşmış bir takım başlar görüyorum ; ama nerede bu işi yapcak keskin kılıçlar ?"³² beytinin manâsı ve bazı lafızları Haccâc b. Yûsuf eş-Şaḫafî'nin Irak valisi olduğu zaman Kûfelîlere irâd ettiği hutbenin aşağıda verilen bölümünden alınmıştır :

...وَأِنِّي لَأَرَى أَبْصَارًا طَامِحَةً وَأَعْنَاقًا مُتَطَاوِلَةً وَرُؤُوسًا قَدْ أَيْنَعَتْ وَحَانَ قِطَافُهَا...

"Şüphesiz ben, bir takım hırslı gözler, uzamış boyunlar ve olgunlaşıp koparılmaya zamanı gelmiş başlar görüyorum..."³³

Bârûdî'nin divânındaki bütün şiirleri ile mukâyese edilemeyecek kadar az olan eski şâirlerin şiirlerinden yaptığı bu iktibâslar, kendi şiirleriyle öylesine bütünleşmiştir ki, bu hususta Şevkî Dayf'ın yukarıda naklettığımız sözünde, bu iktibâsları bir ırmağın taşıdığı sedefler gibi nitelendirmesine katılmamak mümkün değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu iktibâsların onun şiirine bir zararı yoktur.

Gerek eski bir şâirin lafızlarının alınmayıp yalnızca manâlarının alınması gerekse lafızlarla birlikte manâların alınması, büyük şâir olduğunda şüphe olmayan şâirler tarafından da başvurulmuş bir yoldur. İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-sâ'ir* adlı eserinde bu hususta birçok örnek vermektedir. Biz, burada onun, el-Buhturî'nin 'Alî b. Cebele'den³⁴ aldığını ifade ettiği bir beytini vermekle yetineceğiz. el-Buhturî'nin (Hafîf):

كُلُّ عِيدٍ لَهُ انْقِضَاءٌ وَكُفَى كُلُّ يَوْمٍ مِنْ جُودِهِ فِي عِيدٍ

"Bütün bayramlar geçicidir. Halbuki benim elim onun cömertliği sebebiyle her gün bir bayram yapmaktadır." sözü, 'Alî b. Cebele'nin (Basîṭ) :

لِلْعِيدِ يَوْمٌ مِنَ الْأَيَّامِ مُنْتَظَرٌ وَالنَّاسُ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْكَ فِي عِيدٍ

"Bayramın beklenen belirli bir günü vardır; halbuki insanlar senin cömertliğinden dolayı her gün bir bayram yapmaktadırlar."³⁵ beytinden alınmıştır.

Yukarıda sunulanlardan da anlaşılacağı üzere Bârûdî, eski Arap şâirlerinin üslûplarını taklit etmiş, onların şiirlerinde kullanmış oldukları malzemeyi gerek lafız ve terkipleri gerekse manâları bakımından benimsemiştir. Onun vezin ve kâfiyede eski şâirlerin geleneğine ayak uydurduğu açıktır. Bu durum, onun eski şiiri çok beğendiğini ve onun üslûplarını yeniden canlandırmak için ciddi bir gayret harcadığını gösterir. Şevkî Dayf'ın da ifade ettiği gibi, eski şiiri ihyâ etmek

³² Divân, II, 187

³³ Cemheratu hutabi'l-ʿarab, II, 289

³⁴ 'Alî b. Cebele için bk. eş-Şi'r ve ş-şu'arâ, II, 742-746 ; İbnu'l- Mu'tezz, Ṭabaḫātu's-şu'arâ, s. 170-185

³⁵ el-Meşelu's-sâ'ir, III, 281-282. Tarafa, Cerîr, Ebû Temmâm, İbnu'r-Rûmî ve el-Mutenebbî gibi şâirlerin bu yola başvurdıklarını gösteren örnekler için bk. Aynı eser, III, 273 vd.

için harcadığı bu gayret Bârûdî'nin yaşadığı zamanı geçmişe ve şiirin temeline yaklaştırmıştır. Şâir, bu hususta öylesine derinleşmiştir ki, eski şiir, bazan kendi isteği ile bazan da gayri ihtiyârî bir şekilde yankılanacak ölçüde kendisinden bir parça hâline gelmiştir.

Mesele yalnızca şâirin, herhangi eski bir şâirin bir kelimesini, bir mısra'ını veya bir beytini alması ile sınırlı değildir. Bu alıntılar, onun şiirinde azdır. Halbuki onun, daha çok Abbâsî devri şâirleri ile daha önceki dönemlerde yaşamış olan şâirlerin manâlarından ve üslûplarından etkilenmiş olduğu görülür. Bu durum şâirin, eski ile sıkı sıkıya kaynaşmış olduğunu gösterir. Onun, övünme, aşk, tabiat tasviri, şarabın tasviri, zamandan şikâyet veya özlem şiirlerinden herhangi birini okuduğumuz zaman, eski manâların ve üslûpların yeniden canlandırıldığını görürüz. Bu, şâirin, bilerek, isteyerek yaptığı bir diriltme olup sadece eskiyi geri getirmekle kalmamıştır. O, tıpkı parfümün çiçekten çıkarıldığı gibi, eski şiiri süzgeçten geçirip özünü almıştır. İşte Bârûdî'nin esas ustalığı bu hususta kendisini göstermiştir. Arap şiirinin, kaynaklarının üstü kapanmış olan parlak üslûplarını ve yok olmaya yüz tutmuş olan manâlarını ve şekillerini yeniden vücûda getirme başarısı ona âittir. Diğer bir ifade ile o, Arap diline gençliğini, zindeliğini, parlak hayatını ve kalpleri büyüleyen güzelliğini geri getirmiştir. Bunun için, şâir, Câhiliye devri şiirine dalıp bu devrin dehâlarının izlerinden gitmiş ; dil, manâ ve tasvir ile ilgili incilerini toplayıp bir araya getirerek şiir mirâsını yenilemeye devam etmiş ve bütün eski unsurları, kendi duygularını hattâ yettiği çevrenin tamamını görebileceğimiz şekilde, kendi şahsında fişkıran ve zihnini dolduran tatlı bir kaynağa dönüştürmüştür. Bu demektir ki, Bârûdî'nin kullandığı eskiye âit bu üslûp, çevre ve her türlü malzeme, okuyucu ile kendisinin arasına, şahsiyetinin görülmesini engelleyecek bir takım perdeler koymamış; aksine bunlar, onun kendi şahsiyetini güçlü bir şekilde göstermesine yardımcı olmuşlardır.³⁶

Bu hususta özetle şunları söyleyebiliriz: Bârûdî, eski şâirleri taklit etmiştir. Onun şiirleri, bu eski şâirlerin rolünü üstlenmesi ve bu rolü çok ustaca oynaması sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak, üstlendiği bu rolü ustaca oynaması, onun kendi kişiliğinin ortaya çıkmasına, yaşadığı asrın ve toplumunun özelliklerini yansıtmasına engel olmamıştır. Bunun en iyi örneği, şâirin bazı çağdaş araçları tasvir etmek istediği zaman okuyucuyu geçmişe götürmesidir. O, treni tasvir ettiği şiirinde tasvir gücünü artırmak için, eski şâirlerin atı tasvir etmede tuttıkları yolu izlemiştir. Şâir, bu kasidesinde eski şekle öylesine kendisini kaptırır ki, eski şâirler tarafından uzun uzun anlatılan çölü ve (el-ķatâ) kelimesiyle ifade edilen Bağırtlak kuşunu zikretmeden geçemez. O, aynı zamanda devenin çeşitli yürüyüş şekillerini, atın koşma şekilleri ile birlikte anmıştır. Şâir, bütün bunları, treni daha iyi tasvir etmek için yapmıştır.³⁷ Şâir, bu kasidede tasvir etmek istediği trenin adını hiç anmamış olmasına ve tren için yağız at manasına gelen ادم kelimesini kullanmış olmasına rağmen, o devirde yeni bir buluş olan trenin sağladığı yararları çok güzel ifade etmiştir.³⁸

³⁶ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ħadîğ , s. 151-152. Ayrıca bk. Aynı eser, s. 149

³⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ħadîğ , s. 153

³⁸ Bu kasidenin treni tasvir eden bölümü için bk. Dîvân, I, 27-28. Kasidenin bazı beyitleri, tasvir şiirlerinden söz ederken verilecektir. Bk. s. 153-154

Kur'an'dan**İktibaslar**

Şâir, duygularını ifâde ederken Kur'an âyetlerinden bazı bölümleri söz arasında getirerek şiirinin parlaklığını ve manâ kuvvetini artırmıştır. Onun, şiirlerinde iktibâs ettiği âyetler başlıbaşına bir manâ ifâde edecek miktarda³⁹ veya başlıbaşına bir manâ ifâde etmeyecek uzunluktadır.⁴⁰ Kur'an'dan yapılan bu her iki iktibâs şekli de söze bir letâfet kazandırması sebebiyle güzel karşılanmıştır. Hattâ İbnü'l-Eşîr, herhangi bir açıklama yapmaksızın Kur'an âyetlerinin söz arasında getirilmesinin câiz olmadığını söyleyenlere katılmadığını ifâde etmektedir.⁴¹

Şâir, aşağıda verilen örneklerde olduğu gibi, bazan Kur'an âyetlerinin başlıbaşına bir manâ ifâde edecek miktarını iktibâs etmiştir. Onun, (Remel) :

لَا تَظُنُّوا بِيَ سَوْءًا (إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ)

"Benim hakkımda suizanda bulunmayın ; çünkü bazı zanlar vardır ki, gûnahtır."⁴² beytinin ikinci mısra'ı ,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

"Ey iman edenler, zannın birçoğundan kaçının ; çünkü bazı zan vardır ki, gûnahtır."⁴³ âyetinden alınmıştır.

Şâir, tasvir şiirlerinde de âyetlerden iktibâsta bulunur. Onun (Tavîl) :

عَفْتُ وَكَأَن لَّمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ وَالْتَقَتْ عَلَيْهَا أَعَاصِيرُ الرِّيحِ الْهَوَاجِمِ

"Sanki dün yerinde yokmuş ve üzerinde esen şiddetli kasırgalar birbiriyle buluşmuş gibi, silinip yok oldu."⁴⁴ beytinin birinci mısra'ında parantez içinde belirtilen kısım,

فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ

"Sanki dün de yerinde yokmuş gibi onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişsinizdir."⁴⁵ âyetinden alınmıştır.

Bârûdî'nin aşk şiirlerinde bile Kur'an'dan iktibâsta bulunduğuna rastlamak mümkündür. Bunun en açık örneğini ise onun aşağıdaki beytinde müşâhede etmekteyiz (Müttekârib) :

³⁹ Buna tam iktibas adı verilir. Bk. el-Megelu's-sâ'ir, III, 235 ; Edebiyat Lugatı, s. 61
⁴⁰ Böyle bir iktibasta âyetlerin cüzleri söz arasında getirilirken bazı kelimeleri alınmış olduğundan tek başına tam bir manâ ifâde etmez. Bu hususta bk. el-Megelu's-sâ'ir, III, 235 ; Edebiyat Lugatı, s. 61
⁴¹ el-Megelu's-sâ'ir, III, 235
⁴² Dîvân, III, 466
⁴³ Hucurât, 12
⁴⁴ Dîvân, III, 351
⁴⁵ Yûnus, 24

فَاغْرَمْتُهُ قُبْلَةً (عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ)

"Ona ödünç bir öpücük verdim, Allâh geçmişteki bu günahımı affetsin."⁴⁶
ikinci mısra'ın tamamı,

...عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ...

"Allâh, geçmişini bağışladı ; fakat kim bir daha böyle yaparsa Allâh ondan intikâmını alır..."⁴⁷ âyetinden alınmıştır.

Şâir, Allâh'a yakarıp vatanına dönmesini nasip etmesi için duâ ettiği şîrin-den alınan (Basit) :

سَلِّ (مَالِكِ الْمُلْكِ)؛ فَهُوَ لَا مِرْئَا نَاهِي وَلَا تَخَفْ عَادِيًّا؛ (فَالْحُكْمُ لِلَّهِ)

"Mülkün sahibi olan Allâh'tan iste ; çünkü emreden ve yasaklayan yalnız odur. Hiçbir zâlimden korkma ; çünkü hüküm Allâh'ındır."⁴⁸ beytinin birinci mısra'ının başında bulunan parantez içindeki kısmını,

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُوْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ...

"De ki, ey mülkün sahibi olan Allâh'ım ! mülkü dilediğine verirsin"⁴⁹ âyetinden, ikinci mısra'ının son kısmında parantez içinde verilen kısmını ise,

فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ

"Hüküm, çok yüce, çok büyük Allâh'ındır."⁵⁰ âyetinden ıktibâs etmiştir.

Onun aşağıdaki beytinin birinci mısra'ının tamamı ile ikinci mısra'ının bir bölümünü yine âyetten ıktibâs ettiği görülmektedir (Seri^c) :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ (وَاحْشَوْا) عَذَابَ اللَّهِ وَالْآخِرَةِ

"Ey insanlar, Rabb'inizden sakının, Allâh'ın azâbından ve âhiret gününden korkun."⁵¹ Bu beytin Parantez içinde verilen kısmı,

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاحْشَوْا يَوْمَآ لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ...

"Ey insanlar, Rabb'inizden sakınınız, ne babanın evlâdına ne de evlâdın

⁴⁶ Divân, II, 243

⁴⁷ Mâ'ide, 95

⁴⁸ Divân, IV, 179

⁴⁹ Âli İmrân, 26

⁵⁰ el-Mu'min, 12

⁵¹ Divân, II, 107

babasına hiçbir şeyle fayda veremeyeceği günden korkunuz."⁵² âyetinden iktibâs edilmiştir.

Şâirin, sonbaharı tasvir edip bazı tabiat olaylarına değindiği şiirinin son beytinin ikinci mısra'ını da yine âyetten aynen iktibâs ettiğini görüyoruz (Basî):

يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُ (وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ)

"Herkes arzusuna nâil olmayı ister; Allâh ise ne dilerse onu yapar."⁵³ beytinin ikinci mısra'ı,

وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

"Allâh, zâlimleri şaşırtır, Allâh'ne dilerse yapar."⁵⁴ âyetinden iktibâs edildiği gibi, "Şüphesiz Allâh ne dilerse onu yapar."⁵⁵ âyetine de işâret edilmiştir.

Şâir, aşağıdaki beytinde âyetin bir bölümünü kısmen değiştirerek iktibâs etmiştir (Serî):

يَا قَلْبُ لَا تَجْزَعُ فَإِنَّ الْمُنَى فِي الصَّبْرِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِ

"Ey gönül, sabırsızlık etme, çünkü arzuları elde etmek sabırdadır ve Allâh sabredenle beraberdir."⁵⁶ Bu beytin ikinci mısra'ının son kısmı, Kur'an'da iki sûrede geçen,

وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Allâh, sabredenlerle beraberdir."⁵⁷ âyetlerinden alınmıştır. Onun bir aşk şiirinden alınan (Hafîf):

فَعَلَيْكَ السَّلَامُ مِنْنِي فَإِنِّي مِتُّ شَوْقًا وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى

"Benden sana selâm olsun. Şüphesiz ben aşk yüzünden öldüm, Allâh en hayırlı ve ebedidir."⁵⁸ beytinin 2. mısra'ının son kısmı, bir kelime değişikliği ile,

وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى

"Halbuki âhiret daha hayırlı ve daha sürekli." ⁵⁹ âyetinden iktibâs edil-

⁵² Luqmân, 33

⁵³ Divân, I, 18

⁵⁴ İbrâhîm, 27

⁵⁵ el-Hacc, 18

⁵⁶ Divân, II, 91

⁵⁷ el-Bakara, 249 ; el-Enfâl, 66

⁵⁸ Divân, II, 279

⁵⁹ el-A'âlâ, 17

miştir.

Bârûdî'nin bazan Kur'ân âyetlerinin bazı lafızlarını şiirlerinde getirerek âyetlerin manâsını ıktibâs ettiği görülür. Onun uzunca bir kasidesinin hasımlarını verdiği bölümünden alınan (Kâmil) :

شَرَوْا الضَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ وَاغْتَرَّهُمْ لَيْنُ الْحَيَاةِ، وَمَا وَهَّا الرُّقْرَاقُ

"Onlar, doğru yolu bırakıp eğri yolu satın aldılar, onları hayatın konforu ve billur gibi suyu aldattı."⁶⁰ beytinin birinci mısra'nın bazı lafızları ve manâsı,

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

"Onlar o kimselerdir ki, doğru yolu bırakıp sapıklığı satın almışlardır. Onların alışverişleri kendilerine kazanç sağlamamış, onlar doğru yolu da bulamamışlardır."⁶¹ âyetinden alınmıştır.

Şâir, el-Mutenebbî'nin bir kasidesine nazîre olarak söylediği şiirinden aldığımız (Hafîf) :

سَوْفَ يَلْقَىٰ كُلُّ امْرِئٍ مَا جَنَاهُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأَحْكَامُ

"Herkes mutlaka yaptıkları ile karşılaşacaktır ve hükümler yalnız Allâh'a aittir."⁶² beytinin ikinci mısra'ında,

...وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Hüküm sadece onundur, siz ancak ona döndürüleceksiniz."⁶³ âyetinden ıktibasta bulunmuştur. Bu beytin ikinci mısra'ında, yukarıda bir bölümü verilen âyetten başka pek çok âyete de işâret vardır.⁶⁴ Beytin birinci mısra'ında ayrıca,

كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ

"Herkes kazancı karşılığında bir rehindir."⁶⁵ âyetine işâret edilmiştir. Onun, ilmin önemini anlattığı kasidesinden alınan (Basîf) :

فَلْيَنْظُرِ الْمَرْءُ فِيمَا قَدَّمَتْ يَدُهُ قَبْلَ الْمَعَادِ؛ فَإِنَّ الْعُمُرَ يَدٌ

⁶⁰ Divân, II, 265

⁶¹ el-Bakara, 16

⁶² Divân, III, 591

⁶³ el-Kaşas, 77, 88

⁶⁴ Bu manâda pek çok âyet olduğu için yalnızca birkaçının sûre ve âyet numaralarını vermekle yetineceğiz. Bk. el-Bakara, 210 ; Âli'İmrân, 109 ; el-Enfâl, 44 ; el-Hacc, 76 ; el-Hadîd, 5

⁶⁵ et-Tûr, 21

"Kişi, hesap günü gelmeden önce kendi eli ile sunduğu şeye baksın, zira bu ömür sürekli değildir."⁶⁶ beytinin birinci mısra'nın manâsı ve bazı lafızları,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ...

"Ey iman edenler, Allâh'tan korkun. Herkes yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın."⁶⁷ âyetinden ıktibâs edilmiştir.

Şâirin annesine mersiye olarak nazmettiği şiirinden alınan (Tavîl) :

فَيَا لَيْتَنَّا كُنَّا تُرَابًا وَلَمْ نَكُنْ خُلِقْنَا وَلَمْ نَقْدَمْ إِلَى الدَّهْرِ مَقْدَمًا

"Keşke biz toprak olarak kalıp yaratılmamış ve dünyaya ayak basmamış olsaydık."⁶⁸ beytinin birinci mısra'nın bir cüzünün lafızları ve manâsı,

وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

"Kâfir, ah ne olurdu ben bir toprak olsaydım, diyecek."⁶⁹ âyetinden ıktibâs edilmiştir.

Bârûdî'nin öğüt türünden 5 beyitlik bir şiirinin birinci beytinin ikinci mısra'ında bazı lafızları da alarak sitil ve manâ yönünden âyetten ıktibâsta bulunduğu görülür. Bu beyit şöyledir (Haffif) :

كُنْ كَمَا شِئْتَ مِنْ رِشَادٍ وَغَىٰ كُلُّ حَىٍّ بِمَا جَنَاهُ رَهِيْنٌ

"İster doğru yolu seç istersen sapıklığı, her canlı, topladıkları karşılığında cezalandırılacaktır."⁷⁰ Bu beytin ikinci mısra'ı ile,

كُلُّ أَمْرٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ

"Herkes kazancı karşılığında bir rehindir."⁷¹ âyetinin lafız ve manâ yönünden benzerliği açıkça görülmektedir.

Şâir, Rıyaz Paşa'yı hicvettiği şiirinin bir beytinde Kır'ân'da geçen kelimeleri ıktibâs ederek şiirinin tesir gücünü artırmıştır. Bu beyit şöyledir (Haffif) :

أَهْوَجُ، أَحْمَقُ، شَتِيْمٌ، لَثِيْمٌ أَغْتَمُ، أَبْلَهُ، زَنِيْمٌ، عَتْلُ

"O, uzun boylu bir salak, ahmak, çirkin suratlı, alçak, kekeme, aptal, kulağı

⁶⁶ Divân, III, 279

⁶⁷ el-Hasr, 18

⁶⁸ Divân, III, 407

⁶⁹ en-Nebe', 40

⁷⁰ Divân, IV, 154

⁷¹ et-Tûr, 21

kesik ve kaba biridir."⁷² Bu beytin ikinci mısra'sının son iki kelimesinin,

عُتِلُّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ

"...Kaba, haşın, bütün bunlardan başka kulağı kesik (damgalı soysuz) olan her kişiye itaat etme"⁷³ âyetinden ıktibâs edildiği görülmektedir.

Şâir, çok rahatsız olduğu bir arkadaşını isim vermeden yediği bir şiirinde kelimeleri kısmen değiştirerek âyetten ıktibâsta bulunmuştur (Hafif) :

أَحْمَقُ، لَا يَكَادُ يَفْقَهُ قَوْلًا مِنْ حَدِيثٍ، وَالْحُمُقُ نِصْفُ الْجُنُونِ

"O bir akılsızdır, neredeyse hiçbir sözü anlamaz. Zâten ahmaklık yarım deliliktir."⁷⁴ beytinin birinci mısra'sının tamamına yakın bir bölümünün,

حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا

"Nihâyet iki dağ arasına ulaştığı zaman onların önünde hemen hiçbir söz anlamaz bir kavim buldu."⁷⁵ âyetinden ıktibâs edildiği açıktır.

Şâirin çok sayıdaki şiirlerinde de Kûr'ân âyetlerinin yalnızca manâlarının ıktibâs edilmiş olduğu görülmür. Onun Allâh'a karşı şükran borcunu dile getirdiği şiirinden alınan (Tavîl) :

وَلَا لِأَمْرِي أَلْهَمَتَهُ الرُّشْدَ خَاذِلٌ وَلَا لِأَمْرِي أَوْرَدَتْهُ الْغَى نَاصِرٌ

"Senin doğru yolu ilhâm ettiğin bir kişiyi yardımsız bırakacak ve sapıklığa bıraktığın biri için de yardım edecek hiç kimse yoktur."⁷⁶ beytinin birinci mısra'sının manâsını ve üslûbunu,

وَمَنْ يَهْدِي اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ...

"Allâh kime hidâyet ederse ona bir saptırıcı yoktur."⁷⁷ âyetinden aldığı gibi, ikinci mısra'da da,

وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

"Allâh kimı saptırırsa onu kimse doğru yola iletemez."⁷⁸ âyetinin manâsını ıktibâs ettiği görülmektedir.

⁷² Dîvân, III, 236

⁷³ el-Kalem, 13

⁷⁴ Dîvân, IV, 127

⁷⁵ el-Kehf, 93

⁷⁶ Dîvân, II, 108

⁷⁷ ez-Zumar, 37

⁷⁸ ez-Zumar, 36

Onun Hidiv İsmâil devrindeki yöneticileri yerdığı şîirinden alınan (Basîf) :

فَقِيمَ يَتَّهُمُ الْإِنْسَانُ خَالِقَهُ وَكُلُّ نَفْسٍ لَهَا قَيْدٌ مِّنَ الْأَجَلِ؟

"İnsan ne için ölümünden dolayı yaradanını ithâm eder, halbuki herkesin bir ecel süresi vardır."⁷⁹ beytinin ikinci mısra'ının manâsı,

وَكُلُّ أُمَّةٍ أَجَلٌ...

"Her ümmet için belirli bir süre vardır."⁸⁰ âyetinden alınmıştır. Kur'an'da, bu ve buna yakın mealde bir çok âyet bulunmaktadır.⁸¹

Şâirin gurbet hayatından şikâyet edip vatan özlemini dile getirdiği ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyâret etmeyi temenni ettiği şîirinin son beytinde âyetin manâsını iktibâs ettiği görülmektedir (Basîf) :

عَسَىٰ إِلَهِى يَفْكَ أَسْرِي فَهُوَ قَوْلٌ لِّمَا يَوَدُّ

"Umulur ki, Allâh'ım beni tutsaklıktan kurtarır ; çünkü o, dilediğini yapar."⁸² beytinin ikinci mısra'ının manâsı,

فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ

"O, ne dilerse hakkıyla yapandır."⁸³ âyetinden alınmıştır.

Onun şîirlerinden pek çoğunda Kur'an âyetlerine telmihte bulunulduğu görülür. Bu tür şîirleri pek fazla olup burada örnek olarak birkaçı verilecektir.

Şâirin (Basîf) :

إِنْ لَمْ يَكُنْ لِّلْفَتَىٰ عَقْلٌ يَعِيشُ بِهِ فَإِنَّمَا هُوَ مَعْدُودٌ مِّنَ الْهَمَلِ

"Eğer kişinin yaşamak için kullanacağı bir aklı yoksa, artık o, başıboş bir hayvan sayılır."⁸⁴ beytinin ikinci mısra'ında,

...أَلَيْكَ كَالْإِنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ...

"Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidir, hattâ daha da sapıktırlar."⁸⁵ âyetine

79 Dîvân, III, 20

80 el-A'râf, 34

81 Örnek için bk. Yûnus, 49 ; Fâtır, 13 ; el-Enbiyâ', 35

82 Dîvân, I, 181

83 el-Burûc, 16

84 Dîvân, III, 24

85 el-A'râf, 179

işâret edilmektedir.

Yine onun (Tavîl) :

وَلَوْ عَرَفُوا مَا أَنْكَرُوهُ لَا يَقْنُونَا بِأَنْ نَعِيمَ الدَّهْرِ خُدْعَةً حَالِمٍ

"İnkâr ettikleri şeyin gerçek olduğunu bilselerdi elbetteki dünya nimetlerinin düş gören birinin aldanması olduğunu yakinen bilirlerdi."⁸⁶ beytinin ikinci mısra'ında,

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

"Dünya hayatı bir aldanış faydasından başka bir şey değildir."⁸⁷ âyetine telmih vardır.

Şâirin, Allâh'ın kudretini, seher vaktini, fecrin doğuşunu ve bazı tabiat manzaralarını tasvir ettikten sonra hikmet konusuna geçtiği şiirinden aldığımız bir beytinin her iki mısra'ında da ayrı ayrı âyetlere işâret ettiği görülmektedir. Bu beyit şudur (Serî) :

مَا خَلَقَ اللَّهُ النُّورَى بَاطِلًا لِيَرْتَعُوا بَيْنَ الْبَوَادِي سُدًى

"Allâh, insanları kırlarda başıboş bir şekilde yiyip içip dolaşsınlar diye yaratmadı."⁸⁸ Bu beytin birinci mısra'ında,

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım."⁸⁹ âyetine, ikinci mısra'ında ise,

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى

"İnsan oğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır ?"⁹⁰ âyetine telmih vardır.

Yine onun hikmet ve züht konularını işlediği şiirinden alınan (Vâfir) :

عَلَى هَذَا يَسِيرُ النَّاسُ طُرًّا وَيَبْقَى اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ نَفْسٍ

"Bu şekilde bütün insanlar gelip gider ve bütün canlıların yaratıcısı olan Allâh bâkî kalır."⁹¹ beytinin ikinci mısra'ının manâsı ile,

⁸⁶ Dîvân, III, 461

⁸⁷ el-Ĥadîd, 20

⁸⁸ Dîvân, I, 194

⁸⁹ ez-Zâriyât, 56

⁹⁰ el-Kıyâme, 36

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهٌ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olucudur. Azamet ve ikrâm sahibi olan Rabb'inin zâtı bâkî kalacaktır."⁹² âyetine işâret edilmiştir. Şâirin, (Basit) :

لَا يَقْنَطُ الْمَرْءُ مِنْ غُفْرَانٍ خَالِقِهِ مَا لَمْ يَكُنْ كَافِرًا بِالْبَعْثِ وَالْقَدَرِ

"Kişi, ba'sı (öldükten sonra dirilmeyi) ve kaderi inkâr etmediği sürece Yara-dan'ının bağışlamasından ümit kesmesin."⁹³ beytinde,

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

"Şüphesiz ki Allâh, kendisine eş tanınmasını bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar."⁹⁴ âyetine işâret edilmektedir.

Şâirin, bazan Kur'an âyetlerinin hem lafızlarını hem manâlarını, bazan bazı lafızlarla birlikte manâlarını, bazan da yalnızca manâlarını iktibâs etmesi, şiirlerindeki ifâde gücünü artırmıştır. Onun bazı Kur'an âyetlerinin manâlarına yakın bir takım manâları kullanarak âyetlere telmihte bulunması ise, şiirlerine bir letâfet kazandırmıştır.

Etkilendiği Şâirler

Bârûdînin, eski şâirlerin kimliğine oldukça sıkı bir şekilde büründüğü şiirlerinde göze çarpan, onun, şarap şiirlerinde Ebû Nuvâs, nesibde el-Buhturî, tasvirde Ebû Temmâm, züht şiirlerinde Ebu'l-°Atâhiyye, hicivde İbnu'r-Rûmî, zamandan ve insanlardan şikâyetlerinde, ahlâk ve karakterden söz etmesinde el-Mutenebbî, idârecileri ve siyâset adamlarını eleştirmesinde Ebu'l-°Alâ' el-Ma'arri, parlak övünme şiirlerinde ise eş-Şerîf er-Rađî'den ilhâm almış olduğudur.⁹⁵

Genel olarak bütün Abbâsî devri şâirleri ile Câhiliye devrine kadar uzanan dönemlerdeki şâirlerden etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Tabiatıyla onun üzerinde Abbâsî devri şâirlerinin etkisi ayrı bir yer işgal eder. Hattâ onun ve kendisini izleyen şâirlerin şiirlerinin Abbâsî devri şâirlerinin şiirlerinin bir taklidi olduğu da söylenmektedir.⁹⁶ Bu devre şâirlerinden kendisini en çok etkileyenin ise el-Mutenebbî'den başkası olamayacağı kanâatindeyiz. Çünkü şâirin vezin ve kâfiye bakımından en çok etkilendiği şâir el-Mutenebbî olduğu gibi,⁹⁷ benimse-diği manâlarda da onun ağırlığı açıkça görülmektedir.⁹⁸ Onun el-Mutenebbî'den etkilenmesinin en önemli sebebi ise, şiirlerinde kendisini güçlü bir şekilde tasvir ederek şahsiyetini net bir şekilde ortaya koymuş olan bu şâirle Bârûdî'nin ortak

⁹¹ Divân, II, 143

⁹² er-Rahmân, 26

⁹³ Divân, II, 77

⁹⁴ en-Nisâ', 48

⁹⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 150

⁹⁶ el-İdebu fi ḥidmeti'l-ḥayâti ve'l-akîde, s. 178

⁹⁷ Bk. s. 102-103

⁹⁸ Bk. s. 111

bir karakter yapısına sahip olmalarıdır. Bu ortak karakter, her iki şâirin de maksatlarına ulaşmak için aşırı bir istek göstermeleri ve mûcâdelecî bir yapıya sahip olmalarıdır.⁹⁹

Şunu da ifâde etmek gerekir ki, Bârûdî, eski şâirleri, özellikle Câhiliye ve Muḥadramûn devri şâirlerini taklit ettiği zaman, şiirleri üslûp sağlamlığı ve sanat seviyesi olarak onların şiirinden geri kalmıyordu. Bu hususu açıkça ifâde eden Corcî Zeydân, onun en-Nâbgatu'z- Zubyânî'nin "dâl" kâfiyeli kasidesine nazîre olarak nazmettiği bir şiirini¹⁰⁰ örnek vermektedir.¹⁰¹

Dr. Sa'îde Ramaḍân, Bârûdî'nin Abbâsîler devri şâirlerinin sağlam şiir karakterinden ve akıcı üslûbundan etkilendiği gibi, hicrî 7. (m.13.) asır şâirlerinden el-Behâ' Zuheyr'in¹⁰² zarif şiir karakterinden, büyüleyici sadeliğinden ve dışarıdan bakıldığı zaman, aşırı sadeliği sebebiyle, neredeyse normal konuşma gibi görünen ; ancak yakından incelendiği zaman ihtivâ ettiği sanatın derinliği anlaşılan üslûbundan etkilendiğini kaydetmektedir. el-Behâ' Zuheyr'in bu üslûbuna edebiyatçılar tarafından "es-sehlu'l-mumteni"¹⁰³ adı verilmiştir. Dr. Sa'îde Ramaḍân, bu hususta sözlerine şöyle devam ediyor : " Buna biraz açıklama getirmek istiyoruz. Zira araştırmacılar genel olarak Bârûdî'nin şiiri ile Abbâsîler devri şâirlerinin şiirleri arasında bir ilgi kurup Bârûdî'nin el-Behâ' Zuheyr'in akıcı ve sade üslûbundan etkilenmesine pek az işaret ediyorlar. Şüphesiz Arap şiiri, Ebu'l-°Atâhiyye, el-°Abbâs b. el-Aḥnef ¹⁰⁴gibi sadelik ve akıcılıkları ile temâyüz etmiş olan çok sayıda şâire tanık olmuştur. Ancak, el-Behâ' Zuheyr, bu konuda zirveye ulaşmıştır. Bârûdî'nin hocası eş-Şeyḥ Ḥuseyn el-Marşûfî'nin, el-Behâ' Zuheyr'in şiirine hayran olanlardan biri olduğu ve onu şiirde akıcılık eğiliminin en iyi mümessili olarak gördüğü dikkat çekmektedir. Bu konudaki delilimiz ise el-Marşûfî'nin *el-Vesiletu'l-edebîyye* adlı eserinin bir çok sayfasını, onun akıcı şiirinden aldığı örneklerle tahsis etmiş olmasıdır... Bârûdî'nin el-Behâ' Zuheyr'in kasideleri ile o kadar karakter benzerliği vardır ki, el-Behâ' Zuheyr'in şiiri hakkında yeterli bilgiye sahip olan okuyucu, bu şiirleri Bârûdî'nin divânında değil de Eyyûbîler devrinde yaşamış olan bu şâirin divânında görmüş olsa bile hayret etmez." Dr. Sa'îde Ramaḍân, bu konuda Bârûdî'nin daha çok karşılıklı konuşmaya dayanan şiirlerini örnek vermektedir.¹⁰⁵

Sa'îde Ramaḍân'ın bu tesbîti bize göre yerinde bir tesbittir. Gerçekten de el-Behâ' Zuheyr'in divânına normal olarak bir göz gezdirildiği zaman hemen bir

⁹⁹ el-Mutenebbî'nin bu kişisel karakteri için bk. Aḥmed Ḥasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebî'l-°arabî*, s. 298, 301

¹⁰⁰ Bu şiir için bk. *Divân*, I, 120-126

¹⁰¹ *Meşâhîru's-şark*, II, 400

¹⁰² Mekke'de doğmuş, Mısır'da el-Melik eş-Şâlih Eyyûb'un hizmetine girip onun hususi kâtiplerinden biri oluncaya kadar kendisine yakın olmuş, Şâlih'in ölümünden sonra evine kapanmış olan şâir ve kâtip Zuheyr b. Muḥammed b. °Alî el-Muḥallebî Bahâ'uddîn'in (ö. 656/1258) şiirlerinin avâmın ve havâsın hoşuna gittiği söylenir. Geniş bilgi ve bibl. için bk. *Vefeyâtu'l-a'yan*, II, 81-86 ; *GAL*, I, 307-308 ; *Suppl.*, I, 465-466 ; *el-A'lam*, III, 88 ; *Mu°cemu'l-mu°ellifin*, IV, 187

¹⁰³ Bu istilâh için bk. *Edebiyat Lugatı*, s. 133

¹⁰⁴ Abbâsî devri şâirlerinden el-Abbâs b. el-Aḥnef b. el-Esved b. Talḥa (ö. 192/808) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. eş-Şîr ve's-şu°arâ, II, 707-711 ; *İbnu'l- Mu°tezz*, *Ṭabaḳâtü's-şu°arâ*, s. 253 vd. ; *Târîhu Bağdâd*, XII, 127-133 ; *Vefeyâtu'l-a'yan*, II, 229-234 ; *GAL*, I, 73 ; *Suppl.*, I, 114 ; *el-A'lam*, IV, 32 ; *Mu°cemu'l-mu°ellifin*, V, 59

¹⁰⁵ "Şâ°irriyyetu'l-Bârûdî", *Mecelletu Kulliyeti's-şerî°a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, sayı 5, s. 194-197

üslup benzerliği kendini göstermektedir. Meselâ, Bârûdî'nin adını vermeden hicvettiği ve açgözlülükle nitelendirdiği bir arkadaşı hakkında nazmettiği ve onun karakterini tasvir ettiği şiiri ile el-Bahâ' Zuheyr'in kaba sakallı birini hiciv ve tasvir ettiği şiir arasındaki benzerlik ilk bakışta kendini göstermektedir. Bârûdî'nin şiiri şöyledir (Serî) :

وَصَاحِبٍ لَا كَانَ مِنْ صَاحِبٍ	أَخْلَاقُهُ كَالْمِعْدَةِ الْفَاسِدَةِ
أَقْبَحُ مَا فِي النَّاسِ مِنْ خَصْلَةٍ	أَحْسَنُ مَا فِي نَفْسِهِ الْجَامِدَةِ
لَوْ أَنَّهُ صُورَ مِنْ طَبْعِهِ	كَانَ لَعَمْرِي عَقْرَبًا رَاصِدَةً
يَصْلُحُ لِلصَّفْعِ لَكِي لَا يُرَى	فِي عَدَدِ النَّاسِ بِلَا فَائِدَةٍ
يَغْلِبُهُ الضَّعْفُ، وَلَكِنَّهُ	يَهْدِمُ فِي قَعْدَتِهِ الْمَائِدَةَ
يُرَاقِبُ الصُّحْنَ عَلَى غَفْلَةٍ	مِنْ أَهْلِهِ كَالْهَرَّةِ الصَّائِدَةِ
كَأَنَّمَا أَظْفُورُهُ مَنْجَلٌ	وَبَيْنَ فَكِّهِ رَحَى رَاعِدَةٍ
كَأَنَّمَا الْبَطَّةُ فِي حَلْقِهِ	نَعَامَةٌ فِي سَبَسَبٍ شَارِدَةٍ

"Bir arkadaş var ki, öyle arkadaş olmaz olsun. Ahlakı bozuk mide gibidir."

"Onun katı rûhunda bulunan en güzel haslet, insanlarda bulunan en kötü haslete denktir."

"Şayet onun karakterini tasvir etmek gerekirse, yemin ederim ki, pusuda bekleyen bir akreptir."

"İnsanlar arasında faydasız biri olarak görülmesin diye, şamar atmaya yarar."

"Bu şahıs, oldukça zayıftır ; ancak yemeğe oturduğu zaman sofranın altını üstüne getirir."

"Sahibinin haberi olmadan, avlanan bir kedi gibi sahanı gözetler."

"Sanırsın tırnakları birer tırpan, iki çenesi arasında gök gürültüsü çıkaran bir değirmen var."

"Onun gırtlığında bulunan ördek, çölde koşan bir devekuşu gibidir."¹⁰⁶

el-Bahâ' Zuheyr'in şiiri ise şöyledir (Recez) :

وَ أَخْمَقَ ذِي لِحْيَةٍ	كَبِيرَةٍ مُنْتَشِرَةٍ
طَلَبْتُ فِيهَا وَجْهَهُ	بِشِدَّةٍ فَلَمْ أَرَهُ
مَعْرِفَةً لَكِنَّهُ	أَصْبَحَ فِيهَا نَكْرَةً

ثَوْرٌ غَدًا أَعْجُوبَةٌ بِلَحِيَةٍ مُدَوَّرَةٍ
 لَوْ كَانَ ذَاكَ الثَّوْرُ عَجُزٌ لَأَعْبَدْتُهُ السَّمَرَةَ
 تَبَا لَهَا مِنْ لَحِيَةٍ كَبِيرَةٍ مُخْتَقِرَةٍ
 عَظِيمَةٍ لَكِنَّهَا لَيْسَتْ تُسَاوِي بَعْرَةَ
 يُقَسِّمُ عَشْرُ عَشْرَهَا يَكْفِي رَجُلًا عَشْرَةَ
 يَخْسُدُهَا الْخَنَزِيرُ إِذَا يَبْصُرُهَا مُنْتَشِرَةَ
 وَيَسْتَهِي لَوْ أَنَّه يَمْلِكُ مِنْهَا شَعْرَةَ

"Kaba ve dağınık sakallı bir ahmak ver."

"Ben, onun yüzünü bu sakalın içinde hararetle aradım ; fakat bulamadım."

"Sakal alışılmış bir şeydir. Ancak, onun yüzü, o sakalın içinde tanınmaz hale gelmiştir."

"Onun suratı, çember bir sakalla bir ucûbe hâline gelmiş bir öküzü andırır."

"Şayet bu öküz, dana olsaydı, şüphesiz ki, Sâmirîler ona taparlardı."

"Böylesine kaba ve çırkın sakal kurusun."

"Onun yüzde biri bile on kıştıye yeter."

"Domuz, onu dağınık bir şekilde gördüğü zaman kıskanır."

"Kendisinin de ondan birkaç kıla sahip olmasını arzu eder."¹⁰⁷

Âhenk

Edebiyatçılar, Bârûdî'nin divânındaki şiirler okunduğu zaman, bu şiirlerde göz kamaştırıcı bir âhenk parlaklığının görüleceğini söylemektedirler.¹⁰⁸ "Umer ed-Desûkî'nin de ifade ettiği¹⁰⁹ gibi, gerçekten onun, şiirlerinde kasedettiği manâlara uygun kelimeleri seçmiş olduğu görülür. Şâir, şartlar incelik ve letâfeti gerektirdiği zaman ince ve latif kelimeleri kullanmıştır. Mesela, aşk şiiri söylediği veya güzel bir manzarayı ya da bir gece sohbetini tasvir ettiği zaman bu ince ve latif kelimeleri kullanan şâirin, kahramanlık, övünme, övme şiirlerinde veya dalgalı denizi, şiddetli rûzgârı ve savaş sahnelerini tasvir ettiği zaman üslûbunu sertleştirdiği ve vurgulu kelimeleri seçtiği görülür. Şevkî Dayf'a göre, Bârûdî'nin şiirlerinde görülen bu göz kamaştırıcı âhenk parlaklığı, onun eski Arap şiirinin âhengine riâyet etmesinden kaynaklanmıştır. Bu itibarla o, sadece klasik Arap şiirinin parlak üslûbunu diriltmekle kalmamış; aynı zamanda parlak âhengini de dirilterek bu iki unsuru son derece ustalıkla bir şekilde kaynaştırmış ve geçmişle gelecek arasında sıkı bir etkileşim meydana getirmiştir. Bu demektir ki, Bârûdî'nin şiirleri âhenk bakımından eski şiirin karakterine bürünmüştür. Ancak bu durum, şâirin, çevresini görmesine engel olmamıştır. Onun, klasik Arap şiirine derinden vâkıf olması sayesinde şiirleri pürüzsüz ve

¹⁰⁷ Dîvânu'l-Behâ Zuheyr, s. 129

¹⁰⁸ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 238 ; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 204

¹⁰⁹ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 238-239

sağlamdır. Onun şiirlerini okuyan kişinin, bazan tıpkı bir askerî marşı dinliyor-muşçasına tok ve vurgulu, bazan sevgilisinden ayrı düşmüş bir aşığın göz pınar-larından aşağı inen gözyaşı misâli elem dolu melodileri duyması mümkündür. Bu melodiler, bazan bir gök gürültüsünü andıracak bir şekilde dalgalar halinde yayılır. Bazan sönmeye yüz tutmuş zayıf bir ışık misâli sakın bir sesle tekrarlanır. Zaman zaman kükreyen bir arslanın sesini andıran bu âhenk, yerine göre bir bülbülün şakımasına dönüşür. Bârûdî'nin bu sağlam, akıcı ve tatlı âhengi, insan rûhunda derin etkiler bırakarak tekrar edilir. Bu etkinin asıl sebebi, şâirin, eski Arap şâirlerinin kullandığı melodileri kendi iç âlemindeki insanı etkileyen duygu-ları ile birleştirerek ustalıkla bir şekilde sunmasıdır.¹¹⁰

Bârûdî, şiirlerindeki âhengi, beyitlerinin ve kâfiyelerinin kusursuzluğunu ve sağlamlığını, kullandığı kelimeler arasındaki uyumu çeşitli kasîdelerinin arasına serpiştirdiği bazı beyitlerde okuyucuya hatırlatarak şiirleri ile övünmüştür. Onun şiirlerindeki âhenge işâret ettiği bir beyti de arkadaşı 'Abdullâh Fikrî Paşa'ya yazdığı şiirinden almıştır (Tavîl) :

يَزِيدُ عَلَى الْإِنْشَادِ حُسْنًا، كَأَنِّي نَفَثْتُ بِهِ سِحْرًا، وَلَيْسَ بِهِ سِحْرُ

"Sanki ben ona bir büyü üflemişim gibi, okumaya bir güzellik katar; halbuki onda bir büyü yoktur."¹¹¹

Şâir, aşağıdaki beyitlerinden de anlaşılacağı gibi, şiirlerinde görülen yerine göre tok ve vurgulu ya da yumuşak ve talî âhengin insan rûhunda uyandırdığı etkiyi çok iyi biliyordu. Belki de şiirlerinin arasına bu hususu ifâde ettiği bazı beyitleri serpiştirmesinin gerçek sebebi, okuyucunun kendi âhengine dikkat etmesini sağlamaktı. O, bu hususta şöyle diyor (Tavîl) :

إِذَا اشْتَدَّ أَوْرَى زَنْدَةِ الْحَرْبِ لَفْظُهُ وَإِنْ رَقَّ أَرْزَى بِالْعُقُودِ فَرِيدُهُ
إِذَا مَا تَلَاهُ مُنْشِدٌ فِي مَقَامَةٍ كَفَى الْقَوْمَ تَرْجِيعَ الْغِنَاءِ نَشِيدُهُ

"Benim şiirimdeki sözler, sertleştiği zaman savaş kıvılcımı saçar. Berraklaş-tığında ise, onun incileri, gerdanlıkları sönük bırakır."

"Onu bir okuyucu bir mecliste okuduğu zaman okunuşu, topluluğun şarkı dinlemesine gerek bırakmaz."¹¹²

Bu beyitlerden şâirin, üslûbunun sertliğinin ve yumuşaklığının insan rû-hunu etkilemesine önem verdiği ve şartlara göre üslûbunu sertleştirdiği veya yu-muşattığı anlaşılmaktadır. İkinci beyitten anlaşıldığı gibi Bârûdî, kendi şiirlerin-deki âhengin bir müzik parçasını dinlemeye gerek bırakmayacağını iddia etmek-tedir. 'Umer ed-Desûkî, onun şiirlerinin yüksek sesle okunduğu zaman gerçekten insana zevk verdiğini söyleyerek bu şiirlerin neşelenmek, melodilerin âhengini düşünüp zevk almak için okunması gerektiğine işâret etmektedir.¹¹³

¹¹⁰ Bu hususta bk. el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîḡ , s. 204-208

¹¹¹ Dîvân, II, 51

¹¹² Dîvân, I, 152

¹¹³ Fi'l-edebi'l-ḥadîḡ , I, 239

Şâirin, şiirlerinin âhengine işâret ettiği bir beytî de şudur (Tavîl) :

أَخَفُّ عَلَى الْأَسْمَاعِ مِنْ نَغَمِ الْحَدَا وَ أَلْطَفُ عِنْدَ النَّفْسِ مِنْ زَمَنِ الْوَرْدِ

"Benim şiirim kulaklara deveci ezgilerinden daha hafif, rûha gül mevsiminden daha hoş gelir."¹¹⁴

Kısaca ifâde etmek gerekirse Bârûdî, işlemiş olduğu konulara ve ve şiir söylediği andaki psikolojik durumuna göre, duygularını en iyi şekilde ortaya koyacak ve dinleyiciyi de ayrı konuya konsantre edebilecek kelimeleri kullanmak suretiyle şiirlerinde çok uygun bir âhenk meydana getirmiştir. Onun özlem ve üzüntülerini dile getirdiği şiirlerinde sesler, bir uzun hava mısâli dalga dalga uzanırken, övünme ve kahramanlık şiirlerinde kulakları çınlatarak aralıksız bir şekilde devam eden gök gürültüsünü andırır. Bunların yanı sıra şâirin divânında hayatının şen ve şakrak günleri olan özellikle gençlik devresinde söylediği şiirlerde tatlı ve berrak bir âhenkle karşılaşmamız mümkündür. Bu zarif, tatlı ve hoş âhenk, berrak ve içimi hoş bir şarabı andırır. Sürgüne gönderilmesinden sonra ise neşeden ve sevinçten eser yoktur. Bu devrede söylediği şiirlerde üzüntülerini tekrar ederken yine de zaman zaman kafese kapatılmış bir arslanın kükreyişlerini andıran bazı çıkışları bulmak mümkündür.

Edebî Sanatlar Bârûdî'nin şiirlerinde edebî sanatlardan özellikle beyân ilminin temel konularını teşkil eden teşbih, mecâz, kinâye ve isti'âre gibi sanatlara çokça rastlamak mümkündür. Şâirin, özellikle tasvirde, çevresinin ve yaşadığı asrın tasviri olan siyâsî şiirde yenilik gösterdiği kabul edilir. Onun, tasvirde gösterdiği bu başarıda teşbihlerindeki ustalığının önemli bir katkısı olduğunu da kabul etmek gerekir. Şâir, ele aldığı bütün mevzûlarda şiirlerinin arasına son derece canlı teşbihlerini ve isti'ârelerini serpiştirmiştir. Her ne kadar onun şiirlerinde eski şâirlerin aşk, şarap, tabiat tasvirleri ve diğer konulardaki teşbihlerini kullandığını görmek mümkün ise de Bârûdî, bu teşbihlere yeni bir canlılık getirmiş; onlara sonsuz hayâller ilâve ederek ve yeni kalıplara dökerek sunmaya çalışmıştır. Bu konuda şâir, gördüğü ya da hissettiği her şeyin rûhuna nüfûz eden bir kabiliyete sahipmişcesine hareket etmiştir.¹¹⁵

Bârûdî'nin kullandığı edebî sanatlar arasında birinci sırayı işgal eden teşbihlerinin, ayrıca isti'âre, kinâye gibi beyân ilmine âit sanatların pek çok olması sebebiyle bu çalışmada bu sanatların örneklerine fazla bir yer ayırma imkânına sahip değiliz. Ancak, bunların en çok kullanılanlarından başlayarak bazı örnekler sunmanın, onun bu konudaki ustalığını göstermek bakımından yararlı olacağı kanâatindeyiz.

O, geceyi şöyle tasvir etmiştir (Kâmil) :

وَاللَّيْلُ مَرْهُوبُ الْحَمِيَّةِ قَائِمٌ فِي مَسْحِهِ كَالرَّاهِبِ الْمُتَلَقِّعِ

¹¹⁴ Divân, I, 178

¹¹⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ğadîs , s. 201

مُتَوَشِّحٌ بِالنَّيِّرَاتِ، كَبَّاسِلٍ مِنْ نَسْلِ حَامٍ، بِاللَّجَيْنِ مُدْرِعٌ

"Korkunç gece, kara elbisesine bürünmüş bir râhip gibi ayakta duruyor."

"Gümüştten bir zırh giymiş Hâm soyundan gelen zenci bir cengâver gibi yıldızlarla süslenmiş."¹¹⁶

Birinci beyitte insanın karanlık bir gecede hissettiği korkuya ve yalnızlığa işâret ederek geceyi siyah elbisesine bürünmüş bir râhibe; ikinci beyitte ise karanlığın, çevresini kuşatan parlak yıldızlar sebebiyle geceyi, gümüştten bir zırh giymiş zenci bir cengâvere benzetmiştir.

Onun aşkı tanımladığı bir beyti şöyledir (Kâmil) :

كَالْكَهْرَبَاءِ دَرُكُهَا مُتَعَذِّرٌ وَ نَسِيمُهَا مُتَحَدِّرٌ سَيَّالٌ

"Aşk, idrâk edilmesi imkansız ve akımı şiddetli olan elektrik gibidir."¹¹⁷

Bundan bir önceki beyitte aşkın sırnın hiçbir şekilde tasvir edilemeyeceğini ve hiçbir şeye benzetilemeyeceğini söyleyen şâir, bu beyitte onu, bu özelliği ile, kendisi gibi etkileri gözle görülen fakat niteliği bilinmeyen elektrige benzeterek tarif etme yoluna gitmiştir.

Onun, şarabın tasvirini yaptığı beyitlerinden bir kısmı şöyledir (Hafif) :

يَتَسَاقُونَ بِالْكُؤُوسِ مُدَامًا هِيَ كَالشَّمْسِ فِي قَمِيصِ إِيَابَةٍ
فِي أَبَارِيقَ كَالطُّيُورِ إِشْرَافَتٍ حَذَرَ الْفَتَكِ مِنْ صِيَاكِ الْبَزَافَةِ
حَانِيَاتٍ عَلَى الْكُؤُوسِ مِنَ الرَّأْفَةِ فَرَضِعَتْهُنَّ كَالْأُمَّاتِ

"Birbirlerine kadehlerle pırl pırl güneş gibi berrak bir şarap sunuyorlar."

"Kartalların haykırıları sebebiyle kendilerine saldıracaklarından korkarak başlarını yukarı kaldıran kuşlara benzeyen testilerin içerisinde (sunuyorlar)."

"Testiler, şefkatle kadehlerin üzerine eğilerek onları anneler gibi emziriyorlar."¹¹⁸

Birinci beyitte şarabın şeffaflığını güneşe benzeten şâir, ikinci beyitte şarap testilerini kartalların sesini duyup korkudan başlarını yukarı kaldıran kuşlara, üçüncü beyitte ise kadehlerin doldurulması sırasında testilerin kadehlerin üzerine eğilmesini çocuklarını emziren şefkatli annelere benzetmektedir.

Bir başka şiirinde ise şöyle diyor (Tavil) :

إِذَا شَجَّهَا السَّاقُونَ دَارَ حَبَابُهَا عَلَيْهَا، كَمَا دَارَ الشَّرَارُ عَلَى الْجَمْرِ
تُزَفُّ بِالْحَانَ الْمَثَانِي كُؤُوسُهَا كَمَا زُفَّتِ الْحَسَنَاءُ بِالطُّبْلِ وَالزُّمْرِ

¹¹⁶ Divân, II, 213-214

¹¹⁷ Divân, III, 223

¹¹⁸ Divân, I, 74-75

"Sakiler onu karıştırdıkları zaman, tıpkı kıvılcımların ateşin üzerinde döndüğü gibi, baloncuklar onun üzerinde döner."

"Şarap kadehleri, tıpkı güzel bir gelinin davul zurna eşliğinde gerdeğe verildiği gibi, ud nağmeleri eşliğinde sunulur."¹¹⁹

Birinci beyitte şâir, şarabın kadehlere döküldüğü sırada üzerinde meydana gelen baloncukları bir ateşin üzerinde uçuşan kıvılcımlara benzeterek şarabın şeffaflığını anlatmakta, ikinci beyitte ise şarap kadehlerinin ud nağmelerinin eşliğinde sunulmasını bir gelinin davul zurna eşliğinde gerdeğe götürülmesine benzetmektedir.

Tabiat tasvirlerinden bir canlı tablo niteliğindeki beyti de şudur (Tavîl) :

كَانَ النَّدىَ فَوْقَ الشَّقِيقِ مَدَامِغُ تَجُولُ بِحَدٍّ، أَوْ جَمَانٍ عَلَى تَبَرٍ

"Şekâyık çiçeğinin üzerindeki çiğ, bir yanağın üzerinde akan gözyaşları veya bir altın levha üzerindeki inci gibidir."¹²⁰

Şâir, kadının yüzünün parlaklığını karanlık bir gecenin sonunda şafağın sökmesine benzetmektedir (Vâfir) :

يَلُوحُ جَبِينُهَا فِي طُرْتِيهَا كَمَا أَوْقَى عَلَى الظُّلَمَاءِ الْفَجْرُ

"Onun iki kakülü arasındaki alnı, karanlıkta şafağın çıkışı gibi görünüyor."¹²¹

Aşağıdaki beyitte gönlünü bir kadehe, aşkını ise bu kadehin içindeki şaraba benzetmektedir (Vâfir) :

فُوَادِي وَالْهَوَى قَدْ حُ وَا حَمَرُ أَمَا فِي ذَاكَ لِي طَرْبٌ وَ سَكْرُ

"Gönlüm bir kadeh, aşkım bir şaraptır. Bu durumda benim için bir keyif ve sarhoşluk olmaz mı ?"¹²²

Bârûdî, sevgilinin kaşlarını gergin bir yaya, bakışlarını oka, âşıkın gönlünü ise bu okların hedef tahtasına benzetir. Bakışlar, tıpkı gergin yaylardan atılan okların hedefe isâbet ettiği gibi âşıkın gönlünde derin yaralar açmaktadır (Kâmil) :

أَنْتِ يَطِيشُ عَنِ الْقُلُوبِ لِعِمْرَةٍ سَهْمٌ، وَقَوْسُ الْحَاجِبَيْنِ مُؤْتَرُ

"Kirişleri sağlam iki yay gibi kaşlardan atılan gamze okları nasıl olur da gönülleri ıskalar."¹²³

O, bir beytinde sevgilinin yüzündeki beni Ka'be'nin üzerindeki Haceru'l-esved'e benzetmektedir (Hafif) :

¹¹⁹ Divân, II, 97

¹²⁰ Divân, II, 2

¹²¹ Divân, II, 121

¹²² Divân, II, 121

¹²³ Divân, II, 55

لَيْسَ لِي غَيْرَ خَالِكِ الْحَجَرِ الْأَسَدِ وَدِ فِي كَعْبَةِ الْمَحَاسِنِ قِبْلَةٌ

"Benim, senin güzelliğler Ka'be'sindeki Haceru'l-esved mısali olan beninden başka hiçbir kiblem yok."¹²⁴

O, şarabın kırmızı rengini sevgilinin yanağına benzetmiştir (Tavil) :

إِذَا انْقَلَبْتُ بِالْكَاسِ خِلْتُ بَنَانَهَا تُدِيرُ عَلَيْنَا مِنْ جَنَى خَدَّهَا وَرَدًا

"Kadehi dolaştırdığı zaman sanırsın ki, onun parmakları, yanağından derilmiş bir gülü aramızda dolaştırıyor."¹²⁵

Bârûdî, salkımlar üzerindeki kimi olgunlaşmış, kimi olgunlaşmaya yüz tutmuş hurmaların görünümünü, kınası kısmen solmuş parmaklara benzetmektedir (Recez) :

لِلْبَسْرِ فِيهَا قَانِيٌّ وَنَاصِلٌ مُحْضَبٌ، كَأَنَّهُ الْأَنَامِلُ

"O salkımlardaki hurmalar, kınalı parmaklar gibi kıpkırmızı ve soluk kırmızı renge boyanmıştır."¹²⁶

Onun ştirlerinde bazan da bakışlar keskin bir kılıca, kirpikler oka, boy ise bir savaş mızrağına benzetilir (Kâmil) :

فَالْحِظْ عَضْبُ صَارِمٍ، وَالْهَدْبُ نَبْ لُ صَائِبٌ، وَالْقَدْرُ مِعْ أَسْمَرُ

"Bakışı keskin bir kılıç, kirpiği hedefini bulan bir ok, boyu bir mızrak gibidir."¹²⁷

Bârûdî'nin bir ştirinde sevgili bir ceylan, onun ağzı akık, dişleri ise inci ile ifade edilmiştir (Mutekârib) :

غَزَالٌ لَهُ نَظْرَةٌ أَعَانَتْ عَلَى الْكَفِّ

تَبَسَّمَ عَنْ لُؤْلُؤٍ لَهُ مِنْ عَقِيقٍ صَدَفٌ

"İnsanı aşka düşüren bir bakışa sahip bir ceylan, akıktan bir kabuğuolan bir inciden gülümsedi."¹²⁸

Bir başka beytinde, dişler yine inci ile ifade edilir ; ancak ağız yâkutla ifade edilmektedir (Basit) :

تَبَسَّمَتْ فَجَلَّتْ لِلْعَيْنِ مِنْ قِمِّهَا يَاقُوتَةٌ أَوْدَعَتْ سَطْرَيْنِ مِنْ دُرِّ

¹²⁴ Dîvân, III, 224

¹²⁵ Dîvân, I, 187

¹²⁶ Dîvân, III, 178

¹²⁷ Dîvân, II, 55

¹²⁸ Dîvân, II, 240

"Gülümsedi ve onun ağzından üzerine iki sıra inci dizilmiş bir yâkut göründü."¹²⁹

Sevgili, bazan da yavru ceylan sözü ile ifade edilir (Hafif) :

مَنْ لِقَلْبِي بِشَادِنٍ لَمْ يُمَتِّعْ بِحَظِّهِ ؟

"Gönlüme, nasibini almadığı bir yavru ceylana kavuşabilmem için kim yardım eder ? "¹³⁰

Şâirin, kinâye sanatını uyguladığı beyitleri pek çoktur. Aşağıdaki beyti bunlardandır (Tavîl) :

كُمَيْتُ جَرَتْ فِي حَلْبَةِ الدَّهْرِ، فَأَنْطَوْتُ ثَمِيلَتُهَا، وَالْخَيْلُ تُحْمَدُ بِالضَّمْرِ

"Bir al at, zamanın meydanında koşup hafifleşti. Zaten at, hafifliği ile beğenilir."¹³¹

Bu beyitte şâir, hem al at hem de şarap manasına gelen كُمَيْت kelimesini kullanarak, atın zamanın meydanında koşmasından şarabın yıllanmışlığını, hafifliğinden ise şarabın zarıflığını, berraklığını ve iyi cins olduğunu kinâye yolu ile anlatmıştır.

Bu konuya örnek teşkil eden beyitlerden bazıları ise şunlardır (Tavîl) :

لَهُمْ عُمْدٌ مَرْقُوعَةٌ، وَمَعَاقِلُ وَالْوَيْةُ حُمْرٌ، وَأَفْنِيَةٌ خُضْرُ
وَنَارٌ لَهَا فِي كُلِّ شَرْقٍ وَمَغْرِبٍ لِمُدْرَعِ الظُّلَمَاءِ أَلْسِنَةٌ حُمْرُ

"Onların yükselmiş sütunları, kaleleri, kırmızı sancakları ve yeşil bahçeleri vardır."

"Bütün Doğuda ve Batıda karanlıklara gömülmüş kişileri aydınlatmak için kırmızı dilleri olan ateşleri vardır."¹³²

Birinci beyitte şâir, yükselmiş sütunlar ve kalelerle atalarının şan ve şereflerini, al sancaklarla onların kahramanlıklarını ve ölüme aldırış etmemelerini, yeşil bahçelerle de cömertliklerini ve zenginliklerini kinâye yolu ile anlatmak istemiştir. İkinci beyitte ise Arap geleneğine göre karanlık gecelerde yolculara kılavuzluk yapmak, konuklara ıkrâm etmek, açları doyurmak ve korkan kişileri barındırmak gibi güzel âdetlerini hatırlatarak onların cömertliğini yine kinâye yolu ile anlatmıştır.

Bârûdî'nin çok az da olsa bedli sanatlara da yer verdiği görülür. Bu sanatlar, onun şiirlerine bir tatlılık verecek niteliktedir. Biz, bu sanatlardan birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Onun aşağıdaki beytinde tecâhul-ı ârif sanatı vardır (Remel):

¹²⁹ Divân, II, 75

¹³⁰ Divân, II, 177

¹³¹ Divân, II, 98

¹³² Divân, II, 33-34

أَهْلَالٌ بَيْنَ هَالَةٍ أَمْ غَزَالٌ فِي غِلَالَةٍ

"Hâlesi içindeki bir hilâl mi yoksa entarı giymiş bir ceylan mı ?"¹³³
Yine onun bir aşk şiirinin matla' beytinde de aynı sanatı kullandığını görmekteyiz (Basîf) :

أَرْبَةُ الْعُودِ، أَمْ قُمْرِيَّةُ السُّحْرِ غَنَّتْ فَحَرَّكَتِ الْأَشْجَانَ بِالْوَتْرِ ؟

" Ud çalan bir dilber mi yoksa seher kumrusu mu şarkı söyledi de udun telleri ile üzüntüleri harekete geçirdi."¹³⁴

O, İsmâil Paşa'yı medhettiği uzunca kasidesinden alınan şu beytinde de bu sanatı kullanmıştır (Tavîl) :

فَتِلْكَ لَا لٍ، أَمْ رَبِيعٌ تَفْتُحَتْ أَزَاهِرُهُ كَالزُّهْرِ، أَمْ نَظْمٌ نَاطِمٌ ؟

"Bunlar inciler mi, çiçekleri yıldızlar gibi açmış olan bir bahar mı, yoksa bir şâirin şiiri mi ?"¹³⁵

Bârûdî'nin geceyi tasvir ettiği bir şiirinden alınan aşağıdaki beytinde red-du'l-'acuz 'ala's-şadr sanatını kullandığı görülmektedir (Serî) :

يَا كَوْكَبَ الصُّبْحِ مَتَى يَنْقُضِي عُمْرُ الدُّجَى يَا كَوْكَبَ الصُّبْحِ

"Ey sabah yıldızı, karanlığın ömrü ne zaman bitecek, ey sabah yıldızı !"¹³⁶
Bu sanatı kullandığı diğer bir beyti ise oğlu için nazmettiği mersiye-den alınmıştır (Munserih) :

وَكَبِدِي يَا «عَلِيٌّ» بَعْدَكَ ! لَوْ كَانَتْ تَبْلُ الْغَلِيلَ وَكَبِدِي

"Vah 'Ali, senden sonra yandı ciğerim ! Keşke ciğerimin ateşi sönebilseydi, vah ciğerim !"¹³⁷

Onun zühed konusundaki bir şiirinde de birbirini takip eden iki beyitte bu sanatı kullandığı görülmektedir (Kâmil) :

يَا قَلْبُ مَا لَكَ لَا تُفِيْ — قُ مِنْ الْهَوَى يَاقَلْبُ مَا لَكَ ؟
أَوْ مَا بَدَا لَكَ أَنْ تَعُو دَعَنِ الصَّبَا أَوْ مَا بَدَا لَكَ ؟

"Ey gönül, neden arzulardan ayrılıp kendine gelmiyorsun, ey gönül neden ?"

¹³³ Divân, III, 193

¹³⁴ Divân, II, 73

¹³⁵ Divân, III, 313

¹³⁶ Divân, I, 107

¹³⁷ Divân, I, 168

"Çocukça şeylerden el çekmen gerektiğini hâlâ göremedin mi? Hâlâ mı göremedin?"¹³⁸

Şâirin aşağıdaki beytinde cinâs sanatı vardır (Vâfir) :

وَرَقَّتْ لِي قُلُوبُ النَّاسِ حَتَّى بَكَى لِي كُلُّ سَاقٍ فَوْقَ سَاقٍ

"İnsanların kalpleri benim hâlîme acıdı, ağaçların üzerindeki bütün güvercinler bile benim hâlîme ağladı."¹³⁹

Bu beyitte şâir, hem ağaç dalı hem de erkek güvercin manasına gelen سَاقِ kelimesini aynı beyitte kullanarak cinâs-ı tām meydana getirmiştir.¹⁴⁰

Onun şiirlerinde tersîf sanatına da rastlamaktayız (Recez) :

وَأَزَيَّنْتُ بِنُورِهَا الْخَمَائِلُ وَغَرَّدَتْ فِي أَبْكَهَا الْبَلَابِلُ

"Onun çiçekleri ile bahçeler süslendi ve o bahçelerdeki ağaçlarda bülbüller öttü."¹⁴¹

Bu beyitte tersîf'in dışında نُرٌّ (:çiçek), الْخَمَائِلُ (:bahçeler), أَبْكَ (:ağaç) ve الْبَلَابِلُ (:bülbüller) kelimeleri arasında murâât-ı nazîr meydana gelmiştir.

Bu sanatı kullandığı diğer bir beyti ise şudur (Basîf) :

كَالْبَرْقِ فِي عَجَلٍ، وَالرُّعْدِ فِي زَجَلٍ وَالْغَيْثِ فِي هَلَلٍ وَالسَّيْلِ فِي هَمَلٍ

"Sûratta şimşek, şamatada gök gürültüsü, yağmada yağmur, akışta sel gibidir."¹⁴²

Bu beyitte sec^c-i mutevâzî, cinası- nâkıs ve tersîf bir arada getirilmiştir.

Bârûdî'nin şiirlerinde rastladığımız diğer bir bedîi sanat ise suâl ve cevâb sanatıdır. Aşağıdaki beyitler bunun en bârız örneğidir (Mutekârib) :

فَقُلْتُ لَهُ يَا سَيِّدِي: تَرَفَّقُ بِصَبِّ دَنْفٍ
فَقَالَ: أَخَافُ الْعِدَا فَقُلْتُ لَهُ: لَا تَخَفْ

" Ona, efendim, bu bitkin aşığa acı, dedim."

"Düşmanlardan korkuyorum, dedi. Ona, korkma dedim."¹⁴³

Bu sanatı kullandığı beyitlerden bazıları da şöyledir (Basîf) :

¹³⁸ Dîvân, III, 254- 255

¹³⁹ Dîvân, II, 280

¹⁴⁰ Şâirin aynı kelimeyi kullanarak meydana getirdiği cinâs için bk. Dîvân, II, 288

¹⁴¹ Dîvân, III, 176

¹⁴² Dîvân, III, 32

¹⁴³ Dîvân, II, 241

قَالَتْ: أَرَاكَ عَلِيلَ الْجِسْمِ، قُلْتُ لَهُ مَنْ شَفَّهُ الْحُبُّ أَبْلَى جِسْمَهُ السَّقَمُ
قَالَتْ: فَهَلْ مِنْ دَوَاءٍ يُسْتَطْبُ بِهِ قُلْتُ: الْوِصَالُ، فَرَأَتْ وَهِيَ تَبْتَسِمُ

"Seni hastalanmış görüyorum, dedi. Ona, kimi aşk zayıflatırsa hastalık vücudunu takatsız bırakır, dedim."

"Onu tedavi edecek bir ilaç var mı? dedi. Buluşma, dedim. Gülümseyerek gitti."144

Aşağıdaki beyitlerde bu sanatın şiire getirdiği tatlılık belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır (Vâfil) :

فَقُلْتُ : عِدِّي بِوَصْلِ مِنْكَ صَبًا بَرَّتْهُ يَدُ الصَّبَابَةِ وَالْفَرَامِ
فَقَالَتْ : سَوْفَ تَلْقَانِي قَرِيبًا قُلْتُ : مَتَى؟ فَقَالَتْ: فِي الْمَنَامِ

"Aşkın ve tutkunun yontup zayıflattığı âşık bir buluşma sözü ver, dedim."

"Beni yakında göreceksin, dedi. Ne zaman ? dedim. Rüyâda, dedi."145

Onun şiirlerinde tıbâk sanatına da pek çok yerde rastlanır. Aşağıdaki beyitte bu sanatı kullanmıştır (Tavîl) :

عَسَى اللَّهُ يَقْضِي قُرْبَهُ بَعْدَ غُرْبَةٍ فَيَفْرَحَ بِاللُّقْيَا أَبُ وَكِيدُ

"Umulur ki, Allâh, ayrılıktan sonra bir yakınlık verir de baba ve oğul bu buluşma ile sevinir."146

Bu beyitte قُرْبُهُ (:yakınlık) ve غُرْبَةٍ (: uzaklık, gurbet) kelimeleri arasında tıbâk sanatı, yine bu iki kelime arasında cînâs-ı nâkıs vardır.

Bu sanatı uyguladığı bir beyti ise şudur (Tavîl) :

أَعْلَلُ نَفْسِي بِالْقَدِيمِ، وَإِنَّمَا يَكْدُ اقْتِبَالِ الشَّيْءِ وَهُوَ جَدِيدُ

"Ben kendimi eski hâtıralarla oyalıyorum; halbuki insana sadece yeni şeylerle karşılaşmak zevk verir."147

Bu beyitte قَدِيمُ (:eski) ve جَدِيدُ (:yeni) kelimeleri arasında tıbâk sanatı vardır.

Aşağıdaki beyitlerde ise bu sanat, üç ayrı kelime gurubu arasında uygulanmıştır (Tavîl) :

وَصَالِكَ لِي هَجْرٌ وَهَجْرُكَ لِي وَصَلٌ فَرَدْنِي صُدُودًا مَا اسْتَطَعْتُ وَلَا تَأَلَّ

144 Dîvân, III, 445

145 Dîvân, III, 442

146 Dîvân, I, 145

147 Dîvân, I, 142

إِذَا كَانَ قُرْبِي مِنْكَ بَعْدًا عَنِ الْمُنَى فَلَا حُمْتَ الْفُتْيَا، وَلَا اجْتَمَعَ الشُّمْلُ

"Senin yakınlığın benim için bir ayrılık, ayrılığın benim için bir yakınlıktır. O halde gücün yettiği ölçüde benden uzak dur ve bu hususta elinden geleni esirgeme."

"Eğer benim sana yakın olmam, istediklerimden uzaklaşmak ise Allâh, ne bu buluşmayı takdir etsin ne de bizi bir araya getsin."¹⁴⁸

Birinci beyitte **مُتَّ** (buluşma) ve **مُتْرَ** (ayrılık) kelimeleri arasında, ikinci beyitte **قُرْبُ** (Yakınlık), **بُعْدُ** (Uzaklık), **الْفُتْيَا** (buluşma) ve **الشُّمْلُ** (ayrılık) kelimeleri arasında tıbâk sanatı meydana gelmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu sanata Bârûdî'nin şiirlerinde birçok yerde rastlamak mümkündür.¹⁴⁹

Şâirin aşağıdaki beytinde Leffü neşrû müretteb vardır (Tavîl) :

إِذَا نَظَرْتُ، أَوْ أَقْبَلْتُ، أَوْ تَهَلَّلْتُ قَوْلُ مَهَا الرَّمْلِ، وَالْغُصْنِ وَالْبَدْرِ

"Güzel sevgili, baktığı, bana yöneldiği veya yüzünün parlıtısı görüldüğünde, çöldeki yaban ineklerinin, fidanın ve dolunayın güzelliği söner."¹⁵⁰

Bu beyitte sevgilinin gözlerini yaban ineğinin gözlerine, boyunu fidana, yüzünü dolunaya benzeten şâir, **نَظَرْتُ**, **أَقْبَلْتُ**, **تَهَلَّلْتُ** kelimelerini birinci mısra'da ve **مَهَا**, **الرَّمْلِ**, **الْغُصْنِ** kelimelerini de ikinci mısra'da düzenli bir şekilde sıralayarak düzenli bir leffü neşr meydana getirmiştir.

Yukarıda bazı örneklerini sunmaya çalıştığımız sanatların dışında Bârûdî'nin bir hayli şiirinde lafzî sanatlardan sayılan lüzûm mâ lâ yelzem sanatını kullandığını görmekteyiz. Bu hususa daha önce bazı örnekler vermiştik.¹⁵¹

Şâirin, pek az da olsa şiirlerinde tarih düşürdüğüne de rastlamaktayız. Aşağıdaki şiirin ilk beytinin birinci mısra'ı ile aynı olan ikinci beytin ikinci mısra'ında Hidiv İsmâil'in İstanbul'dan dönüş tarihi olan h. 1289 (m. 1872) tarihini düşürdüğü görülmektedir (Kâmil) :

رَجَعَ الْخَدِيوُ لِمِصْرِهِ وَأَتَتْ طَلَائِعُ نَصْرِهِ
وَلَيْشَتَهَرُ تَارِيخُهُ رَجَعَ الْخَدِيوُ لِمِصْرِهِ

"Hidiv Mısır'ına döndü ve onun zafer öncüleri geldi."

"Onun dönüş tarihi (Hidiv Mısır'ına döndü) ifadesiyle meşhur olsun"¹⁵²

Şâir, ramazan bayramı münasebetiyle Hidiv II. Abbâs'a yazdığı bir kutlama şiirinden aldığımız aşağıda verilen beytin ikinci mısra'ı ile h. 1314 (m. 1896)

¹⁴⁸ Dîvân, III, 244

¹⁴⁹ Diğer bazı örnekler için bk. Dîvân, I, 98/2 ; 199/6, 9

¹⁵⁰ Dîvân, II, 7

¹⁵¹ Bk. s. 106-107

¹⁵² Şâirin dîvânında mevcut olmayan bu şiiri "Umer ed-Desûkî, Fi'l-edebî'l-ḥadîs adlı eserinde zikretmiştir. Bk. Fi'l-edebî'l-ḥadîs, I, 244

tarihini düşürmüştür (Tavîl) :

وَهَذَا لِسَانُ الشُّكْرِ يَدْعُو مُؤَرِّخًا حَوَى الْعِيدَ أَنْوَاعَ الْفَخَارِ بِعَبَّاسٍ

"Bu şükür dili tarih düşürerek, (bayram 'Abbâs ile her türlü övünmeyi içersin !) diye dua ediyor."¹⁵³

Şiirlerini Düzeltmesi

Bârûdî'nin hayatından bahsederken, onun sürgünden döndükten sonra Mısır'da geçirdiği hayatının son dört yılında *Muhtârât*'ını tertip edip baskıya hazırladığını ve divânını tekrar gözden geçirip bir takım düzeltmeler yapmakla meşgul olduğunu söylemiştik. Muhammed Hüseyn Heykel, onun bazı şiirlerinde yaptığı değişiklikleri şöyle değerlendirmektedir : " O, bu konuda şiirini sevdiğini ve ona olan inancını gösteren bir gayret sarfetti; divânının asılları bu gayretin göstergesidir. Şâirin bazı kasidelerden hazfettiğini ya da tamamını veya bir kısmını değiştirdiğini gördüğümüz beyitler göstermektedir ki, o, dehânın olgunlaşma yolunda devamlı çalıştırılmasına samimi olarak inanmaktaydı."¹⁵⁴

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin divânını okuyan herkesin, onun sağlam bir yapıya sahip olan kasidelerini söylemesini sağlayan olağanüstü bir kabiliyete sahip olduğu kanâatine varacağını söylemektedir. Şevkî Dayf'a göre Bârûdî, bu sağlam yapıya tesâdüf eseri sahip olmamıştır. O, akıcı ve sağlam bir yapıda şiir söyleyebilecek bir birikime sahip oluncaya kadar Abbâsî devri ve daha önceki dönemlerde yaşamış olan şâirlerin şiirlerini okumaya devam etmiş, böylece kelimelerden, harflerden ve harekelerden istediği melodiye çıkarmıştır. Şevkî Dayf, sözlerine şöyle devam etmektedir : " Bu demek değildir ki, şâir, şiirlerini nazmederken aklına gelen her şeyi, düşünmeden kabul etmiştir. Onun sanat değeri çok yüksek kasideleri, kendisinin bu seviyeye yükselebilmek için ne kadar büyük zorluklara katlandığını gösterir. Sanat alanında ve diğer alanlarda gayret göstermeksizin yüksek bir eserin meydana getirildiği görülmüş müdür ?... O, usta bir kuyumcunun nefis bir gerdanlık yapmak için incileri elden geçirip onları seçtiği gibi, şiirlerini devamlı gözden geçirip düzeltmeye tabi tutuyordu. Bundan dolayı onun şiirlerinde hiçbir kelimenin yerine uygun olmayacak ve hoşla gitmeyecek şekilde kullanıldığına rastlanmaz. Bilakis kelimelerin tabii bir şekilde yerli yerinde kullanıldığı görülür. Bu bakımdan onun şiirinde olağanüstü bir intizam göze çarpar."¹⁵⁵

Yukarıda sunulanlardan da anlaşıldığı gibi Bârûdî, üstün kabiliyetine, keskin hâfızasına ve edebî birikimine rağmen şiirlerini tekrar tekrar gözden geçirerek bazı kasidelerinde değişiklik ve düzeltme yapmıştır. Çünkü o, sanatın devamlı çalışma ve geliştirme gayreti ile başarıya ulaşacağına inanıyor, sadece yeteneğin bu işe kâfi gelmeyeceğini biliyordu. Şâirin divânındaki bazı beyitleri sadece kendisinin şiirlerini gözden geçirip düzeltmekle kalmayıp diğer şâirlere de bunu tavsiye ettiğini göstermektedir. Bârûdî'nin bu hususta söylediği beyitlerden biri şöyledir (Serî) :

¹⁵³ Fi'l-edebî'l-ḥadîṡ , I, 244

¹⁵⁴ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (ض)

¹⁵⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṡ , s. 128-129

وَأَهْتَفَ بِهِ مِنْ قَبْلِ إِطْلَاقِهِ فَالْسُّهُمُ مَنْسُوبٌ إِلَى الرَّامِي

"Onu açıkça söylemeden önce kendi kendine oku. Çünkü ok onu atan kişiye âittir." 156

Bârûdî, bu beyti ile bütün şâirleri, şîrlerini insanlara okumadan önce gözden geçirip düzeltmeye davet etmiş ve beytin ikinci mısra'ında şîri atılan bir oka benzetmiştir. Nasıl ki, ok hedefe isabet etmediği zaman onu atanın değerini düşürürse şîr de maksada uygun bir şekilde söylenmediği zaman şâirin değerini düşürür.

Bârûdî, şîrlerini tekrar gözden geçirmesi ve onları düzeltmesi bakımından bize Câhiliye şâirlerinin ileri gelenlerinden biri olan Zuheyr b. Ebî Sulmâ'yı hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Zuheyr, şîrlerini bir yıl bekleterek onları tekrar gözden geçirmiş ve otokontrol metodunu uygulamıştır. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde bu konuya yer vererek Arap şâirlerinden bazılarının kasîdelerini tam bir yıl gibi uzun bir süre boyunca bekletip tekrar tekrar kontrol ettiklerini, bu kasîdelerle "Havliyyât", "Muḥalledât", Munakkaḥât" ve Muḥakkemât" adını verdiklerini zikretmiş ve Zuheyr'in kasîdelerine "Havliyyât" adını verdiğini söylemiştir. Câhiz, bu konuda Huṭay'a'nın : "Şîrin en iyisi tekrar gözden geçirilmiş yıllık şîirdir." sözünü de nakletmektedir. 157 Zuheyr'in Havliyyât'ından İbn Kuteybe de bahsetmiştir. 158 Ebû Nuvâs'ın da kasîdelerini nazmettikten sonra bir gece bekletip sonra onu kontrol ettiği ve büyük kısmını hazfedip yalnızca iyi bulduğu kısmı ile yetindiği ; bunun için onun kasîdelerinin çoğunluğunun kısa olduğu söylenir. 159

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin şîrlerini tekrar kontrol edip düzeltmesinin bir kusur addedilmemesi gerektiğini söylemektedir. Onun bu konudaki sözleri şunlardır : " Şâirin, şîrlerini düzeltmesi ve değiştirmesi onun için bir kusur addedilmemelidir. Zira o, bununla çalışmalarının daha olgun bir hale gelmesini istiyordu. Zaten onu yeni Arap şîrinin zirvesine çıkaran da şîrlerindeki bu olgunluktu. Çünkü o, bu yoğun çalışmaları neticesinde herhangi bir bölümünde zayıflık ve kusur bulunmayan yüksek seviyede şîr söylemeyi başarmıştı. Bârûdî'nin matbûc (yaratılıştan gelen) bir şâir olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu, onun aklına gelen ya da ilhâm aldığı her şeyi kabul ettiği anlamına gelmez." 160

Bârûdî, İsmâil Paşa devrinin sonlarına doğru (yaklaşık 1879 da) idârecilerin gidişatını yerip halkı yönetimde adalet istemeye teşvik etmek için nazmettiği kasîdesinin son beyitlerinde, bu kasîdeyi karşılığını beklemeyen bir kişinin nasihatı olarak nitelendirmiş ve eski şîrde hiçbir benzeri olmayan bu şîri nazmetmek için uykusunu terkettiğini söyledikten sonra bu kasîdenin bir yıllık şîir olması ile övünmüştür (Basîṭ) :

حَوْلِيَّةٌ، صَاغَهَا فِكْرٌ أَقْرَأَهُ بِالْمُعْجَزَاتِ قَبِيلُ الْإِنْسِ وَالْخَبَلِ

156 Divân, III, 532 Bu konuda ayrıca bk. Divân, III, 534

157 el-Beyân ve't-tebyîn, II, 4-6

158 eş-Şi'r ve's-şu'arâ, I, 82

159 Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Târîhu'l-edebi'l-^carabî, s. 274

160 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ, s. 139

"Bu, insanların ve cinlerin hârikulâde olduğunu kabul ettikleri bir fikrin meydana getirdiği bir yıllık (çalışma neticesinde ortaya konmuş bir) şîirdir."¹⁶¹

Bârûdî'nin bu husustaki beyitleri çok sayıdadır.¹⁶² Kendisinden bahseden kaynakların ve divânını neşredenlerin kaydettiğine göre, onun şîirlerinin bir kısmı kendisi hayatta iken eş-Şeyh Huseyn el-Marşûfî'nin *el-Vesiletu'l-edebîyye* adlı eserinde neşredilmiştir. Ancak şâirin divânının asıl nüshasında bazı kasidelerin beyit sayılarının değişik olduğu, yani, kasidelerin bazı beyitlerinin atılıp onların yerine başka beyitler konulduğu¹⁶³ ve bazı beyitlerin kısmen değişikliğe uğradığı görülmüştür. Bârûdî'nin şîirlerinin *el-Vesiletu'l-edebîyye*'de yayınlanan şekli ile divânının asıl nüshasında değişikliğe uğradığı görülen bu kasidelerden bazıların her iki şekline de divânın elimizdeki baskısında yer verilmiş,¹⁶⁴ her iki şekli verilmemiş kasidelerdeki değişiklikler de dipnotlarda nâşirler tarafından kaydedilmiştir.¹⁶⁵

Şâirin divânının 4. cüzünde ardarada bulunan aynı vezin ve aynı kâfiyede olan iki kasîde vardır. Bu iki kasîdenin mevzûu, birçok kelimeleri ve beyitleri aynıdır. Kanâatimize göre şâir, bu iki kasîdeden birini tercih etmek istemiş, fakat buna ömrü yetmemiştir.¹⁶⁶

Şâir, Ebû Nuvâs'ın Hârûn er-Reşîd devri Mısır Emîri el-Haşîb b. 'Abdülhamîd el-'Acemî'ye medhiye olarak nazmettiği meşhur kasîdesine nazîre olarak bir şîir yazmıştır. Bu kasîdenin eş-Şeyh Huseyn el-Marşûfî'nin *el-Vesiletu'l-edebîyye* adlı eserinin ikinci cüzünde neşredilen şekli de divânın asıl nüshasından alınan şekli ile birlikte divânın elimizdeki baskısında yer almıştır. Bu iki şekil arasında oldukça büyük bir fark vardır. Çünkü bazı beyitler tamamen, bazıları kısmen değiştirilmiş olup bazı beyitlerde de takdîm tehîr yapılmıştır. Son bölümdeki 6 beyit aynıdır. Ayrıca, kasîdenin eski şekli 43 beyit iken yeni şekli 39 beyittir.

Şâirin bu çalışma metodunu hassas bir sanatkarın eserinin üzerinde kalmış olması muhtemel olan pürüzleri düzeltmek için onu inceden inceye kontrol etmesine benzetmek hiç de yanlış olmaz. Meselâ, divânında hem eski şekli¹⁶⁷ hem de değişiklik yaptıktan sonraki şekli¹⁶⁸ verilen kasîdesinin her iki bölümünü bir arada incelediğimiz zaman Bârûdî'nin şîirlerinde lafız ve manâ bakımından yaptığı bazı değişikliklerden maksadının ne olduğunu anlamamız pek de zor olmaz. Kısaca ifâde etmek gerekirse bunlar, umûmî bir ifâdenin husûsileştirilmesi, husûsî bir manânın umûmileştirilmesi, şîirde işlenen aşk, kahramanlık ve benzeri konular arasında dengenin sağlanması, şîirin birbirini izleyen bölümlerinin birinden diğeriine geçiş yapmak için zemin hazırlanarak şîirin akışında bir âhenk sağlanması şeklinde özetlenebilir. Bu arada şâirin gençlik yıllarında nazmettiği şîirlerden herhangi birisinde kişisel özelliklerini yeterli ölçüde yer vermediğini görüp bu eksiklikleri tamamladığı da göze çarpmaktadır.

¹⁶¹ Dîvân, III, 33

¹⁶² Bk. Dîvân, III, 494, 534

¹⁶³ Dîvân, II, 17-18 ve 24-26

¹⁶⁴ Bk. Dîvân, II, 16-24, 24-30; III, 315-340

¹⁶⁵ Bk. Dîvân, III, 365

¹⁶⁶ Bk. Dîvân, IV, 206-218

¹⁶⁷ Dîvân, II, 24-26

¹⁶⁸ Dîvân, II, 17-18

İŞLEDİĞİ KONULAR

Bârûdî'nin şiirlerine, işlediği konular açısından göz attığımız zaman onun, Arap şiirinin belli başlı mevzûlarına sıkı bir şekilde bağlı kaldığını ve bu konuların dışına taşmamış olduğunu görürüz. Ancak o, klasik Arap şiirinin belli başlı bütün mevzûlarında şiir söylemesine ve bu konularda başarılı olmasına rağmen tasvirde ve siyâsî şiirlerde daha çok başarılı olduğu ve yenilik gösterdiği kabul edilmektedir. Bu hususta Muhammed Huseyn Heykel şöyle diyor : " Onun dîvânındaki siyâsî şiirleri ile Mısır'ın tabii güzelliklerini, eski eserlerini ve hayat tarzını tasvir eden şiirleri gönlümüzü râm etmektedir. Bunların dışındaki konularda Bârûdî, eski Arap şâirlerinin mevzûlarından, kullandıkları vezin ve kâfiyeden öteye geçmemiştir. O, ne Homeros'un *İlyada*'daki düşüncelerine ne Shakespeare'in oyunlarındaki düşüncelerine ve ne de Dante'nin *İlâhî Komediya (Divina Comedia)*'daki düşüncelerine sahipti. Gerçekte o, Arap şiirini izlediği ve kendileri gibi şiir söylediği eski şâirlerin takip ettikleri yoldan başka bir doğrultuya yöneltmedi."¹

Muhammed Huseyn Heykel, sözlerinin devamında Bârûdî'nin şahsiyetinin izlediği bu eski şâirlerde yok olmadığını, gücünün yalnızca onlardan şiir nakletmekle sınırlı olmadığını, aksine şiirlerinde kendi şahsiyetinin açık seçik ortaya çıktığını ve şiirlerinin çevresinin ve asrının özelliklerini yansıtan bir ayna olduğunu da ilave etmektedir.²

Heykel'in yukarıda nakletmeye çalıştığımız sözlerinden de anlaşıldığı gibi şâirin çok başarılı olduğu tasvir şiirleri ile siyâsî şiirlerinin dışında kalan konularda da en azından eski şâirler kadar başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Arap şiirinin üslûp, lafız ve manâ bakımından bayağı bir duruma düşmüş olduğu söylenen bir devrede şâirin gösterdiği bu başarının küçümsenemeyeceği de bir gerçektir. Biz burada onun işlediği konuları birer başlık altında incelemek ve bu konulardaki şiirlerinden bazı örnekler vermek suretiyle mevzûyu daha geniş bir şekilde göz önüne sermek istiyoruz.

Tasvir

Şiirleri

"Umer ed-Desûkî'nin ifâdesine göre, tasvir, her ne kadar Arap şiirinin başlangıcından itibaren var olup bu hususta bir takım beyitleri ya da kasideleri bulunmayan hiçbir şâir yoksa da onun Bârûdî'de bir yenilik sayılması tuhaf karşılanmamalıdır. Bârûdî'nin tasvir şiirinde yaptığı yenilik, onu sadece kasidelerinin arasında getirmekle kalmayıp bizzat ayrı kasideler tahsis etmiş olmasıdır.³ Bârûdî'nin sırf tasvir yapmak için tasvir şiirleri nazmettiği de söylenebilir. Çünkü onun şâirlik gücü, ince duyguları ve güzelliklerin tadını alan zevki, kendisini şiir söylemeye ve gözlemlerini tasvir etmeye sevk ediyordu. Ancak Bârûdî, gözlemlerini sadece tabiattaki görünümlemleri ile değil, kendi kişiliği, duygu ve düşünceleri ile renklendirilmiş olarak tasvir ediyordu.⁴

Şevkî Dayf'a göre Bârûdî, sadece duygularını, hayatta başından geçen olay-

¹ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (ش)

² Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (ش)

³ Örnek için bk. Divân, I, 19 ; II, 290

⁴ Fi'l-edebi'l-hadîs , I, 249

ları, yaşadığı çevrede ve bu çevrenin dışında meydana gelen hadiseleri tasvir etmesindeki gerçekçiliği ile değil, aynı zamanda bu gözlemleri son derece canlı bir şekilde tasvir etmesini sağlayan hayâl gücü ile de okuyucularının hayranlığını kazanmaktadır. O, sadece hissi gözlemlerini değil aynı zamanda rûhi gözlemlerini de göz kamaştırıcı bir şekilde tasvir etmiştir.⁵ Bu hususta "Umer ed-Desûkî şöyle diyor : " Arap şâirlerinin tasvire çokça yer vermiş olanlarının sayısı oldukça azdır. Zira, ne yazık ki, medih, onları kâinâtın güzelliklerini okumaktan alıkoymuştur. Bârûdî, Arap şâirlerinin en çok tasvir şiiri nazmedenlerinden hattâ tasvirin öncülerinden sayılır. Onun tasvir şiirleri ile Arap şiiri övünür ve bu şiirler Batının tasvir şiirlerinin en iyileri ile yarışabilecek güzelliktedir."⁶

Gerçekten de Bârûdî'nin tasvir şiirleri çok sayıda ve çeşitlidir. Bunların en önemli olanları, tabiat tasvirleri,⁷ şahıs tasvirleri,⁸ savaş alanlarının tasviri,⁹ eski eserlerin tasviri¹⁰ kuşların ve diğer canlıların tasviri,¹¹ şarap ve şarap meclisinin tasviri,¹² tren¹³ ve pamuk¹⁴ gibi eşyanın tasvirleridir. Şâirin bu tasvir şiirlerinden bir kısmı Şevkî Dayfın da ifade ettiği gibi eski Arap şâirlerini taklit etmek için söylediği şiirlerdir. Bunların en açık örnekleri, arslan,¹⁵ deve,¹⁶ at,¹⁷ yağmur ve bulutun¹⁸ tasvirleridir. Bu nedenle onun tabiat güzelliklerini tasvir ettiği şiirleri daha güzeldir. Bârûdî'nin çok sayıdaki tabiat tasvirlerinde kişisel sıkıntılarını dile getirdiği de görülür.

Onun tasvir şiirleri çok sayıda ve çok çeşitli olduğu için biz burada divânından bazı örnekler vererek başlıca konularına göre sıralamaya çalışacağız :

1. Tabiat Manzaralarının Tasviri : Bârûdî, tabiata tutkundu. Tabiat şiirleri, onun ilhâm kaynağının bitmez tükenmez olduğunu gösterir. Bu şiirlerinin her beytinde bir güzellik âlâmeti vardır ki, o, bu güzellikleri terennüm edip kendisinden sonra gelecek olan kuşaklara aktarmayı ve kendisinin hoşuna giden bu güzelliklerden diğer insanların da hoşlanması için onlara tercüman olmayı kendisine bir görev addetmiştir.

Bârûdî, bu tür şiirlerinde fırtınalı ve yağmurlu geceleri tasvir edip okuyucuya gök gürültüsünün sesini, rüzgârın uğultusunu, yağmurun sürekliliğini ve şiddetini hissettirir ; gecenin karanlığını ve ıssızlığını gösterir. Yıldızlarla aydınlanmış geceyi, yağmurlu bulutları, şimşegi, gök gürültüsünü ve bunların insan üzerinde ve yeryüzündeki etkilerini, kızgın ve coşkun denizi, dalgaları zirveye çıkarıp tekrar

⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 188

⁶ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 249

⁷ Bu şiirler için bk. Dîvân, I, 15, 19, 37, 127, 182, 185, 192 ; II, 20, 44, 59, 78, 100, 147, 245, 286, 290 ; III, 183, 340 ; IV, 171

⁸ Bk. Dîvân, I, 190; IV, 70, 185

⁹ Dîvân, I, 52, 93, 122, 137 ; IV, 42

¹⁰ Dîvân, II, 36

¹¹ Dîvân, II, 4, 27, 44, 266 ; III, 106

¹² Dîvân, I, 20, 54, 100, 104 ; III, 37

¹³ Dîvân, I, 27

¹⁴ Dîvân, I, 28

¹⁵ Dîvân, II, 268

¹⁶ Dîvân, II, 160

¹⁷ Dîvân, I, 124 ; III, 158

¹⁸ Dîvân, I, 106 ; II, 249

alçaltan şiddetli rüzgârı, dağları, ormanları ve bunların dışında birçok şeyi tasvir etmiştir.

Bârûdî, tabiat tasvirinde usta bir ressamdır. İşlediği bütün tasvirler ince ve mahâretlidir. Tabiat tasvirlerinde bazan alışılmamış kelimeleri, bazan kendi çevresinden alınmış yeni teşbihleri kullanır. Bazan da eski şâirlerin tasavvur ve hayâllerini tekrar eder.¹⁹ Aşağıdaki beyitler, onun şafak söküne kadar yağmurun devam ettiği bir geceyi tasvir eden kasidesinden alınmıştır (Basî):

كَأَنَّمَا الْبَرْقُ فِيهَا صَارِمٌ سَلِطٌ	وَكَيْلَةٌ ذَاتُ تَهْنَانٍ وَأُنْدِيَةٍ
وَأَنهَلٌ فِي حَجَرَتَيْهَا وَأَبْلٌ سَبِطٌ	لَفِ الْغَمَامِ أَقَاصِيهَا يُبْرِدَتُهُ
مِنَ الْغَمَامِ؛ وَلَا يَبْدُو بِهَا نَمَطٌ	بَهْمَاءٌ لَا يَهْتَدِي السَّارِيَ بِكُوكِبِهَا
لَوْلَا صَهِيلُ جِيَادِ الْخَيْلِ وَاللَّغَطُ	يَكَادُ يَجْهَلُ فِيهَا الْقَوْمُ أَمْرَهُمْ
مُخْرَنْطِمٌ زَجَلٌ مِنْ رَعْدِهَا خَمِطٌ	يَطْفَى بِهَا الْبَرْقُ أَحْيَانًا، فَيَزْجُرُهُ
يَلُوحُ فِي جِسْمِهَا مِنْ مَسِّهِ حَبِطٌ	كَأَنَّمَا الْبَرْقُ سَوَطٌ؛ وَالْحَيَا نُجُبٌ
بِالْأَفْقِ يُغْمَدُ أَحْيَانًا وَ يُخْتَرَطُ	كَأَنَّهُ صَارِمٌ يَرْقُضُ مِنْ عَالِقِ
مِثْلَ الْحَمَاتِمِ فِي أَجْيَادِهَا الْعَلُطُ	مَزَقَتْ جَلْبَابَهَا بِالْخَيْلِ طَالِعَةً
كَمَا تَخْلَلُ شَعْرَ اللَّمَّةِ الْوَحْطُ	وَقَدْ تَخَلَّلَ خَيْطُ النُّورِ ظِلْمَتَهَا
مِنْ جَانِبِ أَدْهَمٍ قَدْ مَسَّهُ نَبَطٌ	كَأَنَّهَا وَ صَدِيعُ الْفَجْرِ يَصْدَعُهَا

"Şimşegin pürüzsüz keskin bir kılıç gibi parladığı yağmurlu ve ıslak bir gece."

"O gecenin ufuklarını bulut, cüppesi ile örttü ve her iki yanında şiddetli bir yağmur yağdı."

"Öylesine karanlık bir gece ki, bulutlardan dolayı ne yolcu onun yıldızları ile yolunu bulabiliyor ne de o gecede herhangi bir yol görünüyor."

"Şayet iyi cins atların kışnemesi ve gelen lakırdılar olmasa neredeyse o gecede topluluk ne yapacağını şaşırarak."

"O gecede zaman zaman şimşek azar ve onu mağrur, öfkeli ve gür sesli bir gök gürültüsü azarlar."

"Sanırsın şimşek bir kırbaç, bulutlar ise o kırbacın dokunması sebebiyle vücudunda kırbaç izleri beliren iyi cins atlardır."

"Şimşek, zaman zaman kınına sokulup tekrar sıyrılarak ufukta kan akıtan keskin bir kılıç gibidir."

"Ben, bu gecenin (karanlık) elbiselerini boyunlarında kaytanlar bulunan güvercinler gibi uçan atlarla parçaladım."

¹⁹ Fi'l-eđebî'l-ĥadîs , I, 249-250

"Ağaran saçların kakülün arasına girdiği gibi, o gecenin karanlığının arasına ışık huzmesi girdi."

"Sanırsın o gece ve onu bir taraftan yaran şafak aydınlığı, karnında beyaz bir ben bulunan yağız at gibidir."²⁰

Bârûdî'nin Girit savaşına katıldığı zaman Kandiye bölgesinde oturduğu evi ve evin yanında bulunan bir ormanın insanı büyüleyen manzarasını tasvir ettiği şiiri,²¹ Seylân'da sürgünde bulunduğu sırada Kindi'de ihtişamından etkilendiği bir bahçeyi tasvir ettiği şiiri²² ve Mısır'daki birçok tabiat güzelliğini tasvir ettiği şiirleri, onun tasvir konusundaki başarısını göstermektedir. Aşağıdaki beyitler, onun yukarıda sözünü ettiğimiz Kindi'deki bir bahçeyi tasvir ettiği şiirinden alınmıştır (Tavîl) :

دَعَانِي إِلَى غَيِّ الصَّبَا بَعْدَ مَا مَضَى	مَكَانُ كَفَرْدَوْسِ الْجِنَانِ أَنْيَقُ
فَسِيحُ مَجَالِ الْعَيْنِ، أَمَا غَدِيرُهُ	فَطَامٍ، وَأَمَا غُصْنُهُ فَرَشِيْقُ
كَسَا أَرْضَهُ ثَوْبًا مِنَ الظِّلِّ بَاسِقُ	مِنَ الْإِيْكَ فَيَنْانُ السَّرَاةِ وَرَبِيْقُ
سَمَتْ صُعْدًا أَفْنَانُهُ، فَكَأَنَّمَا	لَهَا عِنْدَ إِحْدَى النَّيْرَاتِ عَشِيْقُ
يَمْدُ شُعَاعِ الشَّمْسِ فِي حَجَرَاتِهَا	سَلَّاسِلَ مِنْ نُورٍ لَهْنٌ بَـرِيْقُ
وَيَشْدُو بِهَا الْقَمَرُ حَتَّى كَأَنَّهُ	أَخُو صَبْوَةٍ، أَوْ دَبٌّ فِيهِ رَحِيْقُ
تَمُرُّ طُيُورُ الْمَاءِ فِيهَا عَصَائِبًا	كَرْكَبِ عِجَالٍ ضَمُّهُنَّ طَرِيْقُ
إِذَا أَبْصَرَتْ زُرْقَ الْمَوَارِدِ رَفَرَقَتْ	عَلَيْهَا فَطَافَ فَوْقَهَا، وَغَرِيْقُ

"Firdevs Cennetleri gibi sevimli bir yer, beni geride kalmış olan delikanlılık neşesine davet etti."

"Burası, göz alabildiğince geniş, havuzları su dolu, ağaç dalları sık idi."

"Onun zeminine uzun boylu, dalları ve yaprakları gür ağaçlar, gölgeden elbiseler giydirdi."

"Ağaçların dalları, sanki yıldızlardan birinin yanında sevgilisi varmış gibi (göklere) yükselmişti."

"Güneş ışınları, o ağaç dallarının arasından parıltılı ışık zincirleri uzatıyordu."

"O bahçede bulunan kumru, sanki âşık bir delikanlı veya içki dokunmuş biri gibi şakıyordu."

"Oradan su kuşları, aynı yolda şûratlı bir şekilde ilerleyen bir atlı kâfilesi gibi geçiyordu."

"Bu su kuşları berrak mavi su kaynaklarını gördüklerinde onların üzerine

²⁰ Dîvân, II, 167-169

²¹ Dîvân, I, 19

²² Dîvân, II, 290

süzülüyorlar, kimi yüzüyor, kimi suyun içine dalyordu."²³

Bârûdî, yukarıda sözünü ettiğimiz Kindî'deki Beredinya bahçesini başka bir şiirinde de tasvir etmiştir.²⁴

Şairin üzerinde denizin de derin bir tesiri olmuştur. Ancak o, denizi tasvir ettiği şiirinde estetik çekicilikten ziyade denizin dehşetini ve tehlikelerini dile getirmiştir.²⁵

Bârûdî'nin tasvir şiirleri ilkbaharı ve sonbaharı tasvir ederken daha sıcak bir tona ulaşır. Onun ilkbaharı tasvir eden çok sayıda şiiri vardır.²⁶ Biz burada onun ilkbahar tasvirine tahsis ettiği müstakil bir kasidesinden seçtiğimiz bazı beyitlerini sunmakla yetineceğiz (Recez) :

وَقَاضَتِ الْغُدْرَانُ وَالْمَنَاھِلُ	عَمَّ الْحَيَا، وَاسْتَنْتِ الْجَدَاوِلُ
وَعَرَّدَتْ فِي أَيْكِهَ الْبَلَابِلُ	وَأَزَيَّنَتْ بِنُورِهَا الْخَمَائِلُ
وَبَيْنَ هَذَيْنِ نَسِيمٌ جَائِلُ	وَجِبْهَةُ الْجَوْعَمَامُ حَافِلُ
كَأَنَّ النَّبَاتُ بَحْرٌ هَائِلُ	تَنْدَى بِهِ الْأَسْحَارُ وَالْأَصَائِلُ
وَشَامِخُ الدُّوْخِ سَفِينُ جَافِلُ	وَلَيْسَ إِلَّا الْأَكْمَاتُ سَاحِلُ
مَشْمُورَةٌ عَنْ سَوْقِهَا الْبَدَلَالُ	وَالْبَاسِقَاتُ الشُّمُخُ الْخَوَائِلُ
مَعْقُودَةٌ فِي رَأْسِهَا الْفَلَائِلُ	مَلُوبَةٌ فِي جِيدِهَا الْعَثَائِلُ
مُخَضَّبٌ، كَأَنَّهُ الْأَتَامِلُ	لِلْبُسْرِ فِيهَا قَانِيٌّ وَنَاصِلُ
مِنَ الْعَرَاجِينِ لَهَا سَلَّاسِلُ	كَأَنَّهُ مِنْ ذَهَبٍ قَنَّادِلُ
تَخَالُهَا مَحْزُونَةٌ تُسَائِلُ	لِلْمَنْجَنُونِ يَنْهَازَامِلُ
كَأَنَّهُ أُمُّ بَنِينَ ثَاكِلُ	لَهَا دُمُوعٌ ذُرْفٌ هَوَامِلُ

"Yağmur bollaştı, ırmaklar aktı, arklar ve su kaynakları taşıtı."

"Bahçeler, çiçekleri ile sülendi ve bülbüller, yuvalarında şakadı."

"Havanın altında (gökyüzünde) dopdolu bir bulut, bu ikisinin arasında dolaşan bir rüzgâr var."

"O rüzgâr sebebiyle şehirlerde ve güneşin batma zamanında bitkiler, müthiş bir denizmiş gibi bereketleniyor."

"Tepeler, yalnızca bir sâhil, gür ve uzun dallı ıtri ağaçların başları ise birer

²³ Dîvân, II, 290

²⁴ Bu şiir için bk. Dîvân, IV, 171

²⁵ Dîvân, III, 183

²⁶ Bu şiirler için bk. Dîvân, II, 1, 59, 245 ; III, 176. Şâir, yalnızca şiirinde değil nesrinde de denizin dehşetini ve tehlikelerini anlatmıştır. Onun Seylan'a sürgüne giderken deniz yolculuğu sırasında karşılaştığı tehlikeleri anlattığı nesrinden kısa bir örnek eserlerinden söz edilirken verilecektir. Bk. s. 207-208

gemi görünümünde."

"Meyve yüklü uzun hurma ağaçlarının etekleri, baldırlarından yukarıya çekilmiş."

"O ağaçların boynunda salkımlar kümelenmiş, başlarında saçlar örülmüş."

"O salkımlardaki hurmalar, kınalanmış parmak uçları gibi kıpkırmızı ve kırmızımsı renge bürünmüştür."

"Sanki o hurmalar, salkımlardan zincirleri olan birer altın kandil gibidirler."

"Bunların arasında su dolabının çıkardığı bir takım anlaşılmas sesler var ki, onu, üzüntüsü sebebiyle, devamlı soru soran mahzun bir kadın zannedersin."

"Onun, çocuklarını kaybetmiş bir anne gibi kesintisiz akan gözyaşları var."²⁷

Bârûdî'nin tabiat tasvirlerine dâir bütün şiirlerini birer örnekle sunmaya çalışırsak onun dört cüz olan divânının önemli bir kısmını burada sunmamız gerekecektir. Bu yüzden şâirin önemli tasvirlerinden mümkün olduğu kadar kısa örnekler vermekle yetineceğiz.

Onun pamuğu tasvir ettiği şiirinin bir bölümü şöyledir (Kâmil) :

وَالْقُطْنُ بَيْنَ مُلَوِّزٍ وَمَنْوَرٍ كَالْغَادَةِ اِزْدَاثَتْ بِأَنْوَاعِ الْحَلِيِّ
فَكَانَ عَاقِدَةً كُرَاتٍ زُمُرْدٍ وَكَأَنَّ زَاهِرَهُ كَوَاكِبُ فِي الرُّوَا
دَبَّتْ بِهِ رُوحَ الْحَيَاةِ، فَلَوْ وَهَتْ عَنْهُ الْقِيُودُ مِنَ الْجَدَاوِلِ، قَدْ مَشَى
فَأَصُولُهُ الدُّكْنَاءُ تَسْبَحُ فِي الثَّرَى وَقُرُوعُهُ الْخَضْرَاءُ تَلْعَبُ فِي الْهَوَا

"Yer yer tomurcuklanmış ve çiçek açmış olan pamuk, çeşitli takılarla süslenmiş yumuşak tenli bir kadın gibidir."

"Sanırsın onun tomurcukları zümrütten küreler, açılmış çiçekleri güzellikte yıldızlar gibidir."

"Onda hayat rûhu öylesine sirâyet etmiştir ki, şayet evleklerden oluşan engeller kaldırılmış olsa kesinlikle yürürdü."

"Onun sıyaha çalan kökleri, toprağın içinde yüzüyor, yeşil dalları ise havada oynuyor."²⁸

Bârûdî'nin duygularının inceliğini, gözlem kabiliyetini ve gayet usta bir tasvirci olduğunu gösteren delillerden biri de herkesin dikkatini çekmeyen durumlarda duygularını canlandıran ve şâirlik gücünü harekete geçiren olayları bulup değerlendirmesidir. Bunun örneklerinden biri de kendisini daldığı hafif uykudan uyandıran bir kuşu tasvir ettiği şiiridir. Şâir, bu şiirinde kuşun hareketlerini inceden inceye takip ederek gayet açık bir şekilde tasvir etmiştir (Basit) :

وَأَبْأَةُ أَطْلَقَتْ عَيْنِي مِنْ سِنَةٍ كَانَتْ حِبَالَةً طَيْفٍ زَارَنِي سَحَرَا

²⁷ Divân, III, 176-180

²⁸ Divân, I, 28-29

فَقُمْتُ أَسْأَلُ عَيْنِي رَجَعَ مَا سَمِعَتْ أَذْنِي ، فَقَالَتْ: لَعَلِّي أَبْلُغُ الْخَبَرَ
 ثُمَّ أَشْرَأْتُ، فَالَفْتُ طَائِرًا حَذِرًا عَلَى قَضِيبٍ يُدِيرُ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ
 مُسْتَوْفِرًا يَتَنَزَّى فَوْقَ أَيْكَتِهِ تَنْزِي الْقَلْبِ طَالَ الْعَهْدُ فَادْكُرَا
 لَا تَسْتَقِرُّ لَهُ سَاقٌ عَلَى قَدَمٍ فَكُلَّمَا هَدَأَتْ أَنْفَاسُهُ نَفَرَا
 يَهْفُو بِهِ الْغُصْنُ أَحْيَانًا، وَيَرْفَعُهُ دَحْوَ الصَّوَالِحِ فِي الدِّيمُومَةِ الْأَكْرَا
 مَا بَالُهُ وَهُوَ فِي أَمْنٍ وَعَافِيَةٍ لَا يَبْعَثُ الطَّرْفُ إِلَّا خَائِفًا حَذِرًا ؟

"Bir seher vaktinde beni sevgilinin hayâlinin ziyâret ettiği şekerleme uykusundan hafif bir ses uyandırdı."

"Kalktım, gözümünden kulağımın duyduğu sesin geldiği yeri sordum. Dur bakalım, belki haber alırım, dedi."

"Sonra gözüm yükseldi ve bir dalın üzerinde kulağını ve gözünü etrafta dolaştıran ürkek bir kuşa takıldı."

"Bu kuş, tıpkı uzun zaman sevdiklerinden uzak kalan bir insanın kalbinin çarptığı şekilde yuvasında ayaklarının üzerinde bir türlü karar kalamıyordu."

"Her ne zaman nefesleri sakinleşse tekrar ürküyordu."

"Dal, onu zaman zaman, düz bir sahada sopanın topları fırlattığı şekilde indirip kaldırıyordu."

"Acaba o, güvenlik ve esenlik içerisinde olduğu halde neden çevresine yalnızca korkarak ve ürkererek göz atıyor ?"²⁹

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Bârûdî, kuşun hareketlerini dikkatli bir şekilde takip ederek onun korkusunun ve ürkekliğinin sırrını çözmeye çalışmıştır.

2. Şahıs Tasvirleri : Bârûdî'nin tasvir şiirlerinin seviyesine vâkıf olmak için onun şahıslar hakkındaki tasvirlerini incelemek yerinde olacaktır. Şâir, usta bir ressam gibi tablolar çizmektedir. Hattâ şahıs tasvirlerinde ressamı bile geride bıraktığı görülür. Çünkü bir ressam, yaptığı tablolarda insanın iç âlemini ortaya koyamaz. Halbuki o, şahıs tasvirlerinde insanları dış görünüş itibarı ile tablo-laştırdığı gibi onların iç âlemlerini de ustaca anlatmıştır. Ayrıca şahıslar hakkında yapılan tasvirler İbnu'r-Rûmî gibi az sayıda büyük şâirin ustalık gösterdiği nâdir konulardan olduğu için önemlidir.³⁰

Şimdi onun Osmanlı-Rus harbine katıldığı sırada ramazan bayramında nazmettiği ve vatan hasretini son derece tabii bir şekilde dile getirip yalnızlık ve gurbetten şikâyet ettikten sonra bu savaşta karşı tarafta yer alan Bulgarları tasvir ettiği beyitlerine bir göz atalım (Tavil) :

بِلَادُهَا مَا بِالْجَحِيمِ، وَإِنَّمَا مَكَانُ اللَّظَى ثَلَجٌ بِهَا وَجَلِيدٌ

²⁹ Dîvân, II, 88-89

³⁰ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ , I, 257

تَجَمَّعَتِ الْبُلْغَارُ وَالرُّومُ بَيْنَهَا وَزَا حَمَهَا التَّاتَارُ، فَهِيَ حُشُودُ
 إِذَا رَاطَنُوا بَعْضًا سَمِعَتْ لَصَوْتِهِمْ هَدِيدًا تَكَادُ الْأَرْضُ مِنْهُ تَمِيدُ
 قِبَاحُ النُّوَاصِي وَالْوُجُوهِ، كَأَنَّهُمْ لِيُغَيِّرَ أَبِي هَذَا الْأَنَاجُودُ
 سَوَاسِيَّةً، لِيَسُوا بِنَسْلِ قَبِيلَةٍ فَتُعْرِفَ آبَاءُ لَهُمْ وَجُدُودُ
 لَهُمْ صُورٌ لَيْسَتْ وَجُوهاً، وَأَنَّمَا تَنَاطُ إِلَيْهَا أَعْيُنٌ وَخُدُودُ
 يَخُورُنَ حَوْلِي كَالْعُجُولِ، وَبَعْضُهُمْ يَهْجُنَ لَحْنَ الْقَوْلِ حِينَ يُجِيدُ

"Burası Cehennem gibi bir ülke; ancak orada ateşin yerine sadece kar ve buzdan başka bir şey yok."

"Orada Bulgarlar ve Rumlar toplandılar ve Tatarlar, onları sıkıştırdı. Onlar, büyük bir kalabalıktır."

"Onlar, anlaşılmayan dilleri ile birbirleriyle konuştukları zaman seslerinin neredeyse arzı titreten bir gürültüsünü duyarsın."

"Sanki bu askerlerin babaları, bu beşeriyetin atası Âdem (As.) değilmiş gibi çirkin suratlılardır."

"Bunların hepsi soysuzdur. Belli bir kabilenin neslinden değiller ki , babaları ve ataları bilinsin."

"Onların suratlarına yüz demek mümkün değildir. Şu kadar var ki, üzerine gözler ve yanaklar yapıştırılmıştır."

"Etrafımda danalar gibi böğürüyorlar. Bazıları da düzgün konuşayım derken yanlış yapıyor."³¹

Şâir, başka bir kasidesinde Seylanlıları da tasvir etmiştir.³² Onun şahıslarla ilgili en güzel tasvirlerinden bir kısmını da hiciv konusunda sunmaya çalışacağız.³³

3. Eşya Tasvirleri : Bârûdî, hapishane,³⁴ tren³⁵, şarap³⁶ ve bunların dışında birçok şeyi tasvir etmiştir. Bunların arasında onun treni tasvir etmesi belki de Arap dilinde bu türde yapılan ilk tasvirdir. Çünkü Mısır'a demiryolu Sa'îd Paşa döneminin son günlerinde girmiştir. Bârûdî'nin çağdaşı olan şâirler, ya treni tasvir etmeyi akıllarına getirmemişler veya onu tasvir etmeyi önemsememişlerdir. Onun treni tasvir ettiği şiirin bazı beyitleri şunlardır (Kâmil) :

وَلَقَدْ عَلَوْتُ سَرَاةَ أَدْهَمَ لَوْ جَرَى فِي شَاوِهِ بَرَقُ، تَعَثَّرَ أَوْ كَبَا
 يَطْوِي الْمَدَى طَى السَّجَلِ، وَيَهْتَدِي فِي كُلِّ مَهْمَةٍ يَضِلُّ بِهَا الْقَطَا

³¹ Dîvân, I, 143-144

³² Dîvân, IV, 70

³³ Bk. s. 190-191

³⁴ Dîvân, II, 86

³⁵ Dîvân, 27

³⁶ Dîvân, I, 35, 54, 73 ; II, 46, 96, 131, 139 ; III, 323

يَجْرِي عَلَى عَجَلٍ، فَلَا يَشْكُو الْوَجَى مَدُّ النَّهَارِ، وَلَا يَمَلُّ مِنَ السَّرَى
رَيَّانُ مِلَّةٍ ضُلُوعِهِ، لَكِنَّهُ يَشْكُو بِزَقَرَتِهِ لَهِيْبَافِي الْحَشَا

4. Savaş Manzaraları: Bârûdî, ustalığını yalnız tabiat tasvirlerinde, şahıs tasvirlerinde ve diğer canlıların tasvirlerinde değil aynı zamanda savaş manzaralarının tasvirinde de göstermiştir.

Şâir, 1282/1865 yılında, yaklaşık 26 yaşında iken Girit isyanını bastırmak için katıldığı savaşta iken nazmettiği şiirinde vatan hasretini ile birlikte savaş sahnelerini de tasvir etmiştir. Şâirin hayatından bahsederken bu kasidenin bir bölümünü³⁷ ve onun Osmanlı-Rus savaşına katıldığı zaman nazmettiği bir kasidenin bazı beyitlerini sunmaya çalışmıştık.³⁸ Onun 1294/1877 de katıldığı Rus harbini tasvir eden beyitlerinden bir kısmı ise şöyledir (Tavîl) :

مَهَالِكُ يَنْسَى الْمَرْءُ فِيهَا خَلِيلَهُ وَ يَنْدُرُّ عَنْ سَوْمِ الْعُلَا مَنْ يُنَافِحُ
فَلَا جَوْ إِلَّا سَمَهْرِيٌّ وَقَاضِيٌّ وَلَا أَرْضَ إِلَّا شَمْرِيٌّ وَ سَابِحُ
تَرَانَا بِهَا كَالْأَسَدِ تَرُصِدُ غَارَهُ يَطِيرُ بِهَا فَتَقُ مِنَ الصُّبْحِ لَامِحُ
مَدَافِعُنَا نُصَبُّ الْعِدَا، وَ مُشَاتْنَا قِيَامُ، تَلِيهَا الصَّافِنَاتُ الْقَوَارِحُ
فَلَسْتُ تَرَى إِلَّا كُمَاءَ بَوَاسِلَاءُ وَجُرْدًا تَخْوِضُ الْمَوْتَ وَهِيَ ضَوَابِحُ
نُغِيرُ عَلَى الْأَبْطَالِ وَالصُّبْحِ بِاسْمٍ وَ نَأْوِي إِلَى الْأَدْغَالِ وَاللَّيْلِ جَانِحُ

"(Buralar), kişinin arkadaşını unuttuğu ve yücelik elde etmek için savaşan kahramanların nâdir olduğu ölüm yerleridir."

"Gökyüzünde sert mızraklar ve keskin kılıçtan, yeryüzünde ise tecrübeli cesur kişilerden ve yürük atlardan başka bir şey yok."

"Orada bizi, şafağın sökmesi ile birlikte getireceği, düşmanâ yapacağımız bir saldırıyı gözetleyen arslanlar gibi görürsün."

" Toplarımız, düşmanın karşısında, piyadelerimiz ayakta; onların ardında iyi yetişmiş suvari birlikleri."

"Cesur bahadırlardan ve kışneyerek ölüme dalan cins atlardan başka bir şey göremezsin."

"Sabah gülümserken kahramanların üzerine hücum ediyor, gece olunca sık ağaçlığa çekiliyoruz."³⁹

Bârûdî'nin divânında bunların dışında birçok savaş tasvirleri de bulunmaktadır.⁴⁰

³⁷ Divân, IV, 43 ; Bk. s. 51-52

³⁸ Divân, I, 138 ; Bk. s. 57-58

³⁹ Divân, I, 94-95

⁴⁰ Bk. Divân, I, 52, 122, 137, 148

5. Eski Eserlerin Tasviri: Bârûdî, Mısır'ın eski eserlerinden bazılarını tasvir etmiş, Şevkî ve diğer şâirler için bu yolu açmıştır. O, her ne kadar bu tasvirlerinde kendisinden sonra gelen ve Mısır tarihini ortaya koyan Şevkî kadar derine dalma-muşsa da⁴¹ kendisinden sonra gelen şâirlerin coşku ile sarıldıkları Mısır yurtse-verliği, ilk defa onun Cize'nin iki piramidi hakkında nazmettiği şiirinde kendini gösterir⁴² (Tavîl) :

سَلِ الْجِيزَةَ الْفَيْحَاءَ عَنْ هَرَمَى مِصْرَ
بِنَاءٍ أَنْ رَدَا صَوْلَةً الدَّهْرِ عَنْهُمَا
أَقَامَا عَلَى رَغَمِ الْخُطُوبِ لِيَشْهَدَا
فَكَمْ أَمْرٍ فِي الدَّهْرِ بَادَتْ، وَأَعْصُرُ
تَلُوحُ لِأَثَارِ الْعُقُولِ عَلَيْهِمَا
رُمُوزٌ لَوْ اسْتَطَلَعْتَ مَكْتُونِ سِرِّهَا
فَمَا مِنْ بِنَاءٍ كَانَ، أَوْ هُوَ كَائِنٌ
يُقَصِّرُ حُسْنًا عَنْهُمَا «صَرَحُ بَابِيلَ»
فَلَوْ أَنَّ «هَارُوتَ» انْتَحَى مَرَصِدَيْهِمَا
كَانَهُمَا ثُدْيَانِ قَاضَا بِدِرَّةٍ
وَبَيْنَهُمَا «بَلْهَيْبُ» فِي زِيٍّ رَاقِصٍ
يُقَلِّبُ نَحْوَ الشَّرْقِ نَظْرَةً وَامِيقٍ
مَصَانِعُ فِيهَا لِلْعُلُومِ غَوَامِضُ
فَتَمَّ عُلُومٌ لَمْ تُفْتَقِ كَمَا مَهَا
أَقَمْتُ بِهَا شَهْرًا، فَأَذْرَكْتُ كُلَّ مَا
نَرُوحُ وَنَغْدُو كُلَّ يَوْمٍ لِنَجَاتِنِي
إِذَا مَا فَتَحْنَا قُفْلَ رَمَزٍ بَدَتْ لَنَا

لَعَلَّكَ تَذَرِي غَيْبَ مَا لَمْ تَكُنْ تَذَرِي
وَمِنْ عَجَبٍ أَنْ يَغْلِبَا صَوْلَةً الدَّهْرِ
لِبَانِيهِمَا بَيْنَ الْبَرِّيَّةِ وَالْفَخْرِ
خَلَّتْ، وَهُمَا أَعْجُوبَةُ الْعَيْنِ وَالْفِكْرِ
أَسَاطِيرُ لَا تَنْفَكُ تُتَلَّى إِلَى الْحَشْرِ
لَا بُصْرَتَ مَجْمُوعِ الْخَلَائِقِ فِي سَطْرِ
يُدَانِيهِمَا عِنْدَ التَّأَمُّلِ وَالْخُبْرِ
وَيَعْتَرِفُ «الْإِيوَانُ» بِالْعَجْزِ وَالْبَهْرِ
لَأَلْقَى مَقَالِيدَ الْكَهَانَةِ وَالسَّحْرِ
مِنَ النَّيْلِ تُرَوَّى غُلَّةً لَأَرْضٍ إِذْ تَجْرِي
أَكْبُ عَلَى الْكَفَّيْنِ مِنْهُ إِلَى الصَّدْرِ
كَأَنَّ لَهُ شَوْقًا إِلَى مَطْلَعِ الْفَجْرِ
تَدُلُّ عَلَى أَنَّ ابْنَ آدَمَ ذُو قَدْرِ
وَتَمَّ رُمُوزٌ وَخِيَهَا غَامِضُ السَّرِّ
تَمَنِّيْتُهُ مِنْ نِعْمَةِ الدَّهْرِ فِي شَهْرِ
أَزَاهِيرِ عِلْمٍ لَا تَجِفُّ مَعَ الزَّهْرِ
مَعَارِضُ لَمْ تُفْتَحْ بِزَيْجٍ وَلَا جَبْرِ

"Mısır'ın iki piramidi hakkında(iki sorunu) geniş Cize'ye sor. Umulur ki, bu konuda bilmediklerinin sırrını öğrenebilirsin."

⁴¹ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 260

⁴² Suppl., III, 16

"Bu piramitler zamanın şiddetine karşı kendilerini korumuş olan iki yapıdır. Zamanın acımasızlığına galip gelmeleri hayret edilecek bir şeydir."

"Beşeriyet arasında kendilerini yapanların övünçlerinin birer şahidi olarak tehlikelere rağmen ayakta kaldılar."

"Bu iki piramit gözleri ve akılları hayrete düşüredururken bu dünyada nice milletler silinip gitti ve nice asırlar geçti."

"Onların üzerinde mahşere kadar okunmaya devam edecek olan satırlar, kendilerini yapanların akıllarını göstermektedir."

"Bunlar, bir takım rumuzlardır ki, şayet onların sırlarına vâkıf olabilsen elbetteki bütün mahlûkâtı bir satır içinde görürsün."

"Akla fikre gelebilecek gerek yapılmış ve gerekse yapılacak hiçbir bina, onların seviyesine yaklaşamaz."

"Babil Kulesi, güzellik bakımından onlardan geri kalır ve Kısra Enûşirvân'ın "Eyvân"ı, onların karşısında aczini itiraf edip üstünlüklerini kabul eder."

"Şayet Hârût, onların zirvesine yönelip azametlerini görmüş olsaydı, şüphesiz kehânet ve sihir anahtarlarını kaldırıp atardı."⁴³

"Sanırsın onlar, aktığı zaman toprağın susuzluğunu dindiren Nîl'in sütü ile dolup taşmış iki meme gibidir."

"Onların arasında Belhib (Ebu'l-Hevl : Sfenks Anıtı), iki pençesinin ve göğsünün üzerine çökmüş olan bir arslan görünümündedir."

"O, güneşin doğuşuna bir tutkusu varmışcasına, bir sevdalının baktığı şekilde yönünü doğuya doğru çevirmekte."

"Bu eserler, içlerinde ilimlerin, insan oğlunun kudretli olduğuna delalet eden bir takım sırlarını bulunduran yapıtlardır."

"Orada keşfedilmemiş bir takım ilimler ve yine orada sırtına erilmemiş bir takım rumuzlar vardır."

"Ben, orada bir ay müddetle kalıp bu bir ay içerisinde arzu ettiğim dünya nimetlerinin hepsini elde ettim."

"Bu solmayan ilim çiçeklerini dermek için her gün oraya sabah gidip akşam dönüyorduk."

"Her ne zaman bir rumuzun kilidini çözek , ne astronomi cetveli ve ne de cebir ile çözülebilen yeni bir takım ilim sırları bize ayân oluyordu."⁴⁴

Şâir, bu kasidede ve övünme şiirlerinde de görüleceği üzere tasvir ile övünmeyi mezcetmiştir. Yukarıda geçen bir beytinden de anlaşıldığına göre, bir ay boyunca bu piramitlerin sırlarına vâkıf olmak için uğraşan şâir, aynı şiirinde piramitlere zarar veren define avcılarının üzerine öfkesini kusmayı da ihmâl etmemiştir. Bârûdî'nin eski eserleri tasvir ettiği şiirleri sadece bundan ibâret olmayıp divânındaki diğer iki kasidesinin içerisinde de yine bu iki piramidi tasvir etmiş olduğunu görüyoruz.⁴⁵

Özlem Şiirleri

Bârûdî'nin tasvir şiirlerinde sadece dış âlemi değil, aynı zamanda iç âlemini de usta bir şekilde tasvir ettiği-

⁴³ Bu beyitte el-Bakara Sûresi'nin 102. âyetine işaret vardır.

⁴⁴ Dîvân, II, 36-39

⁴⁵ Bk. Dîvân, III, 265 vd. ; IV, 109 vd.

ni söylemiştik. Belki de onun yaşadığı en büyük rûhî hâdise, Seylân'da geçirmiş olduğu gurbet hayatı olup vatanından uzak bir şekilde 17 kûsur yıl devam eden bu gurbet hayatında, arkadaşlarına, âilesine, vatanına ve gençliğini geçirdiği yerlere duyduğu özlemdir. Bârûdî'nin bu konuda özlem ve acı ile dopdolu çok sayıda şiiri vardır.

Vatan özlemi Arap şiirinde oldukça eskidir. Bu duygu eskiden kasidelerin giriş bölümlerinde terkedilen diyârın tasviri, nesîb ve tegazzul ile birlikte ele alınır-
dı. Şevkî Dayf'ın bu konudaki görüşü şöyledir : " Ancak, hiçbir şâir, bu konuda Bârûdî'nin ulaştığı noktaya varamamıştır. Zira Bârûdî, 17 yıl boyunca gurbetin acı üzüntülerini yudumlamaya devam etmiş olup tasvirde üstün bir şâir olması sebebiyle, bitmek tükenmek bilmeyen hasretini ve acısını dile getirmiştir. Şâir, bu acısını Leylâ'nın Mecnûn'u gibi, topluluklara seslenerek bazan bir vatan ve yurt şiirinde ifâde etmiş; zaman zaman gençliğine ve mutlu günlerine, kendisi ile alakası kesilen sevgilisine, gurbetteki kimsesiz haline, ciğerpareleri olan çocuklarına, arkadaşlarına ve yuvasının bûlbûlü olan karısına ağladığı şiirlerinde şekillendirmiştir."⁴⁶

Bârûdî'nin iç âlemini tasvir eden şiirleri çok sayıda ve aşk, şarap, övgü, yergi ve diğer değişik konularda olması sebebiyle onun bu duygularını anlatan şiirlerini ilgili konularda vermeyi daha uygun gördük. Şâirin, vatan özlemini ve ayrılığın onun rûhunda uyandırdığı üzüntüyü çok etkileyici bir şekilde dile getiren ve bir belâgat örneği olarak kabul edilen⁴⁷ kasidesinden bazı beyitleri hayatından söz ederken sunmaya çalışmıştık.⁴⁸

Bârûdî'nin Osmanlı-Rus savaşına katıldığı sırada ramazan bayramı münasebetiyle nazmettiği şiirindeki vatan hasretinin anlatımında bir tabilîlik vardır. Ama o, bu konuyu Seylân'da bulunduğu sırada sık sık ele almıştır. Şâir, bu kasidesine vatan özlemi ile başlayıp gurbetten şikâyet etmiş; savaşın tasvirini yaptıktan sonra bu savaşta karşılaştığı düşmanlarını hicvetmiştir. Kasidenin vatan özlemini dile getiren bazı beyitlerinde şâir, duygularını şöyle ifâde etmektedir (Tavîl) :

أَرَاكَ الْحِمَى شَوْقِي إِلَيْكَ شَدِيدُ وَ صَبْرِي وَ نَوْمِي فِي هَوَاكَ شَرِيدُ
مَضَى زَمَنُ لَمْ يَأْتِنِي عَنْكَ قَادِمُ بِبُشْرَى، وَلَمْ يَعْطِفْ عَلَى بَرِيدُ
وَحِيدُ مِنَ الْخُلَانِ فِي أَرْضِ غُرَّةٍ أَلَا كُلُّ مَنْ يَبْغِي الْوَقَاءَ وَحِيدُ
فَهَلْ لِّغَرِيبٍ طَوْحَتُهُ يَدُ النَّوَى رُجُوعُ؟ وَ هَلْ لِلْحَائِمَاتِ وَرُودُ؟

"Ey Mısır'daki misvak ağacı seni çok çok özledim, senin aşkınla sabrım tükendi ve uykum kaçtı."

"Senden bana bir müjde getiren birinin gelmediği ve postacının yanıma uğramadığı bir süre geçti."

"Ben, gurbet toprağında dostlardan ayrı yapayalnız bir haldeyim. Şüphesiz,

⁴⁶ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 190

⁴⁷ Şu'arâ'u'l-vaṭaniyye, s. 26

⁴⁸ Bk. s. 68

vefâkarlık isteyen herkes yapayalnızdır."

"Acaba gurbetin uzaklara attığı garip için bir dönüş var mı? Acaba suyun çevresinde uçan susamış kuşlar suya varabilecekler mi?"⁴⁹

Onun vatan özlemini ve uğradığı felâketler karşısındaki sabrını anlatan şiirlerinden biri de şöyledir (Serî) :

فَيَا دُمُوعَ الْقَطْرِ سَيْلِي دَمًا وَيَا بَنَاتِ الْأَيْكِ نُوحِي مَعِيَ
وَأَنْتِ يَا نَسْمَةً وَأَدَى الْغَضَا مُرِّي بِرِيَاكِ عَلَى مَرْتَعِي
وَأَنْتِ يَا عُصْفُورَةَ الْمُنْحَنَى بِاللَّهِ غَنَّى طَرْبًا، وَاسْجَعِي
وَأَنْتِ يَا عَيْنُ إِذَا لَمْ تَفِي بِذِمَّةِ الدَّمْعِ، فَلَا تَهْجَعِي
صَبَابَةً أَغْرَتَ عَلَى الْأَسَى وَدَلَّتِ السُّهْدُ عَلَى مَضْجَعِي!
وَيَلَاةٌ مِنْ نَارِ الْهَوَى ! إِنَّهَا لَوْلَا دُمُوعِي أُحْرِقَتْ أَضْلَعِي
طُورًا أَدَارِي لَوْعَتِي بِالْمُنَى وَتَارَةً يَغْلِبُنِي مَذْمَعِي
فَهَلْ إِلَى الْأَشْوَاقِ مِنْ غَايَةٍ أَمْ هَلْ إِلَى الْأَوْطَانِ مِنْ مَرْجِعِ؟
لَا تَأْسَ يَا قَلْبُ عَلَى مَاضِي لَا بُدَّ لِلْمِخْنَةِ مِنْ مَقْطَعِ

"Ey yağmurun gözyaşları, kan olarak akın ve ey kuşlar, benimle birlikte sızlanın !."

"Ve sen ey Necd'in⁵⁰ nesimi, güzel kokunla evimin üzerinden geç !"

"Ve sen ey vâdinin kıvrımının serçesi, Allâh aşkına kendinden geçerek öt ve şakı !"

"Ve sen ey göz, eğer gözyaşının hakkını veremeyeceksen, uyuma !"

"Aşk ateşi, üzüntüyü üzerime saldı ve uykusuzluğu yatağıma getirdi."

"Aşk ateşinden vay haline ! Şayet gözyaşlarım olmasaydı o, kesinlikle bağrı-mı yakacaktı."

"Bazan yüreğimin ateşini arzularla hafifletiyorum bazan da gözyaşlarım bana galip geliyor."

"Acaba özlemlerin bir sonu ya da vatana bir dönüş var mıdır ? "

"Ey gönül, geçmişte olanlara üzülmeye ! Elbette bu felâketlerin bir sonu vardır."⁵¹

Şâir, bu beyitlerde üzüntüsüne tabiatı ve çevresindeki canlıları da ortak etmek isteyip gökyüzünün yağmur yerine kendi gözyaşları gibi kan akıtmasını, kuşların da derdini paylaşarak kendisiyle birlikte ağlayıp sızlamasını arzu etmektedir. Bu durum, onun şiirinin etkisini artırmıştır.

⁴⁹ Divân, I, 141

⁵⁰ Beyitte Necd manasını ifâde etmek için seksek ağacı manasına gelen وَادِي الْغَضَا kullanılmıştır.

⁵¹ Divân, II, 192-194

Onun Seylân'da sürgünde bulunduğu sırada vatan özlemini dile getirdiği şîirlerinden biri de şu beyitlerle başlamaktadır (Basî):

هَلْ مِنْ طَيِّبٍ لَدَا الْحُبِّ أَوْ رَاقِي؟ يَشْفِي عَلِيلاً أَخَا حُزْنٍ وَ إِيْرَاقِ
فَدَكَانَ أَبْقَى الْهَوَى مِنْ مُهْجَتِي رَمَقًا حَتَّى جَرَى الْبَيْنُ فَاسْتَوَلَى عَلَى الْبَاقِي
حُزْنٌ بَرَانِي، وَ أَشْوَاقُ رَعَتْ كَبِدِي يَا وَيْحَ نَفْسِي مِنْ حُزْنٍ وَ أَشْوَاقِ
أَكْلَفُ النَّفْسَ صَبْرًا وَهِيَ جَارِعَةٌ وَالصَّبْرُ فِي الْحُبِّ أَعْيَاكُلُ مُشْتَاقِ
لَا فِي «سَرْتَدِيبٍ» لِي خِلْ أَلُوذُ بِهِ وَلَا أَنْيسُ سِوَى هَمِّي وَ إِطْرَاقِي

"Acaba aşk derdinin, elem ve uykusuzluğa tutulmuş bir hastayı iyileştirecek olan bir hekîmi veya bir muskacısı var mıdır ?"

"Aşk, benim canımdan yalnızca bir küçük kalıntı bırakmıştı. Nihâyet ayrılık başıma gelince o kalıntıyı da elimden aldı."

"Üzüntü, beni yontup zayıflattı, özlemler ciğerimi mahvetti; çektiğim üzüntü ve özlemlerden dolayı canımın vay haline !"

"Sabrı tükenmiş olan nefsimi sabırlı olmaya zorluyorum; halbuki aşkta sabır, her âşıkı takatsız bırakmıştır."

"Benim Seylân'da ne sığınacağım bir dostum ne de üzüntümden ve boynu büküklüğümden başka bir arkadaşım var."⁵²

Siyâsî Şîirleri

Bârûdî, şîirlerinde Mısır'ın içinde bulunduğu siyâsî durumu bir tablo hâlinde göz önüne sermesinin yanında, bu siyâsî durum karşısında kendisinin takındığı tavrı da çok güzel bir şekilde ifâde etmiştir. Devrin siyâsî durumu hakkında çok büyük bir önemi hâiz olan bu siyâsî şîirlerinden bir kısmını şâirin hayatından bahsederken sunmaya çalışmıştık. Burada, onun siyâsî şîirleri hakkında yapılan değerlendirmeleri ve şîirlerinden bazı örnekleri vermek suretiyle, onun siyâsî şîirde gösterdiği yenilikleri sunmak istiyoruz.

Umer ed-Desûkî'nin ifâdesine göre, Bârûdî'nin yeni bir elbise giydirdiği eski temalardan biri de siyâsî şîirdir. Onun zulme ve baskıya karşı direniş gösterip isyân eden, adalet, şûrâ ve insanlar arasında eşitlik isteyen kişiliğinin açıkça ortaya çıktığı bu siyâsî şîirleri, kendisinin ileri gelen bir şahsiyet olmasını sağlamış ve onu sevilen bir lider hâline getirmiştir. Şâir, bu yüzden hapishaneye düşmüş ve vatanından uzak bir yere sürülmüştür. O, sürgünde iken de perişan hâline ve hastalığına aldırış etmeden yine bu tür şîirlerini nazmetmeye devam etmiş ve baskıcılara karşı ateş püskürmüştür. Bu yüzden, onun vatanından uzak kalışı uzun sürmüş, yöneticiler, âdetâ dalları yanmış ; fakat gövdesi sağlam olan bir kütük gibi gücünü muhâfaza eden şâirin bu durumundan korkarak ülkesine dönmesine engel olmuşlar; nihayet heyecanı sâkinleşip öfkesi kırıldığı ve

zayıflığından, güçsüzlüğünden, ölümünün yaklaştığından şikâyet etmeye başladı. Zaman ondan zarar gelmeyeceğine inanıp vatanına dönmesine müsaade etmişlerdir.⁵³

Bârûdî, 1868 yılından itibaren Hidiv İsmâil'in basiretsiz yönetimi dolayısıyla Mısır'ın içine düştüğü duruma üzülmeye başlamış, Mısır'ın yabancı devletlere borçlanması onun bu tutum karşısında kın beslemesine sebep olmuştu.⁵⁴ Şâir, Hidiv İsmâil devrinde yöneticilerin takip ettiği bu gidişatı yermiş ve halkı adalet istemeye teşvik etmiştir. Onun bu husustaki şiirlerinden biri de yine İsmâil Paşa döneminde⁵⁵ söylediği 70 beyitlik kasidesidir. "Abdurrahmân er-Râfî'i, bu kasidenin Bârûdî'nin siyâsî ve milliyetçi şiirlerinin en güzel olanlarından birisi olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Bu şiirin ilk beyti şudur (Basî):

قَلَدْتُ جِيدَ الْمَعَالِي حَلِيَّةَ الْغَزَلِ وَقُلْتُ فِي الْجِدِّ مَا أَغْنَى عَنِ الْهَزَلِ

"Ben, yücelikler boynuna gazel gerdanlığını taktım ve artık şakaya yer bırakmayan ciddi sözler söyledim."⁵⁷

Bârûdî, bu beyti ile artık mücâdelesinin başladığını söylemiş ve çevresindeki insanları bu mücâdeleye teşvik edip onları ayaklandırarak güçlerini toparlayacağını ilân etmek sûretiyle kasidesine devam etmiştir. Bu uzunca kasidenin devamındaki bazı beyitleri şunlardır (Basî):

حَلَبْتُ أَشْطَرَ هَذَا الدَّهْرِ تَجْرِبَةً وَذُقْتُ مَا فِيهِ مِنْ صَابٍ وَمِنْ عَسَلٍ
فَمَا وَجَدْتُ عَلَى الْأَيَّامِ بَاقِيَةً أَشْهَى إِلَى النَّفْسِ مِنْ حُرِّيَّةِ الْعَمَلِ
لَكِنَّا غَرَضٌ لِلشَّرِّ فِي زَمَنِ أَهْلُ الْعُقُولِ بِهِ فِي طَاعَةِ الْخَمَلِ
قَامَتْ بِهِ مِنْ رِجَالِ السُّوءِ طَائِفَةٌ أَذْهَى عَلَى النَّفْسِ مِنْ بُؤْسٍ عَلَى ثَكَلٍ
ذَلْتُ بِهِمْ مِصْرَ بَعْدَ الْعِزِّ وَاضْطَرَبْتُ قَوَاعِدُ الْمُلْكِ، حَتَّى ظَلُّ فِي خَلَلٍ
وَأَصْبَحَتْ دَوْلَةُ «الْفُسْطَاطِ» خَاضِعَةً بَعْدَ الْإِبَاءِ، وَكَانَتْ زَهْرَةَ السُّدُولِ
قَوْمٌ إِذَا أَبْصَرُونِي مُقْبِلًا وَجَمُوا غَيْظًا، وَ أَكْبَادُهُمْ تَنْقَدُّ مِنْ دَغَلٍ
بِئْسَ الْعَشِيرُ وَ بِئْسَتْ مِصْرُ مِنْ بَلَدٍ أَضَحَتْ مُنَاخًا لِأَهْلِ الزُّورِ وَالْخَطَلِ

⁵³ Fi'l-edebi'l-hadîs , I, 262

⁵⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-hadîs , s. 121, 185

⁵⁵ Nâsir, bu kasidenin Hidiv İsmâil döneminin son günlerinde durumun kötüleştiği, Mısır maliyesinin biriken borçlar karşısında çaresiz kaldığı, ecnebîlerin ülkenin içişlerine müdâhale etmeye başladığı, halkın bu bozuk yönetimden bıktığı ve bu yöneticinin azli hususunda söz birliği ettiği sırada nazmedildiğini kaydetmektedir. Nâşirin kanâatine göre kasîde, 1879 yılı başlarında veya bundan kısa bir süre önce nazmedilmiştir. Bk. Dîvân, III, 6 (dipnotta)

⁵⁶ Şu'arâ'u'l-vaṭaniyye, s. 35

⁵⁷ Dîvân, III, 6

أَرْضُ تَأْتُلُ فِيهَا الظُّلُمُ، وَانْقَذَفَتْ
وَأَصْبَحَ النَّاسُ فِي عَمِيَاءٍ مُظْلِمَةٍ
لَمْ أَدْرِ مَا حَلَّ بِالْأَبْطَالِ مِنْ خَوَرٍ
أَصَوَحْتُ شَجَرَاتُ الْمَجْدَامِ نَضَبَتْ
لَا يَدْفَعُونَ يَدَا عَنْهُمْ، وَلَوْ بَلَغَتْ
خَافُوا الْمَنِيَّةَ، فَاحْتَالُوا، وَمَا عَلِمُوا
هَيْهَاتَ يَلْقَى الْفَتَى أَمْنًا يَلْدُ بِهِ
فَمَا لَكُمْ لَا تَعَاثُ الضِّيمَ أَنْفُسُكُمْ
فَبَادِرُوا الْأَمْرَ قَبْلَ الْقَوْتِ، وَانْتَرِعُوا
وَقَلِّدُوا أَمْرَكُمْ شَهْمًا أَخَا ثَقَةٍ
مَاضِيَ الْبَصِيرَةِ، غَلَابُ إِذَا اشْتَبَهَتْ
إِنْ قَالَ بَرٌّ، وَإِنْ نَادَاهُ مُنْتَصِرٌ
وَطَالِبُوا بِحُقُوقٍ أَصْبَحَتْ غَرَضًا
حَتَّى تَعُودَ سَمَاءُ الْأَمْنِ ضَاحِيَةً

صَوَاعِقُ الْغَدَرَيْنِ السَّهْلِ وَالْجَبَلِ
لَمْ يَخْطُ فِيهَا إِمْرُؤٌ إِلَّا عَلَى زَلَلٍ
بَعْدَ الْمِرَاسِ، وَبِالْأَسْيَافِ مِنْ قَلَلٍ
غَدَرُ الْحَمِيَّةِ حَتَّى لَيْسَ مِنْ رَجُلٍ
مَسَّ الْعَقَاقَةَ مِنْ جُبْنٍ، وَمِنْ خَزَلٍ
أَنْ الْمَنِيَّةَ لَا تَرْتَدُّ بِالْحِيلِ
مَا لَمْ يَخْضُ نَحْوَهُ بَحْرًا مِنَ الْوَهْلِ
وَلَا تَزُولُ غَوَاشِيَكُمْ مِنَ الْكَسَلِ
شِكَاةُ الرِّثِّ، فَالِدُّ تِيَامَعَ الْعَجَلِ
يَكُونُ رِدَاءُكُمْ فِي الْحَادِثِ الْجَلَلِ
مَسَالِكُ الرَّأْيِ صَادَ الْبَازِ بِالْحَجَلِ
لَبَّى، وَإِنْ هُمْ لَمْ يَرْجِعْ بِلَا نَقْلِ
لِكُلِّ مُنْتَرِعٍ سَهْمًا، وَمُخْتَلِلِ
وَيَرْقُلُ الْعَدْلُ فِي ضَافٍ مِنَ الْحُلَلِ

"Ben, bu dünyada tecrübe olarak çok şey gördüm, geçirdim ve onda bulunan acı, tatlı şeyleri tattım."

"Ama ben, dünyada işinde serbest olmaktan daha câzip, kalıcı bir şey bulamadım."

"Ancak bizler, akıllıların, işe yaramaz kişilerin emri altında bulunduğu bir zamanda kötülüğün bir hedefiyiz."

"İnsana çocuğunu kaybetme felâketine uğrayan annenin çektiği ızdıraptan daha feci gelecek şekilde, idâreye bir grup kötü insan geçti."

"Onların yaptıkları sebebiyle Mısır, yücelikten zillete düştü ve ülkenin temelleri sarsıldı; hattâ düzeni bozuldu."

"Fustât (Mısır) Devleti, önceden devletlerin çiçeği iken, onurunu yitirip alçaldı."

"Bunlar, benim kendilerine yöneldiğimi gördükleri zaman, ciğerleri kinden parçalanarak öfkeden çatlayan bir topluluktur."

"Bu ne kötü bir toplum ve yalancılarla ahmaklar için bir yurt hâline gelen Mısır, (bu hâli ile) ne kötü bir ülkedir !"

"Burası zulmün kök saldığı ve haksızlık yıldırımlarının ovalarına, dağlarına düştüğü bir toprak."

"İnsanlar öylesine bir karanlığın körlüğüne düştüler ki, o karanlıkta hiçbir kimse hatasız bir adım atamaz oldu."

"Bilmem ki, bu atılğan kahramanlar nasıl oldu da korkaklaştı ve kılıçlar, nasıl oldu da köreldi?"

"Şan ağaçları mı kurudu yoksa izzetinefis göllerinin suyu mu çekildi ki, hiçbir erkek kalmadı."

"Onlar, korkaklıklarından ve acizliklerinden dolayı, iffetlerine bile dokunsa, hiçbir (düşman) eli(ni) geriye itmiyorlar."

"Onlar, ölümden korktular, çare aradılar ve bilmediler ki, ölümü hiçbir çare geriye itemez."

"Kişinin uğrunda korku denizlerine dalmadığı müddetçe hoşlandığı bir güvenlik ortamına kavuşması ne kadar uzaktır!"

"Size ne oldu da zulmü bizzat kendiniz bertaraf etmiyorsunuz ve tembellik örtüleriniz hâlâ üzerinizde?"

"Zaman kaybetmeden bu işte acele edin ve sizi geç bırakacak olan bağları koparın. Zîra, dünya acele edenindir."

"İşinizi, sizlere tehlikeli hâdiselerde yardımcı olacak olan güvenilir zekî bir kişiye havâle edin."

"(Bu kişi), işler çıkmaza girdiği zaman doğanı keklik ile avlayacak olan güçlü, ileri görüşlü biri olsun!"

"Söylediği zaman doğru söylesin, yardım isteyen biri çağırdığı zaman yardımına koşsun, bir şeye karar verdiği zaman eli boş dönmessin."

"Okunu gezleyen ve hile yapan herkes için bir hedef hâline gelen hakla- n(nızı) isteyin!"

"Bunları yapın ki, âsâyîş semâsı berraklaşsın ve adalet süslü elbiseler içeri- sinde salınarak yürüsün."⁵⁸

Yukarıdaki beyitlerden anlaşılacağı üzere Bârûdî'nin diğer şiirlerinde de görülen kendini beğenmişlik, kendine karşı duyduğu aşırı güven, sert mizaçlılık, pervâsızlık ve kahramanlık duyguları, ilk bakışta kendisini göstermektedir. Şâirin bu pervâsız tutumunun kendisi gibi düşünenler üzerinde önemli bir etki bıraka- cağı açıktır.

Bârûdî'nin bu kasîdesinde Mısır'ı bunalıma sokan ve ecnebi müdâhalesine razı olan yöneticileri yermesi ve milleti hürriyete dâvet ederek ortaya koyduğu manzara ile halkı idârecilerden intikam almaya teşvik etmesi, olumlu bir netice sağlamamıştı. Ancak o, mücâdeleyi bırakmadı. Hidiv Tefvîk devrinde başvezirliğe yükselinceye kadar geçen devrede saray ileri gelenlerinin ahlâkî yapılarını yakın- dan müşâhede eden şâirin şiirlerinde, hattâ aşk ve şarap şiirlerinde bile, şiddetli bir üzüntü kendini göstermiştir. Bârûdî'nin, Hidiv Tefvîk'in maiyeti ve Riyaz Paşa gibi ileri gelenler hakkında, onların ahlâkî çöküntülerini ve entrikalarını tasvir eden çok sayıda şiiri vardır.⁵⁹ Bu şiirlerden bir kısmını ileride hiciv konusunda sunmaya çalışacağız.⁶⁰

⁵⁸ Dîvân, III, 15-31

⁵⁹ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 185

⁶⁰ Bk. s. 190 -191

Umer ed-Desûkî'nin ifâdesine göre, Bârûdî, karakteri gereği hürriyetçi ve haksızlığa isyân eden bir şâirdi. Belki de onun bu durumuna atalarından kendisine intikâl eden değer yargılarının ve yetişme tarzının etkisi olmuş ve daha tecrübesez bir çocuk iken okuduğu kahramanlık şiirleri bu duygusunu besleyerek geliştirmiştir. Şâirin okuduğu hürriyet, kahramanlık, zafer ve onur konularını içeren bu şiirlerde karşılaştığı nitelikler, onun zihninde yer etmiş, gençliğinde sahip olduğu yetenkle bu şiirlerle aynı paralelde olan bazı şiirler nazmederek bu nitelikleri tekrar etmiş, gerçek hayatta bunları bilfiil uygulamayı istemiştir.⁶¹

Şâir, şiirlerinde hürriyete olan düşkünlüğünü, zulme ve kötülüğe karşı olan düşmanlığını pek çok yerde övünerek ve son derece açık bir şekilde ifâde etmiştir. Bu husustaki beyitlerinden biri şöyledir (Basî):

تَأْبَى لِي الضَّيْمَ نَفْسُ حُرَّةٌ وَ يَدُ أَطَاعَهَا الْمُرْهَقَانِ: السَّيْفُ وَالْقَلَمُ

"Özgür bir ruh ile kılıç ve kalemden ibâret iki keskin aracın itâat ettiği bir el, benim zulme karşı direnmemi sağlamaktadır."⁶²

Onun bu konudaki diğer bir beyti de şudur (Tavîl):

فَقَلْبِي حُرٌّ، لَا يَدِينُ لِمَا صَوْلَةٍ وَعُودِي صُلْبٌ، لَا يَلِينُ لِعَاجِمٍ

"Benim kalbim özgürdür, hiçbir güç karşısında alçalmaz. (Vücut) ağacım da serttir, ısırmak isteyen hiçbir kimsenin dişine göre değil."⁶³

Bârûdî'nin hürriyetçiliğini gösteren beyitlerinden birisini bu bölümün başında verdiğimiz kasîdenin içinde görmüştük.⁶⁴ Hürriyete bu kadar düşkün olan bir şâirin zulüm ve haksızlık karşısında susması elbetteki mümkün değildi. O, şiirlerinde hürriyeti elde etme yolunda haksızlık ve zulüm ile mücadele etmeye teşvik ederken, bu duruma râzı olup mücadele yapmamayı da son derece sert bir şekilde yermiştir. Onun Mısırlıları zulme ve haksızlığa karşı koymaya teşvik ettiği ve zulme karşı sessiz kalanları sert bir dille yediği beyitlerinden bir kısmı ise şöyledir (Tavîl):

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَدْفَعْ يَدَ الْجَوْرَانِ سَطَتْ عَلَيْهِ، فَلَا يَأْسَفُ إِذَا ضَاعَ مَجْدُهُ
وَمَنْ ذَلَّ خَوْفَ الْمَوْتِ، كَانَتْ حَيَاتُهُ أَضْرَّ عَلَيْهِ مِنْ حِمَامٍ يَوْدُهُ
وَأَقْتُلْ دَاءَ رُؤْيَا الْعَيْنِ ظَالِمًا يُسِيءُ، وَيُتَلَّى فِي الْمَحَافِلِ حَمْدُهُ
عَلَامَ يَعِيشُ الْمَرْءُ فِي الدَّهْرِ خَامِلًا أَيْفَرَحُ فِي الدُّنْيَا بِيَوْمٍ يَعُدُّهُ؟
يَرَى الضَّيْمَ يَغْشَاهُ فَيَلْتَدُّ وَقَعُهُ كَذَى جَرَبٍ يَلْتَدُّ بِالْحَكِّ جِلْدُهُ

⁶¹ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 263

⁶² Dîvân, III, 536

⁶³ Dîvân, III, 425

⁶⁴ Bk. s. 160

"Eğer kişi, kendisini ezen zulüm elini geriye itmezse şerefli pâymâl olduğu zaman üzülsün. !"

"Kim ölüm korkusu ile alçalırsa onun yaşaması başına gelecek olan ölüm-den daha zararlıdır."

"En öldürücü dert, gözün, meclislerde kendisine övgüler okunup duran bir zâlimin kötülük yaptığını görmesidir."

"Nasıl olur da kişi, dünyada şerefsiz olarak yaşar ? Yoksa dünyada sayılı birkaç günle mi teselli bulur ? "

"Kendisini saran zulmü görüp cildi kaşımaktan zevk alan uyuzlu bir kişi gibi bu zulmün yapılmasından zevk mi alır? "⁶⁵

Bârûdî, siyâsî şiirlerinde sadece zulme ve zulme rızâ göstermeye çıtmakla kalmayıp halkı doğrudan doğruya ayaklanmaya ve zulmü savaşıarak yok etmeye teşvik etmektedir⁶⁶ (Tavîl) :

عَفَاءٌ عَلَى الدُّنْيَا إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَعِشْ بِهَا بَطْلًا يَحْمِي الْحَقِيقَةَ شَدَّةُ
مِنَ الْعَارِ أَنْ يَرْضَى الْفَتَى بِمَذَلَّةٍ وَفِي السَّيْفِ مَا يَكْفِي لِأَمْرِ يُعَدُّ

"Eğer insan, dünyada bileğinin gücü ile hakkı savunan bir kahraman olarak yaşamazsa batsın bu dünya !"

"Kılıcın ağzında planladığı iş(i gerçekleştirmek) için yeterli güce sahip olduğu halde kişinin alçaklığa râzı olması, utanç verici şeylerdendir."⁶⁷

Bârûdî, şiirlerinde hürriyete ve haksızlığa karşı mücâdele etmeye teşvik etmesinin yanında parlamenter bir düzenin kurulması için de çağrıda bulunuyordu. Hayatından bahsederken de belirttiğimiz gibi Hidiv Tevfik, Mısır tahtına geçtiği zaman, onun da Hidiv İsmâil'in düştüğü hatalara düşmemesi için, bu husustaki çağrılarını kabul edeceği ümidi ile onu övmüştü.⁶⁸ Bu arada Hidiv'in, durumlarını hafife almaması için halkı uyanık olmaya davet etmeyi de ihmâl etmiyor, hattâ aşk şiirleri arasında bile böyle bir beyti sıkıştırmaktan kaçınmıyordu. Bu durum aşağıdaki beyitte açıkça görülmektedir (Hafif) :

وَكَذَّالِ السُّلْطَانُ إِنْ ظَنَّ بِالْأُمَّةِ عَجْزًا سَطَا عَلَيْهَا وَشَدًّا

"Hükümdar da öyledir. Eğer o, millette bir âcizlik olduğu kanâatine varırsa, onları ezer ve bağla(yarak etkisiz hâle getirir)."⁶⁹

Bârûdî, ileri görüşlü bir kişiydi. Mısır'ın içine düştüğü yönetim krizinin doğuracağı sonuçları önceden tahmin etmiş ve bu durumu şiirlerinde tasvir ettikten sonra, aşağıdaki beyitlerinde görüldüğü gibi, halk arasında meydana gelen bu

⁶⁵ Dîvân, I, 116. Bu husustaki diğer bazı beyitleri için bk. Dîvân, III, 82, 232-235, 540-541; IV, 13-15

⁶⁶ Bu hususta bk. s. 55 vd.

⁶⁷ Dîvân, I, 117

⁶⁸ Bk. s. 59

⁶⁹ Dîvân, I, 199

sıkıntının yakında kanlı bir isyâna dönüşebileceğini haber vermişti (Basî):

لَعَلَّ بُلْجَةَ نُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهَا بَعْدَ الظَّلَامِ الَّذِي عَمَّتْ دَ يَا جِرَّةُ
إِنِّي أَرَى أَنْفُسًا ضَاكَّتْ بِمَا حَمَلَتْ وَ سَوْفَ يَشْهَرُ حَدَّ السَّيْفِ شَاهِرَةٌ
شَهْرَانِ أَوْ بَعْضُ شَهْرٍ إِنْ هِيَ اخْتَدَمَتْ وَفِي الْجَدِيدِ بَيْنَ مَا تُغْنِي فَوَاقِرُهُ

"Umulur ki, zifiri karanlığı her tarafı saran bu ışıksızlıktan sonra kendisi ile aydınlanılacak bir ışık huzmesi olur."

"Şüphesiz ben, katlandığı sıkıntılar sebebiyle, sabrı taşan bazı kişiler görüyorum. Yakında bazıları, kılıcın keskin tarafını gösterecek."

"Bir iki ay sonra eğer bu işler kızışırsa artık zamanın felâketlerinden kaçınılamaz."⁷⁰

Bârûdî'nin bizzat siyâsetin içinde bulunması ve 'Arâbî isyânının liderleriyle birlikte hareket etmesi, onun şâirlik gücünü kuvvetlendirdiği gibi, halkla ilişkilerini de artırmıştır. Bu durum onun yalnız kişisel duygularına değil, halkın duygularına da tercüman olmasını sağlayan önemli bir faktördür. Bu hususta Şevkî Dayf, şöyle diyor : " Bu durum, yeni Arap şiirinde önemli bir gelişme idi. Çünkü Bârûdî, şiiri bireysel duyguların aracı olmaktan çıkarıp halkın milli, siyâsî ve sosyal duygularını dile getiren bir araç hâline getirmiştir. Onun rûhunda bu duygular, derinlemesine gelişmiş, halkı başlarına gelen felâketlerden kurtarıp elinden alınmış olan siyâsî hürriyetini iade etmek için ön safta yer alan mücâhitlerden biri olmuştur. Bu bakımdan o, çağdaş şâirlerin önünde sosyal, siyâsî ve milli şiirin kapılarını ardına kadar açan ilk şâirdir. Bundan sonra şâirler, toplumlarının ruhlarına, isteklerine, ideallerine ve ülkülerine tercüman olmak için çalışmışlardır."⁷¹ Yine Şevkî Dayf, Bârûdî'nin yeni devrede şiirde yaptığı gelişmeyi, şiirlerinde hayatını, çevresini, toplumunu ve yaşadığı asrı işleyen hiçbir şâir tarafından geçilmediğini söylemektedir. Bârûdî, şiirlerinde kendi gerçek hayatını bütün yönleri ile tasvir etmekle kalmamış, halkın hayatını, siyâsî hayata geçtikten sonra da siyâsetle ilgili büyük küçük her şeyi ateşli bir şekilde tasvir etmiştir. Onun siyâsî şiirlerinde sadece kendisini değil, aynı zamanda halkını, halkın haklarını, hürriyete olan düşkünlüğünü, Hıdiv hânedânından kurtulma isteğini ve ecnebilere borçlanmanın getirdiği felâketleri dile getirdiği görülür.⁷²

Bârûdî'nin Seylân'a sürgün edilmesinden sonra da gücü tükenmemiş, kurtuluş ümidi tamamen sönmemiştir. Bu sırada şâir, basiretsizliği sebebiyle Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine yolaçan Hıdiv Tevfik'e karşı yeniden isyân edilmesini ümit ediyordu. Bu arada isyâna teşvik eden şiirler nazmetmeye de devam ettiğini görüyoruz. O, bir kasidesinde başına gelen sürgün felâketinin rûhunda uyandırdığı derin üzüntüyü bütün Mısır toplumuna malederek hafifletmek istercesine kendisini teselli etmiş, Mısırlıları hürriyete, zulme karşı mücadeleye, kötülüğe kötülük ve zulme kuvvetle karşılık vermeye teşvik etmiştir. Bu

⁷⁰ Divân, II, 112

⁷¹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 186

⁷² el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 187

kasidenin bazı beyitleri şunlardır (Tavil) :

بَرَى بَصَرِي مَنْ لَا أَوْدُ لِقَاءَهُ
وَكَيْفَ مَقَامِي بَيْنَ أَرْضٍ أَرَى بِهَا
فَسَمِعُ أَنْيْنَ الْجَوْرِ قَدْ شَاكَ مِسْمَعِي
وَصَعْبُ عَلَى ذِي اللَّبِّ رِثْمَانُ ذِلَّةٍ
إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَرَمْ الْهِنَاءَ بِمِثْلِهَا
فَلَا تَعْتَرِفُ بِالذُّلِّ خِيفَةً نِقْمَةً
كُنْ رَجُلًا، إِنْ سِيمَ خَسْفًا رَمَتْ بِهِ
فَلَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَعِشْ

وَتَسْمَعُ أذْنِي مَا تَعَاَفُ مِنَ اللَّحْنِ
مِنَ الظُّلْمِ مَا أَخْتَى عَلَى الدَّارِ وَالسُّكْنِ
وَرُؤْيَا وَجْهِ الْغَدْرِ حَلَّ عُرَا جَفْنِي
يَظَلُّ بِهَا فِي قَوْمِهِ وَاهِي الْمَتْنِ
تَخْطِي إِلَيْهِ الْخَوْفُ مِنْ جَانِبِ الْأَمْنِ
فَعِيشُ الْفَتَى فِي الذُّلِّ أَذَى مِنَ السُّجْنِ
حَمِيَّتُهُ بَيْنَ الصُّوَاكِمِ وَاللُّبْدَنِ
مَهِيْبًا تَرَاهُ الْعَيْنُ كَالنَّارِ فِي دَغْنِ

"Gözüm, karşılaşmak istemediğim kişileri görüyor, kulağım iğrendiği sözleri duyuyor. "

"Zulmün, evleri ve sâkinlerini helâk ettiğini gördüğüm bir toprakta nasıl kalabilirim ? "

"Zulmün iniltilerini duymak kulağıma eziyet verdi ve hiyânetin yüzünü görmek gözlerimin bağınu çözdü."

"Akıllı bir kişinin, toplumu içerisinde zayıf olarak kalmasına sebep olacak bir alçaklığa katlanması zordur."

"Eğer kişi, kötülüğe benzeri bir kötülükle karşılık vermezse korku, ona güven duyduğu yönden gelir."

"Cezalandırılma korkusu ile alçaklığa katlanma ! Çünkü kişinin alçaklık içerisinde yaşaması, hapisşanede yaşamaktan daha zordur."

"Hakarete uğradığında, izzetinefsin seni, keskin kılıçların arasına atan cesur bir er (kişi) ol !."

"Eğer kişi, bir karanlık içerisindeki ateş gibi heybetli görünerek yaşamazsa bu dünyada hiçbir hayır yoktur."⁷³

"Umer ed-Desûkî, Bârûdî'nin siyâsî şiirlerinde temsil edilen atılganlığının, hırslı bir ruh yapısına sahip olmasının ve sonunda kendisinin sürgüne gönderilerek derbeder bir hayat yaşamasına sebep olan zulme karşı bu ateşli isyânının manâlarında ve şiirlerindeki yeniliklerden olduğunu söylemektedir. "Umer ed-Desûkî'nin bu husustaki sözlerinin bir kısmı şöyledir : " Her ne kadar daha önce el-Mutenebbî, kölelerin, hadımların ve ahmakların yeryüzünde zayıf milletleri yönetme imkânına sahip olmalarına ve bir beytinde (Vâfir) :

بِكُلِّ أَرْضٍ وَطِئَتْهَا أُمَّمٌ تُرْعَى بِعَبْدٍ كَأَنَّهَا غَنَمٌ

"Ayak bastığım bütün topraklarda koyun (sürüsü) gibi, bir köle tarafından güdülen bir takım milletler vardı."⁷² sözünü söylemesine sebep olan bu dünyaya isyân etmiş ise de el-Mutenebbi, işaret, telmih, hayıflanma ve dünyayı kınamakla yetinmiştir. Halbuki Bârûdî, başka bir şey istiyordu. Onun istediği, milletin özgürlüğü, adalet ve eşitlikti. O, hürriyetin himâyesinde mutlu bir hayat istiyordu. Bunların yanında milleti için taşıdığı ülküleri gerçekleştirecek olan güçlü bir idâre istemesi, onun için bir kusur değildi. Bârûdî'nin bazı manâlarda el-Mutenebbî'yi taklit ettiğini farzedelim. Acaba onun isyân ateşini tutuşturması da mı bir taklit idi ? O, vücudunda birazcık sağlık dolaştığı sürece sürgünün ve derbederliğin acısına katlanırken azını tükenmiş, gücü zayıflamış rûhu alçalmış mıdır ? Asla ! Eğer bir delil istersen, uzakta olmasına rağmen Mısır yöneticilerinin, sanki mutluluklarını darmadağın edecek hırslı bir orduymuş gibi, kendilerine zarar vermesinden korktukları şu sözlerle kulak ver (Tavil) :

أَبَى الدَّهْرُ إِلَّا أَنْ يَسُودَ وَضِيعُهُ وَتَمَلِّكَ أَعْنَاقَ الْمَطَالِبِ وَغَدُهُ
تَدَاعَتْ لِدَرْكِ الثَّأْرِ فِينَا تُعَالُهُ وَنَامَتْ عَلَى طُولِ الْوَتِيرَةِ أَسَدُهُ
فَحَتَّامٌ نَسْرَى فِي دَ يَا جِيرٍ مِحْنَةً يَضِيقُ بِهَا عَنْ صُحْبَةِ السَّيْفِ غَمْدُهُ

"Dünya sadece alçaklarının yücelmesi ve âdilerinin isteklerine sahip olmasında direndi."

"Dünyanın tilkileri, aramızda intikam almak için birleşti ve arslanları, bu zulüm ve işkencenin uzamasına rağmen, uykuya daldı."

"Ne zamanâ kadar kılıcın kınına arkadaşlık etmekten sıkılmasına sebep olan felâket karanlıklarında yürüyeceğiz ?"⁷⁵

"Umer ed-Desûkî'nin ifâdesine göre, Bârûdî'nin bencil olduğu, onun çabalarını arzusuna ulaşmak için harcadığı ve haksızlıkla savaşmak için yaptığı çağrıda samimi olmadığı söylenebilir. Bu, ister doğru, ister yanlış olsun, Bârûdî, Mısır halkını şiirlerinde terennüm etmiş, onlara karşı beslediği sevgiyi ve onların menfaatlerine aşırı düşkünlüğünü, kendisinden önce hiçbir şâirden duyulmamış bir şekilde göstermiştir. Bârûdî, milliyetçi bir şâir olup yeryüzündeki milletlere sirâyet eden, onların hürriyet ve bağımsızlık istemelerini, vatanlarını yüceltmelerini ve milletlerinin eserlerini şiirlerinde terennüm etmelerini sağlayan milliyetçilik rûhuna sahipti. Bu ruh, Bârûdî'de beklenmeyen bir şekilde ve yaşadığı asırdaki şâirlerin daha önce ele almadıkları bir tarzda temsil edilmiştir."⁷⁶

Aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Bârûdî, bir Mısır milliyetçisi olup siyâsî şiirlerinde Mısır'a olan tutkusunu samimi bir şekilde dile getirmiştir (Tavil) :

فَيَا «مِصْرُ» اِمْدُلْهُ ظِلُّكَ، وَارْتَوَى تُرَاكِ بِسَلْسَالٍ مِنَ النَّيْلِ دَاقِقِ

⁷⁴ Şerhu Divânî'l-Mutenebbî, s. 88

⁷⁵ Fi'l-edebi'l-ħadîs , I, 271. Şiir için bk. Divân, I, 115. Bu şiirin diğer bazı beyitleri daha önce verilmişti. Bk. s. 163-164

⁷⁶ Fi'l-edebi'l-ħadîs , I, 272

وَلَا بَرَحْتَ تَمْتَارُ مِنْكَ يَدُ الصَّبَا أَرِجَا يُدَاوِي عَرْقُهُ كُلُّ نَاشِقٍ
فَأَنْتَ حِمَى قَوْمِي، وَمَشْعَبُ أَسْرَتِي وَمَلْعَبُ أَتْرَابِي، وَمَجْرَى سَوَابِقِي
بِلَادُ بِهَا حَلُّ الشَّبَابِ تَمَائِمِي وَنَاطُ نِجَادِ الْمَشْرِقِي بَعَاتِقِي

"Ey Mısır, Allâh, senin gölgeni (ömrünü) uzatsın ve toprağını Nil'den fışkıran tatlı sularla sulasın ! "

"Sabâ rüzgârının eli senden, teneffüs eden herkese, şifa veren güzel bir koku sağlamaya devam etsin ! "

"Sen, benim milletimin barnağı, âilemin çoğaldığı yer, yaşitlarımın oyun alanı ve soylu atlarımın koştuğu yersin."

"Orası, gençliğin, nazarlıklarımı çözüp Meşrefi⁷⁷ kılıcın bağını omuzuma astığı bir ülke."⁷⁸

Bârûdî, hayatından bahsederken de ifâde etmeye çalıştığımız gibi, şûrâ düzeninin, yani bugünkü anlamı ile parlamenter sistemin kurulması için çalışmış, hattâ bu hususta Hıdiv Tefvîk'i övmüştü.⁷⁹ Onun, Mısır'da parlamenter sistemin kurulması için yaptığı bu çalışmalar olumlu bir netice vermemiştir. °Arâbî isyanında firar eden ordu komutanlarını yerdığı kasidesinden aldığımız aşağıdaki beyit, onun bu durum karşısındaki hâleti rûhiyesini ifâde eder mâhiyettir (Tavîl) :

وَأَعْظَمُ مَا تَرْجُوهُ مَا لَا تَنَالُهُ وَأَكْثَرُ مَنْ تَلْقَاهُ مَنْ لَا يُوَافِقُ

"Senin ümit ettiğin şeylerin çoğunluğu, elde edemediklerin, karşılaştığın kişilerin çoğunluğu da sana uygun olmayan kişilerdir."⁸⁰

Bârûdî'nin siyâsî şiirlerinde meşhur Ebu'l-°Alâ' el-Ma°arrî'den etkilendiği söylenmektedir.⁸¹ Bu iki şâir arasındaki en önemli ortak özellik, kanâatimize göre her iki şâirin de insanların zulüm ve haksızlık karşısında sessiz kalıp mücâdele etmekten kaçınmalarından yakınıp onları haksızlığa karşı mücâdeleye çağırmaları, insanın insana köle olmasını reddeden hürriyetçi bir düşünceye sahip olmaları, kısaca ifâde etmek gerekirse her ikisinin de halkın kendi kendini idâre etmesini istemeleridir.⁸²

Övünme Şiirleri

Klasik şiirin bütün motiflerini sonsuz bir şevk ve gayretle muhâfaza etmiş olan Bârûdî'nin kişiliğini en güçlü bir şekilde ortaya koyduğu konulardan biri de övünme şiirleridir. Hattâ onun övünme şiirlerinin işlediği konuların başına konulmasının bir mübâlağa

⁷⁷ Suriye köylerinde yapılan kılıç.

⁷⁸ Divân, II, 320

⁷⁹ Bk. s. 58-59

⁸⁰ Divân, II, 296

⁸¹ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîḡ, s. 150

⁸² Ma°arrî için bk. Ebu'l-°Alâ el-Ma°arrî, s. 76, 96. Bârûdî'nin bu özelliğinden daha önce yeri geldikçe söz etmiştik. Bk. s. 58-59, 162 vd.

sayılmayacağı da söylenmektedir. Çünkü bu övünme şiirleri, onun rûhundan bir parça olup askerî bir öğrenim görmüş olması, bir silahlı kuvvetler mensubu olarak görev yapması, bu konudaki şiirlerinin sağlam bir yapıya sahip olmasında etkili olmuştur.⁸³

Onun divânındaki övünme şiirlerine baktığımız zaman, gerek bu şiirlerin sayısı gerekse niteliği bize kendisinin bu konudaki üstünlüğünü göstermektedir. Muhammed Hüseyn Heykel ve Muhammed Şefîk Ma'rûf, onun övünme şiirlerinin doğrudan doğruya açığa vurmadığı bazı gizli ideallerinin bir ifadesi olduğu görüşündedirler.⁸⁴

Bârûdî, soyu, nesebi, cesâreti ve kahramanlığı, zulme karşı mücâdeleciliği ve hürriyetperverliği, hayat tecrübesi; fazîlet,⁸⁵ vefâkarlık,⁸⁶ iffet,⁸⁷ samimiyet,⁸⁸ cömertlik⁸⁹ gibi güzel ahlâklara sahip olması, Mısır tarihi ve eski yöneticileri ile övünmesinin yanında kendi şiirleri ile de övünmüştür. Bazan da soyunu bir tarafa bırakarak kendi nitelikleri ile övünür.⁹⁰

Şâirin soyu ile övünmesi daha genç yaşta bulunduğu sırada kendisini gösterir.⁹¹ Onun bu husustaki gençlik şiirlerinden birinde şöyle dediğini görmekteyiz (Hafîf) :

أَنَا مِنْ مَعْشَرٍ كَرَامٍ عَلَى الدَّهْرِ بِرِ أَقَادُوهُ عِزَّةً وَصَلَاحًا
فَرَعُوا بِالْقَنَا قَنَا الْمَعَالِي وَأَعَدُّوا لِبَابِهَا مَفْتَاحًا
عَمَرُوا الْأَرْضَ مَدَّةً، ثُمَّ زَالُوا مِثْلَمَا زَالَتِ الْقُرُونُ اجْتِيَا حَا

" Ben dünya üzerinde öylesine şerefli bir millettendir ki, onlar, dünyaya yücelik ve doğrulukları ile yararlı oldular."

"Mızrakları ile yüceliklerin zirvesine çıktılar ve o yüceliklerin kapılarına bir anahtar hazırladılar."

"Yeryüzünü bir süre bayındır yapıp sonra asırların yok olup gittiği şekilde dünyadan ayrıldılar."⁹²

Onun divânında bu hususta çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerinde atalarının cengâverlikleri ile övünerek onların menkıbelerini mübâlağalı bir şekilde anlatmaktadır.⁹³ Bu şiirlerinden birinde şöyle diyor (Tavîl) :

83 el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 103

84 Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (س) ; Divân, III, 60 (Dipnotta)

85 Bk. Divân, II, 61 vd. ; III, 6 vd.

86 Bk. Divân, II, 233 vd. ; III, 85, 466, 571 vd.

87 Bk. Divân, II, 11, 21

88 Bk. Divân, II, 22

89 Bk. Divân, II, 126 ; III, 420 ; 529,-530

90 Bk. Divân, III, 497

91 Bk. Divân, II, 33 vd.

92 Divân, I, 110

93 Bk. Divân, II, 33-35; III, 51-59 , 64-67, 77-79; IV, 206, 210-211

وَإِنِّي إِمْرُؤُ لَوْلَا الْعَوَاتِقُ أَذَعَنْتُ لِسُلْطَانِهِ الْبَدْوُ الْمُغِيرَةُ وَالْحَضْرُ
مِنَ النَّفَرِ الْغُرَاذِلِينَ سُبُوفُهُمْ لَهَا فِي حَوَاشِي كُلِّ دَاجِيَةٍ فَجُرُ
إِذَا اسْتَلَّ مِنْهُمْ سَيِّدٌ غَرَبَ سَيْفِهِ تَفَرَّعَتِ الْأَفْلاكُ ، وَالتَفَّتِ الدَّهْرُ

"Ben öyle bir kişiyim ki, şayet engeller olmasaydı, yağmacı bedeviler ve yerleşik insanlar gücünün karşısında boyun eğerdİ."

"Ben öyle bir topluluktanım ki, onların kılıçlarının bütün karanlık gecelerin bağrında bir şafağı vardı."

"Onlardan herhangi bir efendi kılıcını sıyırdığı zaman, felekler titrer ve dünya arkasını dönerdi."⁹⁴

Şâir, bu beyitlerde atalarının kahramanlıkları ve cesâretleri ile övündükten sonra, şiirin devamındaki beyitlerde onların konukseverliklerini ve cömertliklerini mübâlağalı bir şekilde anlatmıştır.⁹⁵

Bârûdî, bir askerdİ. O, bu konudaki üstünlüğünü Girit harbinde ve Osmanlı-Rus savaşında ispat etmişti. O, kelimenin tam anlamı ile bir savaşçı rûhuna sahipti. Bu bakımdan kahramanlığı ve atılganlığı ile övündüğü şiirleri oldukça fazladır. Aşağıdaki beyit, yine onun bir gençlik şiirinden alınmıştır (Vâfir) :

أَنَا ابْنُ اللَّيْلِ وَالْخَيْلِ الْمَذَاكِي وَبَيْضِ الْهِنْدِ ، وَالسَّمْرِ الدَّدَانِ

"Ben, (korkunç) gecelerin çocuğuyum, (hiçbir şeyden korkum yok.) Atım yetişkin ve kuvvetli, kılıcım keskin Hint kılıcı ve mızrağım esnektir."⁹⁶

Şâir, aşağıdaki beytinde kahramanlığı ile cömertliğini bir arada anarak ırzını cesâreti ve silahı ile koruduğunu, bunun yanında malını hayırlı işlere harcamaktan kaçınmayarak onu âdeta yağma ettirdiğini ifade ediyor (Tavîl) :

سَلَامَةٌ عَرَضِي فِي خِفَارَةِ صَارِمِي وَإِنْ كَانَ مَالِي نَهْبَةً لِلْمَكَارِمِ

"Her ne kadar benim malım hayırlı işler için bir yağma ise de ırzımın emniyeti kılıcımın himâyesindedir."⁹⁷

Bârûdî, sürgünde iken Seylân'da nazmettiği bir kasidesinde, kötü talihine dâir duygularını dile getirdikten sonra haksızlığa ve zalımlara karşı direnişinden, soylu kişiliğinden, aslının temizliğinden ve soyunun kahramanlığından söz etmektedir (Tavîl) :

وَمَا أَنَا بِالْمَغْلُوبِ دُونَ مَرَامِهِ وَلَكِنَّهُ قَدْ يَخْذُلُ الْمَرْءَ جَهْدُهُ

⁹⁴ Divân, II, 33-34

⁹⁵ Bu şiirin devamındaki beyitler için bk. s. 138

⁹⁶ Divân, IV, 67. Ayrıca bk. Divân, III, 79

⁹⁷ Divân, III, 420. Şâirin kahramanlık şiirleri için ayrıca bk. Divân, I, 65, 108, 148, 194, 206; II, 17, 122 vd.; III, 157 vd., 535., 549, vd.; IV, 67, 194

إِذَا وَلِدَ الْمَوْلُودُ مِنَّا قَدْرُهُ دَمُ الصَّيْدِ وَالْجُرْدُ الْعَنَاجِيحُ مَهْدُهُ
فَإِنْ عَاشَ قَالَ بَيْدُ الدِّيَامِيمِ دَارُهُ وَإِنْ مَاتَ قَالَ طَيْرُ الْأَضَامِيمِ لَحْدُهُ

"Ben, maksadına ulaşmadan pes edip yenilgiyi kabul eden bir kişi değilim. Ancak, bazan kişiyi kendi gayreti de başarısız kılar."

"Bizden bir çocuk dünyaya geldiği zaman, onun emdiği süt av hayvanlarının kanı, soylu yürük atların sırtı da onun beşiğidir."

"Eğer yaşarsa, evi barkı uçsuz bucaksız sahrâlar, ölürse mezarı, kuş sürülerinin karnıdır."⁹⁸

Şâir, bir şiirinde de insanın ataları ile övünebilmesi için onların izinden gidip kendilerine lâyık olması gerektiğini vurgulamaktadır. Belki de bu beyitler, kendisinde herhangi bir meziyet olmadan ataları ile övünen hasımlarından birine bir cevaptır (Kâmil) :

فَأَنَا ابْنُ نَفْسِي إِنْ فَخَرْتُ، وَإِنْ أَكُنْ لَأَغْرُ مِنْ سَلَفِ الْأَكَارِمِ أَنْتَمِي
وَالْفَخْرُ بِالْأَبَاءِ لَيْسَ بِنَافِعٍ إِنْ كَانَتْ الْأَبْنَاءُ خُورَ الْأَعْظَمِ

"Ben, her ne kadar en meşhur soylu atalara mensup olsam bile, övünürsem kendimle övünürüm."

"Eğer çocuklar, zayıf bünyeli olurlarsa, onların ataları ile övünmesi hiçbir fayda vermez."⁹⁹

Bârûdî'nin siyâsî şiirlerinde de görüldüğü gibi, zulme karşı isyân etmeye teşvik eden şiirleri çoktur. Aşağıdaki beyitlerde hayat tecrübesi ve hür bir yapıya sahip olması ile övünmektedir (Basîî) :

أَنَا الَّذِي عَرَفَ الْيَوْمَ وَأَنْكَشَفْتُ لَهُ سَرَائِرَهَا مِنْ كُلِّ مُخْتَزَنٍ
طُفْتُ الْبِلَادَ، وَجَرَيْتُ الْعِبَادَ، فَلَمْ أَرْكُنْ لِخَلٍّ، وَلَمْ أَجْنَحْ إِلَى سَكَنٍ
خُلِقْتُ حُرًّا، فَلَا قَدْرِي بِمُتَضَرٍّ عِنْدَ الْمُلُوكِ، وَلَا عَرَضِي بِمُمْتَهَنٍ

"Ben, zamanı(n iyiliklerini ve kötülüklerini) bilen, onun gizli saklı bütün sırlarını keşfeden bir kişiyim."

"Ülkeleri dolaştım, insanları denedim, hiçbir dosta güvenemedim ve hiçbir eve yerleşemedim."

"Ben hür olarak yaratıldım, ne onurum kralların yanında alçalır ne de şahsiyetim küçümsenmiştir."¹⁰⁰

Şâir, bu manaları pek çok şiirinde tekrar etmiştir.¹⁰¹

⁹⁸ Divân, I, 115-118

⁹⁹ Divân, III, 498

¹⁰⁰ Divân, IV, 79-80

¹⁰¹ Ömek için bk. Divân, I, 117; II, 15; III, 15, 98

Bârûdî'nin divânındaki övünme şiirlerinin büyük bir çoğunluğu, kendi şiirleriyle ilgilidir. O, şiirlerinin güzelliği, tabiliği, insicâmı, insanlar üzerinde bıraktığı etki ve dilinin fesâhatı ile övünmektedir. Kâfiyelerinin ve cümlelerinin sağlamlığından, şiirinin kâfiye kusurundan arınmış olmasından ve kendisinin üstün dehâsı ile daha önce hiçbir büyük şâirin bir araya getiremediği meziyetleri ve güzellikleri kendisinde topladığından söz etmektedir (Tavîl) :

وَلِيٍّ مِنْ بَدِيعِ الشَّعْرِ مَا لَوْ تَلَوْتُهُ عَلَى جَبَلٍ لَأَنْهَالَ فِي الدَّوْرِ يَدُهُ
سَيَبْقَى بِهِ ذِكْرِي عَلَى الدَّهْرِ خَالِدًا وَ ذِكْرُ الْفَتَى بَعْدَ الْمَمَاتِ خُلُودُهُ

"Benim öylesine eşsiz güzellikte şiirlerim var ki, onları bir dağa okusam onun sivri tepesi çöle dökülürdü."¹⁰²

"Ben, şiirlerim sebebiyle, dünya durdukça anılacağım. Kişinin ebediliği, ölümünden sonra anılmasıdır."¹⁰³

O, sözünün fesâhatından ve belâgatından şöyle söz ediyor (Kâmil) :

وَإِذَا نَطَقْتُ فَأَيْنِئْتَنِي قُسُّ ابْنِ سَاعِدَةَ الْإِيَادِي

"Şüphesiz ben, konuştuğum zaman Kuss b. Sa'ide'yim."¹⁰⁴

Başka bir şiirinde kendisinin matbû^c (yaratılıştan gelme) bir şâir olduğunu ve şiirlerinde tekellûf bulunmadığını şöyle ifade ediyor (Tavîl) :

أَقُولُ بِطَبْعٍ لَسْتُ أَحْتَاجُ بَعْدَهُ إِلَى الْمَنْهَلِ الْمَطْرُوقِ ، وَ لَمْ يَنْهَجِ الرَّغْرِ
وَلِيٍّ مِنْ جَنَانِي - إِنْ عَزَمْتُ - وَمَقُولِي سِرَاجٌ وَعَضْبٌ ، ذَا بَيْضِي ، وَ ذَا يَفْرِى
إِذَا جَاشَ طَبْعِي فَاضَ بِالْدَّرْمَنْطِقِي وَلَا عَجَبٌ ، فَالْدُرُّ يَنْشَأُ فِي الْبَحْرِ
سَيَذْكُرُنِي بِالشَّعْرِ مَنْ لَمْ يَلَأَقِنِي وَ ذِكْرُ الْفَتَى بَعْدَ الْمَمَاتِ مِنَ الْعُمَرِ

"Ben, öyle bir tabîlikle şiir söylüyorum ki, artık daha önce yolu aşınmış su kaynağına ve sarp yollara ihtiyacım yok."

"Ben, eğer bir şeye azmedersem, kalbim aydınlatan bir lamba, sözüm keskin bir kılıçtır."

"Tabiatım coştugu zaman dilim inciler saçar. Bunda şaşılacak bir şey yok; çünkü inci, denizde yetişir."

"Benimle sağlığımda karşılaşmayan kişi, beni şiirimle anacak. Kişinin ölümünden sonra anılması, ömürden sayılır."¹⁰⁵

¹⁰² Şâir, bu beyitte el-Haşr sûresi, 21. âyetin üslup ve manâsını iktibâs etmiştir.

¹⁰³ Dîvân, I, 152

¹⁰⁴ Dîvân, I, 206

¹⁰⁵ Dîvân, II, 15-16

Başka bir şiirinde şöyle diyor (Tavil) :

تَرَنَّمْ بِأَشْعَارِي ، وَدَعْ كُلَّ مَنْطِقٍ فَمَا بَعْدَ قَوْلِي مِنْ بَلَاغٍ لِمَقْلِقٍ
هُوَ الْعَسَلُ الْمَازِي طَوْراً ، وَتَا رَةً يَثُورُ الشُّجَا مِنْهُ مَكَانَ الْمُخْنَقِ

"Benim şiirlerimi terennüm et ve diğer bütün sözleri bırak ! Benim sözüm-
den sonra hiçbir şâir, bir belâgat ortaya koyamaz."

"O, bazan hâlis bir bal (gibi hoş), bazan boğaza takılan kemik (kadar acı
verici)dir."¹⁰⁶

Bârûdî, zaman zaman kendisini diğer şâirlerden üstün görerek bütün
dünyada meşhur olması sebebiyle, onlardan sonra yaşamış olmasının bu husus-
taki üstünlüğüne gölge düşüremeyeceğini söylemekte ve bazan yarışta başta
giden atın arkadan gelen at tarafından geçildiğini ifade etmektedir (Tavil) :

مَلَكَتُ مَقَالِيدَ الْكَلَامِ ، وَحِكْمَةً لَهَا كَوُكْبُ فَخْمِ الضِّيَاءِ مُنِيرُ
فَلَوْ كُنْتُ فِي عَصْرِ الْكَلَامِ الَّذِي انْقَضَى لَبَاءَ بِفَضْلِي « جَرُولُ » وَ « جَرِيرُ »
وَمَا ضَرَبَنِي أَنِّي تَأَخَّرْتُ عَنْهُمْ وَقَضَلِي بَيْنَ الْعَالَمِينَ شَهِيرُ
فَيَا رَبِّمَا أَخْلَى مِنَ السَّبْقِ أَوَّلُ وَبَدَّ الْجِيَادَ السَّابِقَاتِ أَخِيرُ

"Ben, sözün anahtarlarına ve aydınlatıcı, gür ışıklı bir yıldızı olan bir hik-
mete sahip oldum."

"Şayet ben, geçmiş asırlarda yaşamış olsaydım, elbetteki Cervel (Hutay'a) ve
Cerîr, benim üstünlüğümü kabul ederdi."

"Onlardan sonra yaşamış olmamın bana zararı olmadı. Çünkü benim
üstünlüğüm dünyanın her yerinde meşhurdur."

"Bazan birinci, yarış dışı kalır ve sonuncu, yarış atlarına galip gelir."¹⁰⁷

Şâir, bir kasidesinde, şiirlerinde hiçbir kâfiye kusuru olmadığından ve cüm-
lelerinin son derece intizamlı olduğundan bahsetmektedir (Basî) :

لَمْ تُبْنَ قَافِيَةٌ فِيهِ عَلَى خَلَلٍ كَلَّا ، وَلَمْ تُخْتَلَفْ فِي رَصْفِهَا الْجُمْلُ

"Onda hiçbir kâfiye, kusurlu olarak kurulmamıştır. Gerçek şu ki, cümleler
de dızılışlarında uyumludur."¹⁰⁸

Bârûdî, nâşirin notundan anlaşıldığına göre, hayatının son günlerinde
nazmettiği 53 beyitlik bir kasidesinde eski şiir mirasına güzel yenilikler ilâve eden
dâhî şâirleri andıktan sonra edebî, şiirî, savaşlardaki kahramanlığı ve faziletleri

¹⁰⁶ Dîvân, III, 305

¹⁰⁷ Dîvân, II, 23

¹⁰⁸ Dîvân, III, 172

ile övünür, Mısırlı olmakla iftihâr ederek Mısır'ın bahçelerini ve tabii güzelliklerini tasvir ettikten sonra kasidesini züht ve hikmetle ilgili beyitlerle bitirir.¹⁰⁹

Hayatından bahsederken de anıldığı gibi, şâir, sürgünden döndükten sonra evini edebiyatçı dostlarına açmış ve bir edebî meclis hâline getirmişti. İşte bu meclislerden birinde genç edebiyatçı Muştâfâ Şâdiq er-Râfi'i, kendisine yeni şiiri hakkında bir soru sormuş o da "Antara'nın daha önce bir beytini verdiğimiz kasidesine bir nakîda¹¹⁰ nazmettiğini söylemiştir.¹¹¹ Bârûdî'nin bu kasidesi, nâşırın notunda ifâde ettiğine göre, onun en güzel şiirlerinden biridir.¹¹² Şâir, aynı şiirin bir beytinde artık şiirleri ile övünmenin doruğuna vararak şöyle demektedir (Kâmil) :

شِعْرٌ جَمَعْتُ بِهِ ضُرُوبَ مَحَاسِنِ لَمْ تَجْمَعْ قَبْلِي لِحَى مُلْهِمٍ
فَإِذَا نَسَبْتُ فَتَنْتُ كُلَّ مُقْنَعٍ وَإِذَا نَأَمْتُ ذَعَرْتُ كُلَّ مُلْثَمٍ

"Bu, benden önce kendisine ilhâm verilmiş hiçbir (büyük) şâirin bir araya getiremediği, güzellik nevilerini kendisinde topladığım bir şiirdir."

"Ben, nesib söylediğim zaman peçe ile örtünmüş her kadının gönlünü çalarım, kükredığım zaman bütün maskeli cengâverleri korkuturum."¹¹³

Yukarıda sunmaya çalıştığımız örneklerden de anlaşıldığı gibi Bârûdî, gençliğinden itibaren övünme şiirleri nazmetmiş, olgunluk çağı olan sürgün hayatında, özellikle vatan özlemini dile getirdiği şiirlerinde ve diğer temaları işlediği şiirlerinin arasında bazan da müstakıl olarak övünme şiirleri söylemeye devam etmiştir. Onun, hayatının son günleri olan yaşlılık çağında da bu övünme şiirlerini söylemeye devam ettiğini görmekteyiz.

Aşk Şiirleri

Bârûdî'nin işlediği motifler arasında aşk da ön plandadır. Şâir, bu konuda klasik örneklerle o kadar bağlı kalır ki, bu mısra'ların ortaya koyduğu hayat tarzına inanmak güçleşir. Onun aşk şiirlerinde klasik şiir örneklerine çok sıkı bir şekilde bağlanması, bu şiirlerin kendi gerçek duygularını yansıtır yansıtmadığı hususunda görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Acaba onun bu şiirleri, gerçek duygularını mı dile getiriyor yoksa o, bu şiirlerinde gerçek duygularını ifâde etmekten ziyâde bu konuda eski şâirlerle yarışmak mı istemiştir ? Onun aşkı kadından başka bir şeyle mi alakalıdır ? Onun aşktan söz etmesi, yalnızca eski şâirlerin yolunu izleyerek övünme, tasvir, siyâsî ve ele almak istediği diğer konulara giriş yapma gâyesine mi matuftur ? şeklinde bir takım soruların akla geldiğini söyleyen Muhammed Huseyn Heykel, Bârûdî'nin bu şiirlerinin birçok yönden kendisinin eski şâirlerle şiirde yarışmak için söylemiş olduğunu gösterdiğini savunarak şöyle diyor : " Kimin durumu böyle olursa, onun aşk ve eğlence şiirlerinin, aşkın tutuşturduğu ya da

¹⁰⁹ Bu şiir için bk. Divân, III, 485-506

¹¹⁰ Bir şâirin, kendisine rakip gördüğü bir başka şâirin kasidesine cevâben, rakibinin kasidesinin bahrini ve revisini de kullanarak nazmettiği kasidesine nakîda (çoğ. nakâ'id) denilmektedir. Bu hususta geniş bilgi için bk. Târîhu'l-edâbi'l-‘arabî, I, 361-362

¹¹¹ Bu şiirin daha önce verilen birinci beyti ve "Antara'nın beyti için bk. s. 105

¹¹² Divân, III, 485 (dipnotta)

¹¹³ Divân, III, 496

şarabın harekete geçirdiği bir duygudan kaynaklanması, eski büyük şâirlere üstün gelme isteğinin harekete geçirdiği bir duygudan kaynaklanma ölçüsü kadar değildir. Onun Hülvanlı bir dilbere olan tutkusundan bahseden kasidesinde görüldüğü gibi, aşktan neredeyse bir hal tercümesi zannını uyandıracak şekilde bahsetmektedir. Şüphesiz biz, bu aşkın şâirin tahayyul etmiş olduğu bir resimden ileri gitmediğini söyleme eğilimindeyiz. Şâirin, bu resmi bir eğlence gecesinde görüp beğenerek, her ne kadar ona rûhen âşık olmasa bile, onun karşısında aşk şiirleri terennüm etmiş olması en büyük ihtimâldir. Yine hiçbir şüpheyne mahal olmayan şey, onun kalbini aşkın hiçbir zaman yakmadığıdır..."¹¹⁴

Şevkî Dayf'a göre, Bârûdî'nin yaşadığı devirde Mısır'ın sosyal hayatının kadınlarla erkeklerin görüşmesine, dolayısıyla aşk ilişkilerine müsâit olmaması, Heykel'in görüşünü destekler mâhiyettedir. Ancak bu engeller, âşkın rûhündeki aşk alevini daha çok tutuşturur. Netice itibarıyla Şevkî Dayf, Bârûdî'nin aşkının maddî bir aşk değil, iffetli bir aşk olduğu kanâatindedir. Ayrıca Şevkî Dayf, Heykel'in, Bârûdî'nin aşkının gerçek duygulardan daha çok eski şâirlerle şiirde yarışma isteğinden kaynaklandığı yolundaki sözünden dolayı onu, şâirin duygusal gerçeklerini yanlış anlamakla nitelendirerek şöyle demektedir : " Aşk bir günah değil ki, onu Bârûdî'den uzaklaştıralım ve Bârûdî'yi de aşktan ve aşkın etkisinden masum turalım."¹¹⁵ Şevkî Dayf, Heykel'in sözlerinde işâret ettiği kasidenin bizzat güçlü duygularla dolu olduğunu söylemektedir. Şâir, bu şiirinde Hülvanlı dilber hakkında şöyle diyor (Tavîl) :

لَطِيفَةٌ مَجْرَى الرُّوحِ، لَوْ أَنَّهَا مَشَتْ عَلَى سَارِيَاتِ الذَّرِّ مَا آدَتْ الْحِجْلُ

"O, ruh kadar latif ve hafiftir. Şayet karınca yavrularının üzerinde yürüse onları incitmez."¹¹⁶

Bârûdî, Hülvanlı sevgilisin defalarca anmış ve onun bir zamanlar gönlünü yakışını tasvir etmiş olup sürgünde bulunduğu sırada da yine ondan söz etmekten kendini alamamıştır (Tavîl) :

إِذَا خَطَرْتُ مِنْ نَحْوِ حُلُوكَانَ نَسَمَةً نَزَتْ بَيْنَ قَلْبِي شُعْلَةٌ تَتَوَقَّدُ

"Hülvan tarafından hafif bir rüzgâr estiği zaman, kalbimin içine tutuşmuş bir alev sıçrar."¹¹⁷

Şevkî Dayf'a göre Bârûdî'nin aşkıta yalnızca bir deneyimi olmayıp onun ikinci bir tecrübesi de vardı. Şâirin bu ikinci aşkı, Cezîratu'r-Ravda'daki bir dilbere âitti. Onun bu aşkı, Hülvanlı dilbere olan aşkıdan daha eski olup bu ikinci aşkı, önceki aşkını kalbinden söküp atamamış ve o, bu aşkın ateşi ile yanıp tutuşmaya ve hissiyatını dile getirmeye devam etmiştir.¹¹⁸

Bârûdî'nin dîvânını neşreden Muhammed Şefîk Ma'îrûf da şâirin Hülvan'

¹¹⁴ Bârûdî Dîvânının Takdîmi, Dîvân, I, (س - م)

¹¹⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 181

¹¹⁶ Dîvân, III, 49

¹¹⁷ Dîvân, I, 184

¹¹⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 181

daki kaplıcalarda kaldığı sırada nazmettiği 51 beyitlik bir kasidesini değerlendiren onun aşkının -kendisinin anladığına göre- hayâl ettiği bazı şekiller ya da sohbet ve eğlence gecelerinde birlikte olduğu güzel kadınlardan ibâret olduğunu söyler. Ma'rûf'un görüşüne göre bu ortamada Bârûdî'nin durmak bilmeyen şâirlik tabiatı, her ne kadar bir sevgiye sahip olmasa ve rûhunda aşk ateşi tutuşmasa da, onu bu birlikte olduğu kadınlara gazel söylemeye sevk etmiştir. Onun şarap şiirleri de aynı olup şarap, hiçbir zaman onun aklını başından almadığı gibi aşk da hiçbir zaman onun gönlüne işlememiştir. Çünkü onun hayatında kendisini aşkın, tutkunun esiri olmaktan; şarap ve eğlenceye dalmaktan alıkoyan hırsları ve istekleri vardı. Bu hırs, yalnızca onun şiirin bütün mevzularına hâkim olma, söz söyleme sanatlarında nihâi hedefe ulaşma ve büyük şâirlerle ilgilendikleri bütün konularda yarışma hırsı idi.¹¹⁹

Görüldüğü gibi Muhammed Şefîk Ma'rûf da Heykel ile aynı görüştedir.

Bârûdî, ister gerçek bir aşk hayatı yaşamış olsun isterse gerçek anlamda aşkla hiç tanışmamış olup bu şiirleri, yalnızca eski şâirlerle şiirde yarışma arzusu ile nazmetmiş olsun, onun bu tür şiirlerinde başarısız olduğunu söyleyen yoktur.

Onun aşk ve kadına bakışını dile getiren şiirlerini iki kısımda incelemek yerinde olur. Bunlardan birincisi, kadını maddî yönü ile tasvir ettiği şiirleridir. Şâir, bu konuda eski şâirleri taklit ederek kadını ceylana, yüzünü dolunaya, gözlerini yaban ineği gözüne benzetir.¹²⁰ Bazan şâir, bu eski kalıplardan tamamen kurtularak kadına bakışı yücelir. Onun bu tür şiirleri, bizlere Emevîler devri şâirlerinden Cemîl b. Ma'mer el-ʿUzrî'ye¹²¹ hatırlatmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir (Kâmil) :

إِنِّي لَأَقْنَعُ مِنْ هَوَاكِ بِنَظَرَةٍ وَأَعْدُهَا صِلَةً إِذَا لَمْ تَمْنَعِي
هَذِي مُنَايَ، وَحَبْدًا لَوْنِلْتُهَا عَنْ طَيِّبِ نَفْسٍ، فَهِيَ أَكْبَرُ مُقْنَعٍ

"Ben, senin aşkından dolayı, eğer esirgemezsen, bir tek bakışla yetinir ve o bakış bir vuslat addederim."

"Bu bakış, benim temennîmdir. Şayet ona gönül hoşnutluğu ile nâil olursam ne kadar güzel olur; çünkü o bakış, en güzel hoşnutluktur."¹²²

Bârûdî'nin bu beyitlerinde ifade ettiği manâsı ile Cemîl'in aşağıdaki beytinde ifade edilen manâ birbirine çok yakındır (Tavîl) :

وَإِنِّي لَأَرْضَى مِنْ بُشَيْنَةٍ بِالَّذِي لَوِاسْتَيْقَنَ الْوَأَشَى لَقَرْتُ بِلَابِلَةٍ

¹¹⁹ Dîvân, III, 60 (dipnotta)

¹²⁰ Şâirin bu tür aşk şiirlerinden alınan bazı beyitler için bk. s. 101, 137, 138, 139, 142

¹²¹ İslâmî devir şâirlerinden "ʿUzrî" adı verilen gazelin öncüsü Cemîl b. ʿAbdillâh b. Ma'mer el-ʿUzrî' (ö. 82/701) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Tabakâtü's-şu'arâ, s. 186; eş-Şi'r ve's-şu'arâ, I, 346-355; Vefeyâtü'l-a'yan, I, 317-322; GAL, I, 44; Suppl., I, 78-79 ; el-A'âm, II, 134; Mu'cemu'l-mu'ellifin, III, 160

¹²² Dîvân, II, 191

"Şüphesiz ben, Bugeyne'den öyle bir bakışla hoşnut olurum ki, Onu jurnalcı görmüş olsa kesinlikle vesveseleri sükûnet bulur."¹²³

Bârûdî, sanki hakkında söylenecek herhangi bir kötü söylentiye karşı kendisini savunuyormuşçasına, kadını maddî yönü ile anlattığı şîirlerinde bile iffetinden söz etmektedir. (Mütekarib) :

فَأَنَّى عَفِيفُ الْهَوَى وَمَا كُلُّ صَبٍّ يَفِيفُ

"Şüphesiz benim aşkım iffetli bir aşktır. Her aşk, temiz ve iffetli değildir."¹²⁴

Şâir bir başka şîirinde yine iffetli aşkın bir fazilet olduğunu söyleyerek onun insanı olgunlaştırdığını, korkak kişileri cesâretlendirdiğini, tamahkârlığı yok ettiğini ve kibirli kişileri alçak gönüllü yaptığını kabul eder (Kâmil) :

وَالْعِشْقُ مَكْرُمَةٌ إِذَا عَفَّ الْفَتَى عَمَّا يَهِيمُ بِهِ الْفَوَى الْأُصُورُ
يَقْوَى بِهِ قَلْبُ الْجَبَانِ وَيَرْعَوَى طَمَعُ الْحَرِيسِ، وَيَخْضَعُ الْمُتَكَبِّرُ

"Eğer insan, şehvetperest ve doğru yoldan çıkmış kişilerin arzu ettiği şeylerden kaçınarak iffetli olursa aşk bir fazilettir."

"Aşk, sayesinde korkak kişinin kalbi kuvvetlenir, hırslı kişinin tamahkarlığı yok olur ve kibirli kişi tevâzu sahibi olur."¹²⁵

Onun, aşkının iffet ölçülerini aşmadığına dâir bir sözü de şöyledir (Tavîl) :

عَلَى أَنِّي لَمْ أَتِ فِي الْحُبِّ زَلَّةٌ تَغْضُ بِذِكْرِي فِي الْمَحَافِلِ أَوْ تُزْرِي
وَلَكِنِّي طَوَّقْتُ فِي عَالَمِ الصَّبَا وَعَدْتُ وَلَمْ تَعْلُقْ بِفَاضِحَةٍ أَزْرِي

"Ben, aşk hususunda meclislerde değerimi düşürecek ve ayıplanmama sebep olacak hiçbir hata işlemedim."

"Ancak ben, aşk âleminde dolaşp elbiseme hiçbir yüz kızartıcı şey bulaşmadan geri döndüm."¹²⁶

Bârûdî'nin divânındaki kasidelerin nesib bölümlerindeki aşk şîirlerinden başka çok sayıda müstakıl gazelleri¹²⁷ de vardır.¹²⁸

¹²³ Vefeyâtü'l-a'yan, I, 319 ; el-Aşru'l-İslâmî, s. 368

¹²⁴ Dîvân, II, 241

¹²⁵ Dîvân, II, 57

¹²⁶ Dîvân, II, 11

¹²⁷ Bilindiği gibi Arap şiirinde İran ve Türk şiirindeki anlamı ile "gazel" diye bir şey yoktur. Bk. Eski Arap Şiiri, s. 74. Ancak aşktan ve kadından bahseden kasîde şeklinde şiirler vardır. Böyle bir şiir kasîdenin başında bulunuyorsa buna "nesib" denilmektedir. Nesibde, yalnız bu iki mevzûdan değil, onların muhitinden, yani, sevgilinin bulunduğu yerlerden, şâirin onunla macerasından ve bu sırada daha geniş manası ile tabiatın vb. bahsolunur. Kasîde şeklinde yazılmış olan bir şiir, yalnız bu mevzûlara ve bilhassa şîirde aşk ızdırıplarına tahsis edilirse ona "teşbîb" denilmektedir. Gazel tabiri ise arada sırada nesib manasına kullanılıyordu. Bazan da kadın ve aşktan bahseden tamamıyla kasîde şeklinde yazılmış uzun veya kısa (2 beyitten 25 beyite kadar) her müstakıl şiire gazel ve böyle gazeller söylemeye de

Biz, burada şâirin bu konudaki şiirlerinden birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Önce, üzüntüsünden dolayı kalbinin neredeyse parçalanmakta olduğunu ve gözyaşlarının aktığını ifade eden vecd dolu bir gazeline göz atalım (Remel) :

وَتَوَلَّى الصَّبْرُ عَنْهُ ، فَشَكَّى	غَلَبَ الرَّجْدُ عَلَيْهِ ، فَبَكَى
عِلَّةَ الشُّوقِ ، فَكَانَتْ مَهْلَكًا	وَتَمَنَّى نَظْرَةً يَشْفِي بِهَا
مَهْبِطَ الْحِكْمَةِ حَتَّى انْهَتَكَا	يَا لَهَا مِنْ نَظْرَةٍ مَا قَارَتْ
وَسَقَتْهُ أَدْمُعِي حَتَّى زَكَا	غَرَسَتْ فِي الْقَلْبِ مِنِّي حُبُّهُ
بَيْنَ جَنْبَيَّ مِنَ النَّارِ ذَكََا	آه مِنْ بَرَحِ الْهَوَى ! إِنْ لَهُ
بِيَدِ السَّحْرِ لَضَمِّي شَبَكََا	يَا غَزَا لَا نَصَبْتَ أَهْدَابُهُ
إِنَّهُ حَقٌّ عَلَى مَنْ مَلَكََا	قَدْ مَلَكَتِ الْقَلْبَ فَاسْتَوْصِي بِهِ
بَعْدَ مَا تَيَمَّمْتُهُ ، فَهُوَ لَكََا	لَا تُعَذِّبْهُ عَلَى طَاعَتِهِ
فِيكَ ، وَاسْتَوَلِيَ عَلَى الضَّحْكِ الْبُكََا	غَلَبَ الْيَأْسُ عَلَى حُسْنِ الْمُنَى
مِنْ غَرَامٍ ، وَإِلَيْكَ الْمُشْتَكَى ؟	فَالِى مَنْ أَشْتَكِي مَا شَفَّنِي

"Aşk, ona galip geldi ve ağladı; sabır ondan yüz çevirdi ve şikâyet etti."

"Aşk hastalığına şifa verecek bir bakış temenni etti; ancak o bakış helâkına sebep oldu."

"Ne hârikîlâde bir bakış ki, kalbe yaklaşıp yaklaşmaz kalp parçalandı !"

"O bakış, kalbime onun aşkını ekti ve gözyaşlarım, bu aşk fidanını, büyüyüp gelişinceye kadar suladı."

"Ah aşkın azabından ! Şüphesiz onun, sinemde alevi şiddetlenen bir ateşi var."

"Ey beni tuzaga düşürmek için kırpıklarını dikmiş ceylan !"

"Kalbime sahip oldun. O halde ona iyilik yap. Şüphesiz, efendinin köleye iyi davranması gerekir."

"Onu kendine esir ettikten sonra itâatine karşılık ona azap etme ! Çünkü o, sana âittir."

"Senin hakkındaki güzel ümitlere ümitsizlik ve gülmeye de ağlayış galip geldi."

"Beni takatsız düşüren aşktan kime şikâyet edeyim ? Şikâyetim yalnızca sanadır."¹²⁹

teğazzul deniliyordu. "Gazel", İA, IV, 731-732

¹²⁸ Bk. Dîvân, I, 55-60, 77, 105, 197; II, 92, 121, 139, 146, 177, 178, 188-198, 240-243, 253-255, 278-283, 322-326; III, 224, 227, 441-445, 526

¹²⁹ Dîvân, II, 322-325

Şevki Dayf, bu gazeldeki parlaklığın, yalnızca onun aşktan takatsız kalmış bir gönülden çıkışından ileri geldiğini, bu aşkın insanı bitap düşüren bir acı verdiğini ve bunun Bârûdî'nin rûhunda ateşlenen ve birbirinden üremeye başlayan bir acı olduğunu söyler.¹³⁰ Melodi, güçlü ve dakık bir duygudan, tutkudan ve ızdıraptan kaynaklanıp yakıcı hislerden destek alarak akıcı ve tatlı bir şekilde cereyân etmektedir. Bârûdî, bu durumu tasvir ederken isteğine kolayca ulaşmaktadır. Çünkü, kendi rûhundan birer parça olan gerçekleri tasvir ediyor; İnsan rûhuna yaptığı etkiyi nasıl artıracakını ve kalplere nasıl daha çok nüfûz edeceğini bildiği için, üzüntüsüne, acısına ve ağlayışına aşağıdaki beyitlerinde olduğu gibi tabiatı da ortak ediyordu(Kâmil) :

أَتَرَى الْحَمَامَ يَنْوَحُ مِنْ طَرْبٍ مَعِيَ وَ نَدَى الْغَمَامَةُ يَسْتَهْلُ لِمَدْمَعِي
مَا لِلنَّسِيمِ بَلِيلَةٌ أَذْيَالُهُ؟ أ تَرَاهُ مَرًّا عَلَى جَدَاوِلٍ أَدْمَعِي
بَلْ مَا لِهَذَا الْبَرْقِ مَلْتَهَبَ الْحَشَا؟ أَسَمَتْ إِلَيْهِ شَرَارَةٌ مِنْ أَضْلَعِي
لَمْ أَذِرْ هَلْ شَعَرَ الزَّمَانُ بِلَوْعَتِي فَرَأَى لَهَا ، أَمْ هَاجَتْ الدُّنْيَا مَعِي؟
فَالْغَيْثُ يَهْمِي رِقَّةٌ لَصَبَابَتِي وَالطَّيْرُ تَبْكِي رَحْمَةً لِتَوَجُّعِي
خَطَرَاتُ شَوْقٍ ، أَلْهَبَتْ بِجَوَانِحِي نَارًا يَدْبُ أَزِيضَهَا فِي مِسْمَعِي
وَجَوَى كَأَطْرَافِ الْأَسْنَةِ ، لَمْ يَدْعُ لِلصَّبْرِ بَيْنَ مَقِيلِهِ مِنْ مَفْزَعِ

"Acaba güvercinler de üzüntüden dolayı benimle birlikte feryâd mı ediyor, bu bulutun yağmuru benim gözyaşlarım sebebiyle mi şiddetli yağıyor ? "

"Neden rüzgârın çarpıp geçtiği yerler ıslak ? Yoksa benim gözyaşlarımın oluşturduğu arklardan mı geçti ? "

"Hattâ bu şimşekte ne oluyor ki, bağı ateşli, acaba benim bağrımdan ona bir kıvılcım mı sıçradı ?"

"Bilmem ki, zaman, benim aşk ateşimi hissetti de ona bir ağıt mı yaktı ? Yoksa dünya da benimle birlikte coştı mı ? "

"Yağmur, benim aşkıma üzüldüğü için yağıyor, kuşlar benim duyduğum acıya merhamet ettikleri için ağlıyorlar."

"Aşkın anıları, içimde cızırtısı kulaklarımda depreşen bir ateş yaktı."

"Mızrakların uçları gibi bir aşk ateşi, yandığı yerde sabra hiçbir yer bırakmadı."¹³¹

Görüldüğü gibi şâir, acılarını çevresindeki tabiat üzerine usta bir şekilde yansıtarak şiirinin etkisini artırmıştır.

Şâirin bu aşk acılarını terennüm ettiği şiirlerinin yanında divânında kadını maddi yönü ile tasvir eden gazellerinin de bulunduğunu söylemiştik. Aşağıdaki beyitler, böyle bir gazelden alınmıştır (Basî):

¹³⁰ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîs , s. 109-110

¹³¹ Divân, II, 188-189

مَنْ لِي بِطَبِيبَةٍ خَذِرٍ كُلَّمَا وَعَدَتْ بِزُورَةٍ أَغْقَبَتْ لِلرَّوْعِ إِخْلَافًا
تُحْكِي الْغَزَالَ أَلْحَاطًا إِذَا نَظَرَتْ وَالرَّوَدَ خَذًا، وَغُصْنَ الْبَانِ أَعْطَافًا
تَاهَتْ بِنُقْطَةٍ خَالٍ فَوْقَ وَجْنَتِهَا رِيدَتْ بِهَا عَشْرَاتُ الْحُسْنِ أَضْعَافًا

"Beni evine kapanmış bir ceylanla kıym buluşturur ki, o, her ne zaman bir buluşma vadetse, arkasından bu sözünden döner."

"Baktığı zaman yan bakışları ceylana, yanağı güle, boyu ban¹³² dalına benzer."

"Yanağının üstünde, güzelliğini onlarca kat artıran bir ben noktası ile çalım satar."¹³³

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin şarap şiirlerinde İran edebiyatından etkilendiği gibi aşk şiirlerinde de aşk ve vecd ateşinden uzun uzadıya söz eden Hâfız-ı Şîrâzî ve benzeri şâirlerden etkilendiği hususunda şüphe olmadığını, ancak bu konuda eski Arap şâirlerinin onu daha çok etkilemiş olabileceğini söylemektedir. Şâirin, aşkı, bahârı ve şarabı mezcettiği şiirler, kendisinin Hâfız-ı Şîrâzî ve benzeri şâirlerden etkilenmiş olduğu kanâatini kuvvetlendirmektedir. Şâir, bu kasîdelerinin arasında bazan duygularını çevresindeki tabiatın üzerine yansıtmaktadır. Bu bakımdan o, gerçekten vicdânî Arap şâirlerinin öncüsü sayılır.¹³⁴

Şarap Şiirleri

Bârûdî'nin divânında aşk şiirleri gibi şarap şiirleri de önemli bir yer işgâl eder. İçki âlemlerini terennüm ettiği bu şiirlerin hangi derecede sanat egzersizleri oldukları veya şâirin gerçek hayatını yansıttığı konusunda da aşk şiirlerinde olduğu gibi kesin bir kanâate varmak güçtür. Bu konuda Muhammed Huseyn Heykel, şâirin aşk şiirleri hususundaki kanâatının aynısını ifade ederek Bârûdî'nin şarap şiirlerini eski şâirlerle şiirde yarışmak için nazmettiğini söyler.¹³⁵ Muhammed Şefîk Ma'rif da bu görüştedir.¹³⁶ Ancak Şevkî Dayf, onun şarap şiirlerinin gerçek hayatını yansıttığı görüşünü benimsemiştir. Ona göre Bârûdî, gençlik yıllarından hayatının sonuna kadar şarap şiirlerini geniş bir şekilde terennüm etmiştir. Şâir, Heykel'in ifade ettiği gibi eski şâirlerle yarışmak için değil, şaraba düşkün olduğunu samimi bir şekilde ifade ederek bu şiirlere geniş yer vermiştir. Bârûdî, diğer bütün şiir motiflerinde de âdeti olduğu gibi, şarabın yıllanmışlığı, tadı, kadehleri ve şarap meclisi konusunda eski şâirlerin kullandığı manâlardan faydalanıyordu. Bunun örneklerinden biri de şarabın ve tabiat manzaralarının tasvirini mezcettiği ve sanat gücünü gösterdiği "tâ" kâfiyeli kasidesidir. Şâir, çoğunlukla şarabı, tabiat manzaralarını ve aşkı, sanki bunların hepsinden aynı zevki alıyormuşçasına mezcetmiş; bazan müstakıl kıtalarında şaraba düşkünlüğünü ve devamını tasvir etmiş, hattâ divânında tekrar tekrar şaraba ve şaraptan zevk almaya davet etmiştir. Bütün bunlar, onun şarabı içtiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü o, bu

¹³² Misket cevizi veren ağaç.

¹³³ Divân, II, 243

¹³⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-hadîs , s. 158

¹³⁵ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (س - م)

¹³⁶ Divân, III, 601 (dipnotta)

durumu saklamamıştır.¹³⁷

Şâirin şarap içtiğini itiraf ettiği bir beyti şudur (Tavîl) :

وَإِنِّي - وَإِنْ كُنْتُ ابْنَ كَاسٍ وَلَذَّةٍ - لَذُو تَذَرِكٍ يَوْمَ الْكَرِيهِةِ وَالْأَزَلِ

" Şüphesiz ben, her ne kadar kadehe ve zevke düşkün isem de savaş ve şiddet gününde kudret ve izzet sahibi bir kıştım."¹³⁸

O, aşağıdaki beyti ile şarap içmeye teşvik etmektedir (Kâmil) :

لَا يَخْذَعْنَكَ فِي الْمُدَامَةِ جَاهِلٌ إِنَّ الْمُدَامَةَ نُهْزَةُ الْأَكْيَاسِ

"Sakin seni şarap konusunda hiçbir câhil aldatmasın. Şüphesiz şarap, zarif insanların fırsatıdır."¹³⁹

Bârûdî'nin eğlenceye¹⁴⁰ ve şaraba davet ettiği birçok şiiri bulunmakla birlikte, onun şarapla ilişkisinin hiç bir zaman mucûn, yani arsızlık derecesine varmamış olduğu, ciddiyetini ve vakarını koruduğu söylenmektedir.¹⁴¹

Bârûdî'nin şarap şiirlerini incelediğimiz zaman, yukarıda da temâs edildiği gibi, onun gerek kasîdelerinin arasına serpiştirdiği şiirlerinde gerekse müstakîl kıtalarında ve kasîdelerinde şarap içmeye davet ettiğini; şarabı ve şarap meclisini tasvir ettiğini görürüz. Onun, ayrıca şarabın insan üzerindeki etkisini ve şarap testilerini de tasvir ettiği görülmür. Bu şiirler, her ne kadar ilk bakışta onun şarabı içmiş olduğu kanâatını uyandırıyor olsa bile, onun divânında şarabı yerdığı beyitleri ile¹⁴² adını vermeden hicvettiği birisini, babasının şarap içmesi sebebiyle yerdığını gördüğümüzde bu kanâat şüpheyne dönüşmektedir. Söz konusu şiir, şu beyitlerle başlamaktadır (Basî) :

يَا بَنَ الَّذِي رَهَنَ الْخَمَّارَ سُبْحَتَهُ يَوْمَ الْعَرُوبَةِ فِي عَدِّ الْقَوَارِيرِ
مَا زَالَ يَشْرَبُ خَمْرًا غَيْرَ مُدَكِّرٍ إِنَّمَا وَ يَأْكُلُ سُحْتًا غَيْرَ مَنْحُورٍ

"Ey tesbihini cuma günü birkaç şişe karşılığında meyhaneciye rehin bırakanın, hiçbir günahı hatırlamaksızın sürekli içki içen ve boğazlanmamış pîs bir hayvanın etini yiyen kişinin oğlu!"¹⁴³

Bârûdî'nin yukarıda zikrettiğimiz şiirleri, onun içkiye davet ettiği ve kendisini kadeh dostu olarak takdim ettiği şiirleri ile çelişki hâlinindedir. Ancak bu şiirlerin şaraba davet ettiği, şarabı, şarap meclisini vs. tasvir ettiği şiirlerine nazaran pek az olduğunu da dikkate almak gerekir. Bu bakımdan bize göre, onun şarap

¹³⁷ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 183-184

¹³⁸ Dîvân, III, 77

¹³⁹ Dîvân, II, 133

¹⁴⁰ Bk. Dîvân, I, 208-209

¹⁴¹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ , s. 184

¹⁴² Bk. Dîvân, I, 71

¹⁴³ Dîvân, II, 104

şirlerinin gerçek hayatını yansıtmış olduğunu söylemek daha ihtiyatlı olacaktır. Çünkü bizzat kendisi bir şarap meclisini tasvir ettikten sonra, yemin ederek "hayatın tadı budur " demektedir. ¹⁴⁴

Burada Bârûdî'nin şarapla ilişkisini ve şarap şirlerinin niteliğini ortaya koyan bazı beyitlerini vermenin uygun olacağı inancındayız (Kâmil) :

فَانْهَضْ إِلَى شَرْبِ الصُّبُوحِ فَقَدْ بَدَأَ شَيْبُ الصُّبَّاحِ بِلَمَّةِ الظُّلَمَاءِ

"Haydi kalk sabah şarabına ! Şüphesiz sabahın ak saçları, karanlıkların zülûflerinin arasında göründü." ¹⁴⁵

Bir başka beytinde şöyle diyor (Tâvîl) :

أَدِيرًا كُتُوسَ الرَّاحِ ، قَدْ لَمَعَ الْفَجْرُ وَصَاحَتْ بِنَا الْأَطْيَارُ أَنْ وَجَبَ السُّكْرُ

"Şarap kadehlerini dolaştırın; şüphesiz şafak söktü ve kuşlar, bize : Sarhoş olmak vâcip oldu, diye seslendi." ¹⁴⁶

Onun diğer bir beyti ise şöyledir (Hafif) :

حَبَّذَا الرَّاحُ فِي أَوَانِ الْبَهَارِ وَاقْتَرَانُ الْكُتُوسِ بِالنُّوَارِ

"Bahar vaktinde şarap ve kadehlerin çiçeklerle bütünleşmesi ne güzel !" ¹⁴⁷
Bârûdî, şarabın insan üzerindeki etkisini şöyle tasvir ediyor (Serîc) :

حَمْرَاءُ تُلْقَى بِلِحَاطِ الْفَتَى صِبْغًا بِهِ يَغْتَرِفُ النَّاكِرُ
تَفْعَلُ بِالشَّارِبِ أَضْعَافَ مَا جَرَّ عَلَى عُنُقِهَا الْعَاصِرُ

"O şarabın rengi kırmızı olup kendisini içenin gözlerine bir boya iletir; bu yüzden onu içtiğini inkâr eden, itiraf etmek zorunda kalır."

"O, içene, sıkın kişinin salkımı üzerinde iken kendisine yaptığının kat kat fazlasını çektedir." ¹⁴⁸

O, aşağıdaki beyitlerinde şarabı ve tabiatı mezcederek şarap içmeye davet edip sonra şarap meclisini tasvir etmektedir (Hafif) :

أَدِرِ الْكَاسَ يَا نَدِيمَ ، وَهَاتِ وَاسْقِنِيهَا عَلَى جَبِينِ الْغَدَاةِ

¹⁴⁴ Dîvân, I, 75

¹⁴⁵ Dîvân, I, 15

¹⁴⁶ Dîvân, II, 43

¹⁴⁷ Dîvân, II, 123

¹⁴⁸ Dîvân, II, 101

أَيُّ شَيْءٍ أَشْهَى إِلَى النَّفْسِ مِنْ كَأْ
فَامْتِثِلْ دَعْوَةَ الصُّبُوحِ، وَبَادِرْ
وَتَدْرَجْ مَعِيَ إِلَى رَوْضَةِ الْمَنَى
فَهِيَ مَرْغَى الْهَوَى، وَمَغْنَى التَّصَابِي
بَيْنَ نَدْمَانٍ كَالْكَوَاكِبِ حُسْنًا
وَمُغْنٍ إِذَا شَدَا خَلَّتْ أَنْ النَّ
تِلْكَ وَاللَّهُ لَذَّةُ الْعَيْشِ، لَا سَوْرُ
سِ مُدَارٍ عَلَى بِسَاطٍ وَنَبَاتٍ ؟
فُرْصَةَ الدَّهْرِ قَبْلَ وَشَكِ الْفَوَاتِ
هَلْ ذَاتِ النَّخِيلِ وَالْثَمَرَاتِ
وَمَرَّاحُ الْمُنَى، وَمَسْرَى الْحَيَاةِ
وَرَعَائِبُ كَالدَّمَى خَفَرَاتِ
أَرْضَ ظَلَّتْ تَدُورُ بِالْفَلَوَاتِ
مُ الْأَمَانِي فِي عَالَمِ الْخَطَرَاتِ

"Ey nedim, kadehi dolaştır, getir ve onu sabahın erken saatinde bana ıdır."

"Hangi şey, nefse, bitki sergisi üzerinde dolaştırılan bir kadehten daha hoş gelir ?"

"O halde sabah şarabının davetine icâbet et ve vakit geçmeden zamanın fırsatını değerlendirmekte acele et!"

"Benimle birlikte, hurma ağaçları ve meyveleri olan Ravdatu'l-Menîl'e doğru yavaş yavaş yürü!"

Orası, aşkın merası, tutkunun ikâmetgâhı, arzuların rahata kavuştuğu ve hayatın geceleyn seyrettiği yerdir."

"Yıldızlar gibi parlak güzel nedimler ve taş bebekler gibi taze utangaç dilberler arasında..."

"Bir şarkıcı var ki, şarkı söylediği zaman, onun verdiği şevkle dünyanın çöllerle birlikte döndüğünü sanırsın."

"Allâh'a yemin ederim ki, hayatın tadı budur, hayâller âleminde arzuların peşinde koşmak değil !" ¹⁴⁹

Yukarıda sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere Bârûdî, hamriyatında şarabı içmeye davet etmiş, şarabı, şarap meclisini, testileri, ¹⁵⁰ kadehleri ve şarabın insan üzerinde bıraktığı etkiyi tasvir etmiştir. Şâir, şarap şiirlerinde sadece açık sözlülüğü ile değil, aynı zamanda aşk deneyimleri ile Mısır'ın tabii güzelliklerinin rûhunda meydana getirdiği etkiyi mezc ederek okuyucunun hayranlığını kazanmakatadır. Şâirin, şiirlerinde şâhâne bir şekilde mezcettiği aşk, şarap ve tabiat üçlüsü, onun gençliğinde bütün dünya nimetlerini tatmış olduğunu okuyucuya hissettirecek bir şekilde bir araya gelmiştir. Bu dünya nimetleri, şâirin yaşlılık devresinde bile hâfızasından silinmemiş, süngünde bulunduğu sırada nazmettiği şiirlerinde bu anılarını mütemâdiyen terennüm etmiştir. Bu durum, onun şiirlerinde açıkça görülmektedir. ¹⁵¹

Şevkî Dayf, Bârûdî'nin hamriyatının Abbâsi devri şâirlerinden şarap şiirleri ile meşhur olan Ebû Nuvâs'ın kasidelerinden daha az olmadığını, hattâ şâirin hamriyatı ile ona üstünlük kurma gibi bir gâyenin peşinde olduğunu söyler. ¹⁵²

¹⁴⁹ Divân, I, 73-75

¹⁵⁰ Bk. s. 135-136

¹⁵¹ Örnek olarak bk. Divân, I, 36, 39 ; II, 7 vd., 290 vd. ; III, 315 vd.

Yine Şevkî Dayf, şâirin Hâfız İbrâhîm'in divânına yazdığı takrîzde meşhur İranlı şâir Hâfız-ı Şîrâzî'yi anmasını¹⁵³ hareket noktası kabul ederek Hâfız-ı Şîrâzî'nin ilâhî aşkını tasvir etmek için şarabı ve gazeli bir araç olarak kullandığı tasavvufî şiirlerini okuduğunu söylemekte ve bu İranlı meşhur şâir ile Ömer Hâyyâm'ın, onun şarabı uzun uzun terennüm etmesinde etkileri olduğuna işaret etmektedir. Ona göre Bârûdî, şarap şiirlerinde gerçekten Ebû Nuvâs'tan ilhâm almıştır. Ancak bu durum, onun Hâfız ve benzeri İranlı şâirlere ilgi duymasına engel olmamıştır. Bârûdî'nin, Hâfız'ın metoduna göre aşkı ve şarabı mezcetmiş olmasından bu ilgiyi anlamak mümkündür. Ancak Bârûdî, bu tür şiirlerinde ilâhî aşkı işlememiş olup Hâfız'ın şiirlerinin dış görünüşünü benimseyip bazı kasîde-lerinde aşkla şarabı bir arada işlemiştir. Hâfız da Hâyyâm da yarını düşünmeden içinde bulunulan anı değerlendirip şaraptan yararlanmaya oldukça çok çağrıda bulunmuşlar, aynı zamanda kaderden, yazılan yazgının asla değişmeyeceğinden ve insanın ölüm saati gelmeden önce gençlikte elinde bulunan fırsatı değerlendirmesi gerektiğinden çok söz etmişlerdir. Şevkî Dayf, Bârûdî'nin aşağıdaki beyitleri- nin Hâfız ve Hâyyâm'daki şiir rûhunun ona açıkça hâkim olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir¹⁵⁴ (Serî) :

وَأَسْتَحَرَ الصَّاهِلُ وَالْهَادِرُ	نَمَّ الصَّبَا، وَأَنْتَبَهَ الطَّائِرُ
فَأَتَمَّ الْعَيْشَ لَهُ آخِرُ	فَقُمْنَا لَهُ بِلَذَاتِنَا
رُبَّ غَدٍ أَمِلُّهُ خَاسِرُ	وَلَا تَقُلْ: نَنْظُرُ مَا فِي غَدٍ
فِي سَاعَةٍ أَنْتَ بِهَا سَادِرُ	فَأَتَمَّ الْعَيْشَ وَلِذَاتِهِ
فَلِيَ بِهَا عَنْ غَيْرِهَا عَاذِرُ	يَا سَاقِي، اغْتَوِرَا كَأْسَهَا

"Sabâ rûzgârı, güzel koku yaydı, kuşlar uyandı, atlar kışnedi ve güvercinler öttü."

"Haydi kalk eğlenelim; çünkü bu hayatın bir sonu var."

"Yarın olacıklara bakalım, deme; çünkü nice yarınlar vardır ki, onlara ümit bağlayanlar zarar etmiştir."

"Şüphesiz hayat ve onun zevkleri, yalnızca eğlendiğin bir anda bulunur."

"Ey benim iki sâkim, şarap kadehlerini aranızda dolaştırın; çünkü benim, şaraptan başka bir şeye ayıracak zamanım yok."¹⁵⁵

Şevkî Dayf'a göre Bârûdî'nin şarap şiirlerinin Ebû Nuvâs'ın şiirlerinden farklı olmasının sebeplerinden birincisi, Hâfız ve Hâyyâm'dan etkilenmiş olması, ikincisi ise bu iki şâirin karakterlerinin farklı olmasıdır. Çünkü Ebû Nuvâs, arsız ve laubalidir. Bârûdî ise onurlu bir cengâverdir. Bu durum, her iki şâirin de şarap arkadaşlarından söz ettikleri zaman kendini gösterir; çünkü her birinin

¹⁵² el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîṡ , s. 111

¹⁵³ Bk. s. 77

¹⁵⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîṡ , s. 156-157

¹⁵⁵ Divân, II, 100-101

arkadaşları kendisine benzemektedir. Bu iki şâir arasındaki diğer bir fark ise, Ebû Nuvâs'ın, sözlerini yalnızca şaraptan zevk almaya tahsis etmesine karşılık, Bârûdî'nin, şarapla birlikte aşkından, kahramanlığından ve seçkin meziyetlerinden söz etmiş olmasıdır.¹⁵⁶

Övgü Şiirleri

Bârûdî, Arap şiirinin diğer temalarında olduğu gibi övgü şiirleri de söylemiştir. Her ne kadar 'Umer ed-Desûkî, onun övgü şiirlerinin sadece Mısır Hidivî İsmâil Paşa, Tevfik Paşa ve II. Abbâs'a münhasır olduğunu zikretmekte ise de¹⁵⁷ tesbitlerimize göre şâir, bunlardan başka birçok kişiyi de medhetmiştir. Şâirin kendi zamanında yaşayanlardan medhettiği şahıslar, Hidiv İsmâil,¹⁵⁸ II. Abbâs,¹⁵⁹ Husey el-Marşîfî,¹⁶⁰ Şekîb Arslan,¹⁶¹ en-Nahla dergisinin sahibi,¹⁶² 'Alî adında bir Hindistanlı,¹⁶³ 'Abdullâh Fıkri,¹⁶⁴ ve Muştafâ Şadık er-Râfî'dir¹⁶⁵. Bârûdî, Hz. Peygamber'i divânında bulunan 27 beyitlik bir şiir ile medhettiği gibi, el-Bûşîrî'nin *el-Burde*'sine nazîre olarak nazmettiği 447 beyitlik bir kasîdesini de Hz. Peygamber'i medhetmek için söylemiştir.¹⁶⁶ Onun Hz. Ali hakkında da 6 beyitlik bir övgü şiiri vardır.¹⁶⁷ Ayrıca, adını zikretmediği bir şahıs için nazmettiği bir övgü şiirinin Cemâluddin el-Afgânî için olduğu söylenmiştir.¹⁶⁸

Şâirin divânında olmayan, ancak 'Umer ed-Desûkî'nin¹⁶⁹ ve Şevkî Dayf'ın¹⁷⁰ naklettiği bir şiirinde Hidiv Tevfik'i övdüğü görülmektedir. Yine 'Umer ed-Desûkî, onun, İsmâil Paşa'nın İstanbul'dan dönüş tarihini düşürdüğü bir şiir ile¹⁷¹ ramazan bayramı münasebetiyle II. Abbâs için söylediği bir kutlama şiirini nakletmektedir.¹⁷²

Bunlardan da anlaşıldığı gibi Bârûdî'nin övgü şiirleri söylendiği kadar az değildir. Onun bu övgü şiirlerinden özellikle zamanının yöneticileri için nazmettiği şiirlerin bir bölümüne divânında yer vermemesinin sebebini anlamak pek de zor değildir. Çünkü divânını bizzat baskıya hazırlayan şâir, bu övgü şiirlerinden bir kısmına yer vermemeyi uygun görmüş olabilir. Esasında şâir, övgü ve yergi şiirleri söylemiş olmasına rağmen, şiirin övgü ve yergi için bir araç olarak kullanılmasına karşıdır.¹⁷³ Ancak, kanâatimize göre Bârûdî, bu hususu ifâde

¹⁵⁶ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 158

¹⁵⁷ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 289

¹⁵⁸ Divân, III, 280-315

¹⁵⁹ Divân, III, 118-135

¹⁶⁰ Divân, III, 70-73

¹⁶¹ Divân, I, 202-204 ; II, 218 ; III, 390-393, 369-389

¹⁶² Divân, I, 205

¹⁶³ Divân, II, 204

¹⁶⁴ Divân, II, 48-51

¹⁶⁵ Divân, IV, 184-185

¹⁶⁶ Eserlerinden söz ederken bu kasîdeye döneceğiz. Bk. s. 198-1-202

¹⁶⁷ Divân, IV, 177-178

¹⁶⁸ Divân, III, 555-559

¹⁶⁹ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 266

¹⁷⁰ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 70-71

¹⁷¹ Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 244. Bu şiir için 2 beyti için bk. bk. s. 142

¹⁷² Fi'l-edebi'l-ḥadîs , I, 244. Bu şiirin bir beyti için bk. s. 143

¹⁷³ Bk. Divân, III, 531

ettiği beytinde mutlak olarak övgü ve yergiyi kasdetmemiştir. Onun kasdettiği, her halde şiiri geçim aracı yapmak için, iki yüzlülük ve yalancılık yaparak kişileri kendilerinde bulunmayan niteliklerle övmek yada bu etkili silahı kullanarak insanların şeref ve haysiyetini küçültücü yergiler nazmetmektir. Şâir, mutlak olarak övgü ve yergiye karşı olsaydı ya kendisi de bu tür şiirleri nazmetmez veya bu şiirleri nazmetmesine rağmen bu sözü söylemezdi.

Bârûdî'nin Mısır idârecilerinin dışındaki şahısları övdüğü şiirleri ise, onun övgü şiirlerinin, samimi duygularının bir ifâdesi olduğunu gösterir. Oun Şekib Arslan'ı övdüğü 45 beyitlik kasidesi¹⁷⁴ ise kendi gerçek duygularından kaynaklanan, lafızları tatlı, üslûbu sağlam, âhengi hoş, belâgat ve beyân yönünden son derece açık zarif şiirlerinden biridir.¹⁷⁵ O, bu şiirinde Şekib Arslan için şunları söylüyor (Hafîf) :

فَمَتَى يَسْمَحُ الزَّمَانُ؛ فَأَلْقَى بِ«شَكِيبٍ» مَا فَاتَنِي مِنْ مَرَامٍ
هُوَ خَلٌّ، لَبَسْتُ مِنْهُ خِلَالًا عِبَقَاتٍ، كَالنُّورِ فِي الْأَكْمَامِ
صَادِقُ الْوَدِّ، لَا يَخِيسُ بَعْدَ وَقَلِيلٍ فِي النَّاسِ رَغَى الذَّمَامِ

"Günler ne zaman müsâlt olacak da Şekib ile görüşüp bütün muradıma ereceğim ?"

"O, tomurcukların içindeki çiçekler gibi güzel hasletlerinden yararlandığım bir dosttur."

"Dostluğu samimidir, ahdine ihânet etmez; insanlar arasında ahde vefa eden pek azdır."¹⁷⁶

Bârûdî'nin övgü şiirleri hakkında 'Umer ed-Desûkî'nin kısa değerlendirmesini vererek bu konuyu noktalamak istiyoruz. Bârûdî, birisini övdüğü zaman, bu övgü ile bahşış alma amacıyla olmayıp sadece o kişinin mevkisini tanıtmak, yapılan bir iyiliğe teşekkür etmek veya bir iyiliğe teşvik etmek içindir. Onun övgü şiirlerinde, hoş karşılanmayan abartmalar ve süslenmiş sıfatlar yoktur.¹⁷⁷

Mersiye Şiirleri

Bârûdî, sadece dostlarına ve yakınlarına mersiye söylemiştir. Onun mersiyeleri, maddi bir kazanç elde etmek için söylenmiş olmadığından yapmacık olmayıp bilakis gerçek bir duygudan kaynaklanıyordu. O, mersiyelerinde, gönlünden geçen acıyı, zamandan ve hayattan şikâyetini, hakkında mersiye söylediği kişinin iyiliklerini dile getirmiştir. Bu arada, kendisini teselli ettiği veya başkalarına öğüt verdiği bazı hikmetlere yer vermiş, zaman zaman ölen şahsın âilesine taziyetlerini sunmuştur. Ancak o, Şevkî'nin yaptığı gibi, âhiret hayatının sırrı üzerinde durmaya ve ölüm sonrasını ele almaya kalkışmaz. Şâir, bazan ölen kişinin kabrine rahmet yağdırması için Allâh'a duâ etme ve bunun gibi geleneksel kalıplardan oluşan bir takım eski

¹⁷⁴ Dîvân, III, 369-386

¹⁷⁵ Dîvân, III, 388 (dipnot :25)

¹⁷⁶ Dîvân, I, 381

¹⁷⁷ Fi'l-edebi'l-âdîs , I, 291

manâları şiirinde getirir. O, ölen kişinin hakkında sayıp döktüğü niteliklerde aşırı bir abartma yapmadan duyduğu üzüntünün ve kederin şiddetini açıklar. Onun bu üzüntüsü ve kederi, ince bir duyguya ve vefâkar bir kalbe sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle merşiyelerinin büyük bir çoğunluğunu sürgünde iken söylemiş olması nedeniyle vatanından uzak kalmanın ve ölen kişiyi görüp onunla konuşmaktan mahrum olmanın verdiği acı, üzüntüsünü iyice artırmıştır. Bu durum, onun, sözlerini, başına gelen felâketlere sevinen kişilere yöneltmesine sebep olmuş, özellikle ölen kişi, yakınlarından biri olduğunda, bu felâketler karşısında metanetinin devam ettiğini göstermeye sevk etmiştir.¹⁷⁸

Bârûdî'nin, yalnızca kızının ölümü ile ilgili hüzün dolu beyitlerinde,¹⁷⁹ oğlunun¹⁸⁰ ve onun süt annesinin ölümü ile ilgili¹⁸¹ mısra'larında değil, Seylân'da iken ölüm haberini aldığı karısı ile ilgili¹⁸² sanat değeri olan kasidesinde de bir tabiiyet hissedilir. Buna karşılık, gençliğinde babası için söylediği katı üsluplu merşiye, farklılık arzeder.¹⁸³ Yine onun 'Abdullâh Fikrî Paşa,¹⁸⁴ Hüseyn el-Marşîfî¹⁸⁵ ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk hakkındaki¹⁸⁶ merşiyeleri çok değerlidir.¹⁸⁷ Bârûdî, bunlardan başka, annesi,¹⁸⁸ 'Alî Paşa b. Rifâ'a Râfî¹⁸⁹ ve Girit savaşında ölen bir komutan için¹⁹⁰ de birer merşiye söylemiştir. 'Umer ed-Desûkî, şâirin, oğlu 'Alî için söylediği kasidenin, en güzel merşiyelerinden biri olduğunu söylemektedir.¹⁹¹ Bu merşiyenin bazı beyitleri şöyledir (Münserih) :

وَكَيْفَ أَوْدَعْتُكَ الثَّرَى بِيَدِي ؟	كَيْفَ طَوْتُكَ الْمُنُونُ يَا وَلَدِي ؟
دَا الصَّبْرَ عَنِّي وَقْتُ فِي عَضْدِي	فَقَدْكَ سَلَّ الْعِظَامَ مِنِّي، وَرَ
سَهْرْتَهَا بِأَكْبَابِ لَمَدَدَ	كَمْ لَيْلَةً فِيكَ لَا صَبَاحَ لَهَا
تَبَقَّى عَلَى الْمَدْمَعَيْنِ وَالسَّهْدَ ؟	دَمْعٌ وَسُهْدٌ، وَأَيُّ نَاطِرَةٍ
كَ الْعَيْنِ أَنْ الْحَمَامَ بِالرُّصْدِ	مَا كُنْتُ أَدْرِي إِذْ كُنْتُ أَخْشَى عَلَيْكَ
لَغِيَالِ الدَّمْعِ رُتْبَةً لَخْلَدِ	فَلَيْبِكَ قَلْبِي عَلَيْكَ، فَالْعَيْنُ لَا تَبُ
أَخْنَى أَلِيمُ الضُّنَى عَلَى جَسَدِي	إِنْ يَكُ أَخْنَى الرَّدَى عَلَيْكَ، فَقَدْ

¹⁷⁸ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ , I, 285-286

¹⁷⁹ Divân, I, 23

¹⁸⁰ Divân, 168-169; II, 81-82

¹⁸¹ Divân, II, 81

¹⁸² Divân, I, 156-164

¹⁸³ Divân, I, 170-172. Bu şiirin iki beytini şâirin hayatından söz ederken vermiştik. Bk. s. 42

¹⁸⁴ Divân, I, 24, 40-43

¹⁸⁵ Divân, I, 40-43

¹⁸⁶ Divân, II, 204-210

¹⁸⁷ Suppl., III, 14

¹⁸⁸ Divân, III, 394

¹⁸⁹ Divân, IV, 99-107

¹⁹⁰ Divân, III, 414-419

¹⁹¹ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ , I, 288

"Ey oğlum, ölüm seni nasıl kucakladı ve ben, seni nasıl kendi elimle toprağa teslim ettim!"

"Seni kaybetmek, benim kemiklerimi(n etini) soydu, sabrımı tüketti ve pazumun kuvvetini kırdı."

"Senin üzüntünden dolayı nice sabahsız gecelerde, yardımcısız bir şekilde, ağlayarak uykusuz kaldım."

"Gözyaşı ve uykusuzluk ! Hangi göz, gözyaşlarına ve uykusuzluğa rağmen sağlam kalabilir ?"

"Ben, seni gözden esirgemediğimden ecelin pusuda olduğunu farkedememiş-tim."

"Sana kalbim ağlasın; zira göz ne kadar gözyaşı dökse kalbin üzüntüsünün seviyesine ulaşamaz."

"Eğer ölüm, seni mahvetti ise, şüphesiz benim vücudumu da bir elem hastalığı mahvetti."¹⁹²

Bârûdî'nin gerçek duygularını ifâde eden, üzüntü ve acısını açıkça ortaya koyduğu mersiyelerinden biri de Seylân'da iken ölüm haberini aldığı karısı için söylediği şiidir. "Umer ed-Desûkî'ye göre, Arap edebiyatında şâirlerin kendi eşleri için mersiye söylemeleri az görülen bir şey olmasına rağmen Bârûdî'nin bu kasidesi, bu konuda nazmedilmiş olan kasidelerin en kıymetlilerinden biridir. Bu kaside, şâirin vefâkarlığını, sevgisini, duygularının inceliğini göstermektedir. Şâir bu kasidesinde karısına karşı vefâkarlığını zikretmiş, kendisinin metâneti ve cesâretiyle meşhur olmasına rağmen, karısına mersiye söylemesinin normal olabileceğini dile getirmek istemiştir.¹⁹³

Şâir, bu kasidesinde vatanından, âilesinden ve çocuklarından uzak kalmasına sebep olan bu sürgün hayatının rûhunda uyandırdığı üzüntünün vücudunu harap ettiğini söylemekte ve karısının ölümü ile daha çok artan bu ızdırabın, babadan uzak ve anneden yetim kalan çocuklarının durumunu düşündükçe katlanılmaz bir hal aldığını ifâde etmektedir. Birkaç beytini hayatından bahsederken sunmaya çalıştığımız¹⁹⁴ bu kasidenin diğer bazı beyitleri de şöyledir (Kâmil) :

وَالدَّمْعُ فِكْ مَلَأْرِمٍ لِسَوَادِي	وَلَهِيَ عَلَيْكَ مُصَاحِبٌ لِمَسِيرَتِي
وَإِذَا أَوَيْتُ فَأَنْتِ آخِرُ زَادِي	فَإِذَا انْتَبَهْتُ فَأَنْتِ أَوَّلُ ذِكْرَتِي
فِي يَوْمٍ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَحِدَادِ	أَمْسَيْتُ بَعْدَكَ عِبْرَةً لِدَوِي الْأَسَى
عَظُمَتْ لَدَيَّ شِمَاتَةُ الْحُسَادِ	عَظُمَتْ مُصِيبَتُهُ عَلَيَّ بِقَدْرِمَا
أَنَّ الْمَلَامَةَ لَا تَرُدُّ قِيَادِي	لَأُمُوا عَلَى جَزَعِي وَلَمَّا يَعْلَمُوا

"Gündüzüm, senin için üzüntülü olacak; gözyaşlarım, yastığımdan ayrılmayacak."

¹⁹² Divân, 168-169

¹⁹³ Fi'l-e-debi'l-ḥadîs , I, 287-288

¹⁹⁴ Bk. s. 73

"Uyandığım zaman ilk hatırladığım sen, eve vardığım zaman son olarak andığım yine sensin."

"Senden sonra, bütün felâket ve keder günlerinde, üzüntülü kişiler için bir örnek haline geldim."

"Onun ölüm felâketi, bana, kışkıranların sevinmesinin zoruma gittiği ölçüde ağır geldi."

"Benim bu feryadımı ayıpladılar ve bu ayıplamanın feryadımı durduramaya-
cağımı aslâ bilemediler."¹⁹⁵

Bu tabiliği Bârûdî'nin babası için nazmettiği mersiyesinde bulamıyoruz. Bunun sebebi, söz konusu mersiye'nin şâirin yaşadığı bir olay karşısındaki duygularını dile getirmemesidir. Çünkü o, bu mersiye'yi, kendisi yedi yaşında iken ölmüş olan babasına, yirmi yaşında iken söylemişti.¹⁹⁶ Dolayısıyla duygudan ve üzüntüden yoksun olan bu mersiye'nin daha çok övünme ile dolu olduğu görülmür. Ayrıca pek makbul sayılmayan birçok abartımları da bulmak mümkündür.

Yergi Şiirleri

Bârûdî'nin şiirlerinde hem fertlere hem de sosyal bozukluklara yönelik her iki tür yergi de bulunmaktadır. Ancak o, Arap şâirlerinde gelenek haline gelmiş olan kişisel yergilere de yer vermekle birlikte daha çok sosyal hiciv türünde şiir söylemiş olup bu şiirlerinde, insanlardan, onların iki yüzlülüklerinden, zulüm ve haksızlıklarından şikâyet etmiş, içinde yaşadığı toplumun ayıplarını tasvir ederek onları, bu kusurları düzeltmeye çağırıştır.¹⁹⁷

Bârûdî'nin, şahısları, onların özelliklerini ve alışkanlıklarını tasvir etmedeki ustalığı, hicivlerinin etkili olmasını sağlamış olmalıdır. Onun bu tür şiirlerini, Hidiv İsmâil'in sarayında çalışmaya başlamasından itibaren nazmetmeye başladığı ve Hidiv Tefik devrinde bu şiirlerin arttığı söylenir. Ancak şâirin, yerdığı şahısların adlarını vermekten kaçındığı görülür.

Bârûdî, hicivlerindeki alaycı tutumu ile bazan yerdığı şahıslarla eğlenir. Ayrıca şâirin ince duygulara sahip olması, kendisinin yerdığı şahısların ahlâk ve karakter bozukluklarını çok iyi tesbit etmesini ve bu kusurları hayli büyütüp dilediği eziyeti vermesini sağlamıştır.¹⁹⁸

Onun ferdi yergilerine örnek teşkil eden obur bir kişiyi tasvir ettiği bir şiir¹⁹⁹ daha önce verilmişti.²⁰⁰ Şevkî Dayf'ın ifâdesine göre bu şiir, onun en güzel hicivlerinden biridir.²⁰¹

Bârûdî'nin, Riyaz Paşa'yı hicvetmeye çok düşkün olduğu görülmektedir. Çünkü o, Riyaz Paşa'yı milliyetçi hareket için bir engel olarak görüyordu. Ayrıca, Riyaz Paşa, Bârûdî'deki millî eğilimleri sezip Hidiv Tefik'in onu bakanlıktan azletmesini sağlamıştı. Bu yüzden şâir, onun bu hareketini affetmemiş, yerdığı kişilerin adlarını açıklamaktan kaçınmasına rağmen Riyaz Paşa'yı hicvettiği

¹⁹⁵ Dîvân, I, 160-162

¹⁹⁶ Bk. s. 42

¹⁹⁷ Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 278-279

¹⁹⁸ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ, s. 119

¹⁹⁹ Dîvân, I, 214

²⁰⁰ Bk. s. 131

²⁰¹ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ, s. 119

kasidesinde onun adını açıkça zikretmiştir. Bârûdî, bu kasidesini 2 Ağustos 1881 de Savaş ve Evkaf Bakanlığı'ndan istifa etmesinin ardından nazmetmiştir.

Aşağıdaki beyitler onun sözü edilen kasidesinden alınmıştır (Hafif) :

وَحَيَاةُ الْكَرِيمِ فِي الضِّيمِ قَتْلُ	كُلِّ صَعْبٍ سِوَى الْمَذَلَّةِ سَهْلُ
لِمُبَاحٍ لِلْخَائِنِينَ وَبِلُ	إِنْ مُلْكًا فِيهِ «فُلَانٌ» وَزِيرًا
شَوَاهُ ، وَعُنُقُهُ؛ فَهُوَ صَعْلُ	صَغُرَتْ رَأْسُهُ، وَأَفْرَطَ فِي الطُّوْلِ
شَكْلُ لُؤْمٍ، إِنْ كَانَ لِلُؤْمِ شَكْلُ	أَبْرَزَتْ قُدْرَةُ الطَّبِيعَةِ مِنْهُ
عَتِ رَجَالُ؛ فَأَنْتَ لِلُؤْمِ أَهْلُ	كُنْ كَمَا شِئْتَ يَا فُلَانُ، وَمَاشَا

"Alçaklık dışında bütün zorluklar kolaydır. Şerefli kişinin zulüm içinde yaşaması ise ölüm demektir."

"Riyâz'ın²⁰² vezir olduğu bir yönetim, elbette hâtinler için mübah ve şifadır."

"Kuş kafalıdır; kafatası ve boynu aşırı uzun olup bir sıskadır o."

"Eğer alçaklığın somut bir şekli olsaydı, onun karakteri, bir alçaklık şeklinde ortaya çıkardı."

"Ey Riyâz,²⁰³ sen dilediğin ve ileri gelenlerin dilediği gibi ol ! Yine de sen, alçaklığa müstahak bir kişisin."²⁰⁴

Bârûdî, Riyâz Paşa'yı başka bir kasidesinde de hicvetmiştir.²⁰⁵ Ayrıca şâirin Nubar Paşa hakkında nazmettiği söylenen,²⁰⁶ Hz. 'Alî ve oğlu Hz. Hüseyin'i şehit edenlere karşı duyduğu kını anlatan²⁰⁷ hicivleri ile sürgünde iken gördüğü Hindistanlı putperestlere,²⁰⁸ Osmanlı-Rus harbinde savaştığı insanlara söylediği yergilere²⁰⁹ sözü fazla uzatmamak için burada örnek veremiyoruz.

Bârûdî'nin sosyal içerikli hicivlerinin fertlerle ilgili olanlardan daha fazla olduğunu söylemiştik. Şâir, aktif bir siyâsî hayata sahip olması ve siyâset adamları ile iç içe olması sebebiyle, yöneticilerin haksızlıklarını, hile ve desiselerini yakından görerek onların kötü bir gidişe düştüklerini anlamış, 'Arâbî isyânından sonra ne vatana hürmet eden ve ne de verdiği sözü tutan bir takım hasta ruhlu insanların varlığından haberdar olmuş, Seylân'da sürgünde bulunduğu sırada arkadaşlarının arasında geçen tartışmalara ve ithamlara şahit olmuştur. Bütün bunlar, onun, zamandan ve insanlardan şikâyetçi olmasına da sebep olmuştur. Bu bakımdan onun, bu sosyal içerikli hicivleri ile hasımlarını eleştirdiği siyâsî şiirlerini birbirinden ayırmak çok zordur. Çünkü o, bu şiirlerinin bazılarında

²⁰² Nâşirin ifâdesine göre, şiirin aslında فُلَانُ kelimesinin yerinde رِيَاذُ kelimesi vardı. Ancak bu kelime, nâşir tarafından değiştirilmiştir. Bk. Dîvân, III, 230 (dipnota)

²⁰³ Bk. 202. dipnota

²⁰⁴ Dîvân, III, 230; Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ , I, 282

²⁰⁵ Dîvân, III, 468

²⁰⁶ Dîvân, III, 244

²⁰⁷ Dîvân, III, 559

²⁰⁸ Dîvân, II, 232

²⁰⁹ Dîvân, I, 243

siyâsi eleştirilerini, yergilerini ve şikâyetlerini aynı potada eritip mezcederek sunmuştur. Bu durum, aşağıdaki beytinde açıkça görülmektedir (Tavîl) :

إِلَى اللَّهِ أَشْكُوَانِنِي بَيْنَ مَعْشَرٍ سَوَاءٍ لَدَيْهِمْ طِيبٌ وَ خَبِيثٌ

"Ben, yanlarında temizinde murdarın da eşit sayıldığı bir topluluğun arasında bulunmamı Allâh'a şikâyet ediyorum."²¹⁰

Umer ed-Desûkî'nin de ifâde ettiği gibi Bârûdî, çok hiciv yapan bir şâir değildir. Onun şahıslar hakkında söylediği yergiler, bütûn şiirleri ile mukâyese edildiğinde bunların az olduğu görülür. Ancak, onun insanlara öfkелendiği ve onların ahlâkî kusurlarından rahatsız olduğu çok rastlanan bir husustur. Bu durum, kendisinin islahatçı bir eğilimde olduğunu, çok ezîyet çektiğini, toplumun birçok problemi ile karşılaştığını gösterir. Bu sosyal içerikli hiciv, Bârûdî'nin şiirinde bir yeniliktir. Şâir, bu tür şiirleri ile asrını ve çevresindeki insanları, kendisine mahsus duyguları ile renklendirerek tasvir etmiştir. Onun, duygularını içinden geldiği gibi aktararak iki yüzlülük ve yalancılıktan övme gibi yapmacık perdelerin arkasına saklanma yoluna başvurmaması, kişiliğini yansıtmaması bakımından önemlidir.²¹¹

Şâir, Arâbî isyanında savaştan kaçan komutanlara yergide bulunduğu bu isyan ile ilişkisi bakımından önemli olan şiirinde şöyle diyor (Tavîl) :

أَضَعْتُ زَمَانِي بَيْنَ قَوْمٍ لَوْ أَن لِي مَعَاشِرُ سَادُوا بِالنِّفَاقِ، وَمَا لَهُمْ فَأَعْلَمُهُمْ عِنْدَ الْخُصُومَةِ جَاهِلٌ طَلَاقُهُ وَجْهٌ تَحْتَهَا الْغَيْظُ كَاشِرٌ فَتَبَّ لَهُمْ مِنْ مَعْشَرٍ لَيْسَ فِيهِمْ بِهِمْ غَيْرُهُمْ مَا أَرْهَقْتَنِي الْبَوَائِقُ أَصُولٌ أَظْلَمْتُهَا فُرُوعٌ بِوَأَسِقُ وَ أَتَقَاهُمْ عِنْدَ الْعَفَافَةِ فَاسِقُ وَ نَغْمَةٌ وَدُ بَيْنَهَا الْغَدْرُ نَاعِقُ رَشِيدٌ ، وَ لَا مِنْهُمْ خَلِيلٌ مُصَادِقُ

"Ben, zamanımı öyle bir topluluk arasında zayı ettim ki, şayet onların yerine başka arkadaşların olsaydı bu felâketler başıma gelmezdi."

"Onlar, iki yüzlülükle yükselmiş bir topluluktur. Uzun dalların gölgelendirdiği kökleri de yoktur."

"En âlîmleri, husûmet anında bir câhil, en müttekîleri de haramdan kaçırken (gerçekte) bir fâsıktır."

"Onlar, altında öfke saklı bir güler yüze ve içinde ihânet saklı bir tatlı dile sahiptirler."

"İçlerinde ne akıllı başlı bir kimse²¹² ne de sâdık bir dost bulunan böyle bir topluluğun kökü kurusun!"²¹³

²¹⁰ Dîvân, I, 81

²¹¹ Fi'l-edebî'l-ğadîğ , I, 283

²¹² Beytin bu bölümünde Hûd sûresi 78. âyete işâret vardır.

Hikmet

Bârûdî'nin, şîirlerinde hikmetli sözlere oldukça çok yer vermiş olduğu görülmektedir. Bu sözlere, onun bütün kasîde ve kıtalarında rastlamak mümkündür. Onun, şîirlerinin arasına yer yer serpiştirmiş olduğu bu hikmetli sözler, tabii ve tekellûfsüzdür. Şevkî Dayf'a göre, bunlardan çoğu, şâirin, el-Mutenebbî ve benzeri şâirlerin şîirlerini çok okumuş olması ile alakalıdır. Ancak bunlar, şâirin kendi iç âlemi ve duyguları ile mezcedilmiş olup bizzat kendi ürünüymüş gibi ortaya çıkmıştır. Bârûdî'nin çok seyahat etmiş olmasının tecrübelerini artırmış olduğunda şüphe yoktur. Bu seyahatleri esnasında siyâsî faaliyetler hakkında da bilgi sahibi olan şâirin, bolluk ve zenginlik içinde yaşamış olması, sürgün acısını tatması ve zirveye çıkacak kadar başarı gösterip sonra bu mevkiden indirilerek çaresizliği tatmış olması, hayat tecrübelerini artırmıştır. Şâir, bu tecrübelerini bir süzgeçten geçirerek özünü dile getirmiştir.²¹⁴

Umer ed-Desûkî'ye göre, Bârûdî'nin şîirlerindeki bu hikmetli sözlerin çoğu, eski şâirler tarafından işlenmiş olup şâirin tatlı ve güçlü üslubu ile yeni kalıplara döktüğü, yenilik sayılmayan şîirlerdir. Bunlar, derin bir felsefe içermeyen, hayat-taki normal deneyimlerden alınmış, kolay anlaşılır, hiçbir felsefî ekolün ilkelerini veya varlık âlemi hakkında genel bir görüşü ifade etmeyen hikmetli sözler olup hayat, toplum ve toplum psikolojisine dâir esaslı hiçbir bilgi yoktur.²¹⁵

Bârûdî'nin, eski şâirlerin şîirlerini çok okuduğunu ve bu şîirleri ezberleyerek şâirlik yeteneğini geliştirdiğini daha önce söylemiştik. Kanâatimize göre şâir, bu okuyup ezberlediği şîirlerde işlenmiş olan hikmetli sözleri, kendi hayat tecrübeleriyle ustalıklı bir şekilde yoğurarak kalıba dökmüştür. Aşağıdaki beyitlerde, onun hayat ve ölüm hakkındaki mülâhazasını görmekteyiz (Tavîl) :

لَعَمْرُكَ مَا الْإِنْسَانُ إِلَّا ابْنُ يَوْمِهِ وَمَا الْعَيْشُ إِلَّا لُبْنَةٌ وَزِيَالٌ
وَمَا الدَّهْرُ إِلَّا دَفْتَرٌ فِي خِلَالِهِ تَصَاوِيرُ لَمْ يُعْهَدْ لَهُنَّ مِثَالٌ
فَفِي صَفْحَةٍ مِنْهُ زَمَانٌ قَدْ انْقَضَى وَفِي وَجْهِ أُخْرَى دَوْلَةٌ وَرِجَالٌ

"Senin ömrüne yemin ederim ki, insan, yalnızca her gün ölümle karşı karşıyadır; hayat, yalnızca bir eğlenme ve ayrılmadan ibârettir."

"Dünya hayatı, sayfalarında daha önce benzerleri bilinmemiş bir takım resimler bulunan bir defterden başka bir şey değildir."

"O defterin bir sayfasında geçmiş zaman, sayfanın diğer yüzünde ise hüküm süren bir devlet ve bir takım kişiler vardır."²¹⁶

Şâirin, "enâsır-ı erba'a"nın insan mizacındaki dengeye etkisini işlediği bir şîirini örnek veren Abbâs Mahmûd el-°Akḫâd, Bârûdî'nin edebiyat dışında devrin eski ve yeni hiçbir ilmi ekolü ile ilgilenmediğini söylemektedir. el-°Akḫâd, bu şîirde ifade edilen "enâsır-ı erba'a"nın, felsefe kitaplarına geniş bir şekilde vâkıf olmaya

²¹³ Divân, II, 296-299

²¹⁴ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîḡ, s. 126

²¹⁵ Fi'l-edebi'l-ḥadîḡ, I, 294

²¹⁶ Divân, III, 218

gerek bırakmayan ilk öğretiler seviyesinde olduğunu da kaydetmiştir.²¹⁷ Şâirin, anılan şiirde sözünü ettiği dört unsur, ilkçağ Yunan filozoflarından Empedokles (m. ö. 490-435) tarafından kâinâtın aslı olduğu iddia edilen ateş, su, toprak ve havadır.²¹⁸ Bu konu, daha önceki şâirler tarafından da işlenmiştir. Şâir, Ebu'l-Âlâ el-Ma'arri'nin şiirlerine de *Muhtârât*'ında yer vermiş olduğundan onun şiirlerini okuyup ezberlediği kesindir. Belki de el-Ma'arri tarafından ele alınan²¹⁹ bu konuyu, kendisi de şiirlerinde işlemek istemiştir. Konu, ayrıca İranlı büyük şâirlerden Firdevsî tarafından da işlenmiştir.²²⁰

Şâirin, çok az da olsa, el-Mutenebbî ve el-Ma'arri'nin etkisiyle olacak ki, aşağıdaki beyitlerinde olduğu gibi, bazan konuyu, okuyucunun kavramasını zorlaştıracak şekilde, bir muamma hâline getirdiği de görülür. Bu şiirin kâfiyesinde luzûm mâ lâ yelzemîn uygulanmış olması da el-Ma'arri'nin etkisinde kaldığı kanâatini pekiştirmektedir. O, kâinâtın işleyişi hakkında hiçbir kimsenin kesin bir bilgiye sahip olmadığını şöyle ifâde etmektedir (Vâfir) :

لَأَمْرٍ مَا تَحِيرَتِ الْعُقُولُ فَهَلْ تَدْرِي الْخَلَائِقُ مَا تَقُولُ ؟
تَغِيبُ الشَّمْسُ، ثُمَّ تَعُودُ فِينَا وَتَذَوِي، ثُمَّ تَخْضَرُ الْبُقُولُ
طَبَائِعُ لَا تُغِيبُ، مُرَدَّدَاتُ كَمَا تَعْرِى وَتَشْتَمِلُ الْحُقُولُ
فَسَيَّانِ الْجَهْلُ إِذَا تَنَاهَتْ بِهِ الْأَيَّامُ، وَالْفِطْنُ الْعُقُولُ
يَزُولُ الْخَلْقُ طَوْرًا بَعْدَ طَوْرٍ وَتَخْتَلِفُ الْحَقَائِقُ وَالنُّقُولُ
فَمَا جَرَتِ الظُّنُونُ عَلَى يَقِينٍ نَفْسِي بِهِ، وَلَا صَحَّ الْمَقُولُ

"Anlaşılmaz bir iş sebebiyle akıllar hayrete düştü. İnsanlar, bu konuda söylediklerini anlayabiliyorlar mı ki ?"

"Güneş batıyor sonra yeniden doğuyor; bitkiler kuruyor sonra yeniden yeşertiyor."

"Bunlar, tıpkı tarlaların boşalıp sonra dolduğu gibi, kâinâtın değişmeksizin tekrarlanan kanunlarıdır."

"Günleri bitip de ölüm vakti geldiği zaman, zır câhil ile akıllı bilge aynı olur."

"Yaratılmışlar, birbirinin ardından yok olup gidiyor ve bu konuda nakledilen bilgiler, gerçeklerle bağdaşmıyor."

"Ne bu tahminler, gerçeğe dayanan kesin bilgilerdir ne de söylenenler doğrudur."²²¹

Bârûdî, yukarıdaki beyitlerde kâinâtın surlarının anlaşılmaz bir muamma olduğunu ve bu konuda söylenenlerin birer tahminden öteye gitmeyen ve kesin

²¹⁷ Şu'arâ'u Mısr ve bey'âtuhum fi'l-cîli'l-mâdî, s. 127

²¹⁸ Bu hususta bk. Târîh-i Felsefe, s. 54; İlkçağ Felsefesi Tarihi, s. 22

²¹⁹ Luzûmiyyât, I, 101; II, 636

²²⁰ Bk. Şâhnâme, s. 22

²²¹ Divân, III, 201-204

bilgi niteliği taşımayan sözler olduğunu ifâde etmek istemiştir. Onun şiirindeki ifâdelerinin kapalılığı yanında bazı manâlarda el-Ma'arrî'ye çok yaklaştığı görülmektedir. Bu durum, en çok 4. beyitte göze çarpmakta olup şâir, bu beyitte, ölümün âlim ile câhil arasında fark gözetmemesini hayretle karşıladığını ifâde etmektedir. Hem el-Mutenebbî'nin hem de el-Ma'arrî'nin bu manâda beyitleri vardır.²²² el-Ma'arrî, ölümün âlim ile câhil arasında fark gözetmemesi karşısında câhili daha avantajlı görmektedir.²²³

Bârûdî'nin şiirlerinde, akıl, kader, ilim, dostluk ve dünya hakkındaki görüşlerine rastlamak mümkündür. İnsan için akıldan üstün hiçbir şey olmadığını söyleyen şâir,²²⁴ kaderde yazılanın kesinlikle meydana geleceğine inanır; ancak insan, kaderin karşısında eli kolu bağlı bir pozisyonundadır.²²⁵

Şâir, kaderden kaçılmayacağını belirtmekle birlikte, yine de insanın karşılaştığı zorlukların kendi hatasından kaynaklandığını söylemektedir.²²⁶

O, milletlerin yalnızca ilim sayesinde yükselebileceklerine inanıyordu. Bunun için halkı, ilme teşvik ettiğini görüyoruz.²²⁷ Ona göre, milletlerin zenginliği kültür varlıkları ile ölçülür.²²⁸ Hâkimiyet, kılıç kuvvetine değil, kalem kuvvetine dayanmalıdır. Bu bakımdan kan akıtan kılıçlarla insanı aydınlatan ve onu, iyiyeye, doğruya, güzele ileten kalem arasındaki farkın büyük olduğunu söyleyerek kalemi kılıçtan üstün tutar.²²⁹

Bârûdî, şiirlerinin pek çoğunda dünyanın fâniliğinden, vefâsızlığından, aldâcılığundan söz etmekte ve aslâ dünyaya aldanmamak gerektiğini, dünyanın kalıcı olmadığını tekrar tekrar vurgulamaktadır.²³⁰ Bu konu, Züheyr'den başlayarak Arap şâirleri tarafından çok işlenmiştir. Ancak onun, daha çok Kur'ân âyetlerinin manâlarından etkilenmiş olduğu görülür.

O, dünyada vefâkar bir dost bulmanın zorluğundan söz ederek böyle bir dostun özlemini çektiğini ifâde edip²³¹ ona sahip olan kişinin kendisine karşı sadâkatta kusur etmemesini tavsiye etmekle²³² birlikte, yine de tedbiri elden bırakmamak gerektiğini öğütler.²³³ Bütün bunlardan başka, dîvânındaki çeşitli şiirlerinin arasına serpiştirdiği beyitlerinde her konuda hayat ve ahlâk dersleri verdiği görülür.²³⁴

Züht Şiirleri

Bârûdî'nin dîvânında yer yer züht şiirlerine de rastlanır. Bir şiirinden, onun, bu konuya genç yaşta ilgi

²²² Bk. Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî, s. 609; Sıktu'z-zend, s. 25/5, 6

²²³ Sıktu'z-zend, s. 25/5, 6

²²⁴ Dîvân, III, 16

²²⁵ Dîvân, II, 87/6, 203; IV, 37

²²⁶ Dîvân, II, 83

²²⁷ Dîvân, III, 270-271

²²⁸ Dîvân, IV, 36

²²⁹ Dîvân, III, 261-263

²³⁰ Birkaç örnek için bk. Dîvân, II, 26/2, 35/5 ;III, 209 vd.; 321, 326, 347

²³¹ Dîvân, II, 83

²³² Dîvân, II, 303-304

²³³ Dîvân, IV, 117

²³⁴ Birkaç örnek için bk. Dîvân, I, 61, 62; II, 13/3- 4, 14/1-2-3-6, 57/6, 58/1, 66/6, 71/6, 99/4, 83/3, 87/5, 91/5, 209/4-5, 290/2, 99/2, 304/6-7, III, 10-11, 12/3, 28/1; IV, 131/1-2, 127/3, 128, 130/3-4, 183/2-3

duyduğu anlaşılmaktadır. Nâşir, onun, bu şiiri, yaklaşık 1847 yılında, yani 35 yaşında iken söylediğini kaydetmiştir. Bu şiirin bir beyti de bu tesbiti doğrulamaktadır.²³⁵ Ancak, nâşirin de ifade ettiği gibi, bu şiir, onun gerçek duygularını ifade etmeyen yapay züht şiirlerinden biri olup şâir, bu şiiri, yalnızca üstün şâirlik gücünü göstermek istediği, bütün dallarda ve temalarda şiir nazmetmeye düşkün olduğu için züht şâirlerini taklit etmek amacı ile söylemiştir. Bu şiirde züht manâlarının az olduğu da ifade edilmektedir.²³⁶ Bize göre bu görüş tamamen doğrudur. Çünkü şâir, bu şiiri nazmettiği yıllarda hareketli bir hayat yaşamakta olup bu hayat tarzı, sürgüne kadar devam etmiştir.

Şâirin züht şiirlerinden bahseden "Umer ed-Desûkî ve Şevkî Dayf,²³⁷ onun bu şiirinden hiç söz etmemişlerdir. Halbuki Bârûdî, bu tür şiirlerinde, şiiri söylediği gündeki yaşını da zikrederek²³⁸ bize bu şiirlerin gelişme seyri hakkında kolaylık sağlayan bilgiler vermiştir.

Kanâatimize göre Bârûdî'nin, şâirlik gücünü ispatlamak için taklitle başladığı bu züht şiirleri, şartlara, yaşının ilerlemesine ve ilerleyen yaşına rağmen hayatta elde etmek istediği şeylerden ümidini kesmesine, yakınlarını ve dostlarını birbiri peşine kaybetmesine bağlı olarak yerini gerçek duygularını dile getiren züht şiirlerine bırakmış olmalıdır. Sa'îde Ramadân'ın da ifade ettiği gibi, şâir, sürgünde iken teselliyi dünya zevklerini ve eğlencelerini terkedip huzur ve mutluluğu, hayat hakkında uzun uzun düşünmeye davet etmede ve Hz. Peygamber'e münâcâda bulunmada aramıştır. O, Ebu'l-Âtâhiyye ve el-Bûşîrî gibi şâirlerin tarzında nazmettiği bu temalarda, yaralı gönlüne ve üzüntülü ruhuna teselli aramıştır. Bu şiirler, her ne kadar mevzu ve üslup bakımından taklit özelliği taşısalarda şâirin iç âleminin ve duygularının gerçek ifâdelerini taşımaktadırlar.²³⁹

Bârûdî'nin 60 yaşından sonra nazmettiği bir şiiri, artık dünya işlerinden elini çekip kadere boyun eğerek tam bir teslimiyet içerisine girdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu şiirin bazı beyitleri şunlardır (Basî):

أَبْعَدَ سِتِّينَ لِي حَاجٌ فَأُطْلَبُهَا ؟ هَيَّاتِ، مَا لَامَرِي بَعْدَ الصَّبَا حَاجٌ
إِنَّ ابْنَ آدَمَ فِي الدُّنْيَا عَلَى خَطَرٍ لَا يَسْتَقِيمُ لَهُ قَصْدٌ وَمِنْهَا جُ
كَأَنَّمَا هُوَ فِي فُكٍّ تُحِيطُ بِهِ مِنْ جَانِبَيْهِ أَعَاصِيرُ وَأُمُوجُ

"Altmışından sonra bir arzum mu var ki, onu elde etmek için çalışayım ? Gençliğin geçip gitmesinden sonra herhangi bir kimsenin bir arzusunun olması ne mümkün !"

"Şüphesiz Âdem oğlu, dünyada ölümle karşı karşıya olup onun hiçbir amacı ve bu amaca ulaşacak hiçbir yol kolay değildir."

²³⁵ Divân, IV, 147/2

²³⁶ Divân, IV, 146 (dipnot: 7)

²³⁷ Bk. Fi'l-edebi'l-ḥadîṣ, I, 292; el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîṣ, s. 125

²³⁸ Divân, IV, 147/2

²³⁹ "Şâ'iriyyetu'l-Bârûdî", Mecelletu Kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 199-200

"Sanki o, fırtınaların ve dalgaların kuşattığı bir gemi içerisinde gibidir."²⁴⁰

Onun, hayat ve ölüm karşısındaki psikolojik durumunu ifade eden şiirlerinden biri de şudur (Remel) :

كُلُّ حَيٍّ سَيَمُوتُ لَيْسَ فِي الدُّنْيَا ثُبُوتٌ
حَرَكَاتٌ سَوْفَ تَفْنَى ثُمَّ يَتْلُوهَا خُفُوتٌ
أَيُّهَا السَّادِرُ قُلْ لِي أَيْنَ ذَاكَ الْجَبَرُوتُ ؟
كُنْتَ مَطْبُوعًا عَلَى النُّطْ قِيَّ مَا هَذَا الصُّمُوتُ ؟
لَيْتَ شِعْرِي، أَهْمُودُ مَا أَرَاهُ أَمْ قُنُوتُ ؟
أَيْنَ أَمْلَاكَ لَهُمْ فِي كُلِّ أَفْقٍ مَلَكُوتُ ؟
زَالَتِ التَّيْجَانُ عَنْهُمْ وَخَلَّتْ تِلْكَ التُّخُوتُ
إِنَّمَا الدُّنْيَا خَيَالٌ بَاطِلٌ سَوْفَ يَفُوتُ
لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ فِيهَا غَيْرَ تَقْوَى اللَّهِ قُوتُ

"Her canlı ölecektir, dünyada devamlılık yoktur."

"Yakında hareketler yok olacak sonra onu sessizlikler izleyecektir."

"Ey şaşkın, söyle bana, nerede o zorlu kişi ?"

"Sen konuşma yeteneğine sahiptin nedir bu suskunluk ?"

"Acaba gördüğüm şey ölüm mü yoksa suskunluk mu ?"

"Nerede, dünyanın her yanında saltanatı olan krallar ?"

"Onların taçları ellerinden çıktı ve o tahtlar boş kaldı."

"Dünya, yalnızca yakında geçip gidecek olan boş bir hayâldir."

"Dünyada insan için Allâh korkusundan başka (kendisine yaralı olacak) hiçbir şey yoktur."²⁴¹

Şevkî Dayf'ın da ifade ettiği gibi Bârûdî, bazı zühht şiirlerini lüzûm mâ lâ yelzem tarzında nazmetmiştir.²⁴² Ancak o, her ne kadar dış görünüşte Ebu'l-^cAlâ el-Ma^carri'ye yaklaşmış görünüyorsa da onun zühdiyatında Ebu'l-^cAlâ'nın kötümserliğinden, şüpheliğinden ve ümitsizliğinden eser yoktur.²⁴³

Şâirin, zamandan ve insanlardan şikâyetle bulunduğu da görülmektedir. O, bu duygularını, styâsî şiirlerinde ve sosyal içerikli hicivlerinde de işlediği için bu şiirlere aynı bir bölüm açmaya gerek görmedik.

²⁴⁰ Dîvân, I, 187

²⁴¹ Dîvân, I, 79-80

²⁴² Örnek için bk. Dîvân, I, 68

²⁴³ el-Bârûdî râ'idu's-şi'ri'l-ḥadîs , s. 149

ESERLERİ

1. Divânü'l-Bârûdî Bârûdî'nin, şiirlerinin büyük bir çoğunluğunu topladığı eseridir. Bu eser, şâirin övünme, tasvir, aşk, medih, hiciv, mersiye, zamandan ve insanlardan şikâyet, hikmet, züht, özlem ve siyâsî şiirlerini ihtivâ etmesinin yanı sıra, onun hayatının, ahlâkının, yaşadığı asrın ve çevresinin yansıdığı bir ayna niteliğinde olması bakımından da çok büyük bir önem arz etmektedir. Şâir, hayatının son yıllarında zamanının önemli bir bölümünü divânını tekrar gözden geçirmeye ve tertip etmeye ayırmış olup eser, bizzat kendisi tarafından baskıya hazırlanmıştır.¹

Bârûdî, divânını hemze, elif-i ma'kûsâ, bâ, tâ... şeklinde kâfiye sırasına göre tertip etmiş olup revî harekesine göre bir tertip yoktur.

Şâir, eserine şiiri tarif ettiği, şiirin fert ve toplum için önemine, şiire ne için ve nasıl başladığına değindiği ve bu divânda, zamandan şikâyet konusunda söylediği şiirlerin okuyucu tarafından yanlış anlaşılacak hakkında kötü kanaate varılmaması için şiirlerinde zikrettiği " dehr " kelimesi ile dünyâ âlemini kasdettiğini izâh ettiği bir mukaddime ile başlamıştır.²

Şâirin bizzat kendisi tarafından baskıya hazırlanan divânının "lâm " kâfiyesinin sonuna kadar olan kısmı, masrafları ikinci eşi tarafından karşılanarak, hayatının son yıllarındaki arkadaşlarından biri olan³ eş-Şeyh Maḥmûd el-Manşûrî'nin şerhi ile 1916 yılında basılmıştır. Ancak Maḥmûd el-Manşûrî tarafından yapılan bu şerhin bir çok mantık istilâhları, kelâm ve usûl kâideleri ile doldurulmuş olması sebebiyle, edebiyatçılar tarafından ürkek ve çekingen bir tavırla karşılandığı söylenir. Maḥmûd Ebû Rayye, bazı edebiyatçıların bu şerhi, Bârûdî'nin çocukluğunda babasını kaybetmesi, karısının ve çocuklarının ölümü, vatanından sürülmesi ve hayatının son yıllarında gözlerini kaybetmesi gibi, hayatı boyunca uğradığı felâketlerden biri olarak nitelendirdiklerini nakleder.⁴

Eser, 'Alî el-Cârim ve Muḥammed Şefîk Ma'rûf 'un tahkîki ve Muḥammed Hüseyn Heykel Paşa'nın, şâirin hayatı, yaşadığı asır ve edebî kişiliği hakkında değerli bir çalışma niteliği taşıyan takdîmi ile birlikte Maârif Bakanlığı tarafından iki cüz hâlinde bastırılmış olup " hemze -zâl " kâfiyeleri arasındaki şiirlerini içeren birinci cüz 1940 yılında, "râ- kâf " kâfiyeleri (kâf dâhil) arasındaki şiirlerini içeren ikinci cüzü ise 1942 yılında Dâru'l-kutubî'l-Miṣriyye matbaasında basılmıştır.⁵ Bu baskı şâirin divânının en iyi neşri olarak kabul edilmiştir.⁶

¹ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (ض) ; el-Bârûdî râ'iduş-şî'ri'l-ḥadîṣ , s. 95 ; "Şâ 'i-riyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 185

² Divân, I, 1-9

³ Bârûdî Divânının Takdîmi, Divân, I, (ض) ; " Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", er-Risâle, sayı 1021, s. 134 ; "Şâ 'i-riyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 185

⁴ " Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", er-Risâle, sayı 1021, s. 134

⁵ " Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî", er-Risâle, sayı 1021, s. 134

⁶ Maṣâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye, II, 160

Bârûdî'nin divânının 'Alî el-Cârim ve Muhammed Şefîk Ma'rûf tarafından tahkik edilen ve kâf kâfiyesinin sonuna kadarki şiirlerini ihtivâ eden birinci ve ikinci cüzleri, 1954 yılında Kâhire'de yine Maârif Bakanlığı tarafından el-Matba'atu'l-emîriyye'de bastırılmıştır.

Şâirin divânının "kâf" kâfiyesinden sonraki kasidelerini ihtivâ eden üçüncü ve dördüncü cüzlerinin tahkiki, 'Alî el-Cârim'in "lâm" kâfiyesinden bazı beyitlerin tahkikine iştirâk ettikten sonra 1949 yılında vefât etmesinden sonra Muhammed Şefîk Ma'rûf tarafından yapılmış olup "lâm" ve "mîm" kâfiyesindeki şiirleri ihtivâ eden üçüncü cüzü 1972 yılında, "nûn" kâfiyesine kadar olan dördüncü cüz ise 1974 yılında Kâhire'de Dâru'l-ma'ârif matbaasında basılmıştır.

Eserin bu çalışmamızda istifade ettiğimiz 'Alî el-Cârim ve Muhammed Şefîk Ma'rûf tarafından neşredilen birinci ve ikinci cüzü ile Muhammed Şefîk Ma'rûf tarafından neşredilen üçüncü ve dördüncü cüzünde, nâşirler tarafından açıklanması gereken kelimelerin ve beyitlerin üzerinde son derece titiz bir şekilde durulduğu ve geniş açıklamalar getirildiği görülmektedir. Eseri neşredenlerin, aynı zamanda yeri geldikçe şiirlerin söylendiği zaman ve ortam hakkında kısa bilgiler verdikleri de görülür. Hayatından bahsederken de arzettiğimiz gibi, Bârûdî'nin bizzat kendisi divânını baskıya hazırlamıştı. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, bu çalışma sırasında bazı kasidelerini değiştirmiş olup bazı beyitleri hazfettiği veya bazı beyitler ilâve ettiği olmuştur.⁷ Ancak şâir hayatta iken Hüseyn el-Marşîfî'nin el-Vesîletu'l-edebîyye adlı eserinde bu kasidelerin ilk şekli neşredilmiş olduğundan, nâşirler, bundan yararlanarak kasidelerin değişikliğe uğramış şekillerinin yanında, sözü edilen eserde yayınlanan eski şekillerine de divânda yer vermişlerdir. Bu durum, Bârûdî'nin şiir çalışmasında uyguladığı metodu inceleme imkânı vermesi bakımından yararlı olmuştur.

2. Keşfu'l-gummeh

Fî Medhî Seyyidi'l - Ummeh

Bârûdî'nin bu eseri, Hz. Peygam-

ber'i medhettiği 447 beyitlik bir kasidesini ihtivâ etmektedir. Bu eser, onun şiiri

hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamasının yanı sıra, kendisinin son derece dindar ve taslîmiyet sahibi olduğunu göstermesi bakımından da çok önemlidir. Her ne kadar eserin adından sadece Hz. Peygamber'i övmek için söylenmiş bir kaside olduğu kanâati uyanyorsa da muhtevâsına bakıldığı zaman bunun övgü ile mezcedilmiş bir hayat hikayesi olduğu görülür. Bu durumu şâir, eserin kısa mukaddimesinde de açıkça ifâde etmektedir. Şâirin ifâdesinden de anlaşıldığı gibi o, bu medhiyesini nazmederken İbn Hişâm'ın Sîret'ini esas almıştır.⁸

Hz. Peygamber'in hayatını ana hatları ile anlatan destansı bir medhiye niteliğinde olan bu kasidede şâir, zaman zaman sürgünde geçirdiği hasret ve acı ile dolu hayatından da söz etmektedir.

Edebiyatçılar, Bârûdî'nin bu kasidesinin el-Bûşîrî'nin (Basî) :

أَمِنْ تَذَكُّرٍ جِيرَانٍ بِذِي سَلَمٍ مَزَجَتْ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقَلَّةٍ بِدَمٍ

⁷ Bu husus için bk. s. 143

⁸ Keşfu'l-gummeh fî medhî seyyidi'l-ummeh, s. 2

"Züselem'de oturan komşularını hatırlamandan mı gözünden akan yaşı kanla karıştırdın ? " ⁹ beyti ile başlayan meşhur *el-Burde* ¹⁰ adlı kasidesine nazîre olarak söylendiği görüşünü benimsemişlerdir. ¹¹

el-Bûşîrî'nin anılan kasidesine nazîre söyleyen şâirlerin sayısının 420 yi aştığını ifâde eden Muhammed Receb en-Neccâr, Bârûdî'nin bu kasidesinden şöyle söz etmektedir : " el-Bûşîrî'nin kasidesine yeni asırda nazîre söyleyenlerin başında 'Arâbî İsyânı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından ve Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra Seylân'da sürgünde iken nazmettiği *Keşfu'l-ğummeḥ fi medḥi seyyidil-ummeḥ* adlı nazîresiyle yeni Arap şiirinde İhyâ Ekolü'nün lideri Maḥmûd Sâmî el-Bârûdî gelmektedir." ¹²

Şevkî Dayf'ın ifâdesine göre Bârûdî'nin bu kasidesi, Ḥâfız İbrâhîm'i etkileyip onun Hz. Ömer hakkında uzun bir kasîde söylemesine sebep olduğu gibi Aḥmed Muḥarrem'in, Hz. Peygamber'in hayatını ihtivâ eden kahramanlık romanı niteliğindeki şiirini söylemesinde de etkili olmuştur. Yine Şevkî Dayf'ın ifâdesine göre Aḥmed Şevkî de "mîm" kâfiyeli kasidesinde el-Bûşîrî'nin kasidesinden etkilendiği gibi Bârûdî'nin kasidesinden de etkilendiği görülmüştür. ¹³

el-Bûşîrî'nin meşhur *el-Burde*'sine pek çok şâir tarafından nazîreler söylendiğini ifâde etmiştik. Bu şâirlerin, şiirlerinin her beytini bedî sanatların ayrı bir rengi ile süslemeye çok büyük bir özen göstermeleri sebebiyle, bu kasîdeler, *el-Bedî'yyât* adı ile meşhur olmuştur. ¹⁴ Ancak Bârûdî'nin bu kasidesi, sadeliği, tabiliği, süslemelerden ve tekellüften uzak oluşu, lafızlardan çok manaya özen gösterilmiş olması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Şâir, bu durumu kasidesinin son bölümündeki beyitlerinde şöyle ifâde etmektedir (Basîṭ) :

لَمْ أَلْتَزِمَ نَظْمَ حَبَّاتِ الْبَدِيعِ بِهَا إِذْ كَانَ صَوْنُ الْمَعَانِي الْغُرْمُ لَتَزِمِي
وَإِنَّمَا هِيَ آيَاتُ رَجَوْتُ بِهَا نَيْلَ الْمُنَى يَوْمَ تَحْيَا بَدَّةُ الرَّمَمِ
نَثَرْتُ فِيهَا فَرِيدَ الْمَدْحِ فَأَنْتَظَمْتُ أَحْسَنَ بِمُنْتَشِرِ مِنْهَا وَمُنْتَظَمِ
صَدْرُهَا بِنَسِيبٍ شَفَّ بَاطِنُهُ عَنْ عِفَّةٍ لَمْ يَشْنُهَا قَوْلُ مُتَّهِمِ
لَمْ أَتُخِذْهُ جُزْأًا بَلْ سَلَكَتُ بِهِ فِي الْقَوْلِ مَسْلَكَ أَقْوَامِ ذَوِي قَدَمِ
تَابَعْتُ كَعْبًا وَحَسَانًا وَكَيْ بِهَمَا فِي الْقَوْلِ أَسْوَدَ بَرٍّ غَيْرِ مُتَّهِمِ

"Maksadım güzel manâları kalıba dökmek olduğu için, onda bedî sanat

⁹ 'Asîdetu's-şuḥde Şerḥu kasîdetil-burde, s. 6

¹⁰ Bu kasîdeye aynı zamanda el-Bur'e ve el-Burve adının verildiği de bilinmektedir. Bk. " Bur-detu'l-Bûşîrî", Ḥavliyyâtü Kulliyeti'l-âdâb, sayı 33, s. 61

¹¹ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîṣ , s. 148-149 ; "Şâ 'irîyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 201; " Burdetu'l-Bûşîrî", Ḥavliyyâtü Kulliyeti'l-âdâb, sayı 33, s. 65

¹² " Burdetu'l-Bûşîrî", Ḥavliyyâtü Kulliyeti'l-âdâb, sayı 33, s. 65

¹³ el-Bârûdî râ'idu's-şî'ri'l-ḥadîṣ , s. 65

¹⁴ "Şâ 'irîyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 201

tanelerini sıralamaya gerek görmedim."

"O, yalnızca kendisiyle, çürümüş kemiklerin hayat bulacağı günde arzularına ulaşmayı umduğum bir takım beyitlerdir."

"Ben, onun içerisinde, eşi benzeri bulunmayan incileri saçtım; onlar da kendiliklerinden sıralandılar. Onların saçılanları ve sıralananları ne güzel !"

"Ben, ona sahip olduğu iffet sebebiyle, hiç kimsenin suçlayamayacağı içi pırlı pırlı bir nesib ile başladım."

"Onu gelişigüzel yapmadım, bilakis onda şiirde söz sahibi olan kişilerin yolunu izledim."

"Ben, Ka'b'ın¹⁵ ve Hassân'ın yolunu izledim. Benim için onlarda söz söyleme hususunda kusursuz iyilik örneği vardır."¹⁶

Şâir, yukarıda verilen bir beytinde de ifâde ettiği gibi kasîdesine "uzrî bir nesib ile başlamış, duygularını tabiat unsurları üzerine yansıtarak Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü çevreye hasret ve özlem dolu beyitlerle kısaca işâret etmiş ve bu yöre için duâ etmiştir. Kasîdenin ilk beyitleri şunlardır (Basî):

يَا رَايْدَ الْبَرْقِ يَمِّمْ دَارَةَ الْعَلَمِ وَاحْذُ الْغَمَامَ إِلَى حَيِّ بَذَى سَلَمِ
وَإِنْ مَرَرْتَ عَلَى الرُّوحَاءِ فَاْمَرِهَا أَخْلَافَ سَارِيَةِ هَتَائَةِ الدِّيمِ

"Ey yağmurdan önce esen rüzgar, yönünü 'Alem Dağı'nın çevresindeki düzlüklere çevir ve bulutları Züselem'e doğru sürükle !"

"Eğer Revhâ'ya uğrarsan çeşitli yağmur yüklü bulutları oraya sür."¹⁷

Daha sonra kendisinin bu ıssız Seylân Adası'nın Budist insanları arasında yakınlarından ve dostlarından uzak, yapayalnız ve derbeder bir hayata mahkûm olduğunu hatırlayarak üzüntüsünü, tasasını ve duyduğu acıyı dile getirir. Ancak hemen toparlanarak daldığı bu üzüntü âleminde kurtulup tekrar Hz. Peygamber'in şehri Medîne'nin bulunduğu İdam Vâdisi'ne karşı duyduğu özlemi dile getirip yakınından tıpkı bir fırtına hızı ile geçen kayakuşlarının, kendisinden, özlemini duyduğu İdam Vâdisi'ne mektuplar götürmelerini temenni eder. Bu kuşların hızını, karanlık gecede çakan bir şimşegin ve telgrafın hızına benzettikten sonra kendisinin Hz. Peygamber için söylediği medhiyenin onlardan daha çabuk menziline ulaşacağını söyleyerek bu medhiyesi ile şu şekilde övünür (Basî):

لَا شَيْءَ يَسْبِقُهَا إِلَّا إِذَا اعْتَقَلَتْ بَنَاتِي فِي مَدِيحِ الْمُصْطَفَى قَلَمِي
(مُحَمَّدٌ) خَاتَمُ الرُّسُلِ الَّذِي خَضَعَتْ لَهُ الْبَرِيَّةُ مِنْ عَرَبٍ وَمِنْ عَجَمِ

"Onları, parmaklarımın Mustafâ'yı medhetmek için kalemimi tutmasından

¹⁵ Muḥadram şâirlerden Hz. Peygamber için söylediği "Bânet Suâdu" kasidesiyle meşhur olan Ka'b b. Zuheyr (ö. 26/645) hk. geniş bilgi ve bibl. için bk. Ṭabakâtü's-şu'arâ, s. 46 vd. ; eş-Şi'r ve's-şu'arâ, I, 89-91 ; Mu'cemu's-şu'ara, s. 230 ; GAL, I, 32-33 ; Suppl., I, 68-70 ; el-A'lâm, VI, 81 ; Mu'cemu'l-mu'ellifin, VIII, 144

¹⁶ Keşfu'l-gummeh fi medḥi seyyidi'l-ummeh, s. 47

¹⁷ Keşfu'l-gummeh fi medḥi seyyidi'l-ummeh, s. 3

başka hiçbir şey geçemez."

"Muhammed (As.), Peygamberlerin sonuncusudur ki, Arap ve Arap olmayan bütün insanlar kendisine itâat etmiştir."¹⁸

Bu bölümde Hz. Peygamber'in peygamberliğinin kendisi dünyaya gelmeden önce haber verildiğini ifâde edip bu husustaki âyetlere de işâret ettikten sonra onun nûrunun babasından annesine intikâlinden başlayarak hayatının bütün safhalarını ana hatları ile ifâde etmeye çalışır. Şâirin, kasidesinde Hz. Peygamber'in savaşlarına daha fazla ağırlık verdiği dikkat çekmektedir. Ayrıca, olaylar anlatılırken sahâbeden birçoklarının adları da açıkça zikredilmektedir.

Bu kasidenin en güzel yanlarından biri de Bârûdî'nin övgü ile kendi yaşadığı sürgün hayatı ve katlandığı sıkıntılar arasında iyi bir irtibât kurmayı başarmış olmasıdır. Onun kurduğu bu irtibât, eserin tatlı ve içten bir duyguya sahip olmasını sağlamıştır. Bu husus kasidenin sonlarına doğru söylediği şu beyitlerde açıkça görülmektedir (Basî):

لَمْ يَتْرِكِ الدَّهْرُ لِي مَا اسْتَعِينُ بِهِ عَلَى التَّجَمُّلِ إِلَّا سَاعِدِي وَفَمِي
هَذَا يُحْبِرُ مَذْحِي فِي الرُّسُولِ وَذَا يَتْلُو عَلَى النَّاسِ مَا أُوحِيَ مِنْ كَلِمِي

"Felek, bende elimden ve ağzımdan başka, felâketlere katlanmak için kendisinden yardım göreceğim hiçbir şey bırakmadı."

"Elim, Hz. Peygamber hakkındaki bu medhiyemi yazıyor; dilim ise fısılda-dığım sözleri insanlara okuyor."¹⁹

Bir başka beytinde Hz. Peygamber'in, Mekke'den Medine'ye hicret ettiği sırada saklandığı mağarada bulunan ve yumurtasının üzerinde duran güvercini tasvir ederken şöyle diyor (Basî):

كَأَنَّمَا شَرَعْتَ فِي قَانِي سَرَبٍ مِنْ أَدْمَعِي فَعَدَتْ مُحَمَّرَةُ الْقَدَمِ

"Sanırsın o, benim akan kanlı gözyaşlarımın içine girmişti de ayakları kıp kırmızı olmuştu."²⁰

Şâirin bu kasidesinin son bölümünde günahlarının affedilmesi ve Hz. Peygamber'in şefâatına nâil olması için yakarıştı bulunduğu beyitler ağırlıktadır. Bu beyitlerden bazıları şöyledir (Basî):

يَا مَالِكَ الْمَلِكِ هَبْ لِي مِنْكَ مَغْفِرَةً تَمْحُو ذُنُوبِي غَدَاةَ الْخَوْفِ وَالنَّدَمِ
وَأَمْنُنْ عَلَيَّ بِلُطْفٍ مِنْكَ يَعْصِمُنِي زَيْغَ النَّهْيِ يَوْمَ أَخَذَ الْمَوْتَ بِالْكَظَمِ
لَمْ أَدْعُ غَيْرَكَ فِيمَا نَابَنِي فَقِنِي شَرَّ الْعَوَاقِبِ وَاحْفَظْنِي مِنَ التُّهَمِ

¹⁸ Keşfu'l-gummeh fi medhi seyyidi'l-ummeh, s. 5

¹⁹ Keşfu'l-gummeh fi medhi seyyidi'l-ummeh, s. 45

²⁰ Keşfu'l-gummeh fi medhi seyyidi'l-ummeh, s. 21

وَلِيَّ بِحُبِّ رَسُولِ اللَّهِ مَنْزِلَةً أَرْجُو بِهَا الصَّفْحَ يَوْمَ الدِّينِ عَنْ جُرْمِي
إِنِّي لَمُسْتَشْفِعٌ بِالْمُصْطَفَى وَكَفَى بِهِ شَفِيعًا لَدَى الْأَهْوَالِ وَالْقَحْمِ

"Ey mülkûn sahibi, bana katından, korku ve pişmanlık gününün sabahında günahlarımı silecek olan bir mağfiret bahşet."

"Can boğaza dayandığı günde kendi katından beni şuurumun kaybolmasından koruyacak bir lutufta bulun."

"Başıma gelen felâketler hususunda senden başkasına duâ etmedim, beni kötü sonuçlardan koru ve suçlamalardan muhâfaza et."

"Benim, Allâh'ın elçisinin sevgisi ile elde ettiğim bir mevki var ki, onunla kıyâmet gününde günahlarımın silinmesini ümit ediyorum."

"Şüphesiz, ben Mustafâ'dan şefâat istiyorum ; korkulu ve zor anlarda şefâatçı olarak o yeter."²¹

Eser, Bârûdî'nin hayatının son günlerinde kâtipliğini yapan Yâkût el-Mursî'nin tashihi ve bazı kelimelerin anlamları hakkında açıklamaları ile birlikte Cemâziyelevvel 1327 (Mayıs-Haziran 1909) tarihinde Kâhire'de Maṭḡba'atu'l-ceride'de basılmıştır.

3. Muḡtârâtu'l-Bârûdî

Bârûdî'nin bu eseri, kendisinin de eserin mukaddimesinde belirttiği gibi Muvelled şâirle-

rin ileri gelenlerinin şiirlerinden yaptığı seçmeleri bir araya getirdiği bir antoloji mâhiyetindedir. Eser, Beşşâr b. Burd, el-Abbâs b. el-Ahnef, Ebû Nuvâs, Muslim b. Velid, Ebu'l-Atâhiyye, İbnu'z-Zeyyât, Ebû Temmâm, el-Buḡturî, İbnu'r-Rûmî, İbnu'l-Mu'tezz, Ebu't-Tayyîb el-Mutenebbî, Ebû Fîrâs el-Ḥamdânî, İbn Hânî' el-Endelusî, es-Serîyyu'r-refâ, İbn Nubâtetu's-Sa'dî, eş-Şerîf er-Raḡî, Ebu'l-Ḥasan et-Tihâmî, Miḡyârû'd-Deylemî, Ebu'l-Alâ' el-Ma'arri, Şarradurr, İbn Sinân el-Ḥafâcî, İbn Ḥayyûs, et-Tuḡrâ'î, el-Ġazzî, İbnu'l-Ḥayyât, el-Erracânî, el-Ebîvardî, 'İmâratu'l-Yemenî, Sibṡu'bni't-Tâ'vîzî ve İbn 'Uneyn'in şiirlerinden yapılmış seçmeleri içermektedir. Bârûdî, kendisinin de ifâde ettiği gibi eserini, edeb, medih, mersiye, tasvir, nesib, hiciv ve zühî olmak üzere yedi bölüme ayırmıştır.²²

Eserin önsözündeki dipnotta, şâirin hayatının sonlarına doğru kâtipliğini yapmış olan Yâkût el-Mursî'nin ifâdesine göre Bârûdî, eserde derlediği şiirleri dinlemiş, alfabetik sıraya göre düzenlemiş ve ölümü ile sonuçlanan hastalığı sırasında bu önsözü kendisine dikte ettirmiştir. Yine Yâkût el-Mursî, şâirin eserini yukarıda sözünü ettiğimiz yedi bölüme ayırmakla yetinmesinin ve bu bölümleri edeb, medih, mersiye... şeklinde tertip etmesinin sebebini açıklamak niyetinde olduğunu; ancak ömrünün kâfi gelmediğini söylemektedir.²³

Bârûdî, Muḡtârâf'ında yalnızca lafız ve manâ bakımından güzel olan şiirleri seçmiştir. Bazan güzel olmayan beyti, güzel olanla ilişkisi olması sebebiyle almıştır. Şiirlerin beyitlerinin asıl sıralamasına riâyet etmeyip bazan beyitler ara-

²¹ Keşfu'l-ğummeh fi medḡi seyyidi'l-ummeh, s. 45-48

²² Muḡtârâtu'l-Bârûdî, I, 3

²³ Muḡtârâtu'l-Bârûdî, I, 3 (dipnotta)

sında takdîm tehîr yapar. Bazan edeb ve medih gibi bölümlerde zikretmiş olduğu beyitleri diğer bölümlerde de tekrar eder. Bazan sözün akışına göre "fâ" harfini "vâv" a, "vâv" ı "fâ" ya veya "yemîn lâmı" na dönüştürür. Bazan da vezin doğru gelirse, seçilen beyitlerin başında bulunan "vâv" ve "fâ" harflerini hâzfeder. Yerine göre beyitlerin başına "vâv" ve "fâ" harflerini getirir.

Bârûdî, eserinde şâirlerin adlarını ve şiirlerini sıralarken onların şiirde işgâl ettikleri mevkileri değil, önce yaşamış olmalarını gözetmiş olup²⁴ bu hususta İbn Sellâm el-Cumâhî'nin *Tabaķâtu's-su'arâ* adlı eserindeki tertibini esas almıştır.

Bârûdî, eserin içerisinde, anlaşılması zor olan beyitlerin ve kelimelerin kolayca çözülebilmesini ve okuyucunun sözlüğe bakarak mevzudan kopmamasını sağlayacak şekilde, sayfa altlarında bazı kısa açıklamalar vermiş ve ayrıca şâirlerin kısa biyografilerini zikretmiştir.

Eserin tertibinde ana bölümler yukarıda anılan mevzu başlıklarıdır. Sonra en önce yaşayan şâirin konu ile ilgili olarak seçilen şiirleri kâfiyelerine göre alfabetik sıraya riâyet edilerek getirilmiştir.

Muhammed Kürd 'Ali, şâirin *Muhtârât*'ını değerlendirirken, onun eserinde sadece iyi şiir söyleyen bu şâirlerin şiirlerini seçmekle hayatının bütün devrelerinde şâir bir millet olan Arapların bir asırda birkaç kişiden fazlasını şâir saymadıklarını, şiirleri kitaplarda derlenmiş olan yüzlerce şahsın ise bazı çağdaş kişilerin ifâde ettiği gibi yalnızca nâzım ve aruzcu olup meşhur olsalar bile şâirlik vasfını hâiz olmadıklarına üstü kapalı bir şekilde işâret etmiş olabileceğini söyler.²⁵

Bârûdî'nin bu eseri hazırlamasının Arap edebiyatına yapılan en büyük hizmetlerden biri olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Onun, eserinde şiirlerini derlediği bu şâirlerin şiirlerini, kendileriyle aynı asırda yaşamış olan diğer şâirlerin şiirlerinden üstün görmesi de son derece doğaldır. Ayrıca, yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi, şâir, bu şâirlerin lafızları ve manâları güzel olan şiirlerini seçmiştir. O, bu çalışması ile edebiyatla ilgilenenlere bu şâirleri sevdirmek suretiyle şiir sanatının müceddidi olmuştur. Muhammed Kürd 'Ali, Bârûdî'nin Ebû Temmâm ve el-Buhturî gibi muvelled şâirlerden yaptığı bu seçmelerle sunduğu hizmeti, aynı şekilde Câhiliye, Muhađram ve İslâmî devir şâirleri için de yapmamış olmasının bir kayıp olduğuna işâret ederek, onun bu çalışmasının kendi zekâsının bir parçası olduğunu söylemektedir. Muhammed Kürd 'Ali'ye göre Bârûdî, bu eseriyle gelecek kuşaklara yüzlerce divânı okuyup zaman kaybedeceklerine ve sahip oldukları kâbiliyeti değersiz şiirlerle körelteceklerine kendisinin toplayıp sunduğu bu olgun ve güzel meyvelerle yetinip damaklarına tat vermeyen ham meyveleri yememelerine dâir bir mesaj vermek istemiştir.²⁶

Bârûdî'nin bu değerli eseri, masrafları ikinci karısı Ya'ķûb Sâmi Paşa'nın kızı Emîne Hanım tarafından karşılanarak²⁷ birinci ve ikinci cüzü 1327/1909, üçüncü ve dördüncü cüzleri 1329/1911 yılında, şâirin hayatının son yıllarında kâtipliğini yapan Yâķût el-Mursî'nin tashihleri ile Kâhire'de Maţba'atu'l-ceride'de basılmıştır. Eserin her cüzünün başına şiirlerin âit olduğu şâirlerin adlarını ve sayfa numaralarını gösteren birer fihrist konmuştur. Ayrıca bu fihristlerde şâirle-

²⁴ *Muhtârât*'u'l-Bârûdî, I, 3 (dipnotta) ; el-Mucâşırûn, s. 423

²⁵ el-Mucâşırûn, s. 424

²⁶ el-Mucâşırûn, s. 424-425

²⁷ "Şâi' iriyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 185

rin hangi konularda kaç beyitlerinin bulunduğu da kaydedilmiştir. Ancak bizim tesbitlerimize göre beyitlerinin sayılarını gösteren bu rakamlarada yanlışlıklar vardır.²⁸

Eser, sözü edilen baskıdan ofset olarak 1404/1984 yılında Mekke'de el-Mektebetu'l-Câmi'a'da matbaa hatâları düzeltildikten sonra yine dört cüz hâlinde İbrâhîm Emîn Fûde'nın marifetiyle yeniden basılmıştır.

Yâkût el-Mursî'nin, eserin sonunda yer alan kaydından anlaşıldığına göre, Bârûdî, bu eseri hazırlamaya hicrî 1318 yılı Muharrem ayı başlarında (Mayıs 1900) başlamış, 2 Safer 1321 pazar (30 Nisan 1903) günü tamamlamıştır.²⁹

Eserin sonunda, İsmâ'îl Şabri Paşa'nın 15 beyitlik bir takrîzi ile³⁰ *Mecelletu'l-Menâr*'ın yazarı es-Seyyid Muhammed Râşid Rıdâ'nın üç sayfalık bir takrîzi bulunmaktadır.³¹

Bârûdî'nin şiirlerinden seçmeler yaptığı şâirlerin adlarını, hangi konuya ve hangi şâire daha fazla ağırlık verdiğini tesbit etmek ayrıca şâirin bu şâirlerden hangisinin hangi konudaki şiirlerini daha çok beğendiği konusunda bir sonuca varmak amacı ile bu hususu detaylı bir şekilde inceleyip bir cetvel hâlinde sunmayı uygun bulduk. Bu cetvelde Bârûdî'nin tâkip ettiği sırayı esas aldık. Bârûdî'nin *Muhtârâtı*'nın bir özeti olarak hazırlanan bu cetvelin okuyucuya faydalı olacağı kanâatindeyiz.

Sâirin Adı	Edeb	Medih	Risâ'	Sıfât	Nesib	Hicâ'	Zühd	Toplam	%
Beşşâr b. Burd	30	58	7	13	72	22	3	205	0.524
el-Abbâs b. el-Ahnef	-	-	-	-	303	-	-	303	0.775
Ebû Nuvâs	18	145	33	465	76	29	55	821	2.1
Müslim b. Velîd	10	227	24	82	53	6	2	404	1.03
Ebu'l-Atâhiyye	176	55	15	-	6	19	114	385	0.985
İbnu'z-Zeyyât	-	6	10	21	31	8	11	87	0.22
Ebû Temmâm	60	1584	195	107	95	112	8	2161	5.53
el-Buhturî	80	2347	246	291	327	71	19	3381	8.65
İbnu'r-Rûmî	157	2142	195	503	199	447	51	3694	9.45
İbnu'l-Mu'tezz	19	116	18	446	82	28	16	725	1.85
el-Mutenebbî	117	1583	219	123	116	69	8	2235	5.71
Ebû Firâs el-Ĥamdânî	19	345	52	14	60	-	7	497	1.27
İbn Hânî' el-Endelusi	-	655	34	63	42	9	-	803	2.05
es-Seriyu'r-Reffâ'	19	1244	117	491	171	54	-	2096	5.36
İbn Nubâtetu's-Sa'dî	42	1216	198	38	79	-	-	1573	4.02
eş-Şerîf er-Rađî	81	993	816	137	487	28	31	2566	6.56
Ebu'l-Ĥasan et-Tihâmî	14	581	92	25	149	-	-	861	2.2
Mihyâru'd-Delmemî	73	886	232	125	199	11	-	1526	3.9
Ebu'l-Alâ' el-Ma'arrî	406	385	140	37	33	2	124	1127	2.88
Şarradurr	11	696	144	20	204	31	-	1106	2.82
İbn Sinân el-Hafâcî	10	587	56	11	116	2	3	785	2

²⁸ Muhtârâtü'l-Bârûdî, I-IV, 1327/ 1329 baskısı.

²⁹ Muhtârâtü'l-Bârûdî, IV, 484

³⁰ Muhtârâtü'l-Bârûdî, IV, 485

³¹ Muhtârâtü'l-Bârûdî, IV, 486-488

İbn Hayyûs	2	1048	23	21	34	-	-	1128	2.88
et-Tugrâî	118	434	102	46	223	-	11	934	2.39
el-Gazzî	125	785	21	36	93	107	-	1167	2.99
İbnu'l-Hayyât	-	457	153	14	73	-	-	697	1.8
el-Arracânî	65	1643	19	232	471	22	4	2456	6.3
el-Ebîvardî	18	913	77	42	394	8	-	1452	3.7
İmâratu'l-Yemenî	13	755	37	33	27	10	-	875	2.23
Sibtu'bni't-Tâ'vîzî	10	1925	107	197	368	111	6	2724	6.97
İbn Uneyn	-	229	18	18	34	12	-	311	0.8
Toplam	1693	24040	3400	3651	4610	1218	473	39085	99.694

Kaydu'l-evâbid

Yukarıda sözü edilen manzum eserlerin dışında şâirin *Kaydu'l-evâbid* adını verdiği mensûr bir eserinin bulunduğu da bahsedilmektedir. Bârûdî'nin divânını neşreden Âli el-Cârim ve Muhammed Şefîk Ma'rûf, onun kendi el yazısına örnek olarak, eserin 9 sayfalık bir fotokopisini divânın mukaddimesinde vermişlerdir.³² Divânın mukaddimesinde verilen bu bölümü, Şevkî Dayf'ın *el-Bârûdî râ'idu's-şî'rî'l-ḥadîs* adlı eserinde aynen verilmiştir. Sa'îde Ramadân'ın *Şâ'riyyetu'l-Bârûdî* adlı makâlesinde verilen pasajların da aynı bölümden seçilmiş olduğu kanâatine varmaktayız. Sa'îde Ramadân, bu bölümün eserin başı olduğunu söylemektedir.³⁴ Şevkî Dayf'ın ve Sa'îde Ramadân'ın eserlerinde verdikleri bu bölümü hangi kaynaktan aldıklarını belirtmediklerini görüyoruz. Bundan, onların, Bârûdî'nin eserinin bu bölümünü divânın mukaddimesinde verilen fotokopiden aldıkları anlaşılmaktadır.

Bârûdî'nin bu eseri henüz basılmamış olup³⁵ yazma nüshasının nerede bulunduğu daîr herhangi bir bilgiye de sahip değiliz. Ancak eserin aslı elimizde olmamakla birlikte, divân'ın mukaddimesinde verilen kısmı, edebiyatçıların bu hususta verdikleri bilgilerin ışığında incelendiği zaman, niteliği hakkında yeterli bilgiye sahip olmamızı sağlamaktadır.

Sa'îde Ramadân bu eser hakkında şöyle diyor : "Umer ed-Desûkî, *Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî* adlı kitabında, bu eserin Bârûdî'nin derlediği mektupları, nutukları ve tevki'âtı içerdiğini zikretmektedir. Ancak kitabın tamamının, şâirin hâtıralarını, başından geçen olayları ve çektiği sıkıntıları içerdiği kabul edilmiştir."³⁶

Eserin elimizde bulunan divânın mukaddimesinde ve Şevkî Dayf'ın eserinde verilen bölümünden de anlaşılacağı gibi Sa'îde Ramadân'ın tesbittir doğrudur. Çünkü şâir, bu bölümde, sürgüne gönderilmek üzere yola çıkışından Seylân'a varıncaya kadar geçen süre içerisinde yakınları ile vedâlaşmasından deniz yol-

³² Divân, I, * - *

³³ el-Bârûdî râ'idu's-şî'rî'l-ḥadîs , s. 221-227

³⁴ "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 186

³⁵ el-Bârûdî râ'idu's-şî'rî'l-ḥadîs , s. 200 ; "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 185

³⁶ "Şâ'riyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s.

culuğu sırasında arkadaşları ile birlikte atlattıkları tehlikelere kadar başından geçen olayları tasvir etmiş ; Seylân'a vardığı zaman hissettiği gurbet acısını ve vatan özlemini dile getirmiştir. Bu arada onun, Seylân'ın tabii güzelliklerini şâhâne bir şiirle tasvir etmeyi ihmâl etmediğini görüyoruz. Bu, onun böylesine sıkıntılı bir anında bile sanat zevkini kaybetmediğini göstermesi bakımından çok önemlidir.³⁷

Kısaca ifâde etmek gerekirse bu eser, şâirin sürgün hayâtı sırasında başından geçen olayları anlattığı, özellikle iç âlemini yansıttığı bir otobiyografi mâhiyetindedir. Şâir, bu mensûr eserinin içerisinde yere yer bazı beyitleri de serpiştirmiştir. Onun şu beyitleri, sürgündeki yalnızlığını ve derbederliğini anlatması bakımından çok önemlidir (Tavil) :

غَرِيبٌ تَخْطَأُهُ الْأَسَاءُ فَمَالَهُ سِوَى عِبْرَاتِ الْمُقْلَتَيْنِ طَبِيبُ
وَمَا أَسْفَى أَنِّي غَرِيبٌ عَنِ الْحِمَى وَلَكِنِّي بَيْنَ الْأَنَامِ غَرِيبُ

"Ben, tabiplerin el çektiği ve gözyaşlarından başka hiçbir tabibi olmayan bir garıbm."

Benim üzüntüm (vatanımdaki) koruluktan uzakta olmamdan değildir. Fakat ben insanların arasında bir garıbm."³⁸

Eseri sanat yönünden ele aldığımız zaman, kendimizi lafzî sanatların, özellikle seci ve tıbâk sanatlarının ağır bastığı bir süslü nesrin karşısında buluruz. Şunu da ifâde etmemiz gerekir ki, şâirin, edebiyatçılar tarafından bir sanatlı nesir örneği olarak nitelendirilen³⁹ bu eseri, lafzî sanatları ihtivâ etmesine rağmen, kolayca anlaşılır bir niteliğe sahiptir. Şevkî Dayf'ın da ifâde ettiği gibi Bârûdî, yazmış olduğu bu nesirde de bir şâir olarak hareket ederek sözün kulağa hoş gelmesini istemiş, bu yüzden sec'e inceden inceye bağlı kalmıştır. Onun nesrinin şiire yakın olmasının sebebi budur.⁴⁰

Sa'ide Ramadân, şâirin bu eserinin sanatlı nesir türünden olduğunu ifâde ettikten sonra, Bârûdî'nin, şiirlerin lafzî sanatlardan arındırmayı başarmasına rağmen nesirde buna muvaffak olamadığına işâret etmektedir.⁴¹ Gerçekten de şâirin bu eserinde kullandığı dil ile siyâsî nutukları arasında kullandığı dil arasındaki fark oldukça büyüktür. Çünkü onun siyâsî nutuklarında kullandığı dil, son derece sadedir.⁴² Ancak, Bârûdî'nin şiirde gösterdiği lafzî sanatlardan kurtulma başarısını nesirde gösteremediği hususundaki görüşe katılmamız mümkün değildir. Çünkü siyâsî nutuklarında kullandığı dilin sade olması gerektiğine inandığı için, onları sade bir dille kaleme almayı başaran şâirin, söz konusu eserini de aynı sadelikte kaleme alması mümkündü. Ancak o, bu eserinde

³⁷ Dîvân, I, * ط - *ج

³⁸ Dîvân, I, * ج - *ج ; el-Bârûdî râ'iduş-şî'ri'l-ḥadîs , s. 222

³⁹ el-Bârûdî râ'iduş-şî'ri'l-ḥadîs , s. 220 ; "Şâ'c iriyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 186

⁴⁰ el-Bârûdî râ'iduş-şî'ri'l-ḥadîs , s. 220

⁴¹ "Şâ'c iriyyetu'l-Bârûdî ", Mecelletu kulliyeti's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, sayı 5, s. 186

⁴² Şâirin siyâsî hutbelerinden örnekler için bk. eş-Şevretu'l-^c Arâbiyye ve'l-iḥtîlâlu'l-İncilîzî, s. 106-107, 202-204, 234, 253

sözü tabii akışına bırakmayıp kelimeler arasında insicâm meydana getirmeye oldukça itina göstererek sözlerinin kulağa hoş gelmesini temin etmeyi, ayrıca bu hususta da ustalığını göstermek istemiş olmalıdır. Eserde dikkatli çeken diğer bir husus ise şâirin Kur'ân âyetlerinden oldukça çok ıktibâsta bulunmuş olması ve bazan da âyetlere işâret etmesidir.

Biz, burada okuyucunun eser hakkında daha objektif bir bilgiye sahip olması için elimizde bulunan bölümden kısa bir pasajı vermeyi uygun gördük.

إِنِّي لَمَّا أَفْضْتُ بِي غَوَائِلُ الزَّمَنِ، إِلَى مُفَارَقَةِ الْأَهْلِ وَالْوَطَنِ، وَحَقَّتْ كَلِمَةُ
الْوَدَاعِ وَ أَنْصَتَ كُلُّ مُجِيبٍ وَدَاعٍ، سَارَتْ بِأَشْبَاحِنَا الْفُلُكُ، بِتَقْدِيرِ مَنْ لَهُ الْمُلْكُ.
فَلَمَّا تَوَسَّطْنَا لُجَّةَ الْيَمِّ وَ غَشِيَتْنَا ضَبَابَةُ الْهَمِّ ، أَخَذَ الْبَحْرُ يُهْدِرُ وَيَمْوجُ، وَالرَّيْحُ
تَعْصِفُ وَتَرُوجُ، وَالْدَّجَنُ يُبْرِقُ وَ يُرْعِدُ، وَالْمَوْتُ يَقْرُبُ وَ يَبْعُدُ، وَالْفُلُكُ بَيْنَ صُعُودِ
وَ هُبُوطِ، وَالنَّاسُ بَيْنَ رَجَاءٍ وَ قُنُوطٍ، فَشَخَصَتِ الْأَبْصَارُ، وَ غَابَتِ الْأَنْصَارُ،
وَأَقْبَلَ الْفَرْعُ، وَاسْتَوَلَى الْجَزَعُ، وَشَغَلَتِ الدَّمُوعُ الْمَحَاجِرَ، وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ
هُنَالِكَ دَعَا رَبَّهُمُ الْغَافِلُونَ وَ كَفَّ أَذْيَالَهُمُ الرَّافِلُونَ، فَلَا تَرَى إِلَّا نَاكِسَ الطَّرْفِ،
لَا يَنْسُ بِحَرْفٍ، كَأَنَّمَا أَظْلَتَهُمُ الرَّجْفَةُ، أَوْ غَشِيَتَهُمُ الْوَجْفَةُ، فَهُمْ لِفِرْطِ الْحَيْرَةِ
خُمُودُ (تَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَ هُمْ رُقُودُ) فَلَمْ يَزَلْ يَتَخَبَّطُنَا الْيَمُّ، وَ يَأْخُذُ بِأَكْظَامِنَا
الْغَمُّ، حَتَّى كَادَتِ الْأَنْفُسُ تَزْهَقُ، وَ أَظْفَارُ الْمَنِيَّةِ تَرْهَقُ، وَ نَحْنُ فِي وَعَاءٍ ، لَا
نَمْلِكُ غَيْرَ الدُّعَاءِ، وَ لَبِثْنَا عَلَى ذَلِكَ ثَلَاثًا، لَا نَجِدُ فِيهَا غِيَاثًا، وَ كَيْفَ لَنَا
بِالْخَلَاصِ، وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ. فَبَعْدَ لَايَ مَا سَكَنْتَ فُورَةَ الرِّيحِ، وَ هَدَأْتَ ثَوْرَةَ
ابْنِ بَرِيحٍ وَ تَجَلَّتْ بِنُورِهَا السَّمَاءُ، وَاصْطَلَحَ الْمَاءُ وَالْهَوَاءُ، فَفَقَرَتِ الْأَنْفُسُ فِي
الْصُّدُورِ، وَ تَنَفَّسَ كُلُّ مَصْدُورٍ، وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا سَوْقُ الْحَدِيثِ، مِنْ قَدِيمٍ وَحَدِيثٍ،
وَالْفُلُكُ يَمْحَرُّ الْبَحْرَ بِجَوْجُوهِ وَ نَحْنُ مِنَ الشَّهْرِ فِي دُؤْدُوهِ حَتَّى، انْتَهَى بِنَا
الدَّبِيبُ وَ لَاحَتْ لِأَعْيُنِنَا سَرَنَدِيبُ.

"Zamanın felâketleri beni âlemden ve vatanımdan ayrılmak zorunda bırakıp da vedâlaşmak gerektiği, bütün cevap verenler ve duâ edenler sustuğu zaman, mülkûn gerçek sahibi Allâh'ın takdiri ile gemi, bizim bedenlerimizi alıp götürdü. Denize açılıp da bızleri üzüntü bulutları kapladığında, deniz köpürüp dalgalanmaya, rüzgâr çeşitli yönlerden şiddetle esmeye, hava bulutlanıp şimşek

çakmaya, gök gürlemeye, ölüm yaklaşıp uzaklaşmaya, gemi yükselip alçalmaya, insanlar ümitle ümitsizlik arasında bocalamaya başladı. (Gözler dışarı fırladı.)⁴³ Yardıma koşacak kimse yoktu. Korku geldi, herkesi telaş kapladı, gözyaşları göz çukurlarını doldurdu, (yürekler ağza geldi).⁴⁴ Orada, gaflet içerisinde olanlar Rabb'lerine duâ ettiler,⁴⁵ böbürlenlen kişiler alçaldılar. Orada yalnızca bakışları dönmüş, ağızlarını bıçak açmayan kişileri görebilirdin. Sanki onları kıyâmet sarsıntısı bürümüş ya da onları korku kaplamıştı. Onlar, aşırı şaşkınlıktan dolayı suskundular. (Onları uyanık sanırdın, halbuki uyuyorlardı.)⁴⁶ Bizleri deniz çarpmaya ve üzüntü kaplamaya devam etti. Neredeyse canımız çıkacak ve ölümün pençesi bize yetişecekti. Bizler, duâ etmekten başka hiçbir şey yapamayacak bir durumdaydık. Bu durumumuz üç gün devm etti. O üç gün içerisinde yardım edecek birini bulamadık. Nasıl kurtulabilirdik ki ? (Oysa artık kurtulma zamanı değildi.)⁴⁷ Büyük bir meşakkatten sonra rüzgârın şiddeti dindi, uğursuz karganın sesi kesildi, gökyüzü aydınlandı, deniz ve hava düzeldi, canlar göğüslerde kara kıldı, zatürreli hastalar nefes aldı. Gemi göğsü ile denizi yarıp giderken ve bizler ayın son gününde iken, aramızda eskiden yeniden söz etmekten başka bir şey kalmadı. Nihâyet yolculuğumuz sona erdi ve Seylân görüldü."

Şâir, sözlerine şöyle devam ediyor (Tavil) :

مَنَازِلُ لَمْ تَأْلَفْ بِهَا النَّفْسُ مَالِفًا عَلَى أَنْ فِيهَا كُلُّ مَا تَشْتَهِي النَّفْسُ
وَلَا عَيْبَ فِيهَا غَيْرَ أَنْ لَيْسَ لِي بِهَا أَنْيْسُ وَفَقْدُ الْخَلِّ فِي غُرْبَةٍ حَبْسُ
وَكَيفَ يَطِيبُ الْعَيْشُ فِي ظِلِّ بَلَدَةٍ خَلَاءٍ مِنَ الْأَلْفِ لَيْسَ بِهَا أَنْسُ

"Buralar, rûhumun, arzuladığı her şeyin bulunmasına rağmen yine de isimlamadığı yerlerdir."

"Orada benim dostumun bulunmaması dışında hiçbir kusur yok; gurbette dostlardan yoksun olmak da hapiste olmak demektir."

"Hiçbir arkadaşın bulunmadığı, dostlardan yoksun bir beldede yaşamak nasıl olur da hoş gider ?"⁴⁸

⁴³ Bu ifâdede kıyâmet gününde Allâh'a inanmayanların durumlarını anlatan âyetlere işâret vardır. Bk. İbrâhîm, 42 ve el-Enbiyâ', 97

⁴⁴ Şâir, bu ifâdeyi el-Ahzâb, 10 âyetinden aynen iktibâs etmiştir.

⁴⁵ Şâir, burada Âli İmrân sûresinin 38. âyetine işâret etmektedir.

⁴⁶ Şâir, burada el-Kehf sûresinin 18. âyetinden aynen iktibâsta bulunmuştur.

⁴⁷ Şâir, burada Şâd sûresinin 3. âyetinden aynen iktibâsta bulunmuştur.

⁴⁸ Dîvân, I, * . - * ,

İNDEKS

ŞAHİS ADLARI İNDEKSİ

el-°Abbâs b. el-Ahnef, 130, 202, 204
°Abbâs I, 11, 112, 13, 27, 28, 43
°Abbâs II (Hıdiv), 23, 26, 75, 76,
90 n, 142, 143, 185
°Abbâs Maḥmûd el-°Akkâd, 38,
39, 40, 84, 86, 91, 93, 96,
97, 192
el-°Abbâsî, 16
°Abdul°âl Hîlmî, 60
°Abdulgâfî el-°Umerî, 29,
°Abdulḥamîd eş-Şabbâğ, 29
Abdulhamîd II, 58,
°Abdülkerîm Selmân, 11, 24
°Abdullâh Bey, 41
°Abdullâh Ebû's-Su°ûd Efendi,
17, 19
°Abdullâh Fikrî, 19, 23, 38, 72,
73, 133, 185, 187
°Abdullâh Nedîm, 21, 22, 26
°Abdurrahmân er-Râfî°i, 12, 60,
64, 66, 70 n, 79, 80, 160
°Abdurrahmân Şûkrî, 92, 93
°Adî b. Zeyd el-°İbâdî, 101
°Adîle Yekun (Bârûdî'nin eşi), 49,
73 n, 77
Ahmed b. °Alî b. °Umer el-Menîni,
21 n
Ahmed b. Muḥammed el-Makar
rî, 18 n
Ahmed el-Kâşîf, 94
Ahmed Fâris eş-Şidyâk, 11, 72,
187
Ahmed Ḥasan ez-Zeyyât, 83
Ahmed Heykel, 4, 34, 39, 40, 84
Ahmed Kabbîş, 84
Ahmed Lûtfî es-Seyyid, 26, 26 n
Ahmed Muḥarrem, 94, 199
Ahmed Nesîm, 94
Ahmed Şevkî, 77, 88, 90, 91, 92,
93, 155, 186, 199
Ahmed Teymûr, 16

Aḥmed, 117
Ahnef, 117
Aleksiyan Sarrafyan, 25
°Alî el-Cârîm, 197, 198, 205
°Alî Ağâ el-Bârûdî, 41
°Alî Ağâ, 6 n
°Alî b. Cebele, 119,
°Alî Ebû'n-Naşr, 34 , 35, 40,
°Alî ed-Dervîş, 28, 29, 30, 33
°Alî el-Cârîm, 94,
°Alî el-Ğâyâtî, 94,
°Alî el-Leysî, 34 , 36, 40
°Alî Fehmî, 60, 65
°Alî (Halife) 112, 185, 190
Âlî Mubârek, 15 , 18, 23
°Alî Paşa b. Rifâ°a Râfî°, 187
°Alî Paşa İbrâhîm, 23
°Alî Yûsuf, 26
Altundağ, Şinasi, 58
°Amr, 117
°Antara, 105, 106, 174
°Arâbî, 13, 22, 24, 26, 60, 63, 64,
65, 66, 67, 70, 71, 79, 165,
168, 190, 191
Aristo, 117
°Attâr, 33
°Azîz Abaza, 92,
el-Behâ Zuheyra, 130, 131
Barsbay, 41
Bârûdî, 1, 22, 27, 39, 40, 41, 42,
42 n, 43, 44, 45, 47, 48, 49,
50, 51, 53, 54, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 64, 65,
66, 67, 68, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 79, 81,
82, 83, 83, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117,

- 118, 119, 120, 121, 124,
130, 131, 132, 133, 134,
136, 137, 138, 139, 140,
142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156,
157, 159, 160, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 176, 177, 179,
180, 181, 182, 183, 184,
197, 198, 199, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 185,
186, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195,
196
Beşşâr, 83, 85, 93, 97, 109,
116, 117, 118, 202, 204
Bismarck, 58
Bişâretu'l-Hûrî, 92
Blingeres, 14
Bogos Bey, 11, 11 n
Bouchard (Buşar), 2 n
el-Buhturî, 85, 85 n, 103, 106,
119, 129, 202, 203, 204,
Buşeyne, 176
el-Bûşîrî, 103, 185, 195, 198, 199
Butrus Kerâme, 29, 29 n.
el-Câhîz, 95, 144
el-Cebertî 3, 4
Celâl el-Hanefî, 90
Cemâleddin Afgânî, 16, 19, 20,
22, 56, 60, 185
Cemîl b. Ma'mer el-Uzrî, 176
Cerîr, 46, 55 n, 119 n, 173,
Cervel, 46, 173
Cezzar Ahmet Paşa, 2
Clot Bey (Doktor), 7
Colonel Seve, 6
Corci Zeydan, 4, 21, 22, 25, 25 n,
41, 78, 130
Çeşm Âfet Hanım, 15
Çetin, Nihad, 81
Dante, 146
Dâvûd el-Antâkî, 18,
Dâvûd Paşa Yekun, 61
ed-Demîrî, 18 n
Dofrin, 25
el-Ebîverdi, 202, 205
Ebû 'Alî Hârûn b. 'Abdîl'azîz el-
Evrâcî, 102
Ebû Fîrâs, 44, 82, 103, 104,
113, 115, 202, 204
Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sâbî,
113 n
Ebû Kebîr el-Huzelfî, 114, 114 n
Ebû Nuvâs, 85, 83, 103, 104,
106, 113n, 117, 119n, 129,
144, 145, 183, 184, 185,
202, 204
Ebû Temmâm, 202, 203, 204
Ebû Zu'eyb, 110
Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî, 76, 78, 93,
106, 107, 111 n, 112, 129,
168, 192, 193, 194, 196,
202, 204
Ebu'l-'Atâhîyye, 115, 129 130,
195, 202, 204
Ebu'l-Farac el-İsfehânî, 17
Ebu'l-Hasan et-Tihâmî, 202, 204
Edîb İshâk, 19, 22
Emîne Hanım (Bârûdî'nin 2. eşi),
74, 203
Emîn el-Cundî, 29
Emîr Beşîr, 29 n
Empedokles, 193
Enûşîrvân(Kısrâ), 156
el-Errecânî, 202, 205
Fahruddin er-Râzî, 18
el-Farazdağ, 55 n, 85, 117
Fâtîma (Bârûdî'nin annesi), 41,
42 n
Fehmî Paşa, 65
Fırdevsî, 193
el-Ğazzâlî, 18, 18 n
el-Ğazzî, 202, 205
Haccâc b. Yûsuf es-Sâkafî, 55 n,
119
Hâfız İbrâhîm, 76, 77, 78, 90, 91,
184, 199
Hâfız-ı Şîrâzî, 77, 180, 184
Halîl Muţrân, 78, 90, 92, 93

Ḥalīm Demmūs, 94
 Ḥalīm Paşa, 21, 65
 Hâm, 135
 el-Ḥansâ, 113, 113 n
 Harım, 46
 Hârûn er-Reşid, 104, 145
 Ḥasan Bey Ḥüsni (paşa), 17
 Ḥasan el-^cAṭṭar, 4, 11, 28, 30, 31, 33
 Ḥasan Ḥüsni Bey el-Bârûdî, 41
 Ḥasan Kâşif, 3
 Ḥasan Kuveydir, 30,
 Ḥaşib İbn ^cAbdilhamid el-^cAce
 mî, 104
 Ḥassân b. Sâbit, 81, 199
 Ḥâtım, 117
 Hazlitt, 93
 Hedil, 45
 Homeros, 146
 Hurşit Paşa, 5
 Huseyn el-Marşifi, 23, 44, 45, 57, 72, 73, 130, 145, 185, 187, 198
 Huseyn Fahrî Paşa, 23
 Hütay'a, 144, 173
 Hüseyin (Hz. Ali'nin oğlu), 112, 190
 Hz. Peygamber, 195, 198, 200, 201
 İbn ^cAbdrabbih, 17
 İbn Âcurrûm, 10 n
 İbn Ḥaldûn, 17, 20
 İbn Ḥallikân, 13 n, 17, 18
 İbn Hânî' el-Endelusî, 202, 204
 İbn Heyyûs, 202, 205
 İbn Hişâm, 198
 İbn Kuteybe, 95, 144
 İbn Mukâffa^c, 33
 İbn Raşîk, 101
 İbn Rüşd, 7
 İbn Sehl el-İşbili, 31, 31 n
 İbn Sellâm el-Cumeḥî, 203
 İbn Sînâ, 7, 18
 İbn Sînân el-Ḥafâci, 202, 204
 İbn ^cUneyn, 202, 205

İbnu Nubâtetu's-Sa'dî, 202, 204
 İbnu'l-Baytâr, 7
 İbnu'l-Esîr, 21, 55, 118, 119, 121
 İbnu'l-Ḥayyât, 202, 205
 İbnu'l-Mu^ctezz, 101, 202, 204
 İbnu'n-Nebih, 103, 104
 İbnu'r-Rûmî, 93, 152, 119 n, 129, 202, 204
 İbnu's-Şeyh, 21 n
 İbnu'z-Zeyyât, 202-204
 İbrâhîm Emîn Fûda, 204
 İbrâhîm (Bârûdî'nin dayısı), 42, 43
 İbrâhîm Bey, 1, 2, 5
 İbrâhîm ed-Desûkî, 18
 İbrâhîm el-Likânî, 20
 İbrâhîm el-Mazini, 92, 93
 İbrâhîm el-Muveylîhî, 19, 20, 21
 İbrâhîm Merzûk, 36
 İbrâhîm Nâci, 93
 İbrâhîm Paşa, 11
 İhşid, 47 n
 İmam Şâfi^c, 74, 78
^cİmâratu'l-Yemenî, 202, 205
 İmru'u'l-Kays, 81, 83, 109, 110
 İskender Me^clûf, 25
 İsmâ^cil Şabrî Paşa, 90, 91, 204
 İsmâ^cil Paşa el-Felekî, 18, 19
 İsmâ^cil el-Ḥaşşâb, 28
 İsmâil Paşa (Hidiv), 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 32, 33, 34, 36, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 71, 164, 169, 185, 189
 İyâs, 117
 Jean Joseph Marcel, 3
 Ka^cb b. Zuheyr, 116, 199
 Kâfûr, 47, 102
 el-Kastallânî, 18
 Kays, 100
 el-Kâzimi el, 94
 Kleber, 2
 Kuss b. Sa^cde, 172
 Larmee Paşa, 23
 Lemyâ, 50

Leylâ, 50, 100, 157
 Lord Cromer, 25, 26
 Maḥmûd Ebû Reyve, 40, 77, 197
 Maḥmûd el-Mansûrî, 197
 Maḥmûd Şafvet es-Sâ'ati, 36, 37, 40
 Maḥmûd Tâhâ, 93
 Manastırlı Hasan Paşa, 16
 Ma'rûf er-Ruşâfi, 94,
 Mârûn 'Abbûd, 84
 Mecnûn, 157
 Mehmed Ali Paşa, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 23, 27, 28, 41, 43, 64n, 82,
 Menou, 2
 el-Mes'ûdî, 29
 Mihâ'il 'Abdusseyyid, 20
 Mihiyârû'd-Deylemî, 202-204
 Mösyö Ferdinand de Lessepse, 12
 Mösyö Cromer, 8
 Mösyö Daure Bey, 23
 Mösyö Mougel, 23
 Mösyö Vidal Bey (Paşa), 23
 Mr. Mary, 12
 Mu'tasım, (Abbâsî Halifesi), 117
 Muhammed (As.), 201
 Muhammed 'Abduh, 11, 17, 24, 33, 84
 Muhammed 'Abdulkâdir, 76
 Muhammed 'Abdulmuttalib, 94
 Muhammed 'Alî el-Baklî, 9, 18
 Muhammed 'Ârif paşa, 20, 21
 Muhammed Beyyûmî, 12,
 Muhammed ed-Desûkî, 30
 Muhammed el-Bîzm, 94
 Muhammed el-Ḥaşşâb el-Felekî, 22
 Muhammed en-Nahli, 94
 Muhammed eş-Şâzîlî Ḥaznedâr, 94
 Muhammed Huseyn Heykel, 49, 51, 57, 71, 77, 79, 85, 143, 169, 174, 175, 176, 180, 197
 Muhammed Kürd 'Alî, 41, 70, 78, 84, 203
 Muhammed Râşid Rıdâ, 204

Muhammed Receb en-Neccâr, 199
 Muhammed Şefik Ma'rûf, 49, 62, 64, 77 n, 169, 175, 176, 180, 197, 198, 205
 Muhammed Şerif Paşa, 22, 58, 60, 64, 65, 70, 79
 Muhammed Şihâbuddîn, 28, 30
 Muhammed Unsî, 19
 Muhammed 'Uşmân Celâl, 19
 Murâd b. Yûsuf b. Çavîş, 41
 Murâd Bey, 1, 5
 Murtaḍâ ez-Zebîdî, 21 n
 Muslim b. Velid, 106, 202, 204
 Muştafâ (Peygamber As.), 201
 Muştafa Efendi Vehbî (Bey), 17
 Muştafâ Fâzıl, 16,
 Muştafâ Fehmî, 60
 Muştafâ Kâmil, 25, 26 n
 Muştafâ Şâdık er-Râfi'î, 76, 94, 174, 185
 el-Mutenebbî, 33, 47, 82, 85, 93, 102, 103, 106, 111, 112, 118, 124, 129, 166, 167, 192, 193, 194, 202, 204
 Muzahım el- 'Ukaylî, 115
 en-Nâbigatu'z-Zubyânî, 104, 105, 109, 130
 Namık Kemal, 49, 63 n
 Napoléon, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9
 Nelson, 2
 Nevruz el-Atâbekî, 41, 42
 Nîkolâ et-Türk, 29
 Nîkolâ Mesabkî, 9,
 Nîkola Toma, 22, 22 n
 Nişânizâde, 10
 Nizâmi-yi 'Arûzî, 95
 Nubar Paşa, 14, 190
 Nu'mân b. el-Munzir, 105
 en-Nuveyrî, 16 n
 Osman Bey Bardîsî, 5
 Ömer (Halife), 46 n, 199
 Ömer Ḥayyâm, 184
 Özer, Yusuf Ziya, 2 n
 Pierre Aurel, 3
 Rifâ'a eṭ-Taḥtâvî, 8, 9, 11, 12, 19, 31, 32

Riyâz Paşa, 22, 23, 24, 60, 61, 62, 63, 67, 125, 162, 190
 Rogers Bey, 23
 Sa'd Zağlûl Paşa, 24
 Sa'ide Ramadân, 42, 85, 130, 205, 206, 195
 Sa'id Paşa, 11, 12, 13, 16, 27, 28, 41, 43, 152
 Sâlih Mecdî, 19, 31, 32, 36, 40
 Sâlim Paşa Sâlim, 23
 Şarradurr, 202, 204
 Savran, Ahmed, 28
 eş-Se'âlibî, 17, 18
 Selîm (eş-Şidyâk'ın oğlu), 72 n
 Selîm 'Anhûrî, 20
 Selîm Hamevî, 20
 Selîm Nakkâş, 22
 Selîm Taklâ, 20
 Selîm (eş-Şidyâk'ın oğlu), 72 n
 Selîm el-Hâsir, 117, 118
 es-Serîyyu'r-Reffâ', 202, 204
 Shakespeare, 146
 Sibtu'bni't-Te'âvîzî, 202, 205
 Sir Beauchamp Seymour, 65
 Sir Evelyn Baring, 23
 Şuhâr b. 'Ayyâş el- 'Abdî, 95
 Süleyman Bâşâ el-Ferensâvî, 6, 9
 Şefîk Cebri, 92
 Şekîb Arslân, 75, 94, 185, 186
 eş-Şerîf er-Radî, 44, 82, 103, 104, 129, 202, 204, 202, 204
 Şevkî Dayf, 4, 27, 28, 42, 43, 48, 50, 53, 54, 55, 58, 60, 62, 63, 66, 67 n, 70, 76, 79, 83, 84, 87, 91, 92, 97, 98, 102, 114, 119, 132, 143, 144, 146, 147, 157, 165, 175, 179, 180, 183, 184, 185, 189, 192, 195, 196, 199, 205, 206

Şibli-yl Nu'mânî, 95
 Tarafa, 110, 119 n
 Tevfîk Paşa, 14, 22, 23, 24, 26, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 70, 71, 79, 162, 164, 165, 168, 185, 189
 Tosun Paşa, 11 n
 et-Tuğrâ'î, 44, 202, 205, 202, 205
 'Umer ed-Desûkî, 25, 34, 39, 40, 44, 45, 70, 79, 82, 87, 89, 91, 97, 108, 114, 132, 133, 142n, 146, 147, 159, 163, 166, 167, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 195, 205
 'Usmân Bey Bardisi, 5
 'Usmân Gâlib Paşa, 23
 'Usmân Rıfkî Paşa, 60
 William Willcocks, 25
 Willmor-J. Solden, 25
 Wilson, 14
 Ya'kûb Sâmi Paşa, 74, 203
 Ya'kûb Şannû', 19
 Yâkût el-Mursî, 202, 204
 Yûsuf b. Muḥammed el-Belevî, 21 n
 Yûsuf Es'ad Dağır, 78
 Zeyd, 37
 Zibriḳân, 46, 46 n
 ez-Ziriklî, 41, 75
 Ziya Paşa, 62 n
 Zu'r-Rumme, 118
 Zuheyr, 46, 100, 109, 144, 194

YER ADLARI İNDEKSİ

Âbidin Sarayı, 60
°Aden, 6
Akka, 6
Akka Kalesi, 2, 6
°Alem, 98, 200
Asvan, 6, 64
Atlas Okyanusu, 90
Avrupa, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12,
13, 15, 16, 17, 24, 32, 33, 38
Avusturya, 6, 58
Ayastefanos, 57
Bâbil, 76
Bâbil Kulesi, 156
Bağdat, 29 n, 76, 94 n
Balkan, 53
Basra Körfezi, 90
Berber, 41
Beredinya, 150
Beyrut, 6
Borsaid, 92 n
Buḥayra, 41
Bulâk, 7, 9, 10, 13, 16, 17, 66
Bulgaristan, 56
Cezîre, 56
Cezîretu'r-Ravḍa, 175
Cize, 58, 155
Çernikof, 56 n
Delta, 1, 2, 63
Dımaşk, 94 n
Dimyat, 21
Dinyeper Irmağı, 56 n
Donkula, 41
Ebû Kîr, 2, 24
Ebu Za'bel, 10
Ebu'l-Ḥavl, 156
Ehramlar, 1
Embâbâ, 1
Erdülüs, 31, 32, 85
Eyvan, 156
el-Ezher, 2, 3, 4, 5, 7, 11, 13, 15,
16, 17, 43

Fransa, 1, 2, 6, 8, 9, 12, 14, 15,
25, 49, 58, 59, 64, 65, 71,
Fustat Devleti, 160
Girit, 51, 52, 53, 56, 57, 71, 149,
154, 170, 187
el-Ḥâkım Mescidi, 60
Hersek, 53
Hicâz, 5
Hindistan, 75
Ḥulvân, 56, 60, 98, 175
Irak, 29, 94
İbnu'l-°Aynî Sarayı, 7
İdam Vâdisi, 200
İngiltere, 6, 14, 49, 59, 64, 65,
66, 71
İran, 180, 184
İskenderiye, 1, 2 n, 3, 9, 10, 12,
13, 14, 17, 22, 24, 65, 66, 90
İstanbul, 21, 48, 53, 65, 142
İtalya, 9
İtâyu'l-Bârûd, 41
Ka'be, 136, 137
Kâhire, 1, 2, 5, 9, 10, 12, 13, 14,
15, 21, 25, 30 n, 58, 62, 63,
65, 66, 90 n, 93 n, 198, 203
Kalyûbiyye, 66
Kandiye, 149
Karadağ, 53, 56
Karadeniz, 56
Karkîra, 63
Kaşru'n-Nîl, 67
el-Kaşşâşîn, 66
Kavala, 6
Kerkük, 94
Kıbrıs, 25
Kırım, 38
Kindî, 74, 75, 149, 150
Kolombo, 68, 71, 74
Kufri'd-devvâr, 22, 66
Kufri'z-zeyyât, 12, 66
Londra, 6, 13

Lübnan, 20, 29, 92, 94,
 Mağrib, 94
 Maḥmûdiye Kanalı, 13
 Malta, 4
 el-Mansûre, 63
 Medîne, 200, 201
 Mekke, 201, 204
 Mısır, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27,
 28, 29, 32, 33, 36, 40, 41,
 43, 48, 49, 52, 55, 56, 57,
 58, 64, 65, 66, 67, 68, 70,
 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79,
 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92,
 94, 97, 104, 118, 143, 149,
 153, 155, 157, 159, 160,
 161, 162, 164, 165, 167,
 168, 169, 175, 183, 185,
 186, 199
 Milano, 9, 10
 Musul, 29 n
 Necd, 97, 100, 158
 Nîl, 1, 32, 66, 156, 168
 Paris, 9, 15, 19 n, 53,
 Ra'su't-tin, 15
 Ravḍatu'l-Menîl, 98, 183
 Revha, 200
 Roma, 4
 Romanya, 56
 Rosette, 2 n
 Roma, 4
 Rusya, 56
 Şa'îd, 41, 66
 Sâlihîye, 66
 Sayda, 6
 Sernisof, 56 n
 Seylân, 68, 74, 86, 102, 149, 157,
 159, 165, 170, 187, 188,
 190, 199, 200, 205, 206, 208
 Sfenks Anıtı, 156
 Sırbistan, 56
 Sivastopol, 38
 Sudan, 12, 41, 64, 66, 91
 Sur, 6

Suriye, 2, 5, 6, 9, 20, 25, 29, 41,
 78 n, 92, 94, 168
 Süveyş, 12, 13, 67
 Süveyş Kanalı, 6, 12, 13, 14, 15,
 24, 32
 Tellu'l-kebir, 66
 Trablusşam, 76 n
 Tunus, 29, 94 n
 Türkiye, 1, 13, 26, 56,
 Ukrayna, 56, 56
 Varna, 56
 Zû Selem, 98, 198

KİTAP, GAZETE VE DERGİ ADLARI İNDEKSİ

'Acâ'ibu'l-âşâr fi't-terâcımı ve'l-
 ahbâr, 3
 Âcurrûmiyye, 10
 el-Agânî, 16, 17
 el-Ârûd, 90
 el-Bârûdî râ'idu's-Şi'rî'l-hadis,
 205
 el-Beyân ve't-tebyîn, 25, 144
 Buḥârî Şerhi, 18
 el-Burde, 106, 185, 199
 el-Burhan, 25, 26
 Buzurgmihr, 92
 Büyük İskender'in Hayatı, 10
 el-Cenînu's-şehîd, 92
 el-Ceride, 22
 Cerîdetu Erkânî harbî'l-ceyş, 19
 el-Cerîdetu'l-askeriyye, 19
 Çehar makâle, 95
 Description de L'Egypte, 2
 Divânu'l-Bârûdî, 197
 Diku's-şark, 25
 Divina Comedia, 146
 Ebu'n-naddâre, 19
 el-Ehrâm, 20, 25
 Elf leyale ve leyale, 10
 Elifbâ fi'l-muḥâdarât, 21
 Erkânü harbî'l-ceyşî'l-Mısri, 17
 Fetâtu'l-cebelî'l-esved, 92
 el-Fethu'l-Vehbî (fi şerhi Târihi
 Ebi'n-Naşr el 'Utbi), 21
 Fıkhü'l-luḡa, 17, 18 n
 Ḥayâtu'l-Ḥeyevân, 18
 el-İtidal, 26
 İhya'u 'ulumiddîn, 18
 el-İkdu'l-ferîd, 17
 İlahî Komedyâ, 146
 el-İlm, 26
 İlyada, 146
 İrşâdu's-sâfî 'ala Şaḥîhi'l-Buḥâ
 ri, 18 n

Journal Asaitique, 8
 Journal el-Ḥidiv, 10
 el-Kânûn, 7, 18
 Kaydu'l-evâbid, 205
 Kelile ve Dimne, 10, 33
 el-Kenzu'l-muhtâr fi keşfi'l-arâdi
 ve'l-bihâr, 10
 Keşfu'l-ğummeh fi medhi seyyi
 di'l-ummeh, 74, 106, 108, 198,
 74, 106, 108
 el-Kevkebu's-şarkî, 20
 Kur'an, 194
 Kur'an, 4, 15, 194, 42, 113, 121,
 123, 124, 126, 207
 Külliyyât, 7, La de cade, 10
 Le Corrier, 10
 Le Courier de L'Egypte, 2, 16
 Le De'cade Egyptienne, 2, 10
 el-Livâ, 26
 Lüzûmiyyât, 106
 Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, 205
 Mecelletu'l-ye'sûb, 18
 Merâsi's-şu'arâ fi risâ'i Maḥmûd
 Bâşâ el-Bârûdî, 78
 el-Meselu's-sâ'ir, 119
 Mısır, 19
 Mısır el-fetât, 22
 Miratu's-şark, 20
 Mirâtu's-şark, 25
 el-Mu'eyyed, 25, 26
 Muhtârât (Bârûdî), 45, 77, 143,
 193, 198, 205, 198, 205
 Mukaddime (İbn Haldûn), 17, 20
 el-Mukattem, 25, 26
 Müfredât, 7
 Nefḥu't-tîb min ğusni'l-Endelu
 si'r-ratîb, 18
 Neron, 92
 Nihâyetu'l-ereb, 16
 Nuzhetu'l-efkâr, 19

- Ravḍatu'l-aḥbâr, 19
 Ravḍatu'l-medâris, 17, 18
 Sefînetu'r-râġib ve defînetu't-
 tâlib, 18
 Sîre (İbn Hişâm), 198
 Şâ'irîyyetu'l-Bârûdî, 205
 Tabakâtu's-şu'arâ, 203
 Tâcu'l-^carûs, 21
 Târîḥ (u İbn Haldûn), 17
 Tefsîr (u'r-Râzî), 18
 et-Tefsîru'l-kebir, 18 n
 Tezkîretu Dâvûd, 18
 Tezkîretu ulî'l-elbâb ve'l-câmi^c
 li'l-^cucubî'l-^cicâb, 18 n
 et-Ticâreh, 19
 Usdu'l-ġâbe fi ma'rifeti's-şahâbe,
 21
 el-Ustaz, 26
 Vadi'n-Nîl, 19
 el-Vaḳa'î'u'l-mıṣrıyye, 10, 11, 15,
 16, 24
 el-Vaṭan, 20, 26
 Vefeyâtu'l-a'yan, 18
 el-Vesîletu'l-edebîyye, 72, 130,
 145, 198
 ez-Zemân, 25

SUMMARY

"A Study on Mahmûd Sâmî Pasha al'Bârûdî: His Life and Works"

This dissertation aims at studying the life of Mahmûd Sâmî Pasha, his contributions to literature and his works. He was an eminent Ottoman poet and statesman, who managed to promote to the rank of grand vizier during the reign of Khediv Tevfik in Egypt.

Mahmûd Sâmî al'Bârûdî is known to be the prominent literary figure who was able to revive the Arabic poetry by virtue of his zeal and talent, following a period of decadance lasting almost five centuries and who established the school of literature named after him. Many poets of the following generations were influenced and inspired by his mastery of art. He was a distinguished poet who trained himself by learning the poems of the former Arab poets by heart and reciting and imitating their works. Making use of the old materials and adding his own thoughts and feelings to them, he was able to compose new works of art of his own.

This study is composed of an Introduction and three Chapters. The Introduction is concerned with the factors affecting the scholarly and literary progress made during the period between the Napoleon's invasion and the British rule in Egypt. This section is followed by an account of development and general features of the art of poetry in Egypt until Bârûdî arrived at maturity.

A detailed biography of his was studied in Chapter One in several phases beginning with his childhood, training, military service, engagement with politics and his exile, by referring to his poems.

In Chapter Two, the emphasis was given on the scholarly side and the primary characteristics of his art. His place in Arabic poetry, the aspects of the school founded and developed by himself, the poets who were inspired and influenced by his art, the pseudonyms he used, the quotations he took from the preceding poets and from Koran, the imagery he used and the subject matters he was concerned with were all included in this chapter.

In Chapter Three an extensive information was given about his works. The first and the most important one is his Diwan on which this study is primarily based. The second one is his 4 volume Selections (Muhtârât) from the works of 30 *muwallad* poets (those who lived during Abbasid period). The third one titled Kesfu'l-gummeh fi medhi seyvidi'l-ummeh, a panegyric poem of 447 couplets in epic form, composed for the glorification of Prophet Mohammed. It is an imitative piece of work taking el-Burde by el-Bûsirî as a model. The fourth and the last one is Kaydu'l-evâbid in ornamented prose with occasional insertion of some couplets.